

**TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
BALKAN ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ DERGİSİ**

Cilt: 13, Sayı: 1, Temmuz 2024

**TRAKYA UNIVERSITY
JOURNAL OF BALKAN RESEARCH INSTITUTE**

Volume 13, Number 1, July 2024

ISSN 2147-1371

Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi (BAE-Dergisi), Balkanlar üzerine sosyal bilimler alanında özgün çalışmalara yer veren uluslararası hakemli bir dergidir. Türkçe ve İngilizce makalelere yer veren BAE-Dergisi, Temmuz ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki kez yayımlanır. BAE-Dergisi'ne gönderilen yazılar, yayımlanmadan önce Yayın Kurulunca dergi yazım ilkelerine uygunluk açısından incelenir. Yayımlanması uygun bulunan makaleler adları gizli tutulan iki ayrı hakeme gönderilir. Hakem süreçleri tamamlanan makaleler, kronolojik sıra takip edilmeksizin Yayın Kurulu'nun nihai değerlendirmesi ve kararı sonrası dergide yayımlanır. Dergide yayımlanan makalelerde savunulan görüşler BAE-Dergisini hiçbir surette bağlamaz. Yayımlanan makale ve yazıların sorumluluğu yazarına aittir. Gönderilen yazılar iade edilmez.

Gönderilen makaleler intihallere karşı *iThenticate* programı ile denetlenmektedir. <http://www.ithenticate.com/>

Journal of Balkan Research Institute (JBRI) is an international biannual (July and December) peer-reviewed academic journal that aims to publish original articles, i.e. papers which have not been previously published in any journal, in the realm of Social Sciences related to the Balkans. Each article is examined by the Editorial Board regarding writing principles and guidelines. The ones approved are sent to two independent referees for double-blind peer review. Those articles which peer review process is completed are published without chronological order after the final evaluation and decision of the Editorial Board. Authors are responsible for their articles. Any of their ideas are individual and does not bind the JBRI. No article is returned to authors.

All articles are checked for plagiarism by the *iThenticate* programme. <http://www.ithenticate.com/>

Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

YAZIŞMA ADRESİ / CORRESPONDENCE ADDRESS

Trakya Üniversitesi Balkan Yerleşkesi Enstitüler Binası
Balkan Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü
22030 Edirne / TÜRKİYE

Telefon / Phone: +90 284 - 235 34 58 **Belgegeçer / Fax:** +90 284 - 236 31 79

E-posta / E-mail: baedergisi@gmail.com
www.baedergisi.trakya.edu.tr

BASKI / PRINTING

Trakya Üniversitesi Matbaası
Edirne Teknik Bilimler MYO - Aşşekadın Yerleşkesi / EDİRNE
E-posta / E-mail: matbaa@trakya.edu.tr

EDİRNE
TEMMUZ 2024

BALKAN ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ DERĐİSİ
JOURNAL OF BALKAN RESEARCH INSTITUTE

ISSN 2147-1371

DERĐİ SAĞIBİ / OWNER

Trakya Üniversitesi Rektörlüğü Balkan Araştırma Enstitüsü adına
Prof. Dr. İbrahim KELAĞA AHMET

EDİTÖR / EDITOR

Doç. Dr. Ali HÜSEYİNOĞLU

EDİTÖR YARDIMCISI / ASSISTANT EDITOR

Doç. Dr. Bülent AKYAY

YAYIN KOORDİNATÖRÜ / PUBLICATION COORDINATOR

Öğr. Gör. Dr. Hasan Onur DEMİR

TÜRKÇE DİL EDİTÖRÜ / TURKISH LANGUAGE EDITOR

Dr. Öğr. Üyesi Cüneyt NUR

İNGİLİZCE DİL EDİTÖRÜ / ENGLISH LANGUAGE EDITOR

Öğr. Gör. Utku KIRLIDÖKME

DİZGİ / TYPESETTING

Öğr. Gör. Dr. Evrim KAŐIKÇI

Öğr. Gör. Dr. Behçet LOKLAR

Öğr. Gör. Meral JAHJAI

İNDEKS KOORDİNATÖRÜ / INDEX COORDINATOR

Doç. Dr. Ali HÜSEYİNOĞLU

KAPAK TASARIM / COVER DESIGN

Doç. Dr. Bülent AKYAY

Fatma YAZICI

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Dragi GJORGIEV
(*Ss. Cyril and Methodius University, Üsküp/Makedonya*)

Prof. Dr. Burak GÜMÜŞ
(*Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye*)

Prof. Dr. Kerima FILAN
(*University of Sarajevo, Saraybosna/Bosna-Hersek*)

Prof. Dr. Machiel KIEL
(*Netherlands Institute, İstanbul/Türkiye*)

Prof. Dr. Mirjana TEODOSIJEVIC
(*University of Belgrade, Belgrad/Sırbistan*)

Prof. Dr. Thanos VEREMIS
(*National and Kapodistrian University of Athens, Atina/Yunanistan*)

Prof. Ahmet Hamdi ZAFER
(*Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye*)

Doç. Dr. Bülent AKYAY
(*Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye*)

Doç. Dr. Liliana BOŞCAN
(*University of Bucharest, Bükreş/Romanya*)

Doç. Dr. Alexei KALIONSKI
(*Sofia University "St. Kliment Ohridski", Sofya/Bulgaristan*)

Doç. Dr. Georgios SALAKIDIS
(*Democritus University of Thrace, Gümülcine/Yunanistan*)

ULUSLARARASI BİLİM DANIŞMA KURULU
INTERNATIONAL SCIENTIFIC ADVISORY COMMITTEE

Prof. Dr. Yücel ACER, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara/Türkiye
Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH, Erciyes Üniversitesi, Kayseri/Türkiye
Prof. Dr. Sabina BAKŠIĆ, University of Sarajevo, Saraybosna/Bosna-Hersek
Prof. Dr. Engin BEKSAÇ (E), Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Prof. Dr. Nuray BOZBORA (E), Marmara Üniversitesi, İstanbul/Türkiye
Prof. Dr. Bernt BRENDEMOEN, University of Oslo, Oslo/Norveç
Prof. Dr. Rıdvan CANIM (E), Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Prof. Dr. Swietlana M. CZERWONNAJA, Nicolaus Copernicus University, Torun/Polonya
Prof. Dr. Hasret ÇOMAK, İstanbul Kent Üniversitesi, İstanbul/Türkiye
Prof. Dr. Birgül DEMİRTAŞ, Türk-Alman Üniversitesi, İstanbul/Türkiye
Prof. Dr. Zafer GÖLEN, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Burdur/Türkiye
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN (E), Ege Üniversitesi, İzmir/Türkiye
Prof. Dr. Ahmet GÜNŞEN, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Prof. Dr. Mehmet HACISALİHOĞLU, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul/Türkiye
Prof. Dr. Nimetullah HAFIZ (E), University of Prishtina, Priştine/Kosova
Prof. Dr. Fadil HOCA, Ss. Cyril and Methodius University, Üsküp/Kuzey Makedonya
Prof. Dr. Nazim İBRAHİM, Ss. Cyril and Methodius University, Üsküp/Kuzey Makedonya
Prof. Dr. Mehmet Zeki İBRAHİMGİL, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara/Türkiye
Prof. Dr. Osman KARATAY, Ege Üniversitesi, İzmir/Türkiye
Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR, Milli Savunma Üniversitesi, Ankara/Türkiye
Prof. Dr. Levent KAYAPINAR, Ankara Üniversitesi, Ankara/Türkiye
Prof. Dr. İbrahim KELAĞA AHMET, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Prof. Dr. Aşkın KOYUNCU, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale/Türkiye
Prof. Dr. Kemalettin KUZUCU, Marmara Üniversitesi, İstanbul/Türkiye
Prof. Dr. Nazif MANDACI, Yaşar Üniversitesi, İzmir/Türkiye
Prof. Dr. Lyubomir MIKOV, Bulgaristan Bilimler Akademisi, Sofya/Bulgaristan
Prof. Dr. İrfan MORİNA (E), University of Prishtina, Priştine/Kosova
Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ, Gazi Üniversitesi, Ankara/Türkiye
Prof. Dr. Emel G. OKTAY, Hacettepe Üniversitesi, Ankara/Türkiye
Prof. Dr. Esin OZANSOY, İstanbul Üniversitesi, İstanbul/Türkiye
Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon/Türkiye
Prof. Dr. Murat ÖNSOY, Hacettepe Üniversitesi, Ankara/Türkiye
Prof. Dr. Ali Fuat ÖRENÇ, İstanbul Üniversitesi, İstanbul/Türkiye
Prof. Dr. Ayşe ÖZKAN, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Çankırı/Türkiye
Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN, Erciyes Üniversitesi, Kayseri/Türkiye
Prof. Dr. Fırat PURTAŞ, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara/Türkiye
Prof. Dr. Lelija SOČANAC, University of Zagreb, Zagreb/Hırvatistan
Prof. Dr. Abidin TEMİZER, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Burdur/Türkiye
Prof. Dr. Mirjana TEODOŠIJEVIC, University of Belgrade, Belgrad/Sırbistan
Prof. Dr. Yüksel TOPALOĞLU, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Prof. Dr. Sibel TURAN, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Prof. Dr. Fahri TÜRK, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Prof. Dr. Mustafa TÜRKEŞ, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara/Türkiye

Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN (E), Ege Üniversitesi, İzmir/Türkiye
Prof. Dr. Hamit XHAFERI, SEEU University, Tetovo/Kuzey Makedonya
Doç. Dr. Bülent AKYAY, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Doç. Dr. Uğur ALTUĞ, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Çankırı/Türkiye
Doç. Dr. Selim ASLANTAŞ, Ruhr-Universität Bochum, Bochum/Almanya
Doç. Dr. Bilgin ÇELİK, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir/Türkiye
Doç. Dr. Nilüfer ERDEM, İstanbul Üniversitesi, İstanbul/Türkiye
Doç. Dr. Neriman ERSOY HACISALİHOĞLU, İstanbul Üniversitesi, İstanbul/Türkiye
Doç. Dr. Neriman HASAN, Ovidius University of Costanta, Köstence/Romanya
Doç. Dr. Ali HÜSEYİNOĞLU, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Doç. Dr. Ayşegül KILIÇ, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Doç. Dr. Kader ÖZLEM, Uludağ Üniversitesi, Bursa/Türkiye
Doç. Dr. Caner SANCAKTAR, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli/Türkiye
Doç. Dr. Seda TAŞ İLMEK, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Doç. Dr. Tuba ÜNLÜ BİLGİÇ, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Dilaver Arkan AÇAR, Yaşar Üniversitesi, İzmir/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Veysi AKIN, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Uğur EKİNCİ, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Ankara/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Mümin İSOV, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Ferhan KIRLIDÖKME MOLLAOĞLU, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Cüneyt NUR, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Fatma RODOPLU YILDIRIM, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Vahit Cemil URHAN, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye

Balkan Araştırma Enstitüsü (BAE) Dergisi, *Emerging Sources Citation Index (ESCI)*, *TÜBİTAK/ULAKBİM TR Dizin Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı*, *Central and Eastern European Online Library (CEEOL)*, *EBSCO*, *J-Gate*, *Modern Language Association (MLA) International Bibliography*, *ProQuest* ve *T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Veri Tabanı* tarafından dizinlenmekte ve taranmaktadır.

The Journal of Balkan Research Institute (JBRI) is indexed and abstracted in *Emerging Sources Citation Index (ESCI)*, *TÜBİTAK/ULAKBİM TR Dizin Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı*, *Central and Eastern European Online Library (CEEOL)*, *EBSCO*, *J-Gate*, *Modern Language Association (MLA) International Bibliography*, *ProQuest* and *T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Veri Tabanı*.

BU SAYININ HAKEMLERİ / REFEREES OF THIS ISSUE

Prof. Dr. Bilgin AYDIN, İstanbul Medeniyet Üniversitesi/İstanbul
Prof. Dr. Josip GLAUDIC, Université du Luxembourg/Lüksemburg
Prof. Dr. İbrahim KAMİL, Trakya Üniversitesi/Edirne
Prof. Dr. Ali İhsan KARATAŞ, Uludağ Üniversitesi/Bursa
Prof. Dr. Abdülmecid NUREDİN, Uluslararası Vizyon Üniversitesi/Makedonya
Prof. Dr. Murat ÖNSOY, Hacettepe Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Ayşe ÖZKAN, Çankırı Karatekin Üniversitesi/Çankırı
Prof. Dr. Nergiz ÖZKURAL KÖROĞLU/ Üsküdar Üniversitesi/İstanbul
Prof. Dr. Ahmet UZUN, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi/Sivas
Doç. Dr. Galip ÇAĞ, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi/Bolu
Doç. Dr. Neriman ERSOY HACISALİHOĞLU, İstanbul Üniversitesi/İstanbul
Doç. Dr. Fatma Aysel İLGİN, İstanbul Üniversitesi/İstanbul
Doç. Dr. Nesrin KENAR, Sakarya Üniversitesi/Sakarya
Doç. Dr. Caner SANCAKTAR, Kocaeli Üniversitesi/Kocaeli
Doç. Dr. Pınar YÜRÜR, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi/Muğla
Doç. Dr. Levent KURU, Millî Savunma Üniversitesi/İstanbul
Dr. Öğr. Üyesi Şeyma DEREÇİ, Trakya Üniversitesi/Edirne
Dr. Öğr. Üyesi Nurbanu DURAN, İstanbul Üniversitesi/İstanbul
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Uğur EKİNCİ, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi/Ankara
Dr. Öğr. Üyesi Levent YIKICI, Gaziantep Üniversitesi/Gaziantep
Öğr. Gör. Dr. Hasan Onur DEMİR, Trakya Üniversitesi/Edirne
Dr. Gökhan CİVELEK, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi/Erzurum
Dr. Ergün HASANOĞLU, Lüleburgaz/Kırklareli
Dr. Ayşe KAZDAL, İstanbul

BALKAN ARAŞTIRMA
ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
Cilt 13, Sayı 1, Temmuz 2024

JOURNAL OF BALKAN
RESEARCH INSTITUTE
Volume 13, Number 1, July 2024

İÇİNDEKİLER

CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ

RESEARCH ARTICLES

Yaşar ARSLANYÜREK

1841 Niş İsyanı Karşısında Sırbistan
ve Osmanlı Devleti

Serbia and the Ottoman State
against the Nish Rebellion of 1841

1-27

Gökhan CİVELEK

Osmanlı Rumelisi'nde İlimiye
Mensuplarının Okuduğu ve Okuttuğu
Kitaplar:
17. Yüzyıl Manastır Şehri Örneği

Books Read and Made Read by İlimiye
Members in the Ottoman Rumelia: The
Example of 17th Century Manastır (Bitola)
City

29-87

Mustafa DURDU

Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre
Bulgaristan'da 1910 Yılında Meydana
Gelen Sosyolojik ve Politik Bir Olay:
Ruşçuk Vakası

A Sociological and Political Event that
Occurred in Bulgaria in 1910 according to
the Ottoman Archive Documents:
The Ruse Incident

89-138

İbrahim Fevzi GÜVEN - Mustafa KRUPALIJA

Eski Yugoslavya Ülkelerinde Nostalji,
Kimlik ve Siyaset: Yugonostalji'nin Siyasi
Etki Potansiyeli Üzerine Bir
Değerlendirme

Nostalgia, Identity, and Politics in the
Former Yugoslavia: An Assessment of the
Potential for Political Influence of
Yugonostalgia

139-176

Ditar KABASHI - Tolga KARPUZ

*Sosyalist Yugoslavya Döneminde
Kosova'ya İlişkin Anayasal Statü
Değişikliklerinin Siyasi Temelleri*

*Political Foundations of Constitutional
Status Changes Regarding Kosovo during
the Socialist Yugoslavia*

177-206

Özge KOBAK - Pınar EBE GÜZGÜ

*Traces of Norbert Elias in the Socialist
Federal Republic of Yugoslavia:
A Figurative Analysis of the Collapse of
Yugoslav Identity*

*Yugoslavya Sosyalist Federal
Cumhuriyeti'nde Norbert Elias'ın İzleri:
Yugoslav Kimliğinin Çöküşüne İlişkin
Figüratif Bir Analiz*

207-233

Maroš MELICHÁREK

*National Identity and Football:
The Case of Hajduk Split*

*Millî Kimlik ve Futbol:
Hajduk Split Örneği*

235-266

Fatma RODOPLU YILDIRIM

*Konstantin İreçek'in Bulgarların Tarihi
Adlı Eserine Göre Tuna Bulgarları'nın
Hristiyanlığı Kabulü*

*The Conversion of the Danube Bulgarians
to Christianity according to the History of
the Bulgarians by Konstantin Jireček*

267-297

KİTAP DEĞERLENDİRMELERİ / BOOK REVIEWS

Behçet LOKLAR

*Aladin Husić, Devşirme u Bosni -o regrutaciji Bosanaca u janjičare-
(Bosna'da Devşirme - Bosnalıların Yeniçeri Ocağına Alınmasına Dair-)*

299-303

Enes TURBIC

*Ratomir Milikić, Државни удари у историји Србије
(Sırbistan Tarihindeki Darbeler)*

305-311

1841 NİŞ İSYANI KARŞISINDA SIRBİSTAN VE OSMANLI DEVLETİ

Yaşar ARSLANYÜREK*

ÖZ

Niş, Osmanlı yönetimine 1386’da katılmıştır. 1878’e değin Osmanlı idaresi bölgede devam etmiştir. XIX. yüzyılda Niş ve civarında Osmanlı Devleti’ne karşı çeşitli isyanlar meydana gelmiştir. 1841 Niş İsyanı bunların arasında en dikkat çekici olanlardandır. Bu nedenle çalışmada ilgili isyan, araştırma konusu olarak belirlenmiştir.

Çalışmada Niş İsyanı sırasında Sırp knezi Miloş Obrenoviç, dönemin Sırp başknezi Mihaıl Obrenoviç ve Miliyo’nun (Miloje Jovanovi) bölgedeki faaliyetleri, Tanzimat’tan sonra ortaya çıkan vergi meselesi, bazı Osmanlı memurlarının görevlerini suistimal etmeleri ve özellikle Sırbistan’ın Osmanlı Devleti aleyhine bölge halkına yönelik teşvikkâr ve tahrikkâr tutumları araştırılmıştır. İsyanın yayılma alanı olarak Niş, Leskofça Şehirköy, Kamaniçe ile Mutafça köyleri, Vidin ve Kula bölgeleri tespit edilmiştir. Sırbistan tarafından Niş İsyanı öncesinde ve isyan sırasında Osmanlı Devleti aleyhine birçok faaliyetin gerçekleştirildiği, Osmanlı Devleti’nin birtakım tedbirler almaya çalıştığı görölmüştür.

Çalışmada 1841 Niş İsyanı karşısında özellikle Sırbistan’ın faaliyetleri ve Osmanlı Devleti’nin bu isyan karşısında aldığı önlemler ortaya konulmak amaçlanmıştır. Araştırmada başta arşiv belgeleri olmak üzere, dönemin gazetelerinden, araştırma ve inceleme eserlerinden faydalanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Balkanlar, Niş, İsyan, Osmanlı Devleti, Sırbistan.

* Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Kahramanmaraş, ORCID: orcid.org/0000-0002-3108-9306, E-Posta: yasararslanyurek@gmail.com

OPEN ACCESS

YAŞAR ARSLANYÜREK

SERBIA AND THE OTTOMAN STATE AGAINST THE NISH REBELLION OF 1841

ABSTRACT

Nish joined the Ottoman administration in 1386. Ottoman rule continued in the region until 1878. In the 19th century, various rebellions against the Ottoman State took place in Nish and its neighbourhood. The 1841 Nish Rebellion is one of the most notable among them. For this reason, the related rebellion was determined as the subject of the study.

In the study were investigated which the activities of Serbian prince Milos Obrenovic, main prince of the period Mihail and Miliyo (Miloje Jovanović) in the region during the Nish Rebellion, the tax issue that emerged after the Tanzimat, and the misconduct of some Ottoman officials. Especially Serbia's encouraging and provocative attitudes towards the people of the region against the Ottoman State were analysed. Nish, Leskovac Sehirkoj, Kamaniche and Mutafcha villages, Vidin and Kula regions were identified as the spread areas of the rebellion. It was observed that Serbia carried out many activities against the Ottoman State before and during the Nish Revolt, and the Ottoman State tried to take certain measures.

The aim of this study is to reveal the activities of Serbia in the face of the 1841 Nish Rebellion and the measures taken by the Ottoman State against this rebellion. In the research, archival documents, newspapers of the period, research and research works were utilised.

Keywords: Balkans, Nish, Rebellion, Ottoman State, Serbia.

EXTENDED ABSTRACT

Nish is situated in the south of Serbia and occupies a strategically important position on the routes to Sofia, Plovdiv, Istanbul, Skopje, and Thessaloniki. The strategic location of Nish was a primary cause of conflicts of interest and rebellions in the region during the following period. Nish, the second largest city in Serbia, became part of Ottoman rule in 1386. The strategic location of Nish was significant in the Ottoman State's conquest of the region. Sultan Murat the First deemed the conquest of Nish and Sofia necessary to dominate Serbia and Bulgaria.

In the 18th century, Nish had a diverse population with a significant presence of Muslims. In the 19th century, one-third of the city's population practised Islam, and the region was under Ottoman rule until the latter part of the century. During the 19th century, several uprisings against the Ottoman

State took place in Nish and the surrounding areas. The Nish Revolt of 1841 was one of the most remarkable uprisings on which this study focuses.

The Nish Rebellion of 1841 took place for various reasons. It was caused by a combination of factors, including injustices, the interests and policies of certain states towards the region, the activities of Serbian prince Milos Obronovic, and Serbian head princes Mihail and Miliyo in the region, the tax issue that emerged after the Tanzimat Edict, the misconduct of some Ottoman officials, and Serbia's encouraging and provocative attitude towards the people of the region against the Ottoman State.

Some states dispatched representatives to the region to investigate the Nish Revolt of 1841 and intervene under the pretext of it. Among them were M. Blanqui who was sent by France, and Lieven and Count Nesselrode who were sent by Russia. The rebels took action and the uprising soon began to spread on 6th April 1841. The rebellion was led by a man named Kocabası Miliyo. After the Nish Rebellion started, it quickly spread to Nish, Leskovac, Sehirkoj, Kamaniche (Kamania), Mutafcha, Kursunlu, Vidin and Kula regions. The Nish-Istanbul road was closed by the rebels. An attempt was made to prevent aid from being sent to the region. Captured Muslims also began to be massacred by the rebels. In this way, the current situation became even more tense. With the expansion of the rebellion, the problem took an international dimension as well. The rebellion continued to spread with the provocations of the men of Miliyo who were sent to the surrounding area while the center of rebellion remained with the villages of Kamaniche and Mutafcha.

When the Nish Rebellion of 1841 started, Sabri Pasha, the Governor of Nish, and Arif Hikmet Bey were the Ottoman State officials in the region. To quell the uprising, approximately 1500 Albanian soldiers were deployed to the area. Serbia provided significant support to the rebels. The Ottoman State was actually aware of Serbia's actions. However, as it was known that Russia supported Serbia, thus no overt action was taken by the Ottomans since the latter avoided confrontation with Russia who supported Milos. The other aim of acting so was to prevent Milos from exerting political pressure on the Ottoman State through Russia. At the same time, Milos was not penalised; the aim was to suppress the events in a calm manner. Precautionary orders were sent to the officials in the region regarding Serbia's involvement in the rebellion and its situation.

During the early 19th century, rebellions in areas of the Ottoman State adjacent to Serbia were often motivated by the expectation of assistance from Serbia. Additionally, when these rebellions occurred, the rebels typically sought refuge in Serbia.

Some activities were carried out by Serbia after the Nish Rebellion of 1841. Serbia had engaged in various activities to support the rebellion, including procuring and preparing vehicles and equipment, utilizing available resources, advising rebels to flee to Serbia when necessary, and meeting their needs and was carrying out these activities secretly. The Ottoman State tried to take measures against this behaviour of Serbia. In this regard, Serbia was asked to return the rebels who had fled to Serbia back to the Ottoman State. However, Serbia did not comply with this request.

The Serbian Prince Milos had ideas about Slavic unity. Milos' idea was one of the reasons for his involvement in the rebellions in the region. Milos planned to rule the Slavic state that was to be established with the help of the Slavic peoples of the Danube. Following the Nish Revolt, the rebels in the region continued to align themselves with Serbia. A letter addressed to Sabri Pasha reported that the people of Nish had abandoned their homes and migrated to Serbia. The admission of these people to Serbia was not considered appropriate by the Ottoman State. It was therefore ordered that the deserters be immediately returned to their areas of origin and that the deserters be banned from entering Serbia. The Ottoman State attempted to prevent the rebellion's expansion and Serbia's interference by implementing measures.

During the rebellion, the Ottoman State became aware that Serbia was inciting the rebels. Consequently, secret orders were dispatched to the governors of Nish, Vidin, and Bosnia, instructing them to exercise caution. Meanwhile, the rebels were granted admission to Serbia and it made it clear that it would provide assistance to the rebels if troops were deployed against them. Serbian Princess Liubitsa also desired Serbia's assistance to the rebels. For these reasons, the Ottoman State sent a warning letter to the Serbian prince Mihail.

During the Nish Revolt of 1841, approximately 10,000 Serbian cavalry and infantry arrived in the Kadiboğazi region. The number increased further over time. Serbian troops crossed from the border region to the Ottoman borders. At the same time, Serbian bandits started attacking Ottoman forces and territory. Meanwhile, alliances against the Ottoman State continued to be formed between the Serbs and the rebels in the region. Additionally, 1500 Serbian soldiers were appointed as leaders to command the rebels.

During the Nish Revolt, certain priests in the region convened meetings with the people of Nish with the aim of inciting a revolt. Some of these priests developed plans and programmes for rebellion activities in Serbia. One of them was Gurki Yankovic. He had travelled to Serbia six

1841 NİŞ İSYANI KARŞISINDA SIRBİSTAN VE OSMANLI DEVLETİ

months prior to the revolt to gather information about it. He made preparations for the rebellion and met with the people in the border region.

The Ottoman press of the period also reported on the Nish Rebellion of 1841 and Serbia's involvement in it. Following the Nish Revolt, Serbian priests were dispatched to Bosnia to orchestrate a similar uprising. Russia saw the Nish rebellion of 1841 as an opportunity to interfere in the internal affairs of the Ottoman State. France and Austria, like Russia, informed the Ottoman State that they wanted to investigate the Nish rebellion.

The Ottoman State preferred to give advice to the people of the region and also punished those involved in rebellions. Reinforcements from the Ottoman State were sent to the region to quell the rebellion.

Meanwhile, the governor of Nish, Sabri Pasha, was dismissed from his post for causing corruption by using Albanian soldiers. The individuals involved in the rebellion, including Nish Governor Sabri Pasha, were sent to Istanbul for trial. Due to the actions of the Ottoman forces deployed in the region, Albanian soldiers who acted without orders were eliminated, and the goods they had plundered were recovered. An edict was sent by Sultan Abdülmecid to the guard of Nish, instructing them to prevent harm to the public, release any captured captives, and return any seized goods and belongings to their rightful owners.

The villages of Mutafcha and Kamaniche, which served as the headquarters of the rebels, were captured on 25th April 1841. During these clashes, Miliyo was killed. Subsequently, the individuals dispersed to their respective villages. The villagers who had fled to Serbia also began to return to their homes. Upon the return of the people of Nish to their hometown, Yakup Pasha and Tevfik Bey, who were part of the Ottoman army in the region, also returned. The prompt suppression of the Nish Rebellion and the extensive rights granted to the people of the region were well-received not only within the Ottoman State but also in Europe.

Giriş

Osmanlı Devleti döneminde eski bir vilayet merkezi olan Niş, bugün Sırbistan'ın ikinci büyük şehridir. Niş, Sırbistan'ın güneyinde bulunmakta olup Sofya, Filibe, İstanbul, Üsküp ve Selanik güzergâhlarındaki önemli bir konumda yer almaktadır.¹ Niş'in bu stratejik konumu, ilerleyen süreçte

¹ Machiel Kiel, "Niş", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 33, İstanbul 2007, s. 147.

bölgede yaşanan çıkar çatışmalarının ve bu çatışmaların odağında gelişen isyanların temel nedenlerinden biri olmuştur.

Niş'in bu stratejik konumu, Osmanlı Devleti'nin bölgeyi fethetmesinde de ön plana çıkmıştır. I. Murat, Sırbistan ve Bulgaristan'a hâkim olabilmek amacıyla Niş ve Sofya'nın fethini zorunlu görmüştür.² Bu bağlamda Niş Osmanlı yönetimine 1386'da dâhil oldu.³ Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de yaptığı ilk teşkilatta diğer yerler gibi Niş de başlangıçta Rumeli Beylerbeyliğine bağlandı. Daha sonra Niş, Semendire Sancağına bağlandı.⁴ 1530'da Alacahisar'a bağlanan Niş Kazası, 1846 yılında eyalet statüsü kazandı. Ancak 1865 yılından itibaren Tuna Vilayeti'ne bağlanan Niş Sancağı, sırasıyla Prizren, Tuna, Sofya ve Kosova vilayetlerine bağlandı. 1878 yılına kadar Niş, sancak statüsünde idare edildi.⁵ İslâmî bir merkez olarak arada kesintiler olsa da 1878'e kadar Osmanlı idaresi bölgede devam etti. Niş, XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki en güçlü kalelerinden birisi oldu. Çeşitli yıkımlara ve sürgünlere rağmen Niş'teki Müslüman nüfus ve İslâmî izler hâlâ varlığını devam ettirmektedir.⁶

XVI. yüzyılda Niş'te Cami Mahallesinde 77 hane, Hacı Balaban Mahallesinde 47 hane, Köprü-Başı Mahallesinde 28 hane, Tekeliyan isimli topluluğun oturduğu bölgede 15 hane, Hristiyanların ikamet ettiği bölgede 55 hane Ulakların buldukları yerde 40 hane olmak üzere toplam 262 hane yer almaktaydı. Bu dönemde Niş'te yaklaşık 2000 kişi yaşamaktaydı.⁷ 1516 yılında Niş'te 329 hane vardı.⁸ XVIII. yüzyılda 2300 adet Müslüman Türk'ün, 700 adet Hristiyan Sırp'ın ve az sayıda Ermeni tüccarın Niş'te meskeni bulunuyordu. Bununla birlikte 1874 tarihinde şehirdeki 30 mahallede 4920 Müslüman, 17.107 Sırp nüfus olmak üzere 3651 hane vardı. Ayrıca Niş'te 1507 dükkân, 4 hamam, 13 cami, 6 mescid, 9 adet Müslümanlara ait, 3 adet de Hristiyanlara ait okul ile 1 adet rüştiye mektebi bulunuyordu. Her ne kadar şehirde 4920 Müslüman kayıtlı ise de İngiliz Konsolosu Baker, 1878 yılında

² Mustafa Cezar, *Mufasssal Osmanlı Tarihi Resimli-Haritalı*, Cilt 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2021, s. 125.

³ Kiel, *a.g.m.*, s. 147.

⁴ A. Cevat Eren, "Niş", *MEB İslam Ansiklopedisi*, Cilt 9, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1964, s. 294-295.

⁵ Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2017, s. 581.

⁶ Kiel, *a.g.m.*, s. 147.

⁷ Eren, *a.g.m.*, s. 295.

⁸ Kiel, *a.g.m.*, s. 148.

1841 NİŞ İSYANI KARŞISINDA SIRBİSTAN VE OSMANLI DEVLETİ

şehirde 8300 Müslüman'ın bulunduğunu belirtmiştir.⁹ Bu açıdan Niş'te bulunan Müslümanlar uzun bir süre nüfusun önemli bir oranını oluşturmuştur. Bu da Niş'in Türk-İslam kimliği kazanmasında oldukça etkili olmuştur.

1841 Niş İsyanı meydana gelmeden önce bölgede birtakım Sırp İsyanları meydana geldi.¹⁰ Bunlardan biri 1804 yılında başlayıp 1813'te son bulan bölgedeki Sırp İsyanı olup bu isyan, Osmanlı yönetiminin Balkanlardaki etkisinin kaybolmaya başlamasına yol açan önemli gelişmelerden biri olmuştur. Söz konusu isyan, Semendire Sancağında müstebit bir yönetim sergileyen Dayılara karşı yaşandı. Bu isyan zamanla uluslararası bir sorun hâline geldi. İsyanın lideri Kara Yorgi 3 Ekim 1813'te Avusturya tarafına kaçtı ve Osmanlı askeri 5 Ekim'de Belgrad'a girdi. Böylece Sırp isyanı son buldu.¹¹ Buna karşın Miloş Sırbistan'ı terk etmedi. Süleyman Paşa tarafından halkı sakinleştirmek ve bölgedeki silahların toplanmasına yardım etme koşuluyla Miloş, Rudnik nahiyesine knez olarak tayin edildi. Bu dönemde Miloş ile Babiâli arasındaki ilişkiler ilk başlarda iyiydi. Bunda Miloş'un Süleyman Paşa'dan çekinmesinin etkisi büyüktür. Miloş, Belgrad'dan ayrıldıktan sonra 23 Nisan 1815 tarihinde Takovo Manastırı'nda knezlerle bir toplantı yaptı. Bu toplantıda Miloş öncülüğünde isyan kararı alındı.¹² Bu şekilde İkinci Sırp İsyanı başlamış oldu.

İkinci Sırp İsyanı'nın liderliğini Miloş Obrenoviç yaptı. Bu dönemde Miloş bir taraftan Osmanlı Devleti'ne bağlı gibi görünse de aslında Rusya ile yakın bir ilişki içindeydi. Miloş bu ilişki aracılığıyla Osmanlı Devleti üzerinde siyasal bir baskı kurmak istiyordu.¹³ Söz konusu isyan Milosev Ustanak olarak da bilinmektedir. İsyan başladıktan sonra Süleyman Paşa, kethüdası olan İpşir Paşa ile oğlu Mehmet Bey'i isyancıların üzerine gönderdi. Bu arada Maraşlı Ali Paşa da 3 Kasım 1815'te Rumeli Valiliği'ne getirildi. Rumeli Valisi Maraşlı Ali Paşa, Belgrad'a geldikten sonra 6 Kasım

⁹ Kiel, *a.g.e.*, s. 148.

¹⁰ Mark Pinson, "Ottoman Bulgaria in the First Tanzimat Period-The Revolts in Nish (1841) and Vidin (1850)", *Middle Eastern Studies*, Vol. 11, No. 2, May 1975, s. 105.

¹¹ Selim Aslantaş, "Sırp İsyanının Uluslararası Boyutu (1804-1813)", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 6, Sayı 21, Bahar 2009, s. 110 ve 132.

¹² Selim Aslantaş, *Osmanlı'da Sırp İsyanları 19. Yüzyılın Şafağında Balkanlar*, Selenge Yayınları, İstanbul 2023, s. 265-266.

¹³ Mead Osmani, *Arşiv Belgelerine Göre Niş Sancağı (1839-1878)*, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Salih Pay, Bursa 2018, s. 91.

1815'te Miloş ile birtakım görüşmelerde bulundu ve ona bazı vaatler verdi. Bu görüşmelerden sonra Miloş başknez oldu ve isyan fiilen son buldu.¹⁴

1. 1841 Niş İsyanı'nın Nedenleri

XIX. yüzyılın başlarında Osmanlı idaresinde bulunan yerlerde meydana gelen isyanların çeşitli nedenleri bulunmaktaydı. Bu bağlamda bazen bölgedeki yerel idareciler ve memurların bölge halkına karşı tutumu, bazen idaredaki adaletsizlikler, çoğu kez de -özellikle Balkan coğrafyası için- bölgedeki ve bölge dışındaki devletlerin çıkarları ve bölge ile ilgili politikaları söz konusu isyanların sebepleri arasında değerlendirilebilir.

Sırp knezi Miloş Obrenoviç, 1833 yılında Mısır meselesinin ilk dönemlerinde, mevcut durumdan faydalanarak Timok Vadisi'ni işgal etmişti.¹⁵ Bu işgal bölgedeki Bulgar halk arasında Sırp'ların nüfuzunu artırdığı gibi işgal edilen yerlerden olan Niş, Vidin ve Şehirköy bölgelerine Müslümanların gelmeleri de mevcut rahatsızlığı biraz daha artırmıştı.¹⁶ Ayrıca bölgede bulunan Osmanlı memurlarının bazılarının suistimalleri de olayların büyümesinde etkili olmuştur. Bununla birlikte Sırbistan'ın bölgedeki halkı Osmanlı aleyhine teşvik ve tahrik etmesi de diğer bir neden olarak görülmektedir.¹⁷ Bu bağlamda Niş bölgesi halkının Babiâli'ye gönderdikleri dilekçelerde, vergi konusuyla birtakım tahriklerin 1841 Niş İsyanı'nın sebepleri olarak gösterilmektedir.¹⁸

Muhassılların bölgeden aşırı vergi toplamaları 1841 Niş İsyanı'nın sebepleri arasındadır. Vergi konusundaki şikâyetler zamanla yerini memnuniyetsizlik, bölgedeki yerel ağalar ile yerel meclislerin kötü davranışları üzerinde yoğunlaşmıştır.¹⁹ Bir başka neden de bölgedeki Müslümanlar tarafından Hristiyan kadınların İslam dinine zorla

¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Aslantaş, *a.g.e.*, s. 264-303; Ayşe Özkan, *Sırbistan'ın Bağımsızlığını Kazanması (1830-1878)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Necdet Hayta, Ankara 2009, s. 16.

¹⁵ Pinson, *a.g.m.*, s. 108.

¹⁶ Ayşe Özkan, *Miloş'tan Milan'a Sırp Bağımsızlığı*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 68-69.

¹⁷ Zira Sırbistan'ın 1830'ların ortalarından itibaren Bulgaristan'da gerçekleşen isyanlara karışmak ve Osmanlılarla doğrudan çatışmaya girmek gibi bir politikası bulunuyordu. Bkz. Pinson, *a.g.m.*, s. 108.

¹⁸ BOA, *İ.MSM*, 84/2420-1.

¹⁹ Osmani, *a.g.t.*, s. 95.

1841 NİŞ İSYANI KARŞISINDA SIRBİSTAN VE OSMANLI DEVLETİ

sokulduklarının Bulgarlar tarafından iddia edilmesidir.²⁰ Her ne kadar böyle bir iddia belirtilmiş olsa da konu ile ilgili yapılan arşiv ve literatür araştırmalarında böyle bir bilgi tespit edilememiştir.

Tanzimat ile birlikte herkesin gelirin göre vergi ödemesi gerekiyordu. Bu dönemde yapılan düzenlemelerle Mutafça ve Kamaniçe'deki zengin bağ ve bahçe sahiplerinin de vergi oranları yükselmişti. Daha önceden bu bölgedeki zenginler fakirlerin verdiği kadar vergi veriyordu. Mevcut yeni durum onların tepkisini çekmiştir.²¹ Aslında bölgedeki fakir halk getirilen düzenlemeden memnun olmuştu. Ancak bölgedeki vergi memurları vatandaşların gelirlerini yazarlarken bu gelirler birçok defa iki katı fazla olarak vergi defterlerine kaydedilmişti. Bu durum halkın ödeyeceği vergilerin yükselmesine neden olduğu için söz konusu olaylardaki hoşnutsuzluk daha da artmıştır.²² Vergileri sebep göstererek halkı kışkırtmak amacıyla Niş ve çevresine gönderilen kişiler bölgede isyan çıkarmaya başladılar.²³

Bölgedeki hareketlenmeleri incelemek amacıyla bazı devletler tarafından Niş'e görevliler gönderildi. Fransız Akademisi üyelerinden M. Blanqui bölgeye gönderilen kişilerdendi. Vergi meselesinin Bulgarlar arasında rahatsızlık meydana getirdiğini ve Türklerin vergilerin toplanması konusunda aşırıya kaçtığını Blanqui abartılı bir şekilde belirtmiştir.²⁴ Blanqui ayrıca Tanzimat ile isyan arasında da mutlak bir bağlantının olduğunu öne sürmüştür. Ona göre vergilendirme sorunu ve reformların başarısızlığı, isyanın meydana gelmesindeki temel faktörlerdi.²⁵ Her ne kadar Blanqui isyanın ortaya çıkmasını temelde sözünü ettiği iki sebebe indirgese de isyanın gerçekleşmesinde birçok farklı neden bulunuyordu.

Aslında uygulanacak olan yeni vergi sisteminde Müslümanlar, Avrupalı tüccarlar, Yahudiler ve Kıptiler de artık vergiye tabi olacaktı. Böylece vergi, toplumun her kesiminden toplandığı için kişilerin ödedikleri vergiler de azalacaktı. Bu nedenle halkın çoğunluğu yeni sistemden

²⁰ Ahmet Uzun, *Tanzimat ve Sosyal Direnişler Niş İsyanı Üzerine Ayrıntılı Bir İnceleme (1841)*, Eren Yayıncılık, İstanbul 2002, s. 39.

²¹ Özkan, *a.g.e.*, s. 70.

²² BOA, *İ.MSM*, 84/2419-26.

²³ Özkan, *a.g.e.*, s. 70.

²⁴ Halil İnalçık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1992, s. 28-29; Pinson bölgeye inceleme amacıyla gönderilen kişiyi A. Blanqui olarak belirtmiştir. Kendisi bir ekonomist olup Fransa Başbakanı Guizot tarafından 1841 Niş İsyanı hakkında incelemelerde bulunmak amacıyla bölgeye gönderilmiştir. Bkz. Pinson, *a.g.m.*, s. 110.

²⁵ Pinson, *a.g.m.*, s. 105.

memnundu. Ne var ki bölgede bulunan çorbacılar ile zengin Hristiyan köylüler rakı ve şaraptan alınan vergiye itiraz etmeye devam ettiler. Söz konusu kişiler bağlarını bozarak artık köylüye iş vermeyeceklerini söyleyerek halkı tahrik ettiler. Halk bu nedenle Niş Kalesi altında toplanmaya başladı. Bu sırada halkı galeyana getiren elebaşılar tutuklanarak Sofya'ya yollandı. Ancak tutuklamalar olayları daha da büyüttü.²⁶ Aynı zamanda isyancılar, Niş'teki arazi sahipleriyle bu arazileri işleten kiracılar arasındaki sorunlardan faydalanarak, kiracı konumundaki köylüleri çiftlik sahiplerine karşı isyana teşvik ettiler.²⁷

2. 1841 Niş İsyanı'nın Meydana Gelmesi

Niş bölgesindeki sorunlar nedeniyle Bulgarlar tarafından o sırada Bulgaristan'ı geçmekte olan Rus diplomat Baron Lieven'e, İstanbul'dan bir miktar tazminat alabilecekleri umuduyla bazı dilekçeler sunuldu. Ayrıca Belgrad'a da bu konuda birçok dilekçe gönderildi. Ancak bu girişimlerden hiçbir sonuç elde edilemedi. Bunun üzerine bölgedeki köylülerden 600'ün üzerinde ailenin katıldığı bir toplantıda isyan kararı alındı.²⁸

6 Nisan 1841'de isyancılar bir köyde toplanmaya başladı. Kısa sürede haber ve ayaklanma yayıldı. Bazı köylüler de isyancılara katıldı.²⁹ İsyancıların liderliğini yapan Kocabaşı³⁰ Miliyo'nun (Milyo) tahrikleri neticesinde 1841 yılının başlarında Niş, Leskofça ve Şehirköy kazalarındaki halk bahsedilen çeşitli nedenlerle topluca ayaklandı.³¹ Bu bölgedeki isyancı Bulgarlara Kurşunlu'daki Bulgarlar da eklendi.³² Niş bölgesinde hiç vergi vermeyen ya da çok az ödeyen Kamanıçe ve Mustafça köylerinin zengin kesimi yapılan düzenleme ile artık çok vergi verecekti. Bu durum sorunun tetiklenmesine neden oldu.³³ Bunun üzerine bölgedeki gayrimüslim halkın bir kısmı ayaklanmayı devam ettirerek, Kotina Boğazı'nı işgal etti. Niş-İstanbul yolunu keserek bölgedeki değirmenler ele geçirildi ve rastlanılan Müslümanlar da katledilmeye başlandı.³⁴ Bu sırada isyan Şehirköy'e de

²⁶ Sedat Bingöl, "Osmanlı Reorganizasyonu: Tanzimat Devri 1839-1856", *Osmanlı Tarihi (1789-1876)*, (ed.) Mehmet Topal, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 2019, s. 149.

²⁷ Eren, *a.g.m.*, s. 296.

²⁸ Pinson, *a.g.m.*, s. 106.

²⁹ Pinson, *a.g.m.*, s. 107.

³⁰ Muhtar anlamında kullanılan bir ifade. Bkz. <https://sozluk.gov.tr/>, (21.08.2023).

³¹ Özkan, *a.g.e.*, s. 69.

³² Uzun, *a.g.e.*, s. 39.

³³ Özkan, *a.g.e.*, s. 70.

³⁴ İncılık, *a.g.e.*, s. 29.

1841 NİŞ İSYANI KARŞISINDA SIRBİSTAN VE OSMANLI DEVLETİ

sıçradı.³⁵ Miliyo'nun çevreye gönderdiği adamların tahrikleri ile isyan daha da geniş bir alana yayılmaya devam etti. Âsîlerin merkezleri Kamanıçe (Kamania) ve Mutafça köyleri olsa da Vidin bölgesindeki Sahra (Bulgarların Kula Kasabası) isyanın yayıldığı yerlerdendi. Bu suretle isyan, Vidin'e kadar ulaştı. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, isyanın tüm Rumeli'ye yayılmasından endişe etmeye başladı. İsyân nedeniyle yollar kesildiği için yardım gelmesi zor görünüyordu. Niş Valisi Sabri Paşa'nın yanında sadece 50 kadar asker vardı. İsyân nedeniyle Niş'teki Müslüman halk da korku içindeydi. Bu sırada Rumeli'de Tanzimat'ın uygulanması amacıyla görevlendirilen Arif Hikmet Bey müfettiş olarak bulunuyordu. Vali Sabri Paşa, Arif Hikmet Bey'in onayını alarak Kosova, Yakova ve Ürgüp (Prokuple) bölgesinden 1500 civarında Arnavut askerini bölgeye çağırdı. Ne var ki söz konusu Arnavut askerlerin bir kısmı yağma için can atıyordu.³⁶ Bölgeye gönderilen Arnavut askerlere herhangi bir yağma girişiminde bulunmayacaklarına dair yeminler ettirildi.³⁷ İsyân nedeniyle Mayıs 1841 tarihinde, Rumeli'de bulunan Müşir Dilâver Paşa'ya bir hüküm gönderildi. Buna göre Niş halkının vergi nedeniyle isyan ettikleri, bundan dolayı Niş yolunun kesildiği ve isyanın daha önce belirtildiği gibi Şehirköy'e kadar yayıldığı bildirildi.³⁸

Niş'teki isyan sırasında meydana gelen katliamlar ve çarpışmalar nedeniyle bölgedeki durum oldukça gerginleşti. İsyancı köylülerin elinde silah olarak çoğunlukla balta ve sopa bulunuyordu.³⁹ İsyânın genişlemesiyle konu uluslararası bir hâl almıştı.⁴⁰ İsyancılar, Sırbistan tarafından korunuyorlar ve kaçanlar Sırbistan'a sığınıyorlardı. Bu bağlamda Sırp sınırında bulunan 28 köy halkı Sırbistan sınırına kaçarak orada toplandı. Sırp başknezi olan Mihail (Mihailo) Obrenoviç⁴¹ de bunları Sırp sınırından içeriye alarak, şayet üzerlerine asker gönderilecek olursa onlara yardım edeceğini açıkça belirtmiştir.⁴²

³⁵ BOA, C..DH, 37/1810-1.

³⁶ İncılık, a.g.e., s. 29-30.

³⁷ Özkan, a.g.e., s. 69.

³⁸ Ahmet Refik Altınay, *Türk İdaresinde Bulgaristan (973-1255)*, Devlet Matbaası, İstanbul 1933, s. 79.

³⁹ İncılık, a.g.e., s. 29-30.

⁴⁰ İncılık, a.g.e., s. 30.

⁴¹ Mihail Obrenoviç, 1839 yılında babası Miloş Obrenoviç'ten sonra tahta geçmiştir. Onun bu iktidarı uzun süreli olmamış ve 1842'de sona ermiştir. Daha sonra yine babasının ikinci iktidarından sonra 1860'ta başa geçmiş ve uğradığı suikastla genç yaşta hayatını kaybetmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ayşe Özkan, "Sırp Tahtında Obrenoviçlerin Laneti-I: Evlilikler, Suikastlar ve Mihail Obrenoviç", *Turkish Studies*, Cilt 18, Sayı 2, 2023, s. 631-648.

⁴² Özkan, a.g.e., s. 69.

3. Sırbistan'ın 1841 Niş İsyanı Karşısındaki Tutumu

Sırbistan, 1830'da özerkliğini kazandıktan sonra bölgedeki olaylara doğrudan müdahil olmaya başladı. Bu bağlamda başknez Miloş bölge halkını çeşitli nedenlerle ayaklanmaya teşvik etti ve kendi idaresindeki bölgeleri genişletmeye çalıştı. Ayrıca bölgedeki memurların baskıları nedeniyle 1841'de Şehirköy (Pirot) ve Berkofça kazalarında meydana gelen ayaklanmalarda Miloş'un söz konusu tahrıklarının etkili olduğu görüldü. Çünkü Osmanlı devlet yöneticileri de Miloş'un her fırsatta etki alanını genişletmek için elinden geleni yapacağını biliyordu. Ne var ki Miloş'un davranışlarının arkasında Rusya olduğundan, ayrıca bir güvensizlik hissinin Osmanlı Devleti tarafından Miloş'a karşı hissettirilmek istenmemesi amacıyla Osmanlı Devleti'nin söz konusu olaylardaki tutumu daha kapsayıcı bir şekilde gerçekleşti.⁴³ Çünkü Osmanlı Devleti, Miloş'u destekleyen Rusya'yı karşısına almak istemiyordu. Ayrıca Miloş'un Rusya aracılığıyla Osmanlı Devleti üzerinde siyasi baskı kurmasının da önüne geçmek amaçları arasındaydı. Bunun yanında Miloş'a ceza verilmeyerek olayların daha mutedil bir şekilde bastırılmasının amaçlandığı da söylenebilir. Bununla birlikte Babıâli, Miloş'un devlete karşı faaliyetlerine yönelik geri planda gerekli hazırlıkları ve önlemleri almaya çalışmıştır.

XIX. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nin Sırbistan'a yakın olan kesimlerinde ortaya çıkan isyanların⁴⁴ ortak noktalarından biri Sırbistan'dan beklenen yardım umutları ile meydana gelmesiydi. Ayrıca isyanlar gerçekleştiğinde asiler genellikle Sırbistan'a kaçmaktaydı.⁴⁵ Bu bakımdan Sırbistan'ın bölgede gerçekleşen isyanlar ile bir şekilde doğrudan bağlantısı olduğu değerlendirilebilir.

Sırbistan, 1841 Niş İsyanı'na da doğrudan müdahil olmuştur. Niş İsyanı'nın hazırlık aşamasında isyan sırasında kullanılmak amacıyla hayvanlarla silahların hazırlanması ve birtakım başıbozuk kimselerin Niş İsyanı sırasında kullanılması düşünülmüştür. Gerektiğinde isyana katılanların Sırbistan'a kaçmaları için hazır olmaları da bildirilmiştir. Bu durum Sırbistan tarafından gizliye yürütülmüştür.⁴⁶

⁴³ Uzun, *a.g.e.*, s. 42.

⁴⁴ Burada kastedilen isyanların daha ziyade 1804-1813, 1815 ve 1841 isyanları olduğu değerlendirilmektedir.

⁴⁵ Pinson, *a.g.m.*, s. 105.

⁴⁶ BOA, *İ.MSM*, 84/2419-28.

1841 NİŞ İSYANI KARŞISINDA SIRBİSTAN VE OSMANLI DEVLETİ

Niş İsyanı gerçekleşikten sonra Babıâli'ye konu ile ilgili gönderilen yazılarda yine Eflak'a giden Miloş ve Miliyo isimli Sırpların tahriklerinin bu isyanda oldukça önemli bir yeri olduğu belirtilmiştir. Hakikaten Niş bölgesindeki halk söz konusu tahriklerle ayaklandırılmış ve az sayıdaki Müslüman da bölgeden çıkarılmıştı. Miloş, bu tür hareketleri öteden beri her fırsatta uygulamaya çalışmıştır. Bu bağlamda Niş İsyanı nedeniyle bölgeye dağılan halkın Sırp topraklarını seçerek oraya gitmesi ve Sırbistan tarafından her türlü ihtiyaçlarının karşılanması, dahası normal dönemlerde dahi iki taraf arasında nüfus hareketlerinin bulunması söz konusu olaylardaki Sırp desteğinin açık kanıtları olarak değerlendirilebilir. Slav birliği hakkında sahip olduğu düşünce, Sırp knezi Miloş'un bahsi geçen olaylara neden müdahale ettiğini açıklayabilir. Çünkü kendisi başknezlikten uzaklaştırıldıktan sonra Eflak'a gitti ve burada Bulgar komitacılarıyla iş birliğine girdi. Böylece Tuna ötesi Slav halkları sayesinde kurulacak olan Slav devletini yönetmeyi planladı.⁴⁷ Ayrıca Rumeli müfettişi Arif Hikmet Bey'e göre Osmanlı Devleti aleyhine faaliyet gösteren Miliyo'nun ve bölgeye gönderilen Sırpların hareketlerinin 1841 Niş İsyanı'nın meydana gelmesinde oldukça etkili olmuştur. Dîvân-ı Deâvî Nezâreti baş muavini Tevfik Bey'e göre de söz konusu isyanın nedeni yine Sırp tahrikleridir. Tevfik Bey bunun yanında bölgedeki Hristiyan halkın nüfus fazlalığı nedeniyle bağımsız olmak amacıyla isyan ettiklerini belirtmektedir.⁴⁸

Niş İsyanı meydana geldikten sonra bölgedeki isyancılar, yönlerini Sırbistan tarafına çevirmeye devam etti. Sabri Paşa'ya gönderilen bir yazıda Niş taraflarındaki halkın firar ederek Sırbistan taraflarına geçtikleri bildirilmiştir. Osmanlı Devleti tarafından bu halkın Sırbistan'a kabul edilmesi uygun görülmemiştir. Bu nedenle firar eden kişilerin derhal geldikleri bölgelere iade edilmeleri ve firar edenlerin Sırbistan'a girmelerinin yasaklanması istendi. Niş'te halk arasındaki dedikoduya göre isyanın, Miloş'un tahrikleriyle ortaya çıktığı düşünülmüştür. Firar eden kimselerin Sırbistan'a girmelerine izin verilmemesi ve gereken yerlere özel memurlar tayin edilmesi isteği bildirilmiştir. Miloş'un Sırp sınırıyla Vidin arasından Osmanlı sınırlarına geçerek halkı tahrik etme ihtimali bulunduğundan bu hususun engellenmesi istenmiştir. Osmanlı sınırları içinde bu tür hareketleri düzenleyenlerin önlenmesi için Vidin taraflarında bulunan sınırlara gizli memurlar yerleştirilmesi ve Miloş'un Osmanlı sınırlarına girmesine izin

⁴⁷ BOA, *İ..MSM*, 84/2419-1; *İ..MSM*, 85/2421-8; Uzun, *a.g.e.*, s. 43-44

⁴⁸ Özkan, *a.g.e.*, s. 70.

verilmemesi Bükreş Beyi'ne bildirilmiştir.⁴⁹ Bu süreç içerisinde Sabri Paşa da Sırbistan'ın söz konusu isyan içerisindeki kışkırtıcı faaliyetlerine inanarak bu konuyu detaylandırmak amacıyla çalışmalarda bulunmuştur.⁵⁰

Firar eden kimselerin Sırbistan'a girmelerine izin verilmemesi ve bölgede gerçekleşen isyanların arkasında Miloş'un olduğunun bilinmesi nedeniyle Osmanlı Devleti, Sırbistan'ın söz konusu olaylardaki kışkırtıcı faaliyetlerinden daha da şüphelenmeye başladı. Bu bağlamda Niş, Vidin ve Bosna valilerine konuyla ilgili olarak çok dikkatli olmaları konusunda gizli emirler gönderildi. Zira Sırp tarafında isyancıların aileleri ve hayvanları kendi memleketlerine alınmış ve şayet isyancıların üzerine asker gönderilirse onlara yardım edileceği açık bir şekilde valiye bildirilmişti. Sırp Prenses Liubitsa da aynı şekilde Sırbistan'ın isyana kesin bir şekilde müdahale etmesini istiyordu. Osmanlı Devleti tarafından, dönemin Sırp knezi Mihail'e söz konusu olaylardaki şüpheli davranışları nedeniyle hususi bir ihtarname gönderildi.⁵¹

Osmanlı Devleti tarafından isyan eden halkın Sırbistan'a kabul edilmemesi ve bu konunun engellenmesi gerektiği konusundaki tutumuna karşı Niş İsyanı sırasında Sırbistan sınırında bulunan 28 köy halkının çoluk çocuk ve hayvanlarının Sırbistan tarafından kendi sınırlarına kabul edildiği belirtilmişti. Sırbistan tarafından kabul edilen bu kişiler, 15 gün boyunca karantinede bekletildi. Niş'ten gelenlerin bir kısmı Sırbistan içerisine dağıtıldı. Ancak bunların bir kısmı Sırbistan'a alınmayıp Niş'e iki saat mesafede bulunan puslu alanlarına yerleştirilerek burada bulunan ve buradan geçen Müslüman halkın öldürülmeleri Sırbistan tarafından kendilerine tembih edildi. Zira Nemçe postasında bulunan üç asker, Sırbistan tarafından bölgeye gönderilen asiler tarafından şehit edilerek, şehit edilen askerlerin silah ve hayvanları da eşkıya tarafından ele geçirildi. Hatta olayı eşkıya, kendi arasında kutladı. İsyancılara gönderilen elçiler vasıtasıyla bu tür olaylar engellenmeye çalışıldı. Bu dönemde Osmanlı Devleti tarafından eşkıyaya gönderilen elçilerin isyanın bastırılması hususunda faydalı olup olmadığı anlaşılammıştır. Ancak Sırbistan'a karşı tedbirli olunması gerektiği konusunda da temkinli davranılmıştır.⁵²

⁴⁹ BOA, *İ.MSM*, 84/2419-41.

⁵⁰ Pinson, *a.g.m.*, s. 107.

⁵¹ İnalçık, *a.g.e.*, s. 30-31.

⁵² BOA, *İ.MSM*, 84/2419-45-46.

1841 NİŞ İSYANI KARŞISINDA SIRBİSTAN VE OSMANLI DEVLETİ

Osmanlı Devleti'nin, Sırbistan'ın olumsuz faaliyetleri ile ilgili temkinli duruşu, her geçen süre içinde daha da haklılık payı buldu. Bu bağlamda 16 Nisan 1841 tarihli bir belgeye göre Sırlar, Kadıboğazı bölgesine 10.000 civarında süvari ve piyade ile geldi. Bu sayı zamanla daha da arttı. Buradaki Sırp birlikleri sınır bölgesindeki çitlerden Osmanlı sınırlarına geçmeye başladı. Aynı zamanda Sırbistan tarafından geçen haydutlar, Osmanlı kuvvetlerine ve bölgesine hücum ederek zarar vermeye başladılar. Bu durum Osmanlı karakolundaki kuvvetler tarafından görülmüştür. Bu nedenle bölgenin savunulması amacıyla yeterli miktarda asker ile zahire tedariki bölgedeki kuvvetler tarafından Osmanlı Devleti'nden talep edildi. Bu talep, Babıâli tarafından uygun bulunmuştur.⁵³ Hakikaten zaman zaman Sırbistan tarafından bölgedeki isyanları desteklemek amacıyla birlikler gönderilmeye devam etti.⁵⁴

Sırbistan'ın bölgedeki isyanlara müdahalesi ile ilgili arşiv belgelerine yansıyan bir yazıda özetle şu hususlardan bahsedilmektedir. Balkanlarda bulunan Ürgüb, Leskofça, Niş, Üsküb, Belgradcık ve Sofya'ya bağlı Üçkulaklar gibi birçok bölgenin halkına Sırlar tarafından haber gönderilerek, Osmanlı Devleti aleyhinde Sırlar ve bölgedeki isyancılar arasında ittifaklar kuruldu. Bahsi geçen bölgelerdeki isyancıları komuta etmek üzere 1500 Sırp askeri elebaşı olarak görevlendirildi. Bölgedeki halkın bu suretle ilk fırsatta ayaklanması Sırlar tarafından telkin ve tembih edildi. Ayrıca isyan eden halkın ihtiyaçlarının da karşılanması yine Sırlar tarafından gerçekleştirildi. Böylece isyancıardan bir kol Yenipazar'a, bir kol Arnavutluk üzerine, bir kol Niş üzerine, bir kol da Belgradcık ve Şehirköy üzerine gönderilerek bölgedeki Müslüman halkın tamamen yok edilmesi amaçlandı. İsyancılar, Sırbistan'dan gönderilecek haber üzerine hücumu başlayacaktı.⁵⁵ Bu arada Ürgüb kazasında bulunan bazı köyler Sırların tahrikleri ile ayaklanıp köylerinde bulunan 2 Müslüman asker şehit edildi. Şehit edilen askerlerin hayvanları ve silahları Sırbistan'a götürüldü. Burada Sırlar birbirlerini kutlayarak meydana gelen olaydan dolayı sevinç gösterileri gerçekleştirdi.⁵⁶

Sırbistan'ın bölgede gerçekleşen isyancıların destekleyicisi olduğu 18 Nisan 1841 tarihli bir belgede de belirtilmiştir. Bu belgede bölgede bulunan bazı papazların isyan amacıyla Niş halkıyla görüşmeler yaptığı, yine bu

⁵³ BOA, *İ.MSM*, 84/2419-56-57.

⁵⁴ Pinson, *a.g.m.*, s. 108.

⁵⁵ Söz konusu planı yapan kişinin bir önceki başknez Miloş olup olmadığı belirlenmemiştir.

⁵⁶ BOA, *İ.MSM*, 84/2419-21-22.

papazlardan bazılarının aynı amaçla Sırbistan'a gönderildiği ve orada isyan faaliyetleri amacıyla plan ve program geliştirdikleri belirtilmiştir. Bu bağlamda hareket eden papazlardan Gürki Yankoviç bir ayaklanmadan yaklaşık 6 ay önce bunu haber vermek amacıyla Sırbistan'a gitti. Burada ayaklanma ile ilgili hazırlılar yaparak sınır bölgesindeki halk ile görüştü. Gürki Yankoviç, Mihal Bey'in kendilerine ayaklanma sırasında yardım edeceğini, bu konuda endişe etmemeleri gerektiğini isyancılara söyledi. Niş halkı ve bölge halkından bir kısım kişiler Papaz Gürki Yankoviç ile Sırbistan'a giderken Prizren, Üsküp, Cakoviç (Yakova), İpek ve Yenipazar kazaları halkından içeriği belli olmayan imzalı belgeler alıp Sırbistan'a götürdüler. Bu kişiler daha sonra Sırbistan'dan tekrar köylerine döndü. Bu sırada yine Papaz Gürki 8 arkadaşı ile Sırbistan'da Mihail Bey'e bir dilekçe verdi. Bu dilekçe Mihail Bey'in yazıcısı tarafından kaleme alındı. Dilekçede Müslüman halk üzerine harekete geçileceği ve bu konuda kendilerine yardım edilmesi istendi. Bu sırada General Lion,⁵⁷ Garagofça'da⁵⁸ bulunduğu için Mihal Bey söz konusu dilekçeyi ve Papaz Gürki ile 8 arkadaşını yardımcısı nezaretinde General Lion'a gönderdi. Söz konusu kişiler General Lion ile uzun bir görüşme gerçekleştirdi. Bu görüşmeden sonra General Lion yazılan dilekçeyi koynuna sokmuş ve kendi devletine göndermiştir. 3-5 gün içinde Papaz Gürki 2 arkadaşını Sırbistan'da bırakıp kendisi 6 arkadaşı ile Sırbistan'dan pasaport alıp köylerine geri döndü. Bu kişiler köylerine vardıklarında halk ayaklanmıştı. General Lion gelmeden önce Papaz Gürki, Belgrad'da bulunan Rusya konsolosu ile görüşmüştür. General Lion, İstanbul'dan Sırbistan'a gidene kadar her yerde halk ile konuştu. Bu arada Sırp meclis üyeleri, isyan eden Bulgar halkının çocuk, hayvan ve mallarını Sırbistan'a götürüp, sadece birer tüfek ile halkın kalmasına izin verildi.⁵⁹

Dönemin Osmanlı basınına yansıyan 15 Ağustos 1841 tarihli Ceride-i Havadis gazetesi haberinde Sırbistan'ın faaliyetleri özetle şu şekilde geçmektedir: Sırp bir âsi İbrail semtine geçerek Niş tarafındaki isyancılara yardım etmek amacıyla halkı tahrik etti ve yanına 400 kadar isyancı topladı. Sırp bir asi tarafından idare edilen bu isyancılar Açıklar adı verilen kayıklar ile Tuna'dan Osmanlı sınırına geçmeyi planladı. Eflak Bey'i konuyu haber alınca mevcut kayıkların idaresini ele geçirdi. Fakat asiler gerek kayıkların idaresinin Eflak Bey'i tarafından ele geçirilmesi, gerekse de kendilerinin

⁵⁷ General Lion ile ilgili belgede farklı bir bilgi bulunmayıp, kendisinin Fransa adına bölgede bulunan görevlilerden biri olduğu değerlendirilmektedir.

⁵⁸ Söz konusu yerin ismi belgede Garagofça olarak okunabilmektedir. Ancak bahsi geçen bölgenin Gorgoşefçe olması da muhtemeldir.

⁵⁹ BOA, *İ..MSM*, 84/2419-59.

1841 NİŞ İSYANI KARŞISINDA SIRBİSTAN VE OSMANLI DEVLETİ

engellenmesi amacıyla üzerlerine gönderilen Osmanlı askerlerine rağmen bu isyan girişiminden vazgeçemediler. Bu isyancılar, üzerlerine gönderilen Osmanlı kuvvetleri ile 7-8 saat savaştı. Bu çarpışma sonucunda isyancılardan 100 kadarı öldürüldü. 200 kadarı da inat ederek Tuna'yı geçmek üzere kendilerini suya attı ve burada kurtarılamayarak boğuldu. İsyancılardan birkaç tanesi de bu sırada sağ olarak ele geçirildi. Bu suretle başlarında bir Sırp bulunan isyancıların planladıkları ayaklanma girişimi engellenebildi.⁶⁰

Bununla beraber Niş İsyanı meydana geldikten sonra, Niş ve Leskofça kazalarında olduğu gibi Bosna'da da benzer bir ayaklanma meydana getirmek amacıyla Sırbistan'dan konu ile ilgili görevli olmak üzere papazlar gönderilmeye devam etti. Söz konusu papazlar Sırp matbaalarında bölgedeki halkı ayaklandırmak amacıyla çeşitli kitaplar bastırdı. Bu kitaplardan ilk zamanlarda şüphelenilmemiştir. Ancak yapılan araştırma neticesinde söz konusu kitapların bölgedeki halkı ayaklandırmak amacıyla bastırıldığı anlaşıldı. Bunun üzerine Sırbistan'dan gönderilen papazlar yakın takibe alınmaya başlandı. Bu papazların tanınmamak amacıyla zaman zaman kıyafet değiştirerek bölgeye geldikleri görüldü. Bölgede herhangi bir isyan faaliyetinin meydana gelmemesi için Osmanlı Devleti, gönderilen papazlara yönelik gerekli tedbirleri almaya çalıştı. Bununla beraber isyan faaliyetlerini teşvik etmek için Sırbistan'dan talimat olarak gönderilen papazların bölgeden kovulmaları amacıyla önlemler alınmaya devam etti. Bu hususta bölgeye emirler gönderilmiştir.⁶¹

4. Avrupa Devletlerinin 1841 Niş İsyanı Karşısındaki Tutumu

Niş İsyanı'ndan sonra bölgeye gönderilen Arnavut askerlerinden bir kısım başıbozuk kişiler yağmaya başladı. Niş bölgesinde 200 civarında köy yakıldı.⁶² Söz konusu isyan sırasında Sırbistan'a kaçan kişilerin sayısı 9460 olarak belirtilmiştir.⁶³ Bu olaylar sırasında Niş taraflarında halktan 5 kişi Arnavutlar askerler tarafından, 1 Arnavut askeri de bölgedeki halk tarafından öldürüldü ve bu askerlerden 3 tanesi de yaralandı.⁶⁴

⁶⁰ *Ceride-i Havadis*, 15 Ağustos 1841 (26 Cemaziyelahir 1257), Numara 47, s. 1.

⁶¹ BOA, C..*HR*, 58/2854-1.

⁶² Sırbistan'a kaçan halk, isyan bastırıldıktan sonra buldukları bölgelere tekrar iskân ettirildiler. Bkz. BOA, *İ..MSM*, 85/2427-1.

⁶³ Pinson, *a.g.m.*, s. 107.

⁶⁴ BOA, *İ..MSM*, 84/2419-24.

Rusya 1841 Niş İsyanı'nı Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmak amacıyla bir fırsat olarak değerlendirdi. Rus Çarı I. Nikola, Niş'te meydana gelen isyan nedeniyle Babiâli'ye bir yazı gönderdi. Söz konusu yazıda bölgedeki memurların kötü davranışlarına tahammül edemeyen Bulgarların, isyan ettikleri ifade edildi. Ayrıca askerî tedbirlerle isyan bastırılrsa bile bu durumun şiddet ve zulümle yapıldığı için halkın düşmanlıkla yeniden isyan etmesine sebep olacağından bu tür hareketlerin tekrarlanmaması ve olayları yerinde gözlemlemek amacıyla bölgeye bir memur gönderilmesine karar verildiği belirtildi. Bu durum Babiâli'yi endişelendirmişti. Zira gelişmeler hem asileri cesaretlendirebilir hem de diğer devletler benzer bir teşebbüste bulunabilir ve durum daha da vahim bir hâl alabilirdi. Babiâli öncelikle Rusya'yı söz konusu memur gönderme teşebbüsünden vazgeçirmeye çalıştıysa da bunda başarılı olamadı. Bununla birlikte Babiâli, Rusya tarafından gönderilecek memurun halk arasında soruşturma yapmaksızın bölgeye gelmesini kabul etmek zorunda kaldı.⁶⁵ Bu bağlamda Tebriz'de Rus Konsolosluğu görevinde bulunan Kodinetz⁶⁶ ve Rusya'nın Belgrad ve İstanbul'daki özel elçisi Baron Lieven, Rusya tarafından bölgeye gönderildi.⁶⁷

Sırbistan'a gönderilen Lieven bir süre Sırbistan'ı ve Bulgaristan'ı dolaşmıştır. Lieven, Rusya kabinesine sunduğu ve sonradan Osmanlı Devleti'ne de ulaşan yazısında bölgedeki Hristiyanların yaşadıkları olumsuz şartları gördüğünü iddia etmiş ve bölgede gerçekleştirilen zulümlerin daha çok Niş, Leskofça, Prizren ve Berat'ta meydana geldiğini ifade etmiştir. Rusya'nın bölgeye gönderdiği bir başka görevlinin de Kont Nesselrode olduğu anlaşılmaktadır. Nesselrode'nin 20 Mayıs 1841 tarihinde gönderilen yazısında meydana gelen olaylara duyulan üzüntü belirtilerek yağma, gasp ve cinayet gibi olayların bölge halkını isyana davet ettiği, bunun yanında bölgedeki memurların zulümleri ve bunlar nedeniyle adaletin tesis edilemediği ifade edilmiştir. Bu nedenle bölgeye gönderilen memur tayinlerine dikkat edilmesi gerektiği belirtilmiştir.⁶⁸

Fransa ve Avusturya, Babiâli'ye Rusya gibi Niş İsyanı'nı araştırmak istediklerini haber verdi. Fransa bu iş için Fransız Akademisi üyelerinden olan M. Blanqui'yi Bulgaristan'a gönderdi. Ancak Osmanlı Devleti'nin almış

⁶⁵ İncılık, *a.g.e.*, s. 32.

⁶⁶ Söz konusu Rus konsolosunun Korniç (Kodineç) olduğu değerlendirilmektedir. Bkz. Özkan, *a.g.e.*, s. 72.

⁶⁷ Pinson, *a.g.m.*, s. 111.

⁶⁸ Özkan, *a.g.e.*, s. 72-73.

1841 NİŞ İSYANI KARŞISINDA SIRBİSTAN VE OSMANLI DEVLETİ

olduğu tedbirler sayesinde konu daha fazla büyütülmeden yabancı devletlerin teşebbüsleri engellenebildi.⁶⁹

1841 Niş İsyanı ile ilgili olarak Prens Metternich bu olayın Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya oldukça yakın bir yerinde gerçekleştiğini ifade ederek yaşananların oldukça endişe verici olduğunu belirtmiştir. Metternich'e göre bu isyan başıbozuk askerler nedeniyle meydana gelmiştir. Metternich asıl sorumluların tespit edilmesi gerektiğini, gelişmelerin daha büyük sorunlara neden olmadan gerekli tedbirlerin alınmasını istemiştir.⁷⁰

Avrupa devletlerinin 1841 Niş İsyanı nedeniyle bölgeye göndermiş oldukları görevlilerin raporlarında tüm sorumluluk bölgedeki Osmanlı Devleti memurlarına yüklenmiştir. Buna karşın bölge halkının tahrik edilmesi konusu üzerinde durulmamıştır.⁷¹ Bölge halkının özellikle Sırbistan tarafından Osmanlı Devleti'ne karşı çeşitli şekillerde desteklenmesi, yönlendirilmesi ve bu durumun göz ardı edilmesi, söz konusu raporların tek taraflı yazıldığına açık bir göstergesidir.

5. 1841 Niş İsyanı'nın Bastırılması

Osmanlı Devleti ilk olarak halkı teskin etmek amacıyla önlem olarak bölgedeki halkın nasihatle yola getirilmesini tercih etti. Bununla birlikte bölgede isyan konusunda ısrar eden ve isyanda öncülük edenlerin cezalandırılması da ihmal edilmedi. Bu konu bir fermanla açıkça belirtildi.⁷²

İsyan konusunda ısrar eden bölgedeki bozguncuların cezalandırılması amacıyla Osmanlı Devleti, zaman kaybetmeden Vidin Valisi Ağa Hüseyin Bey,⁷³ Rumeli Valisi Dilâver Bey, Üsküp Nazırı Ali Hıfzı Bey, Vranja (İvranya) Zaptiye Memuru Hüseyin Bey ve Priştineli Abdurrahman Paşalara bir emir gönderilerek isyanın batırılması amacıyla yardıma gitmeleri bildirildi. Daha sonra Edirne Valisi Yakup Paşa, asayişini sağlamak ve Niş'te meydana gelen olayları araştırmak üzere yanında gerekli olan asker ve mühimmat ile birlikte Niş ve Sofya taraflarına tayin edilerek bölgeye

⁶⁹ İnalçık, *a.g.e.*, s. 32-33.

⁷⁰ Özkan, *a.g.e.*, s. 72.

⁷¹ Özkan, *a.g.e.*, s. 73.

⁷² BOA, *C..DH*, 120/5986-1.

⁷³ Ağa Hüseyin Bey, Vidin Müşiri Hüseyin Paşa olarak belirtilmektedir. Bkz. BOA, *İ..MSM*, 84/2420-1; Altınay, *a.g.e.*, s. 80.

gönderildi.⁷⁴ Yakup Paşa ile birlikte Tevfik Bey de Niş'e gönderilenler arasındaydı. Tevfik Bey, Niş'e geldikten sonra malları kaybolmuş olan kişilerin mallarının sahiplerine teslim edilmesi için çalışmalar yaptı.⁷⁵ Bu sırada Niş Valisi Sabri Paşa, Arnavut askerlerini kullanmak suretiyle yolsuzluğa sebep olduğu için görevinden azlolundu. İsyanda yer alan suçlular ve Niş Valisi Sabri Paşa yargılanmak amacıyla İstanbul'a gönderildi.⁷⁶ Yerine Bursa zaptiyesi Ferik İsmet Paşa görevlendirildi.⁷⁷

Bölgeye gönderilen Osmanlı kuvvetlerinin faaliyetleri neticesinde Arnavut başbozuk askerlerin elinde esir olarak bulunan halk, fidye karşılığında kurtarılıp yağma ettikleri mallar da geri alındı. Padişah tarafından halka 150.000 kuruş dağıtılması için emir verildi. Asilerin çoğunlukta buldukları Kamanıçe ve Mutafça köylerindeki isyancılar tarafından kullanılan kaleler Nisan 1841'de Osmanlı kuvvetleri tarafından ele geçirildi.⁷⁸

Niş İsyanı'nın bastırılması sırasında, olaylar görece geniş bir hâl aldığı için Niş bölgesindeki halkın içerisinde isyancılar tam olarak ayırt edilememiştir. İsyanın bastırılması sırasında her ne kadar böyle bir durum istenirse de az da olsa masum vatandaşlardan zarar görenler olabilmektedir. Sultan Abdülmecid halkın rahat ve refah içinde olması ve zarar görmemesi, yakalanan esirlerin serbest bırakılması ve ele geçirilen mal ve eşyaların sahiplerine iade edilmesi için Niş muhafızı paşaya ferman göndermiştir. Bununla birlikte devlete karşı herhangi bir uygunsuz harekette bulunan kimselerin de cezalandırılacakları kesin bir şekilde bildirilmiştir.⁷⁹ 18 Nisan 1841'de bu suretle hareket edildi ve 25 Nisan 1841 tarihinde asilerin merkezi durumundaki Mutafça ve Kamanıçe karyeleri ele geçirilerek Miliyo da bu çarpışmalarda öldürüldü. Bunun üzerine halk köylerine dağılmaya başladı.⁸⁰

⁷⁴ BOA, C..DH, 288/14377-1; İnalçık, *a.g.e.*, s. 31; Altınay, *a.g.e.*, s. 79-80.

⁷⁵ *Ceride-i Havadis*, 11 Temmuz 1841 (21 Cemaziyevvel 1257), Numara 42, s. 1.

⁷⁶ İnalçık, *a.g.e.*, s. 31; Altınay, *a.g.e.*, s. 79-80; farklı bir belgede Sabri Paşa'nın bölge halkı ile uyumlu olamayacağı için görevden alındığı belirtilmiştir. Daha sonra bu göreve Hayrettin Paşa'nın getirilmesi düşünülmüştür. Ancak Niş askerî şura üyesi Selim Paşa rahatsız olduğu için Askerî Şûra'da Hayrettin Paşa'nın görevli bulunması gerekiyordu. Bundan dolayı bölgede Miralay rütbesindeyken görev yapan Ahmed Paşa'nın hem bölgeyi iyi tanması hem de görevini iyi yapması nedeniyle söz konusu vazifeye kendisinin atanması düşünülmüştür. Bkz. BOA, *İ..MSM*, 84/2419-20.

⁷⁷ BOA, *İ..DH*, 40/1864-1.

⁷⁸ Bingöl, *a.g.e.*, s. 149-150.

⁷⁹ *Ceride-i Havadis*, 15 Ağustos 1841 (23 Rebiülevvel 1257), Numara 34, s. 1.

⁸⁰ Özkan, *a.g.e.*, s. 69; Osmani, *a.g.t.*, s. 95.

1841 NİŞ İSYANI KARŞISINDA SIRBİSTAN VE OSMANLI DEVLETİ

Sırbistan'a kaçan köylüler de tekrar köylerine dönmeye başladı. Halk memleketine dönünce bölgede bulunan Osmanlı ordusu ile Yakup Paşa ve Tevfik Bey de Niş'ten geri dönmüştür.⁸¹

Niş İsyanı'nın kısa sürede bastırılması ve bölge halkına yönelik verilen geniş haklar sadece Osmanlı Devleti içinde değil aynı zamanda Avrupa'da da memnuniyetle karşılandı.⁸² Niş valisi isyanın bastırılması adına bölge halkına hitaben bir nutuk yayınladı. Bu nutukta isyanın nedenleri ile Niş halkına yönelik bölgede birtakım ıslahatların yapıldığı ve yapılacağı ifade edilmiştir. Niş valisi, Niş halkına hitaben özetle şunları belirtmiştir:

“Padişahımızın düşünceleri ve isteği Müslüman, Hristiyan ve Yahudi tüm halkın mal, can ve namusunun korunmasıyla hiç kimsenin hukukuna dokunulmamak ve herkesin mal, can ve namusundan emin olarak yaşayıp, çalışıp zengin olmasıdır. Bunun yanında tüm halkın mezhep ve ayininde serbest olarak ibadet etmesi, her milletin kendi meşru hukukuna sahip olması ve insanlığa gerekli olan faziletleri tamamlayarak bunları yerine getirmesi yine padişahımızın istek ve düşüncelerindedir.

Padişahımızın ortaya koyduğu ve kurduğu kanunun temelleri de işte bu 3 madde yani malın, canın ve namusun korunması konularından ibarettir. Bir kişi başka bir kişinin malına, canına veya namusuna dokunursa kanuna göre o kişinin öldürülmesi ya küreğe ya da prangaya konulması veya başka bir memlekete sürülmesi de ancak halkın korunması içindir. Bu kanunda bir çobandan bir vezire kadar Müslüman, Hristiyan ve Yahudi tüm halk birbirinden emin olarak yaşamaktadır. Kethüda Zeynel Paşa ve birtakım memurlar halkın malına dokundukları ve kanunun temeline karşı hareket ettikleri için onların rütbeleri ve memuriyetleri alınarak hâlâ hapiste tutulmaları buna büyük bir delildir.

İşte padişahımızın nizam ve kanunu böyleyken halktan bazı kimselerin buna uymadığını üzüntüyle gördüm. Bizim ise görevimiz padişahımızın emrini yerine getirmek ve uygulamaktır. Padişahımızın, idaresini bana vermiş olduğu Müslüman ve Hristiyan tüm halkı kendi çocuklarım gibi görüyorum. Bu nedenle onların hayır, menfaat ve görevlerini takip etmek ve onların her türlü zarar ve ziyandan korunması ve himayesi amacıyla kendi huzur ve rahatımı terk ederim.

⁸¹ Özkan, a.g.e., s. 76.

⁸² BOA, İ.HR, 14/680-2.

YAŞAR ARSLANYÜREK

Ayrıca onlar da benim istek ve amacımı bilerek ona göre hareket etmek için ellerinden geleni yapmalıdırlar.

Niş Eyaleti'nde bulunan kendi yönetimindeki Müslüman ve Hristiyan bölge halkının vergi ve askerî yardım konusunda ödeyebilecekleri çeşitli vergiler oldukça azdır. Fakat kasabalarda ve köylerde adalet ve eşitlik konusuna yeterince dikkat edilmemektedir. Bu bağlamda bazı fakirlere ödeyebileceklerinden fazla vergi yüklenmesi nedeniyle, bu fakir halk vergilerini ödemekte zorlanmaktadır. Halbuki mal, vergi ve yardım herkesin durumuna göre eşit bir şekilde, kardeşçe dağıtılmalıdır. Bu nedenle bir köyün vergisi kaç kuruş ise tüm halk bir bölgede toplanıp ve ödeme güçlerini söyleyip, fakirlere zahmet ve güçlük olmasın diye vergiler buna göre alınmalıdır. Askerî yardım da milletin durumuna göre dağıtılmalıdır. Gücü yetmeyenlerin payını gücü yetenlerin vermesi gereklidir. İnsanlık da bunu gerektirir.

Her kasaba ve köy tarafından ödenecek olan vergiler kaza meclislerinden verilen mazbatalara göre belirlenmiştir. Söz konusu mazbatalara yazılacak miktardan fazla halktan para alınırsa alacak kişi hırsızlık etmiş olur. Bu nedenle mazbata veya tarafımızdan tahrirat ve buyruldu olmadıkça halktan bir kuruş bile almaya padişahımızın rızası yoktur. Dolayısıyla mazbatasız ve buyrulduzuz halktan kim para toplayacak olursa Niş'e getirilip yargılandıktan sonra prangaya ve küreğe konulacaktır. Yani bir bölgede devletin çeşitli gelirleri belli olduğundan, ondan fazla bir para toplanması tamamen ve kesin olarak yasaktır. Bunun aksine bir iş yapan olursa haklarında cezai işlemler yapılmalı ve halk tarafından derhal hükûmete haber verilmelidir. Halkın şimdiye kadar zorlandıkları konulardan biri de mültezimlerin zulmü olup, çok şükür padişahımız bu seneden itibaren ona da yeni bir düzen getirdi. Bunun ne kadar uygun ve güzel olduğunu yakında görürsünüz.

Kasabalarda bulunan zaptiye kuvvetleri de yeniden düzenleneceğinden, artık zaptiyelerin falan şöyle yaptı ve falan köyde şunu aldı gibi şikâyetler meydana gelmeyecektir. Bu sayede halk, inşaallah o düzenin kısa sürede uygulanmasıyla yine padişahımızın yardımına mazhar olarak memnun ve müteşekkîr olacaktır.

Rumeli'nin bazı bölgelerinde bulunan birtakım Müslüman ve Hristiyan halk oldukça zengindir. Fakat Niş Eyaleti'nde bulunan yerlerin arazisi oldukça verimli olduğundan, halkının da genel olarak zengin olması gerekir. Niş Eyaleti halkının yeterince zengin olmaması, Tuna'ya ve denize ulaşan araç yollarının bozukluğu, halkın para

1841 NİŞ İSYANI KARŞISINDA SIRBİSTAN VE OSMANLI DEVLETİ

kazanacak ve para edecek şeyleri yetiştirmemesi, ekip biçmeyi yeterince bilmemesi ve bazı insanların tembelliğe alışıp çalışmaması gibi şeylerden kaynaklanmaktadır. İnşallah bunlar da sırasıyla ve tamamıyla yoluna konulacaktır. Fakat fakirlere zarar veren ve halkı fakirlikte bırakan durumun en büyük sebebi, birbirinden ödünç olarak aldıkları akçeler için fahiş ve gereğinden fazla işlem yaptırılarak bununla birtakım kişilerin ödeyemeyeceği borç altına girmesidir. Padişahımızın kanununa göre bu işlemler için bugünden itibaren şöyle bir karar alınmıştır. Köylülerden ve çiftçilerden kim kanuna uygun olarak 500 kuruş alırsa onların yasal faizleri ayda 1, yılda 12 kuruş olarak hesaplanmalıdır. Kanundan fazla alınma hakkı olmadığından köylü ve çiftçiden kim fazlasını almışsa ayda %1 ve yılda %12'den fazla yasal faiz verilip bu hesap üzerinde ödenirken, yasal faiz sözleşmesi olmayan veya yasal faizi senede yazılmayan akçe için fazladan faiz verilmeyecek ve alınmayacaktır. Bu düzenlemeden sonra birine borç ve ödünç akçe lazım olursa asıl mal kaç kuruş ise senedine yazılmayıp ve yasal faizi varsa ayda %1'den hesaplanacak ve senede ayrıca yasal faiz olarak işletilecektir. Hiç kimse tarlasını ve öküzünü satmayacaktır. Bundan sonra köy halkına borç verecek olanların yasal faizleri hesaplanıp hükümet aracılığıyla alacaklarını senede bağlamak zorundadır. Şu ana kadar bazı kişilerin borç verdikleri paranın örneğin 1-2 senelik faizini de hesaplayarak asıl mal gibi gösterdikleri anlaşılmıştır. Oldukça yolsuz bir hareket olan bu durum pazarlıkta her zaman halkın aldanmasına neden olmuştur. Bu nedenle artık yasal faiz asıl mala karıştırılmayıp ayrıca gösterilecektir.

Hesaplarda yasal faizin ayrıca faizine asla itibar olunmayacaktır. Hâlbuki bu şekilde ayda %1 ve senede %12 yasal faiz yalnız köylü ve çiftçilerin çeşitli yerlerden borç aldıkları paralara mahsustur. Aksi takdirde benim ve vakıf paralarının kanunen yasal faizi ayrı olduğundan onların özel düzen üzere hesaplanması gerekir. İşte tüccar vesair kişiler, senet ve yasal faiz ile halka ödünç verdikleri para için %1'den fazla yasal faiz alamayacaklardır. Halkın ihtiyaçlarını karşılamak için borç para verenlerin malına hiç kimse zarar vermemelidir. Aynı zamanda borcunu vaktinde ödemek ve ödemeye çalışmak da insanlığın en büyük görevi olduğundan şundan bundan para alıp olmayacak yere sarf edip israf edenler halkın malını dolandırmış olacaktır.

İşte şimdilik yapılacak işleri sizlere bu kadarcık açıklıyorum. Âlemde huzur ve zenginlik yolu şu benim dediğim ve diyeceğim yollardır. Bu nedenle her millet için okuyup yazmak ve âlemin ne olduğunu bilip öğrenmek de insanlığa pek lazım olduğundan inşallah herkesin hâli yoluna girdiği zaman bu hususlara dikkat edilir. Devlet

YAŞAR ARSLANYÜREK

*ve millet malına muhabbeti olan huzur ve zenginlik isteyen insanlar benim iyi düşüncelerimi benimsediği takdirde inşallah padişahın yardımıyla kısa bir zamanda faydasını görür. Fakir ve aciz kimsenin kanun önünde kendisinden üstün bir kişiden farkı olmadığı gibi benim gözümde de herkes eşittir. Herhangi birinin her türlü dilek ve şikâyetleri tüm memurlar tarafından dikkate alınmalıdır. Bu konuda kapımız herkese açıktır ve herkes doğruca yanımıza gelip sorununu rahatça ifade edebilir. Ben halkın huzur ve rahatını kendi rahatımdan fazla önemsemekteyim. Kendi çıkarları için çeşitli şüphelere meydan bırakmayarak, ziraat ve ticaretlerine devam edip onlar da vatan ve memleketlerinin rahatına ve zenginliğine çalışmalıdırlar. Dolayısıyla padişahın asıl amacı bunlar olduğu için herkes el birliğiyle huzur ve zenginlik için çalışmalıdır. Allah yardım etsin”.*⁸³

Sonuç

Niş ve civarında demografik yapının değişiminin Bulgarlar üzerinde meydana getirdiği olumsuz etki ve bu durumun bazı ileri gelenlerce kullanılması, Tanzimat’ın ilanından sonra ortaya çıkan vergi meselesi ile bu sorunun kimi çevreler tarafından suistimal edilmesi, bölgede bulunan Osmanlı memurlarının bazılarının yanlış tutumu ve Sırbistan’ın bölgede Osmanlı aleyhine çeşitli faaliyetlerde bulunması gibi gelişmeler sonucunda 1841 yılında Niş’te Osmanlı Devleti aleyhine bir isyanın patlak verdiği görülmüştür.

Tanzimat’tan sonra her ne kadar halkın tümüne vergiler getirildiyse de Müslümanların bu konudaki memnuniyetsizliklerini belirli oranda tepki ile ortaya koydukları, buna karşın bölgedeki zengin Hıristiyanlar ve çorbacıların ise söz konusu memnuniyetsizliklerini, isyan boyutuna taşıdığı anlaşılmaktadır.

1841 Niş İsyanı meydana gelmeden önce Sırbistan tarafından bazı papazların ve görevlilerin bölgeye gönderilmesi, bunlar aracılığıyla bölgedeki halkın ayaklanma konusunda kışkırtılması, onlara isyan sırasında gerekli olabilecek her türlü yardımın yapılması, isyan eden kişilerin zorda kaldıklarında Sırbistan’a kaçmaları ve bu durumun kendilerine Sırbistan tarafından bildirilmesi gibi olaylar, bu isyanda Sırbistan’ın faaliyetlerini açık bir şekilde göstermektedir. Bununla beraber Sırbistan’ın coğrafi olarak

⁸³ BOA, HR..SYS, 1386/2-22.

1841 NİŞ İSYANI KARŞISINDA SIRBİSTAN VE OSMANLI DEVLETİ

bölgeye yakın olması, söz konusu olaylarda Sırbistan'ın daha aktif bir şekilde rol almasını sağladığı görülmektedir.

Sırbistan'ın, Niş'te Osmanlı Devleti aleyhine faaliyetlerinin çoğu kere kendi yöneticileri eliyle yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Miloş Obrenoviç de bahsedilenler arasındadır. Kendisi 1841 Niş İsyanı'nda aktif olarak söz konusu faaliyetlerde bulunmuştur. Miloş'un, her ne kadar isyan sırasında Osmanlı Devleti aleyhine faaliyetlerden uzak duruyor gibi görünse de aslında söz konusu isyanların içerisinde aktif bir şekilde yer aldığı değerlendirilmektedir. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin, Miloş'un Rusya ile bağlantısını göz önünde bulundurarak ona karşı herhangi bir yaptırım uyguladığı tespit edilememiştir.

Her ne kadar Niş'te meydana gelen 1841 tarihli isyanda yabancı devletlerin ve özellikle de Osmanlı Devleti'ne bağlı Sırp Knezliği'nin etkisinin olmadığı taraflı yayınlarda belirtilse de söz konusu isyanda Sırbistan'ın isyana doğrudan müdahalesi ve isyancıları teşvik ve tahriki açık bir şekilde görülmektedir. Ayrıca ilgili dönemde Osmanlı merkezî idaresinin, bu isyanın arkasında destekleyici ve tahrik edici unsur olarak Sırbistan'ı gördükleri de anlaşılmaktadır. Keza bölgede görevli olarak bulunan Arif Hikmet Bey, Tevfik Bey ve Sabri Paşa gibi Osmanlı devlet adamlarının bakış açısı ve konu hakkındaki raporları da bu durumu desteklemektedir.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Cevdet, Dahiliye: C..DH, 288/14377 (H-25-03-1257); 37/1810 (H-29-03-1257); 120/5986 (H-13-04-1257).

Cevdet, Hariciye: C..HR, 58/2854 (H-09-06-1257).

İrade, Mesail-i Mühimme: İ..MSM, 85/2427 (H-24-07-1257); 84/2420 (H-03-05-1257); 84/2419 (H-18-04-1257).

İrade, Dahiliye: İ..DH, 40/1864 (H-23-04-1257).

İrade, Hariciye: İ..HR, 14/680 (H-20-09-1257).

Hariciye, Siyasi: HR..SYS, 1386/2 (M-15-07-1841).

B. Gazeteler

Ceride-i Havadis, 15 Mayıs 1841 (23 Rebiülevvel 1257), Numara 34; 11 Temmuz 1841 (21 Cemaziyelevvel 1257), Numara 42; 15 Ağustos 1841 (26 Cemaziyelahir 1257), Numara 47.

C. Araştırma ve İnceleme Eserler

ALTINAY, Ahmet Refik, *Türk İdaresinde Bulgaristan (973-1255)*, Devlet Matbaası, İstanbul 1933.

ASLANTAŞ, Selim, *Osmanlı'da Sırp İsyancıları 19. Yüzyılın Şafağında Balkanlar*, Selenge Yayınları, İstanbul 2023.

_____, “Sırp İsyancılığının Uluslararası Boyutu (1804-1813)”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 6, Sayı 21, Bahar 2009, ss. 109-136.

BİNGÖL, Sedat, “Osmanlı Reorganizasyonu: Tanzimat Devri 1839-1856”, *Osmanlı Tarihi (1789-1876)*, (ed.) Mehmet Topal, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 2019, ss. 141-173.

CEZAR Mustafa, *Mufassal Osmanlı Tarihi Resimli-Haritalı*, Cilt 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2021.

EREN, A. Cevat, “Niş”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, Cilt 9, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1964, ss. 293-298.

GÖLEN, Zafer, “1857-59 Bosna Hersek İsyânı”, *Belleten*, Ağustos 2009, Cilt 73, Sayı 267, ss. 465-522.

KİEL, Machiel, “Niş”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 33, İstanbul 2007, ss. 147-149.

1841 NİŞ İSYANI KARŞISINDA SİRBİSTAN VE OSMANLI DEVLETİ

OSMANİ, Mead, *Arşiv Belgelerine Göre Niş Sancağı (1839-1878)*, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Salih Pay, Bursa 2018.

ÖZKAN, Ayşe, *Sırbistan'ın Bağımsızlığını Kazanması (1830-1878)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Necdet Hayta, Ankara 2009.

_____, *Miloş'tan Milan'a Sırp Bağımsızlığı*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2011.

_____, "Sırp Tahtında Obrenoviçlerin Laneti-I: Evlilikler, Suikastlar ve Mihail Obrenoviç", *Turkish Studies*, Cilt 18, Sayı 2, 2023, ss. 631-648.

PINSON, Mark, "Ottoman Bulgaria in the First Tanzimat Period-The Revolts in Nish (1841) and Vidin (1850)", *Middle Eastern Studies*, Vol. 11, No. 2, May, 1975, ss. 103-146.

SEZEN, Tahir, *Osmanlı Yer Adları*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2017.

UZUN, Ahmet, *Tanzimat ve Sosyal Direnişler Niş İsyanı Üzerine Ayrıntılı Bir İnceleme (1841)*, Eren Yayıncılık, İstanbul 2002.

D. Elektronik Kaynaklar

<https://sozluk.gov.tr/>, (21.08.2023).

**OSMANLI RUMELİSİ'NDE İLMİYE MENSUPLARININ
OKUDUĞU VE OKUTTUĞU KİTAPLAR:
17. YÜZYIL MANASTIR ŞEHİRİ ÖRNEĞİ**

Gökhan CİVELEK*

ÖZ

Bu çalışmada, Manastır şehri özelinde Osmanlı dönemi ilmiye mensuplarının terekelerinde yer alan kitaplarla ilgili bilgiler verilmiş, kitapların konularına göre tasnifi yapılarak Osmanlı toplumunu bilgilendirici nitelikleri üzerinde durulmuştur. İncelenen döneme ait miras kayıtlarındaki kitaplar daha çok dinî ilimler alanında yoğunlaşmıştır. Dinî ilimlerden sonra edebî-ahlâkî nitelikli metinler, gramer, mantık, tıp, botanik, astronomi, tarih, eğitim-öğretim gibi birçok ilim dalında üretilen kitaplar ve genel maksatlı ansiklopedik çalışmalar ile sözlüklerin terekelerde yer aldığı görülmüştür. Araştırmada ana kaynak olarak Manastır mahkemesinin 1607-1697 yılları arasındaki yirmi dokuz adet şer'iyeye sicil defterinde dağınık halde bulunan ilmiye mensuplarına ait terekeler değerlendirilmiştir. Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Konunun amacı ve kapsamına uygun olarak nitel araştırma desenlerinden durum çalışması tercih edilmiştir. Veri toplama tekniği olarak belgesel tarama ve tarihsel yöntem, elde edilen verilerin analiz edilmesi için doküman analizi yönteminden yararlanılmıştır. Araştırma sonucunda incelenen yer ve dönemde okunan/okutulan kitapların büyük kısmının medreselerdeki ders kitaplarından ve Osmanlı toplumunda genel olarak rağbet gösterilen metinlerden oluştuğu görülmüştür. Miras kayıtlarına yansıyan kitapların konularına göre çeşitli bilim dallarına ait olduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kitap, Kütüphane, Tereke, Manastır Şehri, Osmanlı Devleti.

* Arş. Gör. Dr., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Erzurum, ORCID: orcid.org/0000-0002-8254-046X, E-posta: g.civelek@atauni.edu.tr

OPEN ACCESS

GÖKHAN CİVELEK

**BOOKS READ AND MADE READ BY ILMIYE MEMBERS IN THE
OTTOMAN RUMELIA: THE EXAMPLE OF A 17TH CENTURY
MANASTIR (BITOLA) CITY**

ABSTRACT

This study provides information about the books in the tereke estates of members of the Ottoman period in the city of Bitola is provided, and the books are classified according to their subjects and informative qualities for Ottoman society. Books in the inheritance records of the period analyzed are mostly concentrated in the field of religious sciences. After religious sciences, literary-moral texts, books produced in many branches of science, such as grammar, logic, medicine, botany, astronomy, history, education, training, and general-purpose encyclopedic works and dictionaries, were found in the inheritance records. As the primary source of the research, the tereke records of the members of the ilmiye which are scattered in twenty-nine shar'iyee registry books between 1607-1697 in the Manastir court were evaluated. This study uses a qualitative research method purpose and scope of the study. Documentary scanning and historical methods were used as data collection techniques, and document analysis was used to analyze the data obtained. The results showed that most of the books read in the place and period examined consisted of textbooks in madrasas and texts that were generally popular in Ottoman society. The books reflected in the inheritance records belong to various disciplines according to their subjects.

Keywords: Book, Library, Estate, Manastir (Bitola) City, Ottoman Empire.

EXTENDED ABSTRACT

The city of Manastir (Bitola) was one of the significant and prominent cities of the Ottoman Empire in the Balkans. Under the Ottoman rule, Manastir thrived and evolved into a significant center of knowledge and culture. Especially during the reign of Sultan Bayezid II (1481-1512), a period marked by significant advancements in the fields of science and literature, two major libraries were established in the Balkans. The first one was established in 1506 at the madrasa of Ishaq Çelebi in Manastir. This library also holds the distinction of being the first library established under the Turkish administration in Manastir.

One of the most important sources regarding the books read or made read in Ottoman society is the tereke (inheritance) records. In these records, also known as tereke or muhallefât, everything left behind by deceased individuals is documented. There are numerous studies in the Ottoman world

OSMANLI RUMELİSİ'NDE İLMİYE MENSUPLARININ OKUDUĞU VE OKUTTUĞU
KİTAPLAR: 17. YÜZYIL MANASTIR ŞEHİRİ ÖRNEĞİ

that utilize tereke records as the primary source for understanding the books read and made read in that society. Additionally, there are studies that also comprehensively analyze the tereke records of the members of ilmiye, touching upon the issue of book ownership in the process. In this research, information is provided regarding the books found in the inheritance records of members of ilmiye during the Ottoman period, focusing specifically on the city of Manastir. The books classified according to their subjects, emphasizing their informative qualities in the Ottoman society.

The primary source used in the study is the Sharia court records of the 17th century belonging to the Manastir kadi court. These Sharia court records cover the period from 1607 to 1697. A total of twenty-nine Sharia court records containing inheritance entries were examined. The identified inheritance records were categorized, and among them, the estates belonging to members of ilmiye were selected for use in this study. The primary source, the Sharia court records, were accessed through the database of the Foreign Archives, YB.021.d Macedonia Archives Registers, located at the Directorate of Ottoman Archives within the Presidency of the Republic of Turkey, General Directorate of State Archives.

In this study a qualitative research method is used. A particular case study is preferred among qualitative research designs. Documentary screening and historical method are used as data collection techniques and document analysis method is used to analyze the obtained data.

Due to the mixed writing style in the inheritance records, some difficulties were encountered in identifying the books and authors. Books were generally not recorded with their full titles and the names of their authors. They were mostly recorded in the Sharia court records with their commonly known names within the society or with shorter names. As a result, the subject and author of many books could not be fully identified. Additionally, there is no specific pattern regarding the spelling of the books in the documents. Books could be written collectively at the beginning of the inheritance records, or they could be recorded in a mixed manner within the inheritance itself. To distinguish books recorded in a mixed manner from other assets, the Word “kitâb” (book) was added to the beginning. Books recorded collectively were not arranged in a specific order according to branches of knowledge. Rather, they mostly appeared in a mixed manner within the inheritance records.

As a result of the examination conducted on the estates belonging to ilmiye members, the books listed in the inheritance records were identified. The identified books were classified according to their subjects, and information about the content of the books was provided. The examination of

the inheritance records revealed the types of books that scholars were interested in. It was determined which books were more preferred among these, and which authors were predominantly listed in the inheritance records.

The identification of books, one of the most significant elements of cultural history, aimed to reveal the scientific and cultural structure of the examined period, as well as to uncover, at a micro level, the esteemed authors and works among scholars and within society. The research findings indicate that a large portion of the books read during the examined period and in the examined location consisted of textbooks used in madrasas and texts generally preferred in Ottoman society.

During the period under study, the inheritance of seventeen individuals belonging to the members of ilmiye in the city of Manastir has been recorded. When compared to the inheritance records of scholars examined in the Rumelia region from a temporal perspective, it is observed that the number of estates in Manastir is relatively higher. The inheritance of members of ilmiye recorded before the Muslim judge (kadi) was typically documented with the deceased individuals' father's name, their own name, and their title written in the registers. The inclusion of fathers' names in the inheritance records is important as it provides insight into the social status of the members of ilmiye. Because among the individuals whose inheritance is examined, there are also those whose fathers were from the scholars.

The majority of the members of ilmiye in Manastir resided in the city center. There were also individuals who lived in the villages of Manastir outside the city center and passed away there. Additionally, for some of the member of ilmiye about whom limited information is provided in the documents, their exact place of residence is not fully known.

The individual who possessed the most books among the scholars was Emirzâde Mustafa Efendi. After him, İbrahim Efendi was the person with the most books. The records show that the individuals with the fewest books are İmam Halil Efendi, Ramazan Efendi, Hasan Efendi, and Efozâde Ahmed Çelebi. According to the information in the inheritance records, it is observed that there is no parallel between the wealth of the members of ilmiye and the value of their books. It is understood that the monetary value of books parallelism the personal wealth of two individuals, while for the rest, the prices of the books generally remain at low levels.

In an era where book production was carried out by copyists (müstensih) and their monetary value was high, book ownership was also considered as an indicator of wealth. For example, while a house owned by İbrahim Efendi is shown to be valued at 40,000 akce in his inheritance, the

OSMANLI RUMELİSİ'NDE İLMİYE MENSUPLARININ OKUDUĞU VE OKUTTUĞU
KİTAPLAR: 17. YÜZYIL MANASTIR ŞEHİRİ ÖRNEĞİ

total value of his books has been calculated as 44,976 akce. A similar situation likely applies to Emirzâde Mustafa Efendi as well, even though the total amount of his wealth and the value of his books are not explicitly stated in his inheritance. It is observed that Efozâde Ahmed Çelebi and Abdülbaki Efendi have the lowest book values relative to their personal wealth. The presence of only one book in the inheritance of Ahmed Çelebi, who belongs to a family of scholars and has a good fortune, suggests that his books were not included in the tereke record.

The books listed in the inheritance records are grouped into seventeen categories according to scientific disciplines. Accordingly, the most prominent book among the ones owned by the members of ilmiye in Manastir is the Quran, which appears in almost every tereke record. In this sense, it is observed that the value attributed to the Quran in Ottoman society was also maintained in the city of Manastir. After the Quran, the inheritance records contain predominantly books on Islamic jurisprudence (fiqh) and grammar, as well as texts on religious, moral, and literary subjects. Books on religious sciences mostly consist of works that are among the primary reference sources for classical Islamic studies and are used as main or auxiliary texts in madrasas. In addition to that, books on astronomy, chemistry, medicine, mathematics, history and political science are also found in the inheritance records. Among the scholars who authored works, Taftâzânî, Ibn al-Hajib, Abu al-Barakat al-Nasafî, al-Suyuşi and Ibn Melek are the most frequently seen authors in the Sharia court records. In terms of subject matter, books in the field of fiqh form the most read and made read group of books in Manastir. The vast majority of books on fiqh are written according to the principles of the Hanafî school of thought.

Books considered as fundamental texts in the Hanafî school, particularly those concerning inheritance law and fatwa, important areas of jurisprudence, are frequently found in the tereke records of member of ilmiye. It is observed that prominent and widely consulted reference works in the fields of hadith, exegesis (tafsir), creed (aqidah), grammar, education, and logic are highlighted, indicating their high esteem in their respective fields and their consistent reference throughout various periods. In the fields of Islamic catechism and ethics, the works of Imâdi al-Islâm and Shir'at al-Islâm stand out, while in the field of Sufism, the works of Imam al-Ghazali and Muhyi al-Din ibn al-Arabi are noteworthy. Religious, literary, and ethical texts such as Qasidat Al-Burda, Mohammadiyya, Divan of Hafez-i Shirazi, Gulistân and Bostan, along with parable and folk stories commonly read among the people, are frequently included.

Giriş

Tarih boyunca asıl bilgi kaynağı olarak kabul edilen kitaplar aynı zamanda kültür hayatının önemli göstergelerinden biri olmuştur. İlim adamları tarafından telif edilen kitaplar sadece kendi toplumlarına ışık tutmakla kalmayıp tercüme vasıtasıyla evrenselleşip bütün insanlığı aydınlatan bir özellik kazanmıştır.¹

Osmanlı Devleti idarî ve siyasî gelişimini tamamladıktan sonra kendi kültürünü üretmeye başlamış ve birçok alanda Osmanlı klasikleri denilebilecek pek çok eser üretilmiştir.² II. Bayezid devrinde ilmî-edebî alanlarda büyük bir ilerleme kaydedilmiş, ilmî açıdan verimliliği yüksek bir dönem yaşanmıştır.³ Bu devirde Balkanlar'da iki büyük kütüphane kurulmuştur. Bunlardan ilki 1506 yılında Manastır'da İshak Çelebi'nin medresesinde yer almıştır. Bu kütüphane Manastır'da Türk idaresinde kurulan ilk kütüphane olma özelliği taşımıştır.⁴

Osmanlı toplumunda kitap talebi ve buna bağlı olarak kitap üretimindeki artış, kitap dünyasına egemen olan ilmiye, seyfiye ve kalemiye sınıfına mensup seçkinler eliyle gerçekleşmiştir.⁵ Kitapların artarak yaygınlaşması ve 17. yüzyılda zenginleşen kitap kültürü, ulema-kitap ilişkisini ortaya çıkarmıştır. Buna anlamda, Osmanlı âlimlerinin kitaba dair görüşlerinin nimet, nevbet/nöbet ve sohbet kavramları etrafında şekillendiği söylenmiştir.⁶

¹ Fahri Sakal, "Osmanlı Ailesinde Kitap", *Osmanlı*, C. XI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 732. Ali İhsan Karataş, "Osmanlı Toplumunda Kitap (XIV-XVI. Yüzyıllar)", *Türkler*, Cilt XI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 896.

² Bilgin Aydın ve İsmail E. Erünsal, "Tereke Kayıtlarına Göre Osmanlı Medrese Talebelerinin Okuduğu Kitaplar (XVII.-XX. Yüzyıllar)", *Osmanlı Medreseleri Eğitim, Yönetim ve Finans*, (ed.) Fuat Aydın vd., Mahya Yayıncılık, İstanbul 2019, s. 95.

³ Mehmet İpşirli, *Osmanlı İlimiyesi*, Kronik Yayınları, İstanbul 2021, s. 203.

⁴ İsmail E. Erünsal, "Osmanlılarda Kütüphane ve Kütüphane Geleneği", *Osmanlı*, Cilt XI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 699-702.

⁵ Erol Özvar, "Osmanlı Dünyasında Yazma Eser Üretkenliği", *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası (Âlimler, Müesseseler ve Fikri Eserler)- XVII. Yüzyıl*, (ed.) Hidayet Ardar-Ali Fikri Yavuz, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 21, 26.

⁶ Berat Açıl, "On Yedinci Yüzyıl İstanbul'unda Âlim ve Kitap İlişkisi: Cârullah Efendi Örneği", *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası (Âlimler, Müesseseler ve Fikri Eserler)- XVII. Yüzyıl*, (ed.) Hidayet Ardar-Ali Fikri Yavuz, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 49-55.

OSMANLI RUMELİSİ'NDE İLMİYE MENSUPLARININ OKUDUĞU VE OKUTTUĞU
KİTAPLAR: 17. YÜZYIL MANASTIR ŞEHİRİ ÖRNEĞİ

Osmanlı toplumunda okunan/okutulan kitaplarla ilgili en önemli kaynaklardan biri tereke kayıtlarıdır. Tereke ya da muhalefat olarak adlandırılan miras kayıtlarında yer alan kitaplar, konuları ve sahipleri açısından iki farklı şekilde değerlendirilmekle beraber incelenen dönemin ilmî-kültürel yapısı, hangi yazarların/kitapların toplum nazarında itibar gördüğü ve kitapların maddi kıymeti hakkında bilgiler sunmaktadır.⁷

Osmanlı dünyasındaki kitaplarla ilgili tereke kayıtlarının ana kaynak olarak kullanıldığı araştırmalar arasında Karataş,⁸ Sabev,⁹ Saydam,¹⁰

⁷ Saadet Maydaer, “XVI. Yüzyılda Bir Osmanlı Müderrisi: Mevlâna Muslihuddin Efendi ve Mirası”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 20, Sayı 1, 2011, s. 120.

⁸ Ali İhsan Karataş, “Tereke Kayıtlarına Göre XVI. Yüzyılda Bursa’da İnsan-Kitap İlişkisi”, *UÜİFD*, Cilt 8, Sayı 8, 1999, s. 317-328. Ali İhsan Karataş, “XVI. Yüzyılda Bursa’da Tedavüldeki Kitaplar”, *UÜİFD*, Cilt 10, Sayı 1, 2001, s. 209-230. Ali İhsan Karataş, “Osmanlı Toplumunda Kitap (XIV-XVI. Yüzyıllar)”, *Türkler*, Cilt XI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 896-908. Ali İhsan Karataş, “On Altıncı ve On Yedinci Yüzyıllarda Kitapseverler ve Kitapları”, *Osmanlı Kitap Koleksiyonerleri ve Koleksiyonları İtibar ve İhtiras*, (haz.) Tülay Artan, Hatice Aynur, Dergâh Yayınları, İstanbul 2022, s. 435-480.

⁹ Orlin Sabev, “Private Book Collections in Ottoman Sofia, 1671-1833 (Preliminary Notes)”, *Etudes Balkaniques*, 2023, No: 1, s. 34-83. Orlin Sabev, “Balkanlarda Osmanlı Kitapçılığı: 18. Yüzyılda Bir Sahafın Kitapları”, *XV. Türk Tarih Kongresi, Ankara: 11-15 Eylül 2006, Kongreye Sunulan Bildiriler*, 4/3, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010, s. 1809-1854. Orlin Sabev, “Okuyan Taşralı Bir Toplum: Rusçuk Müslümanlarının Kitap Sevgisi (1695-1786)”, *Balkanlar’da İslam Medeniyeti: Uluslararası Üçüncü Sempozyum Tebliğleri (Bükreş, 1-5 Kasım 2006)*, İstanbul 2011, s. 575-607.

¹⁰ Abdullah Saydam, “Trabzon’da Halkın Kitap Sahibi Olma Düzeyi (1795-1846)”, *Milli Eğitim Dergisi*, Cilt 34, Sayı 170, 2006, s. 1-10.

Kavak,¹¹ Öztürk,¹² Erünsal,¹³ Aydın ve Erünsal,¹⁴ Tak ve Aydın,¹⁵ Öktem,¹⁶ Aygün,¹⁷ Muhacir,¹⁸ Karayel Muhacir¹⁹ ve bu incelemeye konu olan Manastır şehrinde, 18. yüzyıldaki kitaplar ve kitap sahipliği konusunu irdeleyen Karadeniz'in²⁰ çalışmaları örnek gösterilebilmektedir. Ayrıca Maydaer²¹ ve Uzundal'ın²² çalışmalarında olduğu gibi, Osmanlı döneminde ilmiye sınıfına mensup kişilerin terekeleri üzerine yapılan araştırmalarda, kitap sahipliği konusuna da temas edilmiştir.

¹¹ Nuri Kavak, "Kırım Hanlığı Şer'iyye Sicilleri'ne Yansıyan Kitaplar", *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı XXXV, 2010, s. 275-286.

¹² Temel Öztürk, "Kadı Sicillerindeki Terekelere Göre 18. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon'da Okunan Ahlâk Kitapları", *Sinop Üniversitesi Uluslararası Gençlik ve Ahlâk Sempozyumu, Bildiriler, 6-7-8 Ekim 2016*, (ed.) Hasan Barlak vd., Cilt 2, Sinop 2016, s. 1038-1053. Temel Öztürk, "Kadı Sicillerindeki Terekelere Göre 18. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon'da Okunan Edebi Kitaplar", *4. Milletlerarası Şehir Tarihi Yazarları Kongresi, 13-15 Ekim 2017 İstanbul*, (ed.) Mustafa Orçan vd., Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları-79, İstanbul 2018, s. 349-364.

¹³ İsmail E. Erünsal, "Terekelerin İzinde Osmanlı Araştırmaları", *Terekeler Neyi Derler? Miras Kayıtlarının İzinde Osmanlı Araştırmaları*, (ed.) Kenan Yıldız, Ketebe Yayınları, İstanbul 2023, s. 29-151.

¹⁴ Bilgin Aydın ve İsmail E. Erünsal, "Tereke Kayıtlarına Göre Osmanlı Medrese Talebelerinin Okuduğu Kitaplar (XVII-XX. Yüzyıllar)", *Osmanlı Medreseleri Eğitim, Yönetim ve Finans*, (ed.) Fuat Aydın vd., Mahya Yayıncılık, İstanbul 2019, s. 93-120.

¹⁵ Ekrem Tak ve Bilgin Aydın; "XVII. Yüzyılda İstanbul Medreselerinde Okutulan Kitaplar (Tereke Kayıtları Üzerine Bir Değerlendirme)", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, Cilt 19, Sayı 19, Bahar 2019, s. 183-236.

¹⁶ Nisa Öktem, "Galata Kadılığı Tereke Kayıtlarına Göre Kitap Sahipliğine Nicel Bir Bakış", *Arşiv Dünyası*, Cilt 7, Sayı 2, Kış 2020, s. 113-138.

¹⁷ Necmettin Aygün, "Osmanlı Taşrasında Kitap Kültürü: Trabzon Örneği", *Kitaplar ile Geçen Bir Ömür Mustafa Vedat Sönmez'e Armağan, Kitap ve Kütüphane*, (ed.) Alpaslan Demir vd., Efeakademi Yayınları, İstanbul 2021, s. 334-364.

¹⁸ Esra Muhacir, "Üsküdar Terekelerinde Kitap Sahipleri ve Kitaplar: XVI. Yüzyıl", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, Sayı 26 Sonbahar, 2022, s. 301-332. Esra Muhacir, "Tereke Kayıtlarının Kitap Kültürü Çalışmaları Açısından Önemi", *Terekeler Neyi Derler? Miras Kayıtlarının İzinde Osmanlı Araştırmaları*, (ed.) Kenan Yıldız, Ketebe Yayınları, İstanbul 2023, s. 511-547.

¹⁹ Esra Karayel Muhacir, "On Yedinci Yüzyılda Üsküdar'da Kitap Koleksiyonerleri ve Sahip Oldukları Kitaplar", *Osmanlı Kitap Koleksiyonerleri ve Koleksiyonları İtibar ve İhtiras*, (haz.) Tülay Artan, Hatice Aynur, Dergâh Yayınları, İstanbul 2022, s. 481-50

²⁰ Ümran Karadeniz, "Tereke Kayıtlarına Göre 18. Yüzyılın İlk Yarısında Manastır'da Yaygın Olan Kitaplar ve Kitap Sahipliği", *Balkan 7. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi, 3-5 Şubat 2023, Üsküp, Bildiriler Kitabı*, Academy Global Publishing House, 2023, s. 213-227.

²¹ Maydaer, *a.g.m.*, s. 117-155.

²² Edip Uzundal, "Osmanlı İlmiye Teşkilatından Bir Portre: Şeyhülislam Halil Efendi ve Terekesi", *History Studies*, Cilt 10, Sayı 8, 2018, s. 177-196.

OSMANLI RUMELİSİ'NDE İLMİYE MENSUPLARININ OKUDUĞU VE OKUTTUĞU
KİTAPLAR: 17. YÜZYIL MANASTIR ŞEHİRİ ÖRNEĞİ

1. Çalışmanın Amacı ve Araştırma Soruları

Bu araştırmada, 17. yüzyılda Manastır şehri özelinde Osmanlı ilmiye mensuplarının terekelerinde yer alan kitaplar incelenmiştir. Kitaplar konularına göre tasnif edilmiş ve içeriği hakkında bilgiler verilmiştir. Terekelerin incelenmesiyle ilmiye mensuplarının ne tür kitaplara ilgi duyduğu, bu kitaplar arasında hangi eserlerin öne çıktığı ve daha çok hangi âlimlerin eserlerinin sicillerde yer aldığı tespit edilmiştir. Çalışmanın amacına uygun olarak şu sorulara cevap aranmıştır:

- a. İlmîye mensuplarının sahip oldukları kitaplar hangi bilim dallarına aittir?
- b. Bilim dalları arasında hangi eserler öne çıkmaktadır?
- c. Miras kayıtlarındaki kitaplar sadece medreselerde okutulan eserlerden mi oluşmaktadır? Halkın okuyup dinlediği kitaplar da var mıdır?
- d. Kitapların terekelerdeki kayıt usulleri ne gibi zorluklara yol açmıştır?
- e. Maddî açıdan zengin olmak ile kitap sahipliği arasında bir bağ var mıdır?

1.1. Yöntem ve Veri Toplama

Bu çalışma nitel araştırma yaklaşımına göre hazırlanmış olup nitel araştırma desenlerinden durum çalışması tercih edilmiştir.²³ Veri toplama tekniği olarak var olan kayıt ve belgelerin incelendiği belgesel tarama²⁴ ve tarihsel yöntem kullanılmıştır. İncelenen dönemle ilgili olarak, Manastır mahkemesinin 17. yüzyılına ait yirmi dokuz adet şer'iyeye sicili taranmış ve bu çalışmanın konusunu oluşturan ilmiye mensuplarına ait terekeler belirlenerek değerlendirilmeye alınmıştır.

²³ John W. Creswell, *Nitel Araştırma Yöntemleri, Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*, (3. Baskıdan Çeviri), (ed.) Mesut Bütün, Selçuk Beşir Demir, Siyasal Kitabevi, Ankara 2013, s. 97.

²⁴ Ramazan Sak ve İkbâl Tuba Şahin Sak ve Çağla Öneren Şendil ve Eşref Nas, "Bir Araştırma Yöntemi Olarak Doküman Analizi", *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, 2021, s. 230.

1.2. Veri Analizi

Verilerin değerlendirilmesi doküman analizi ile yapılmıştır.²⁵ Terekeler üzerinde yapılan belge analizinde, öncelikle ilmiye mensuplarının mahkemede kayıt altına alınan mal varlıkları incelenmiş ve daha sonra bunlar arasında yer alan kitaplar seçilerek bu çalışmada kullanılmıştır.

2. Kişiler ve Kitap Sahipliği

Şer'iyye sicillerinde yer alan bilgilere göre, Manastır şehrinde ilmiye sınıfına mensup 17 kişinin mirasının kayda geçirildiği görülmektedir. Rumeli bölgesinde incelenen terekeler arasında ulema sınıfına ait Sofya'da 1671-1833 arasında 19, Rusçuk'ta ise 1695-1786 arasında 7 tereke bulunmaktadır.²⁶ Bu veriler dönemsel açıdan karşılaştırıldığında Manastır'da ilmiye görevlilerine ait terekelerin sayıca fazlalığına işaret etmektedir.

Mirası kadı huzurunda taksim edilen ilmiye mensuplarının terekeleri düzenlenirken vefat eden kişiler genellikle baba adı, ismi ve unvanıyla birlikte defterlere işlenmiştir. Terekelerde baba isimlerinin yer alması ilmiye görevlilerinin sosyal statüleri hakkında bir fikir sunmaktadır. Terekesi incelenen on yedi kişi içinde, kendisi gibi babası da ilmiye sınıfından olan altı kişi bulunmaktadır. Bunlar arasında yer alan Emirzâde Mustafa Efendi, Manastır'da Emirzâdeler diye bilinen ve ilmî-kültürel yönüyle öne çıkan bir ailenin ferdidir.²⁷ Efozâde Ahmed Çelebi'nin babası Mehmed Efendi olup, Efo namıyla ünlenen bu ailenin mensupları daha çok ilmiye sınıfını ilgilendiren işlerle meşgul olmuştur.²⁸ Abdullah Çelebi ve Mehmed Efendi'nin babaları *Hâce* unvanıyla; İbrahim Efendi ve Mustafa Çelebi'nin babaları ise *Efendi* unvanıyla sicillere işlenmiştir.

²⁵ Glenn A. Bowen, "Document Analysis as a Qualitative Research Method" *Qualitative Research Journal*, Cilt 9, Sayı 2, 2009, s. 27-32.

²⁶ Sabev, "Balkanlarda Osmanlı Kitapçılığı", s. 1814. Sabev, "Okuyan Taşralı Bir Toplum", s. 578.

²⁷ Halime Özcan, *8 Numaralı Manastır Şer'iyye Sicilinin (65-120 Varak) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Faruk Söylemez, Kahramanmaraş 2019, s. 19.

²⁸ Gökhan Civelek, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Manastır Şehri*, Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: İbrahim Etem Çakır, Erzurum 2021, s. 127.

OSMANLI RUMELİSİ'NDE İLMİYE MENSUPLARININ OKUDUĞU VE OKUTTUĞU
KİTAPLAR: 17. YÜZYIL MANASTIR ŞEHİRİ ÖRNEĞİ

Tablo 1: Manastır'da Kitap Sahibi İlmiye Mensupları ve Terekeleri

Tereke Sahibi	Mahallesi	Tereke Tarihi	Terekenin Toplam Miktarı (Akçe)	Kitap Sayısı	Kitapların Fiyatı (Akçe)	Terekeye Oranı
Emirzâde Mustafa Efendi	-	1640	-	206	-	-
Muslihiddin Halife	-	1649/1650	-	21	-	-
Abdullah Çelebi	-	1652	19.206	5	716	%3.72
Mehmed Çelebi	-	1652	40.349	6	471	%1.16
Memi Hacı	(Kanatlar Köyü)	1662	30.260	2	350	%1.15
Mehmed Efendi	-	1663	-	6	-	-
İbrahim Efendi	-	1662/1663	235.467	143	44.976	%19.10
İmam Semiz Hasan Efendi	Hamza Bey	1668/1669	12.551	4	2490	%19.84
Abdülbaki Efendi	Oğul Paşa	1670	118.728	10	540	%0.45
Seyyid Mehmed Efendi	-	1671	38.592	7	2409	%6.24
İmam Halil Efendi	Emir	1673	26.000	1	800	%3.07
Ahmed Çelebi	Yakub Bey	1679	43.304	5	383	%0.88
Ramazan Efendi	Sinan Bey	1682	30.205	1	216	%0.71
Hasan Efendi	Emir	1683	24.838	1	131	%0.52
Efozâde Ahmed Çelebi	İnebey	1689	111.000	1	500	%0.45
Derviş Mehmed Efendi	Sinan Bey	1694	51.947	18	2060	%3.96
Mustafa Çelebi	Kasım Çelebi	1696	28.730	10	898	%3.12

Kaynak: *Manastır Şer'iyye Sicilleri*, No: 8, s. 92; 11, s. 61; 13, s. 16-17, 155; 18, s. 25; 19, s. 14, 36; 20, s. 6; 21, s. 6, 39; 22, s. 9-10; 24, s. 11-12; 25, s. 6, 8-9; 26, s. 15-16; 28, s. 13-14; 29, s. 11.

İlmiye mensupları arasında en çok kitabı bulunan kişi 206 kitaba sahip olan Emirzâde Mustafa Efendi'dir.²⁹ Bundan sonra 143 adet kitabı bulunan İbrahim Efendi gelmektedir.³⁰ En az kitaba sahip olanlar bir kitap ile İmam Halil Efendi, Ramazan Efendi, Hasan Efendi ve Efozâde Ahmed Çelebi'dir. Bir kitaba sahip olan üç kişinin elinde bulunan kitap *Mushâf-ı*

²⁹ *Manastır Şer'iyye Sicili*, 8, s. 92. (Bundan sonra *MŞS.* kısaltması kullanılacaktır.)

³⁰ *MŞS.*, 19, s. 36.

Şerîf tir. Hasan Efendi'nin terekesinde yer alan kitap ise *Kitâb-ı Muhammediye* adlı eserdir.³¹

İlmiye mensuplarından üç kişinin hem tereke toplamı hem de kitaplarının maddi karşılığı sicillere yazılmamıştır. Bu sebeple kitapların toplam bedelinin tereke yekünlerine oranı bilinenlerle ilgili bir değerlendirme yapılabilmektedir. Tabloda yer alan bilgilere bakıldığında kişisel servet miktarı ile kitapların değeri arasında bir paralellik olmadığı görülmektedir. İki kişinin servetine kıyasla kitapların maddi kıymetinin fazla olduğu bunun dışındakilerde ise genel olarak kitap bedellerinin düşük seviyelerde kaldığı anlaşılmaktadır.

17. yüzyıl dünyasında kitaplar müstensihler eliyle çoğaltılmakta ve bu sebeple büyük meblağlar karşılığında okuyucuyla buluşturulmaktadır. Dolayısıyla bu devirde kitap sahibi olmak aynı zamanda belli bir servet düzeyine işaret etmektedir.³² Bu anlamda kişisel serveti bilinen İbrahim Efendi üzerinden bir değerlendirme yapılacak olursa, terekesinde kendisine ait bir ev 40.000 akçe olarak kaydedilmiş iken kitaplarının toplam kıymeti 44.976 akçe olarak hesaplanmıştır. Emirzâde Mustafa Efendi'nin büyük bir kitap koleksiyonu olmasına rağmen hem servetinin miktarı hem de kitaplarının bedeli terekesinde yer almadığı için bir çıkarım yapılamamıştır. Ancak benzer bir durumun burada da olduğu muhakkaktır.

3. Kitapların Kayıt Usullerindeki Belirsizlikler ve Sınırlılıklar

Terekelerde kitapların kaydedilme usulleri sebebiyle karşılaşılan bazı güçlükler bulunmaktadır. Bunlardan ilki kitapların isim-yazar bilgisiyle kaydedilmeyip *kitâb/kitâbları*, *hediye kitâb* şeklindeki adlandırmalardır. Bu şekilde kaydedilen kitapların kaç tane olduğu ve hangi kitapların kastedildiği bilinmemektedir. Ayrıca *mecmû'a*, *evrâk*, *siyah cild içinde terkibat ismi malûm değil*, *ibtidâsı yok* gibi isimlendirmelerle sicillere kaydedilen ve konusu itibarıyla ne ile ilgili olduğu bilinmeyen eserler bulunmaktadır. Bazen tek bir cilt içinde birden çok konuda yazılmış kitaplar ve risaleler birleştirilerek *birkaç kitâb bir cildde*, *bir cildde evrâk*, *eczâ cild içinde* gibi isimlerle sicillere kaydedilmiştir. Tereke kayıtlarını tutan kâtipler bazı kitaplar için *fıkha müteallik*, *tasavvufa müteallik*, *tıbbâ müteallik* şeklinde genel bir kayıt tutmuştur. Kâtiplerin kayıt usullerindeki bu belirsizlik eserlerin

³¹ MŞS., 25, s. 8-9.

³² Karataş, "On Altıncı ve On Yedinci Yüzyıllarda Kitapseverler ve Kitapları", s. 475.

OSMANLI RUMELİSİ'NDE İLMİYE MENSUPLARININ OKUDUĞU VE OKUTTUĞU
KİTAPLAR: 17. YÜZYIL MANASTIR ŞEHİRİ ÖRNEĞİ

fizikî açıdan deforme olması veya künye kısmının eksik bulunması gibi sebeplere dayanmakla birlikte, kâtiplerin kitapları teşhis edemedikleri şekilde de yorumlanmıştır.³³ Bu sebeple bahsi geçen eserler hakkında bir değerlendirme yapılamamıştır.

Bazı terekelerde kitap isimleri yerine sadece müelliflerin ismi verilmiştir. Bu durum iki problemi ortaya çıkarmıştır. Birincisi müellifin hangi eserinin kast edildiği sorunu, ikincisi ise aynı isimle bilinen birçok âlim olması sebebiyle hangisine işaret edildiğidir. Örneğin terekelerde sadece *Yakub Paşa* olarak kaydedilen kitap, Yakub Paşa bin Hızır Bey bin Celaleddin tarafından yazılmış fıkıh kitaplarından biri olmalıdır.³⁴ Benzer olarak II. Bayezid devri Şeyhülislamlarından Efdalzâde Hamîdüddin Efendi'nin *Hâşiye-i Efdalzâde* adıyla geçen eserinin hangi kitap için yazılan hâşiye olduğu belli değildir.³⁵ *Mollazâde*, *İsâmüddîn* ve *Mesûd Kutbeddîn* adıyla kaydedilen kitapların da müelliflerin en çok bilinen eserleri olma ihtimali yüksektir. Sicillerde *İsfahânî*, *Erdebîlî*, *Hatibzâde* gibi isimlendirmelerle adı geçen âlimlerin kimliği ise tam olarak tespit edilememiştir. Bu isimlerle anılan birçok âlim arasında en meşhur olanların kast edildiği düşünülebilir.

Kitapların tespitinde karşılaşılan güçlüklerden bir diğeri eserin kısa bir isimle ya da halk arasında meşhur olan adlandırmayla kaydedilmesi sebebiyle künyesinin tam olarak çözülememesidir. Terekelerde *Risâle*, *Resâil*, *Kavâ'id*, *Müşkilât*, *Tahkîk*, *Dîbâce* veya *Dîbâce şerhi* gibi isimlerle anılan eserler bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

Terekelerde kitapların yazımıyla ilgili belli bir düzen yoktur. Kitaplar terekelerin başında toplu olarak yazılabildiği gibi, tereke içinde dağınık bir şekilde de kaydedilebilmiştir. Dağınık şekilde kaydedilen kitaplar, diğer mal varlıklarından ayırt edilmesi için başına *kitâb* kelimesi eklenerek sicillere işlenmiştir. Toplu olarak kaydedilen kitaplar ilim dallarına göre belirli bir sıra dâhilinde değil, çoğunlukla karışık bir vaziyette terekelerde yer almıştır.³⁶

³³ İsmail E. Erünsal, *Osmanlılarda Kitap Ticareti, Sahaflar ve Kitapçılar*, Timaş Yayınları, İstanbul 2021, s. 435.

³⁴ Maydaer, *a.g.m.*, s. 129-130.

³⁵ Cahit Baltacı, "Hamîdüddin Efendi, Efdalzâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (bundan sonra *DİA*), C. XV, İstanbul 1997, s. 477.

³⁶ Maydaer, *a.g.m.*, s. 125.

Emirzâde Mustafa Efendi,³⁷ İbrahim Efendi,³⁸ Seyyid Mehmed Efendi³⁹ ve Derviş Mehmed Efendi'nin⁴⁰ kitapları tereke başında ve düzenli olarak yazılmış; Abdullah Çelebi⁴¹ ve Mustafa Çelebi'nin⁴² kitapları ise tereke içinde dağınık bir şekilde yer almıştır.

Bazı terekelerde aynı kitabın farklı yerlerde birkaç kez tekrar edildiği görülmektedir. Bu durum aynı kitabın birden fazla olduğunu düşündürmekle birlikte, terekelerdeki karmaşık yazım düzeni sebebiyle daha önceden oluşturulan kaydın göz ardı edilmesinden kaynaklanmış olabilmektedir. Sicillerdeki düzensiz kayıtlar sebebiyle kitapların tespitinde karşılaşılan bu problemler, Manastır'a ait XVIII. yüzyıl mahkeme kayıtlarında da görülmektedir. Bu döneme ait terekelerde kitapların isimleri, müellifleri ve konuları itibariyle bazı belirsizliklerden söz edilmektedir.⁴³

4. Kitaplar ve Konuları

Terekelerde müellif ve eser ismi bilinen/tespit edilen kitaplar ilim dallarına göre on yedi başlık altında toplanmıştır. Buna göre, Manastır'da ilmiye mensuplarının sahip olduğu kitaplar arasında en çok fıkıh ve gramer kitapları ile dinî-ahlâkî ve edebî içerikli metinler yer almıştır. Dinî ilimlere ait kitapların çoğunlukla klasik İslâmî ilimlerin ilk başvuru kaynakları arasında sayılan ve medreselerde ana kitap ya da yardımcı kitap olarak kullanılan eserler⁴⁴ olduğu görülmüştür. Eser telif eden âlimler arasında Teftâzânî, İbnü'l-Hâcib, Ebü'l-Berekât Nesefî, Süyûtî ve İbn Melek sicillerde en çok görülen müellifler olmuştur.⁴⁵

³⁷ MŞS., 8, s. 92.

³⁸ MŞS., 19, s. 36.

³⁹ MŞS., 21, s. 39.

⁴⁰ MŞS., 28, s. 13-14.

⁴¹ MŞS., 13, s. 16-17.

⁴² MŞS., 29, s. 11.

⁴³ Karadeniz, *a.g.m.*, s. 215, 217.

⁴⁴ Mehmet İnbaşı ve Tahsin Hazırbulan, "Fatih Sultan Mehmed'in Sahn-ı Semân Medreselerine Vakfettiği Kitaplar", *Osmanlı İstanbulu*, VI, (ed.) Feridun Emecen vd., *İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları*, İstanbul 2019, s. 81-82.

⁴⁵ Kitaplar ve müellifleri ile ilgili bilgiler için ayrıca bkz.: Ek 1: Manastır'da İlmîye Mensuplarının Sahip Olduğu Kitaplar ve Yazarları.

4.1. Kur'ân ve Kur'ân İlimleri

Terekelerdeki en yaygın kitaplar Kur'ân ve Kur'ân ile ilgili olan eserlerdir. *Furkân-ı Azîm*, *Kelâm-ı Şerîf*, *Kelâm-ı İzzet*, *Mushâf-ı Şerîf* gibi isimlerle anılan Kur'ânlar on iki farklı terekede geçmektedir. Bunun yanı sıra *cüzler*, içinde birkaç surenin yer aldığı *En'âm-ı Şerîfler* çoğunlukla okunan Kur'ân kitaplarıdır.

İslâm literatüründe bir şeyi veya bir kimseyi benzerlerinden üstün kılan özellikleri anlatmak için *fezâil* türünde eserler üretilmiştir.⁴⁶ Bunlardan birisi *fezâil-i Burhânî*⁴⁷ adıyla terekelerde yer almıştır. Bu kitap Kur'ân'ın üstünlüğünü anlatan bir eser olmalıdır. Zira bazı müfessirler Kur'ân'ın bir adının da *Burhan* olduğunu kabul etmektedir.⁴⁸ Sicillerde Kur'ân ile ilgili *Menâfi-i Kur'ân (-ı Azîm)* adıyla kaydedilen bir kitap daha bulunmaktadır. Bu kitabın Şihabüddîn Tebrizî'nin *Risâle fî Menâfi'il- Kur'ân* adıyla kütüphanelere kayıtlı eseri olması muhtemeldir.⁴⁹

4.2. Kıraat ve Tecvid

Kıraat ilmine dair kitaplar arasında öne çıkan eser belgelerde kısaca *Şâtubî*⁵⁰ olarak geçen Kasım bin Firrûh Şâtubî'nin kıraat-i seb'aya dair *eş-Şâtubîyye* adlı kasidesidir. Müellifine nispetle bu isimle şöhret bulan eser, *Kaside-i lâmiyye* olarak da tanınmaktadır. Kaside üzerine çok sayıda şerh yazılmıştır.⁵¹ Bunlardan birisi *Şerh-i Şâtubî*⁵² ismiyle sicillerde yer almıştır.

İbnü'l-Cezerî'nin tecvidle ilgili konuları ele aldığı *el-Mukaddimetü'l-Cezerîyye* adlı manzum eseri alanında önemli bir çalışmadır. Sicillerde *Cezerî*⁵³ olarak geçen bu eser her dönemde öğrenciler tarafından ezberlenmiştir.⁵⁴ Eserle ilgili bir şerh çalışması *Şerh-i Cezerî*⁵⁵ ismiyle terekelere geçmiştir. Sicillerde *Sirozî*⁵⁶ ismiyle geçen kitap, Hüseyin bin

⁴⁶ M. Yaşar Kandemir, "Fezâil", *DİA*, C. XII, İstanbul 1995, s. 529.

⁴⁷ *MŞS.*, 8, s. 92.

⁴⁸ Yusuf Şevki Yavuz, "Burhan", *DİA*, C. VI, İstanbul 1992, s. 429.

⁴⁹ <http://www.yazmalar.gov.tr/basit-arama/sayfa/2?q=Menafi%27i>, (10.09.2023).

⁵⁰ *MŞS.*, 8, s. 92.

⁵¹ Fatih Çollak, "eş-Şâtubîyye", *DİA*, C. XXXVIII, İstanbul 2010, s. 377-378.

⁵² *MŞS.*, 19, s. 36.

⁵³ *MŞS.*, 19, s. 36.

⁵⁴ Tayyar Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", *DİA*, C. XX, İstanbul 1999, s. 555.

⁵⁵ *MŞS.*, 19, s. 36.

⁵⁶ *MŞS.*, 19, s. 36.

Hasen Sirozî'nin *Mukaddime* ile ilgili *Tecvîdü's-sahîh fi'l-lisâni'l-fasîh*⁵⁷ adlı eseri olmalıdır.

4.3. Tefsir

Tefsir alanındaki en önemli eser *Tefsir-i Kâdî*⁵⁸ ismiyle anılan Kadı Beyzâvî'nin *Envârü't-tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl* adlı kitabıdır. Bu eser büyük bir itibar görmüş, sadeliği ile medreselerde meşhur olup okutulmuştur.⁵⁹ Süyûtî'nin *el-İtkân fi'ulûmi'l-Kur'an* adlı eseri *el-İtkân*⁶⁰ ismiyle anılmış, tefsir ilminde en çok başvurulan kaynaklar arasında yer almıştır.⁶¹ Sicillerde *Tefsir-i Teysîr* olarak geçen kitap, Necmeddin Neseî'nin *et-Teysîr fi'ilmî't-tefsîr*⁶² ya da Kâfiyeci'nin *et-Teysîr fi kavâ'id-i'ilmî't-tefsîr* adlı tefsir usulüne dair eseridir.⁶³

Kevaşî'nin *Telhîsu Tebsirati'l-mütezakkir ve tezkireti'l-mütebassır*⁶⁴ adlı eseri belgelerde *Tefsîr-i Telhis*⁶⁵ olarak adlandırılmıştır. Şehâbeddin Sivasî'nin önceki tefsirlerden derleyerek hazırladığı *Uyûnü't-tefâsîr li'l-fuzalâ'i's-semâsîr* adlı kitabı *'Uyûnü't-tefâsîr*⁶⁶ olarak tanınmıştır. *Tefsîru's-Şeyh* olarak da bilinen eser⁶⁷ sicillere bu isimle de kaydedilmiştir.⁶⁸

⁵⁷ Ahmet Gökdemir, "Genel Hatlarıyla Osmanlı Kıraat Âlimleri (Eğitim-Öğretim, Meslek ve Telifleri Bağlamında)", *Osmanlı Dönemi İlmî Çalışmaları*, II, (ed.) Hasan Yerkazan, Sonçağ Akademi Yayınları, Ankara 2021, s. 113.

⁵⁸ *MŞS.*, 19, s. 36.

⁵⁹ İsmail Cerrahoğlu, "Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl", *DİA*, C. XI, İstanbul 1995, s. 261. Mefail Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", *UÜİFD*, Cilt 17, Sayı 1, 2008, s. 35.

⁶⁰ *MŞS.*, 19, s. 36.

⁶¹ M. Suat Mertoğlu, "Süyûtî-Kur'an İlimleri", *DİA*, C. XXXVIII, İstanbul 2010, s. 198.

⁶² Ayşe Hümeýra Aslantürk, "Neseî, Necmeddin", *DİA*, C. XXXII, İstanbul 2006, s. 572.

⁶³ Hasan Gökbulut, "Kâfiyeci", *DİA*, C. XXIV, İstanbul 2001, s. 154.

⁶⁴ M. Mahfuz Ata, "Kevâşî", *DİA*, C. XXV, Ankara 2022, s. 340-341.

⁶⁵ *MŞS.*, 19, s. 36.

⁶⁶ *MŞS.*, 19, s. 36.

⁶⁷ Muhammed Abay, "Osmanlı Döneminde Yazılan Tefsir ile İlgili Eserler Bibliyografyası Tefsirler, Haşiyeler, Sûre Tefsirleri, Tercümeleler", *Dîvân İlmî Araştırmalar Dergisi*, Cilt 4, Sayı 6, 1999, s. 255.

⁶⁸ *MŞS.*, 19, s. 36.

4.4. Hadis

Hadis ilmiyle ilgili kitaplar arasında en meşhur olanı Ferrâ el-Begavî'nin *Mesâbîhu's-sünne* adlı eseridir.⁶⁹ Bu eser şer'iyye sicillerinde *Metn-i Mesâbîh* veya *Kitâb-ı Mesâbîh* olarak geçmektedir.⁷⁰ Radiyyüddin Saganî'nin, *Meşâriku'l-envâri'n-nebeviyye min ('alâ) sıhâhi'l-ahbâri'l-Mustafâviyye* adlı eseri hadis alanının önemli kitaplarından. Terekelerde *Metn-i Meşârik*⁷¹ ismiyle kaydedilen kitapta müellif derlediği bazı sahih hadisleri nahiv konularına göre düzenlemiştir. İbn Melek bu esere *Mebâriku'l-ezhâr fi şerhi Meşâriku'l-envâr*⁷² adıyla bir şerh yazmıştır. İbn Melek'in şerhi *Şerh-i Meşârik li-İbn Melek*⁷³ adıyla kaydedilmiş, medreselerde *İbn Melek* diye okutulmuştur.⁷⁴

Süyûtî'nin kısa hadisleri alfabetik sırayla derlediği *Câmîu's-sâgîr*⁷⁵ ve hadis usulü ile ilgili *Lübbü'l-Lübâb fi tahrîri'l-Ensâb*⁷⁶ adlı eserleri; Ali el-Karî'nin, *Ehâdisü'n-Nebeviye*⁷⁷ ve İbnü'l-Cezerî'nin, kısaca *Hısnü'l-hasîn*⁷⁸ olarak bilinen *el-Hısnü'l-hasîn min kelâmi seyyidi'l-mürselîn* adlı kitapları hadis alanında tercih edilen kitaplardandır.⁷⁹

Terekelerde *İlm-i Hadis*⁸⁰ ismiyle kayıtlı bir kitap daha bulunmaktadır. Bu kitabın Kemalpaşazâde'nin *Risâle fi ilmi'l-hadis*⁸¹ isimli eseri olma ihtimali vardır. Bunun dışında *Ehâdis-i Erbaîn* ya da *Ehâdis-i Şerîf* adı verilen çeşitli konulara ait kırk hadis kitapları da sicillerde yer almaktadır.

⁶⁹ İbrahim Hatiboğlu, "Mesâbîhu's-Sünne", *DİA*, C. XXIX, Ankara 2004, s. 258.

⁷⁰ *MŞS.*, 8, s. 92. *MŞS.*, 19, s. 36.

⁷¹ *MŞS.*, 19, s. 36.

⁷² İbrahim Hatiboğlu, "Meşâriku'l-Envâri'n-Nebeviyye", *DİA*, C. XXIX, Ankara 2004, s. 361-362.

⁷³ *MŞS.*, 19, s. 36.

⁷⁴ Hızlı, *a.g.m.*, s. 36.

⁷⁵ Mustafa Celil Altıntaş, "Süyûtî'nin el-Câmi'u's-Sağîr'inin Osmanlı Hadis Eğitimindeki Yeri", *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler XVII. Yüzyıl*, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 341-344.

⁷⁶ Halil Özkan, "Süyûtî", *DİA*, C. XXXVIII, İstanbul 2010, s. 194.

⁷⁷ <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/ehadisun-nebeviye/2251>, (10.09.2023).

⁷⁸ *MŞS.*, 19, s. 36.

⁷⁹ Altıkulaç, *a.g.m.*, s. 556.

⁸⁰ *MŞS.*, 8, s. 92.

⁸¹ Sezai Engin, "Şerh, Haşiye, Ta'lika Literatürü Özelinde Osmanlı Dönemi Hadis Usulü Eserlerinin Kaynakları", *Osmanlı'da İlm-i Hadis*, (ed.) Zekeriya Güler vd., İsar Yayınları, İstanbul 2020, s. 565.

4.5. Fıkıh

Fıkıh ilmiyle ilgili kitaplar Manastır'da en çok okunan-okutulan kitaplar gurubunu oluşturmaktadır. Fıkıh kitaplarının büyük çoğunluğu Hanefî mezhebinin esaslarına göre yazılmış eserlerdir. Bunlar arasında *mütûn-ı erba'â* olarak adlandırılan fûrû'a dair dört temel eser ve bunlar için yazılan şerh ve hâşiyelerin önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Hanefî fıkının usûl kısmı ile fıkıh ilminin önemli alanlarından fetva ve ferâiz konularıyla ilgili kitaplar terekelerde yaygın şekilde bulunmaktadır.

Hanefî fakihî Mevsilî'nin mütûn-ı erba'âdan olan *el-Muhtâr li'l-fetvâ* adlı eseri, Hanefî fıkının derlenmesi yönündeki istek üzerine kaleme alınmıştır. Bu kitabı Mevsilî *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr* ismiyle kendisi şerh etmiştir.⁸² Bu eserler sicillerde *Muhtâr* ve *İhtiyâr şerh-i Muhtâr* adlarıyla kaydedilmiştir.⁸³

Burhânüşşerîa Mahmûd bin Sadrüşşerîa el-Evvel'in *Vikâyetü'r-rivâye* adlı eseri sicillerde *kitab-ı Vikâye* ismiyle yer almıştır.⁸⁴ Bu kitap Merginânî'nin *el-Hidâye* adlı eserindeki meselelerden derleme yapılmak suretiyle hazırlanmış⁸⁵ ve temel fıkıh metinlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Burhânüşşerîa'nın torunu Sadrüşşerîa es-Sânî *Şerhu'l-Vikâye* adını verdiği bir şerh yazmıştır.⁸⁶ *Vikâyetü'r-Rivâye* üzerine yapılmış en meşhur şerh bu olup müellifin lakabıyla özdeşleşerek *Sadrü's-Şerî'a*⁸⁷ olarak anılmıştır.⁸⁸ Osmanlı Devleti'nde asırlarca müftü, müderris ve kadıların müracaat ettiği muteber metinlerden biri olan *Şerhu'l-Vikâye*, Osmanlı hukuk düşüncesinin şekillenmesinde önemli etkiye sahip olmuştur.⁸⁹ Osmanlı Şeyhülislamı Kemalpaşazâde, *Vikâyetü'r-rivâye*'deki yanlışları düzeltmek

⁸² Davut Yaylalı, "Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd", *DİA*, C. XXIX, Ankara 2004, s. 487.

⁸³ *MŞS.*, 8, s. 92. *MŞS.*, 29, s. 11.

⁸⁴ *MŞS.*, 8, s. 92.

⁸⁵ Murteza Bedir, "Vikâyetü'r-Rivâye", *DİA*, C. XXXXIII, İstanbul 2013, s. 107.

⁸⁶ Ömer Aydın, "Türk Kelâm Bilgini Sadru's-Şerîa es-Sânî (ö.747/1346)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 3, Erzurum 1995, s. 194.

⁸⁷ *MŞS.*, 19, s. 36. *MŞS.*, 29, s. 11.

⁸⁸ Şükrü Özen, "Sadrüşşerîa", *DİA*, C. XXXV, İstanbul 2008, s. 429.

⁸⁹ Şevket Topal ve Seyit Badır, "Hanefî Fıkıh Yazıcılığında Hâşiyeye Geleneği: Ahîzâde'nin Zahîratü'l-Ukbâ Adlı Eseri Örneği", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 21, 2022, s. 133.

OSMANLI RUMELİSİ'NDE İLMİYE MENSUPLARININ OKUDUĞU VE OKUTTUĞU
KİTAPLAR: 17. YÜZYIL MANASTIR ŞEHİRİ ÖRNEĞİ

amacıyla önce *İslâhu'l-Vikâye* adlı eseri kaleme almış, ardından bunu *el-İzâh (İzâhu'l-İslâh)*⁹⁰ adıyla şerh etmiştir.⁹¹

Dört temel kitap içinde yer alan diğer bir kitap Muzafferüddîn İbnü's-sââtî'nin kısaca *Mecma'ü'l-bahreyn*⁹² olarak tanınan *Mecma'ü-l bahreyn ve mülteka'n-neyyireyn* adlı eseridir. Bu kitap Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ı ile Ebû Hafs Neseî'nin *el-Manzûmetü'n-Neseîyye* adlı kitabının bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur.⁹³

Fıkıh alanıyla ilgili mütûn-ı erbaadan sayılan başka bir kitap belgelerde *Kenz* adıyla geçen Ebû'l-Berekât Neseî'nin *Kenzü'd-Dekâik* adlı eseridir. Hanefî mezhebinde muteber olarak kabul edilen bu eser, Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur.⁹⁴

Sicillerde *Kitab-ı Muhtasar*, *Kudûri*, *Köhne Kudûri* gibi isimlerle anılan eser, Kudûrî'nin *el-Muhtasar* adlı kitabıdır. Hanefî mezhebinin temel metinlerden biri olan *el-Muhtasar* düzenli sistematiği, zengin muhtevası ve sade üslûbuyla hem ders kitabı hem de temel başvuru kaynağı olarak ün kazanmıştır.⁹⁵ *el-Muhtasar*, *Kenzü'd-Dekâik* ve *Vikâyetü'r-rivâye* ile birlikte *mütûn-ı selase* içinde gösterilmiştir.⁹⁶ Halk nezdinde de çok itibar gören bu eser bir el kitabı mahiyetinde olup,⁹⁷ hukukçular arasında *el-Kitâb* denildiği zaman Kudûrî'nin *Muhtasar*'ı anlaşılmuştur.⁹⁸ Çok sayıda şerh ve özet mahiyetinde yazması bulunan eser sicillerde *Şerh-i Kudûri* ve *Muhtasar Hülâsa* isimleriyle geçmiştir.

Hanefî fakihlerinden Burhaneddin Merginanî, *Bidâyetü'l-mübtedî* adını verdiği fıkıh kitabını *el-Hidâye* adıyla kendisi şerh etmiştir. Hanefî mezhebinin tanınmış ve güvenilen metinlerinden biri olarak medreselerde okutulan bu eser sicillerde, *Bidaye/Bidaye Şerhi* gibi isimlerle anılmış olup, *el-Hidâye*'nin belli kısımlarını içeren bazı tanımlamalar *Hidaye'nin evvel*

⁹⁰ MŞS., 8, s. 92.

⁹¹ İlyas Çelebi, "Kemalpaşazade-Eserleri", *DİA*, C. XXV, Ankara 2022, s. 247.

⁹² MŞS., 8, s. 92. MŞS., 19, s. 36.

⁹³ Ahmet Özel, "İbnü's-sââtî, Muzafferüddîn", *DİA*, C. XXI, İstanbul 2000, s. 190.

⁹⁴ Ahmet Yaman, "Kenzü'd-Dekâik", *DİA*, C. XXV, Ankara 2022, s. 261.

⁹⁵ Ferhat Koca, "el-Muhtasar", *DİA*, C. XXXI, Ankara 2020, s. 64-65.

⁹⁶ Recep Cici, "Osmanlı Klasik Dönemi Fıkıh Kitapları", *TALİD*, Cilt 3, Sayı 5, 2005, s. 219.

⁹⁷ Zehra Öztürk, "Osmanlı Döneminde Kıraat Meclislerinde Okunan Halk Kitapları", *TALİD*, Cilt 5, Sayı 9, 2007, s. 423-424.

⁹⁸ Recep Cici, "Osmanlı Hukuk Düşüncesini Etkileyen Başlıca Kaynaklar", *UÜİFD*, Cilt 8, Sayı 8, 1999, s. 231.

*cildi, büyu'a varınca/ Hidayeden dört-beş cüz şeklinde kaydedilmiştir.*⁹⁹ *el-Hidâye*, mütûn-ı erbaa ve mütûn-ı selase içinde sayılan kitaplarla birlikte mütûn-ı sitte adı verilen altı temel metin arasında yer almıştır.¹⁰⁰

Molla Hüsrev'in daha önceki Hanefî fıkıh kitaplarını esas alarak hazırladığı *Gurerü'l-ahkâm* adlı eseri, uzun yıllar resmi olmayan hukuk metni olarak kadılar tarafından kullanılmıştır. Kısaca *Gurer* ismiyle meşhur olan kitabı müellifi daha sonra şerh etmiş ve bu esere *Dürerü'l-hükkâm fi şerhi Gureri'l-ahkâm* adını vermiştir.¹⁰¹ *Dürerü'l-hükkâm* eğitim alanında asırlarca medreselerde ders kitabı olarak okutulduğu gibi yargılama faaliyetlerinin de vazgeçilmez kaynaklarından biri olmuştur.¹⁰² Bu kitap belgelerde *Dürerü'ş-Şerif/Dürer ve Gurer* şeklinde yer almıştır.

Osmanlı coğrafyasında uygulamaya esas kabul edilecek hükümlerin sınırlarının kesin bir şekilde tespiti için İbrahim Halebî'nin kaleme aldığı *Mülteka'l-ebhur* önemli bir fıkıh metnidir. Osmanlılarda en yaygın fıkıh kitabı olma özelliğini gösteren *Mülteka*, XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı hukukunun temel kaynağı haline gelmiştir.¹⁰³ *Mülteka*'nın belirli kısımları üzerine şerhler de yazılmıştır. Bunlardan biri *Şerh-i Mülteka ilâ Hicr*¹⁰⁴ adıyla sicillere kaydedilmiştir.

Hindistan âlimlerinden Âlim bin Alâ'nın *Tatarhâniyye*¹⁰⁵ olarak bilinen *el-Fetâva't-Tatarhâniyye* adlı fıkıh kitabı, muteber sayılan eserlerdendir.¹⁰⁶ Usrûşenî'nin çocuklarla ilgili fikhî hükümleri topladığı *Cami'ü's-Sığâr*;¹⁰⁷ Gıyaseddin Ebu Muhammed Ganim bin Muhammed Bağdadî'nin *Mu'inü'l-Hükkâm*¹⁰⁸ adlı eserleri terekelerde yer alan fıkıh kitaplarındandır.

⁹⁹ Ferhat Koca, "Merginânî, Burhâneddin", *DİA*, C. XXIX, Ankara 2004, s. 182. Cengiz Kallek, "el-Hidâye", *DİA*, C. XVII, İstanbul 1998, s. 471-472.

¹⁰⁰ Cici, "Osmanlı Klasik Dönemi Fıkıh Kitapları", s. 219.

¹⁰¹ Ahmet Akgündüz, "Dürerü'l-Hükkâm", *DİA*, C. X, İstanbul 1994, s. 27-28.

¹⁰² Orhan Ençakar, "Molla Hüsrev'in Dürerü'l-Hükkâm'ı Etrafında Oluşan Literatür", *TALİD*, Cilt 12, Sayı 23, 2014, s. 223.

¹⁰³ Şükrü Selim Has, "Mülteka'l-Ebhur", *DİA*, C. XXXI, Ankara 2020, s. 548-549.

¹⁰⁴ *MŞS.*, 19, s. 36.

¹⁰⁵ *MŞS.*, 19, s. 36.

¹⁰⁶ Ferhat Koca, "el-Fetâva't-Tatarhâniyye" *DİA*, C. XII, İstanbul 1995, s. 446-447.

¹⁰⁷ Halit Ünal, "Mâverâünnehir Fakihlerinden el-Usrûşenî", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı III, Kayseri 1986, s. 247.

¹⁰⁸ <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/risale-muinul-hukkam-f%C3%AE-hakkil-kaza/149057>, (23.08.2023).

OSMANLI RUMELİSİ'NDE İLMİYE MENSUPLARININ OKUDUĞU VE OKUTTUĞU
KİTAPLAR: 17. YÜZYIL MANASTIR ŞEHİRİ ÖRNEĞİ

Hanefî fıkının usul kısmına dair yazılan eserler arasında Ebü'l-Berekât Neseî'nin fık usulü konularını özetlediği ve asırlarca medreselerde ders kitabı olarak okutulan *Menârü'l-Envâr* adlı eseri öne çıkmaktadır. Sicillerde *Metn-i Menar/Menar-ı Usul-i Fıkh/Hafizü'd-din Neseî* gibi farklı isimlerle geçen kitap üzerine çok sayıda şerh ve hâşiye yazılmıştır. Yazılan şerhler arasında en yaygın olanı *Şerh-i Menar/Menar İbn-i Melek* adıyla bilinen İbn-i Melek'in *Şerhu Menâri'l-envâr fi usûli'l-fıkh* adlı eseridir.¹⁰⁹

Sadrüşşerîa es-Sânî'nin *Tenkihu'l-usûl* adlı fık usulüne ait metnine ve buna yazdığı *et-Tavzih fi halli gavâmizi't-Tenkîh* adlı şerhe¹¹⁰ Teftâzânî tarafından yazılan hâşiye, *Telvîh*¹¹¹ ismiyle bilinmektedir. Medreselerde okutulan temel kitaplardan biri haline gelen ve müderrislik sınavlarının mülakat aşamasında da kullanılan *Telvîh* üzerine çok sayıda hâşiye kaleme alınmıştır.¹¹² Hâşiyelerden biri İbn Melek'e ait olup, *Hâşiye-i Telvîh li-İbn Melek* adıyla sicillere işlenmiştir. Medreselerde temel ders kitabı olarak okutulan en meşhur fık usulü kitaplarından bir diğeri de İbnü'l-Hacib'in *Muhtasarü'l-Münteha*¹¹³ adlı eseri olup kısaca *Muhtasar* adıyla bilinmektedir.

Alaeddin Semerkandî'nin *Mizân-ı Usûl*¹¹⁴ adıyla kaydedilen *Mizânü'l-usûl fi netâ'ici'l-'ukul* adlı eseri klasik Hanefî usul geleneğinden farklı bir içerik ve yöntemle kaleme alınmış olup, Semerkant Hanefî-Mâtürîdî kolunun fık ve kelamla ilgili yaklaşımlarını yansıtan en önemli metni olarak gösterilmiştir.¹¹⁵

Fık ilminin fûru alanında Muhammed bin Yûsuf Semerkandî'nin *el-Fıkhü'n-nâfi'* (*en-Nâfi'*) adlı kitabının bir şerhi olan *Şerh-i Nâfi'*¹¹⁶ öne çıkmaktadır. Bu kitabın Ebü'l-Berekât Neseî'nin şerhettiği *el-Müstasfâ* adlı eser olması muhtemeldir.¹¹⁷

¹⁰⁹ Ferhat Koca, "Menârü'l-Envâr", *DİA*, C. XXIX, Ankara 2004, s. 118. Mustafa Baktır, "İbn Melek", *DİA*, C. XX, İstanbul 1999, s. 175.

¹¹⁰ Aydın, *a.g.e.*, s. 192-193.

¹¹¹ *MŞS.*, 19, s. 36.

¹¹² Şükrü Özen, "Teftâzânî", *DİA*, C. XXXX, Ankara 2011, s. 305. Cici, "Osmanlı Hukuk Düşüncesini Etkileyen Başlıca Kaynaklar", s. 224.

¹¹³ Ferhat Koca, "el-Muhtasar", *DİA*, C. XXXI, Ankara 2020, s. 67-68.

¹¹⁴ *MŞS.*, 19, s. 36.

¹¹⁵ Hacı Mehmet Günay, "Semerkandî, Alâeddin", *DİA*, C. XXXVI, İstanbul 2009, s. 471.

¹¹⁶ *MŞS.*, 8, s. 92.

¹¹⁷ Murteza Bedir, "Neseî, Ebü'l-Berekât", *DİA*, C. XXXII, İstanbul 2006, s. 567.

İslam miras hukukuyla ilgili ferâiz konularının ele alındığı en önemli kitap, *Metn-i Ferâiz* adıyla terekelere kaydedilen *el-Ferâizü's-Sirâciyye* adlı eserdir. Secavendî'ye ait bu kitap, İslam miras hukuku alanında en çok tanınan ve ferâiz ilminde en çok başvurulan kaynaklardan birisidir. Bu sebeple üzerinde çok sayıda şerh ve hâşiye yapılmıştır.¹¹⁸ *Şerh-i Ferâiz* şeklinde terekelerde geçen şerhin kime ait olduğu bilinmemekle birlikte Osmanlı medreselerinde Seyyid Şerif Cürcanî'nin *Şerhu'l-Ferâizi's-Sirâciyye* adlı çalışması yaygın bir şekilde okutulmuştur.¹¹⁹ Eserle ilgili şerhlerden bir diğeri *Şerh-i Ferâiz Şehâbeddîn* adıyla geçen, Şehâbeddîn Sivâsî'ye ait *Şerh'ale'l-Ferâizi's-Sirâciyye* adlı kitaptır.¹²⁰ Kelâbâzî/Kelâbâdî'nin *Dav'ü's-Sirâc*¹²¹ adlı çalışması, *el-Ferâizü's-Sirâciyye*'nin mezhepler arası karşılaştırmalı ve delilli bir şerhi olup, çok beğenilmiş ve medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur.¹²²

el-Ferâizü's-Sirâciyye'nin manzum hale getirilmiş birçok yazması bulunmaktadır. *Manzum ferâiz* adıyla sicillere kaydedilen kitabın Abdurrahman-ı Câmî'nin *Manzûme-i Ferâiz-i Sirâciyye*¹²³ adlı eseri olması muhtemeldir.

Fıkıh alanının önemli konularından olan fetvalarla ilgili kitaplar arasında Osmanlı döneminde kadı ve müftülerin sıklıkla müracaat ettiği kaza, muhakeme ve muamelat ile ilgili konuları ihtiva eden Bedreddin Simavî'nin *Câmi'ü-l Füsuleyn*'i önemli bir eserdir.¹²⁴ Fetva ile ilgili dikkat çeken bir diğerk kitap, Hanefî fakihî Kadihan'ın *Fetâvâ Kadihan* adlı kitabıdır. *el-Fetâva'l-Hâniyye* yada kısaca *el-Hâniyye* olarak kaynaklarda geçen eser, en muteber ve yaygın fetva kitaplarından biridir.¹²⁵ Osmanlı ilim adamları nezdinde büyük bir itibar gören bu kitap, Ahizâde tarafından ihtisar edilerek Sultan II. Bâyezid'e ithaf edilmiştir.¹²⁶ Uzun yıllar Üsküp'te müftülük yapan ve Yekçeşm (Kör Müftü) lakabıyla tanınan Pir Mehmed Üskübî'nin fetvalarından oluşan *Mu'inü'l-Müftî fi'l-cevâb ale'l-müsteftî (Fetâvâ-yı*

¹¹⁸ Ahmet Özel, "Secâvendî, Muhammed b. Muhammed", *DİA*, C. XXXVI, İstanbul 2009, s. 267. Ferhat Koca, "el-Ferâizü's-Sirâciyye", *DİA*, C. XII, İstanbul 1995, s. 367.

¹¹⁹ Koca, "el-Ferâizü's-Sirâciyye", s. 367. Maydaer, *a.g.m.*, s. 128.

¹²⁰ Murat Sülün, "Şehâbeddîn Sivâsî", *DİA*, C. XXXVIII, İstanbul 2010, s. 419.

¹²¹ *MŞS.*, 8, s. 92.

¹²² Bilal Saklan, "Kelâbâzî, Mahmûd b. Ebû Bekir", *DİA*, C. XXV, Ankara 2022, s. 192.

¹²³ Koca, "el-Ferâizü's-Sirâciyye", s. 368.

¹²⁴ Şükrü Özen, "Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü", *TALİD*, Cilt 3, Sayı 5, 2005, s. 344.

¹²⁵ Ahmet Özel, "Kadihan", *DİA*, C. XXIV, İstanbul 2001, s. 122.

¹²⁶ Cici, "Osmanlı Klasik Dönemi Fıkıh Kitapları", s. 226.

OSMANLI RUMELİSİ'NDE İLMİYE MENSUPLARININ OKUDUĞU VE OKUTTUĞU
KİTAPLAR: 17. YÜZYIL MANASTIR ŞEHİRİ ÖRNEĞİ

Üskübî)¹²⁷ adlı eser, sicillerde kısaca *Mu'inü'l-Müfti* veya *Metni'l-Müfti*¹²⁸ olarak geçmektedir. Ayrıca çeşitli konulara ait fetvaların bir araya getirildiği *Câmi'u-l Fetâvâ* ile *Kavâ'id-i fetâvâ*, *fetâvâ* gibi isimlerle anılan fetva kitapları da terekelerde bulunmaktadır.

Fıkıh alanına giren ve Hz. Peygamberin sünnetiyle ilgili konuları içeren kitaplar arasında Şii ilim adamlarından Muhammed Bakır Meclisî'nin sünnet olan hususları anlattığı *Zâdü'l-me'âd* adlı eseri terekelerde yer almıştır.¹²⁹

İslam hukukundaki Eşbâh ve Nezâir'e dair eserler kısaca *Eşbâh*¹³⁰ şeklinde söylenmiştir. Eşbah ve Nezair alanında eser veren müellifler arasında daha çok İbn Nüceym'in kitabı meşhur olmuş, üzerine çok sayıda çalışma yapılmıştır.¹³¹ Terekelerde bu kitapla ilgili yapılan bir şerh çalışması *Şerh-i Manzume-i İbn-i Nüceym* adıyla kaydedilmiştir.

İslam'ın iman-ibadet ahkâmıyla ilgili Sa'düddîn Kaşgârî'nin namaza dair konuları ele aldığı *Münyetü'l-musallî ve gunyetü'l-mübtedî*¹³² adlı eseri belgelerde *el-Musallî Münyete Terceme* adıyla geçmektedir.¹³³ İslam dininde imandan çıkmaya sebep olan sözler anlamına gelen elfâz-ı küfre dair kitaplar terekelerde *elfâz-ı küfre müteallik* şeklinde yer almaktadır.

4.6. Kelam

Kelam ilminde Fahreddin Razi'nin kısaca *el-Muhassal*¹³⁴ ismiyle bilinen eseri öne çıkmaktadır. Müellifinin tanınır bir âlim olması ve felsefî konuların kelâma girmesi gibi sebeplerle bu kitap üzerinde çok sayıda çalışma yapılmıştır.¹³⁵ Eser üzerine yazılan şerhlerden biri *Muhassal şerh-i Mufasssal* ismiyle sicillere kaydedilen Ali bin Ömer Kâtibî'nin *el-Mufasssal fî şerhi'l-Muhassal* adlı eseridir.¹³⁶

¹²⁷ Özen, "Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü", s. 307.

¹²⁸ MŞS., 19, s. 36.

¹²⁹ Mustafa Öz, "Meclisî, Muhammed Bâkır", *DİA*, C. XXVIII, Ankara 2003, s. 254.

¹³⁰ MŞS., 19, s. 36.

¹³¹ Mustafa Baktır, "el-Eşbâh ve'n-Nezâir", *DİA*, C. XI, İstanbul 1995, s. 458-459.

¹³² Cici, "Osmanlı Hukuk Düşüncesini Etkileyen Başlıca Kaynaklar", s. 237.

¹³³ MŞS., 19, s. 36.

¹³⁴ MŞS., 19, s. 36.

¹³⁵ İlyas Çelebi, "el-Muhassal", *DİA*, C. XXXI, Ankara 2020, s. 17.

¹³⁶ Yusuf Şevki Yavuz, "Kâtibî, Ali b. Ömer", *DİA*, C. XXV, Ankara 2022, s. 41.

Kelamla ilgili önemli bir diğer eser Teftâzânî'nin *el-Makasid* adlı kitabıdır. Bu kitap müellifi tarafından yazılan *Şerhu'l-Makasid*¹³⁷ adlı şerhle birlikte tamamlanmıştır.¹³⁸ *Şerhu'l-Makasid* kelâm ilminin önemli kaynaklarından olmuş ve özellikle Osmanlı medreselerinde en çok itibar edilen kitaplar arasında yer almıştır.¹³⁹ Cüveynî'nin tam adı *eş-Şâmil fi uşûli'd-dîn* olan kelama dair eseri *eş-Şâmil* adıyla da bilinmekte olup terekelerde de *Şâmil* adıyla geçmiştir.¹⁴⁰

4.7. Akaid

Akaid ilminde Necmeddin Neseffî'nin *Akaidü'n-Neseffî* adlı risalesine Teftâzânî'nin *Şerhu'l-Akaid*¹⁴¹ ismiyle yazdığı şerh en önemli çalışmadır. Bu kitap, akaid sahasının temel kitabı olma özelliğini taşımış ve Osmanlı medreseleri de dâhil olmak üzere yüzyıllar boyu okunmuştur.¹⁴² *Şerh-i Hayâlî Çelebi ve Kara Kemâl* adıyla sicillerde geçen eser, Hayâlî'nin *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Aka'idi'n-Neseffîye* adlı eseridir. *Şerh'ul-Akaid* üzerine yazılmış bir hâşiye olan bu kitap, İslam âlimlerince takdir edilmiş ve çoğu zaman bir sınav metni olarak kullanılmıştır. Eser üzerine Kara Kemal olarak bilinen Kemaleddin İsmâil Karamânî tarafından *Hâşiyetü a'lâ hâşiyeti'l-Hayâlî şerhi'l-akaid* ismiyle bir hâşiye yazılmıştır.¹⁴³

Bihîştî Ramazan Efendi'nin *Hâşiyetü'l-Hâşiye 'alâ Şerhi 'Aka'idi'n-Neseffîye li'l-Hayâlî* adlı eseri terekelerde kısaca *Hâşiye-i Ramazan*¹⁴⁴ adıyla kaydedilmiştir. Bu kitap, *Şerhu'l-Akaid*'e Hayâlî'nin yazdığı hâşiyenin hâşiyesidir. *Şerh'ul-Akaid* üzerine yazılan önemli çalışmalar arasında gösterilen eser, devrinde çok beğenilen kitaplar arasında yer almıştır.¹⁴⁵

Ebü'l-Berekât Neseffî, medrese öğrencileri için kaleme aldığı ve ehl-i sünnet akaidini özetlediği *el-'Umde* adlı çalışmasına yine kendisi *el-İ'timâd*

¹³⁷ MŞS., 21, s. 39.

¹³⁸ Özen, "Teftâzânî", s. 304.

¹³⁹ Mustafa Sinanoğlu, "el-Makasid", *DİA*, C. XXVII, Ankara 2003, s. 420.

¹⁴⁰ Bekir Topaloğlu, "eş-Şâmil", *DİA*, C. XXXVIII, İstanbul 2010, s. 331.

¹⁴¹ MŞS., 8, s. 92. MŞS., 19, s. 36.

¹⁴² Yusuf Şevki Yavuz, "Akaidü'n-Neseffî", *DİA*, C. II, İstanbul 1989, s. 217-218. Özen, "Teftâzânî", s. 304.

¹⁴³ <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/hasiyetu-ala-hasiyetil-hayali-serhil-akaid/159313>, (15.09.2023). Adil Bebek, "Hayâlî", *DİA*, C. XVII, İstanbul 1998, s. 4.

¹⁴⁴ MŞS., 8, s. 92.

¹⁴⁵ Mustafa İsmet Uzun, "Bihîştî Ramazan Efendi", *DİA*, C. VI, İstanbul 1992, s. 146.

fi'l-i'tikad adıyla bir şerh yazmıştır.¹⁴⁶ Bu şerh sicillerde kısaca *kitâb-ı İ'timâd*¹⁴⁷ ismiyle geçmiştir.

4.8. Tasavvuf

Tasavvuf sahasında İmam-ı Gazzâlî ve Muhyiddîn ibn-i Arabî'ye ait eserler başı çekmektedir. Terekelerde İmam-ı Gazzâlî'ye ait kitaplar arasında daha çok felsefi içeriğe sahip olan *Mişkâtü'l-Envâr*¹⁴⁸ ile tasavvuf ve ahlâk başta olmak üzere, fıkıh ve kelim gibi ilimlere amaçları bakımından yeni yaklaşımlar getiren en önemli eseri *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*¹⁴⁹ yer almaktadır.

Muhyiddîn ibn-i Arabî'nin bütün fikirlerinin özeti sayılan *Fusûsü'l-hikem*¹⁵⁰ adlı eserine yapılan bir şerh, *şerh-i Füsûs*¹⁵¹ ismiyle terekelerde geçmektedir. İbn-i Arabî'ye ait bir diğer eser ise Emirzâde Mustafa Efendi'nin terekesinde yer alan *Lübbü'l-Lüb* adlı tasavvuf kitabıdır.¹⁵²

Sultan I. Selim, Mısır seferinden sonra Şeyh Mekki'den İbn-i Arabî eleştirilerine cevap olarak bir eser telif etmesini istemiştir. Bunun üzerine Şeyh Mekki, 1518 yılında *el-Cânîbü'l-Garbî fi halli müşkilât eş-Şeyh Muhyiddîn İbnü'l-Arabî* adıyla bir eser kaleme almıştır.¹⁵³ Bu eser sicillerde *el-Cânîbü'l-Garbî*¹⁵⁴ olarak yazılmıştır.

Abdülkerim bin Hevâzin Kuşeyrî'nin kısaca *Kuşeyriye*¹⁵⁵ ismiyle kaydedilen *er-Risaletü'l-Kuşeyriyye* adlı eseri, tasavvufun önemli kaynak kitapları arasında yer almaktadır.¹⁵⁶ Hacı Abdullah-ı Herevî'nin temel tasavvuf terimlerini açıkladığı *Menâzilü's-sâ'irîn*¹⁵⁷, sicillerde *Şerh-i*

¹⁴⁶ Bedir, "Nesefî, Ebü'l-Berekât", s. 568.

¹⁴⁷ MŞS., 8, s. 92.

¹⁴⁸ Bekir Karlağa, "Gazzâlî-Eserleri", *DİA*, C. XIII, İstanbul 1996, s. 522.

¹⁴⁹ Mustafa Çağrı, "İhyâü Ulûmi'd-Dîn", *DİA*, C. XXII, İstanbul 2000, s. 10.

¹⁵⁰ Reşat Öngören, "Osmanlı Klasik Dönemi Tasavvuf Literatürü", *TALİD*, Cilt 15, Sayı 30, 2017, s. 24-25.

¹⁵¹ MŞS., 19, s. 36.

¹⁵² MŞS., 8, s. 92.

¹⁵³ Murat Şimşek, "Osmanlı'da Fıkıh-Tasavvuf İlişkisi: Kefevî'nin Keta'ibi'nde Sufiler", *Osmanlı'da İlm-i Tasavvuf*, (ed.) Ercan Alkan vd, İsar Yayınları, İstanbul 2018, s. 622.

¹⁵⁴ MŞS., 8, s. 92.

¹⁵⁵ MŞS., 19, s. 36.

¹⁵⁶ Süleyman Uludağ, "Kuşeyrî, Abdülkerim b. Hevâzin", *DİA*, C. XXVI, Ankara 2002, s. 474.

¹⁵⁷ Erhan Yetik, "Menâzilü's-sâ'irîn", *DİA*, C. XXIX, Ankara 2004, s. 122.

Menâzil adıyla geçmektedir. Aziz Nesefî'nin *Maksad-ı Aksâ* adlı eseri terekelerde yer almış olup bu eser Türkçeye de tercüme edilmiştir.¹⁵⁸

Bedreddin Simâvî'nin en önemli eseri olan *Vâridât*,¹⁵⁹ İznik'teki göz hapsinden kaçtıktan sonra Rumeli'de verdiği derslerden oluşan tasavvuf, kelam, felsefe ve diğer fikri konuları ihtiva etmektedir.¹⁶⁰ *Vâridât* üzerine daha sonra Muhyiddin Muhammed Yavsî tarafından *Tahkîku'l-hakâik fi şerhi keşfi esrâri'd-dekâik* adıyla Arapça bir şerh yapılmıştır.¹⁶¹ Bu eser *Keşf-i Dekâik şerhi* adıyla sicillere kaydedilmiştir.¹⁶²

Tasavvufta Allah'a yaklaşmak için günlük ve haftalık okunması gereken dualar derlenerek bir araya getirilmiş ve böylece *evrâd* ve *ahzâb* diye anılan kitaplar ortaya çıkmıştır.¹⁶³ Bu anlamda terekelerde *şerh-i Evrâd*¹⁶⁴ ismiyle geçen bir dua kitabı da yer almıştır.

4.9. Mantık

Mantık ilmini konu edinen kitaplar arasında Teftâzânî'nin medreselerde ders kitabı olarak okutulan ve üzerine çok sayıda şerh yazılan *Tezhîbü'l-Mantık ve'l-Kelâm*¹⁶⁵ adlı eseri öne çıkmaktadır. Bu eser sicillerde *Mantık/Sa'deddîn Mantika müteallik* isimleriyle geçmektedir. Ali bin Ömer Katîbî'nin *er-Risâletü'ş-şemsiyye fi'l-kavâ'idi'l-mantıkıyye* adlı eserine, Kutbüddin Râzî'nin *Tahrîrü'l-kavâ'idi'l-mantıkıyye fi şerhi'r-Risâleti'ş-şemsiyye* ismiyle yazdığı şerh,¹⁶⁶ sicillerde *Şerh-i Şems Kutbüddîn*¹⁶⁷ kısaltmasıyla kaydedilmiştir. Terekelerde *Sirâcüddîn/Metn-i Sirâcüddîn* şeklinde geçen kitap ise Siraceddîn Urmevî'nin *Metâli'u'l-envâr* adlı eseri olmalıdır.¹⁶⁸

¹⁵⁸ İbrahim Düzen, "Aziz Nesefî", *DİA*, C. IV, İstanbul 1991, s. 344-345.

¹⁵⁹ *MŞS.*, 8, s. 92.

¹⁶⁰ Bilal Dindar, "Bedreddin Simâvî", *DİA*, C. V, İstanbul 1992, s. 331-334.

¹⁶¹ Öngören, "Osmanlı Klasik Dönemi Tasavvuf Literatürü", s. 29.

¹⁶² *MŞS.*, 8, s. 92.

¹⁶³ Öngören, "Osmanlı Klasik Dönemi Tasavvuf Literatürü", s. 70-71.

¹⁶⁴ *MŞS.*, 8, s. 92.

¹⁶⁵ M. Sait Özzerarlı, "Tezhîbü'l-Mantık ve'l-Kelâm", *DİA*, C. XXXX, İstanbul 2011, s. 331.

¹⁶⁶ Ali Durusoy, "eş-Şemsiyye", *DİA*, C. XXXVIII, İstanbul 2010, s. 531.

¹⁶⁷ *MŞS.*, 8, s. 92.

¹⁶⁸ Mustafa Çağrırcı, "Sirâceddin El-Urmevî", *DİA*, C. XXXVII, İstanbul 2009, s. 263.

4.10. İlmihal ve Ahlâk Kitapları

İçerik olarak İslam dininin temel kurallarının yer aldığı ilmihal kitapları arasında Abdurrahman bin Yusuf Aksarayî'nin Türkçe *İmâdü'l-İslâm* adlı kitabı¹⁶⁹ ve Hanefî fakihî İmamzâde'nin *Şir'atü'l-İslâm* adlı eseri en çok okunan kitaplardır. Bilhassa *Şir'atü'l-İslâm* Osmanlı âlimleri arasında çok rağbet görmüş, çok sayıda şerh ve tercümesi yapılmıştır.¹⁷⁰ Bu kitaba ait bir şerh çalışması *Şerh-i Şir'a*¹⁷¹ adıyla sicillere kaydedilmiştir.

4.11. Dinî-Ahlâkî ve Edebî Eserler

Dinî-ahlâkî eserler arasında Yazıcıoğlu Mehmed Efendi'nin geniş halk kitleleri tarafından okunup dinlenmiş mevlit metni niteliğindeki *Muhammediyye*¹⁷² isimli manzum eseri¹⁷³ ve Birgivî Mehmed Efendi'nin Osmanlıdan günümüze kadar gerek halk nezdinde gerekse ilim çevrelerinde büyük bir ilgi ve takdir toplayan *Tarikât-ı Muhammediyye*¹⁷⁴ adlı kitabı dikkat çekmektedir.¹⁷⁵

Sa'dî-i Şîrâzî'nin ünlü eseri *Gülistân ve Bostan*,¹⁷⁶ hem Farsça öğrenimi hem de dinî-ahlâkî değerler açısından önemli bir eserdir.¹⁷⁷ Hâfız-ı Şîrâzî'nin divanı Fars dilinin ve belâgat konularının öğretiminde ezberletilen şiirler arasında mühim bir yer tutmaktadır. *Divân-ı Hâfız*¹⁷⁸ Osmanlı döneminde okumuş kesimin en çok tercih ettiği, medreselerde ve mahfillerde okunup tartışılan, hakkında dünyaca muteber Türkçe şerhler yazılan bir divan

¹⁶⁹ Hatice Kelpetin Arpaguş, "İmâdü'l-İslâm", *DİA*, C. XXII, İstanbul 2000, s. 172.

¹⁷⁰ Recep Cici, "İmamzâde, Muhammed b. Ebubekir", *DİA*, C. XXII, İstanbul 2000, s. 210.

¹⁷¹ *MŞS.*, 8, s. 92.

¹⁷² *MŞS.*, 20, s. 6. *MŞS.*, 29, s. 11.

¹⁷³ Mustafa İsmet Uzun, "Muhammediyye", *DİA*, C. XXX, Ankara 2020, s. 583-584. Elif Sezer Aydınlı ve İrvin Cemil Schick, "Osmanlı İstanbul'unda Sese Dönüşen Kitaplar", *Zemin*, Sayı 5, 2023, s. 60.

¹⁷⁴ *MŞS.*, 19, s. 36.

¹⁷⁵ Huriye Martı, "et-Tarikâtü'l-Muhammediyye", *DİA*, C. XXXX, İstanbul 2011, s. 106-107.

¹⁷⁶ *MŞS.*, 8, s. 92. *MŞS.*, 19, s. 36.

¹⁷⁷ Sâdî-i Şîrâzî, *Bostan ve Gülistân*, (Türkçesi), Hikmet İlaydın, Hece Yayınları, Ankara 2011, s. 12. Mustafa Çiçekler, "Sa'dî-i Şîrâzî", *DİA*, C. XXXV, İstanbul 2008, s. 405-406. Tahsin Yazıcı, "Gülistân", *DİA*, C. XIV, İstanbul 1996, s. 240.

¹⁷⁸ *MŞS.*, 19, s. 36. Tahsin Yazıcı, "Hâfız-ı Şîrâzî", *DİA*, C. XV, İstanbul 1997, s. 105. Maydaer, *a.g.m.*, s. 133.

olmuştur.¹⁷⁹ Terekelerde *Türkî Hâfız Şerhi*¹⁸⁰ ismiyle geçen kitap Gelibolulu Musluhiddin Sürûri tarafından kaleme alınmış olup Hâfız divanında geçen remz ve mecazların daha iyi anlaşılması için Türkçe olarak yazılmıştır.¹⁸¹ Ayrıca sicillerde *Sürûri*¹⁸² ismiyle kayıtlı bir kitabın daha var olduğu görülmektedir. Müellifin farklı sahalarda çok sayıda eseri olmakla birlikte adı geçen kitabın Türk edebiyatının derli toplu ilk belagat kitabı sayılan *Bahrü'l-Ma'ârif* ya da müellife *Şârih-i Mesnevî* unvanını kazandıran *Şerh-i Mesnevî* olması muhtemeldir.¹⁸³ Molla Câmî olarak tanınan Abdurrahman Câmî'nin divanı¹⁸⁴, sicillerde *Divân-ı Monla Câmî*¹⁸⁵ şeklinde kaydedilmiştir. Aynı müellifin *Heft Evreng* adını verdiği yedi mesnevisinden oluşan eserinde yer alan *Silsiletü'z-zehab* ve *Sübhat Mevlâna Câmî*¹⁸⁶ şeklinde ifade edilen *Sübhatü'l-ibrâr*¹⁸⁷ adlı mesneviler okunan metinler arasındadır. Ebü'l-Leys Semerkandî'nin bir vaaz ve nasihat kitabı olan *Bustanü'l-Ârifîn*'i¹⁸⁸ genellikle fikhî ve ahlâkî konuları içermektedir.¹⁸⁹

Sicillerde geçen *Divân-ı Hüsrev*, Osmanlı coğrafyasında sıkça okunan Emir Husrev Dihlevî'nin Farsça divanıdır.¹⁹⁰ Asafî bin Hâce Mukîmeddîn Kuhistânî'nin *Divân-ı Hâce Asâfî* adlı eseri Farsça yazılmış bir diğer divandır.¹⁹¹

Edebî eserlerin en meşhur ve en yaygın olarak okunanları arasında Bûsîrî'nin Hz. Peygamber için yazdığı *Kasîde-i Bürde* adlı şiiri yer

¹⁷⁹ Hâfız-ı Şîrâzî, *Hâfız Divânı*, (Türkçesi) Hicabi Kırlangıç, Hece Yayınları, Ankara 2014, s. 9.

¹⁸⁰ MŞS., 8, s. 92.

¹⁸¹ İsmail Güleç, "Gelibolulu Musluhiddin Sürûri, Hayatı, Kişiliği, Eserleri ve *Bahrü'l-Ma'ârif* İsimli Eseri", *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı XXI, İstanbul 2001, s. 224.

¹⁸² MŞS., 8, s. 92.

¹⁸³ Güleç, *a.g.m.*, s. 222.

¹⁸⁴ Ömer Okumuş, "Câmî, Abdurrahman", *DİA*, C. VII, İstanbul 1993, s. 94, 97.

¹⁸⁵ MŞS., 8, s. 92.

¹⁸⁶ MŞS., 8, s. 92.

¹⁸⁷ Okumuş, "Câmî, Abdurrahman", s. 97-98.

¹⁸⁸ MŞS., 8, s. 92. MŞS., 19, s. 36.

¹⁸⁹ İshak Yazıcı, "Semerkandî, Ebü'l-Leys", *DİA*, C. XXXVI, İstanbul 2009, s. 475. Hasan Kâmil Yılmaz, "*Bustanü'l-Ârifîn*", *DİA*, C. VI, İstanbul 1992, s. 475.

¹⁹⁰ Rıza Kurtuluş, "Emir Hüsrev-i Dihlevî", *DİA*, C. XI, İstanbul 1995, s. 136. Nazlı Vatansever, "Bir Divan Koleksiyoneri Olarak Sahhâflarşeyhizâde Vak'anüvis Es'ad Efendi (ö. 1848)", *Osmanlı Kitap Koleksiyonerleri ve Koleksiyonları İtibar ve İhtiras*, (haz.) Tülay Artan, Hatice Aynur, Dergâh Yayınları, İstanbul 2022, s. 161-162.

¹⁹¹ <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/divan/18073>, (20.09.2023).

OSMANLI RUMELİSİ'NDE İLMİYE MENSUPLARININ OKUDUĞU VE OKUTTUĞU
KİTAPLAR: 17. YÜZYIL MANASTIR ŞEHİRİ ÖRNEĞİ

almaktadır.¹⁹² Bu şiir terekelerde *Kaside-i Bürde Terceme*¹⁹³ adında Türkçe bir çevirisiyle bulunmaktadır.

Mutasavvıf ve şair İbnü'l-Fârız'ın divanındaki en mühim şiir sicillerde *Tâiyye*¹⁹⁴ olarak geçen *el-Kasîdetü't-tâiyye* veya *et-Tâiyyetü'l-kübrâ* ismiyle bilinen kasidesidir. Kasideye bu ismin verilmesi "Ta" kafiyesiyle yazıldığı içindir.¹⁹⁵

Müderris Alaeddin Ali Çelebi'nin asırlar boyu beğenilen *Hümâyunnâme*¹⁹⁶ adlı eseri, *Kelîle ve Dimne*'nin, *Envâr-ı Süheylî* ismiyle Farsça'ya çevrilmiş şeklinin tercümesidir.¹⁹⁷ Oğlanlar Şeyhi lakabıyla anılan İbrahim Efendi'nin *Müfîd ü Muhtasar* adlı eseri terekelerde *Müfîd*¹⁹⁸ olarak kaydedilmiştir.¹⁹⁹

Dinî-ahlâkî nitelikli öğütlere yer verilen *Nasihât-nâme/Pendnâme*²⁰⁰ türü eserler de terekelerde görülmektedir. Pendname türünde Türk edebiyatını en çok etkileyen kitap, Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulan Ferîdüddin Attâr'ın *Pendnâme* adlı eseridir.²⁰¹ Ayrıca, XVI. yüzyıl şairlerinden Geyveli Güvahi'nin *Pendnâme*²⁰² adlı kitabı da bu alanda öne çıkmıştır. Terekelerde yer alan Pendnamenin bu iki eserden biri olması muhtemeldir.

Osmanlı devri Türk edebiyatında 16. yüzyıldan sonra latifelerin toplanıp yazıldığı *Letaîf* veya *Letaîfname* adı verilen mecmualar ortaya

¹⁹² Mahmut Kaya, "Kasîdetü'l-Bürde", *DİA*, C. XXIV, İstanbul 2001, s. 568-569.

¹⁹³ *MŞS.*, 19, s. 36.

¹⁹⁴ *MŞS.*, 19, s. 36.

¹⁹⁵ Süleyman Uludağ, "İbnü'l-Fârız", *DİA*, C. XXI, İstanbul 2000, s. 40-41. Tülay Artan, "Şehîd Ali Paşa'nın Sûk-ı Sultânî'de Satılan Kitapları, Sahafı ve Koleksiyonerler (1719): İslâmî İlimler Alanında Yazma Kitap Piyasası ve On Sekizinci Yüzyıl İstanbul Koleksiyonlarının İnşası", *Osmanlı Kitap Koleksiyonerleri ve Koleksiyonları İtibarı ve İhtiras*, (haz.) Tülay Artan, Hatice Aynur, Dergâh Yayınları, İstanbul 2022, s. 377.

¹⁹⁶ *MŞS.*, 19, s. 36.

¹⁹⁷ Ömer Faruk Akün, "Alâeddin Ali Çelebi", *DİA*, C. II, İstanbul 1989, s. 317.

¹⁹⁸ *MŞS.*, 19, s. 36.

¹⁹⁹ Nihat Azamat, "İbrahim Efendi, Oğlanlar Şeyhi", *DİA*, C. XXI, İstanbul 2000, s. 299-300.

²⁰⁰ *MŞS.*, 8, s. 92.

²⁰¹ Rıdvan Canım, *Divan Edebiyatında Türler*, (6. Baskı), Grafiker Yayınları, Ankara 2020, s. 224-226.

²⁰² Mahmut Kaplan, "Türk Edebiyatında Manzum Nasihat-Nâmeler", *Türkler*, C. XI, Ankara 2002, s. 791-799.

çıkmıştır.²⁰³ Bu anlamda *Mecmû'â-i Latîfe* adıyla kayıtlı bir eser terekelerde yer almaktadır. Bunun dışında *Kısâs-ı Enbiya*, *Münâcât-ı Mersiye*, *Kıssa-i Yusuf*, *Yusuf-ı Züleyha* ve *Hikâyet-i Ebu Ali Sina* gibi çok sayıda müellif tarafından kaleme alınan edebî-dinî eserlerin yanı sıra Türkçe kitaplar (*Türkî Kitâb/Kitâb-ı Türkî/Türkî Manzûm*), Farsça beyitler (*Farisî ebyât*) ve Türkçe hikâye kitaplarına (*Türkî Hikâye kitâbı*) şer'iyeye sicillerinde rastlanmaktadır.

4.12. Gramer Kitapları

Gramer kitapları çoğunlukla Arap dili grameri, sarf, nahiv, belagat ve dil kullanımındaki yanlışlar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu kitaplar arasında İbn Hişâm Nahvî'nin belgelerde *İ'râb*²⁰⁴ olarak geçen *el-İ'râb 'an kavâ'id-i 'l-i'râb* adlı eseri alanında önemli bir kitap olup üzerine çok sayıda şerh yazılmıştır.²⁰⁵ Bunlardan biri *Kavâid-i İ'râb şerhi*²⁰⁶ ismiyle kaydedilmiştir. Adı geçen eser Kâfiyeci'nin *Şerhu Kavâ'id-i 'l-i'râb* adlı eseri olmalıdır.²⁰⁷

Zemahşerî'nin Arap gramerine dair eseri *el-Mufasssal'a* (*el-Mufasssal fî san'ati 'l-i'râb*), İbnü'l-Hâcib, *el-İzâh fî şerhi 'l-Mufasssal*²⁰⁸ adıyla bir şerh yazmıştır.²⁰⁹ Taşköprizâde İsmâeddîn Ahmed'in *Mu'ribu'l-Âvâmil* adlı gramer kitabı²¹⁰ belgelerde *Mu'rib*²¹¹ şeklinde adlandırılmıştır. Edip ve yazarların konuşmalarında ve yazılarındaki dil yanlışını düzeltmek için dil âlimi Harirî tarafından *Dürretü'l-gavvâs fî evhâmi 'l-havâs* adlı bir kitap kaleme alınmıştır.²¹² Bu kitap kısaca *Dürretü'l-gavvâs*²¹³ ismiyle sicillere kaydedilmiştir. Emirzâde Mustafa Efendi'nin terekesinde güzel *mektublar* yazmak için faydalandığı *inşâ* kitapları da sicillerde yer almıştır.²¹⁴

Hatip Kazvînî, *Miftâhu'l-'ulûm* adlı kitabın belâgata dair üçüncü bölümünü *Telhîsü'l-Miftâh* adıyla ihtisar etmiş ve bu eser *Telhîs/Telhîs-i*

²⁰³ İbrahim Altunel, "Latife", *DİA*, C. XXVII, Ankara 2003, s. 109.

²⁰⁴ *MŞS.*, 19, s. 36.

²⁰⁵ Mehmet Reşit Özbalkıç, "İbn Hişâm en-Nahvî", *DİA*, C. XX, İstanbul 1999, s. 75.

²⁰⁶ *MŞS.*, 8, s. 92.

²⁰⁷ Gökbulut, *a.g.m.*, s. 154.

²⁰⁸ *MŞS.*, 19, s. 36.

²⁰⁹ *MŞS.*, 19, s. 36. Mehmet Sami Benli, "el-Mufasssal", *DİA*, C. XXX, Ankara 2020, s. 368.

²¹⁰ <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/muribu-l-avamil/84143>, (22.09.2023).

²¹¹ *MŞS.*, 24, s. 11-12.

²¹² Hulusi Kılıç, "Harirî", *DİA*, C. XVI, İstanbul 1997, s. 191.

²¹³ *MŞS.*, 19, s. 36.

²¹⁴ *MŞS.*, 8, s. 92.

OSMANLI RUMELİSİ'NDE İLMİYE MENSUPLARININ OKUDUĞU VE OKUTTUĞU
KİTAPLAR: 17. YÜZYIL MANASTIR ŞEHİRİ ÖRNEĞİ

*Miftâh*²¹⁵ isimleriyle anılmıştır. Teftâzânî bu kitaba *el-Mutavvel fi'l-me'ânî ve'l-beyân* adını verdiği bir şerh yazmıştır. Kısaca *el-Mutavvel*²¹⁶ ismiyle meşhur olan kitap Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuş ve bu esere birçok hâşiye yazılmıştır. Bunlardan biri *Hâşiye-i Mutavvel*²¹⁷ adıyla terekelerde yer almıştır.²¹⁸

İbnü'l-Hâcib'in sarf ilmine dair *eş-Şâfiye*²¹⁹ adlı kitabı Arap gramerinin temel kitaplarından biridir. Hem İslam dünyasında hem de Osmanlı medreselerinde asırlarca ders kitabı olarak okutulan kitap üzerine çok sayıda şerh ve hâşiye yazılmıştır.²²⁰ Sicillerde *Şâfiye Şerhi/Şerh-i Şâfiye* adıyla kayıtlı şerhlerden birisi Radî el-Esterâbâdî'nin *Şerhu's-Şâfiye* adlı çalışmasıdır. Bu şerh, eserin en meşhur ve en güzel şerhi olarak gösterilmiştir.²²¹ *eş-Şâfiye* ile ilgili diğer bir çalışma, sicillerde *Çârperdi şerh-i Şâfiye*²²² ismiyle geçen *Çârperdi*'nin *Şerhü's-Şâfiye* adlı eseridir.²²³

İzzeddin Zencânî'nin, sarf ilmine dair *el-'İzzî fi't-tasrîf* veya *et-Tasrîfü'l-'İzzî* adıyla bilinen kitabı, Osmanlı medreselerinde okutulan temel metinler arasında yer almaktadır. Esere çok sayıda şerh yazılmış olup bunlardan en meşhuru Teftâzânî'nin yazdığı *Şerhu Tasrîfi'z-Zencânî* adlı kitaptır.²²⁴ Bu eser terekelerde *Şerh-i Zencânî/Zencânî şerh/'İzzi'l-müsemmâ bi'l-Teftâzânî* isimleriyle geçmektedir.

Ahmed bin Ali bin Mes'ud'un *Merâhü'l-Ervâh* adlı sarf kitabı, alanındaki en önemli eserlerden biridir. Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulan ve *sarf cümlesi* diye tanınan kitaplar arasında yer alan *Merâhü'l-Ervâh* üzerine çok sayıda şerh yazılmıştır.²²⁵ *Merâh Şerhi/Şerh-i Merâh* şeklinde kısaltması verilen kitaplar arasında en bilindik olanı

²¹⁵ MŞS., 8, s. 92. MŞS., 19, s. 36.

²¹⁶ MŞS., 19, s. 36.

²¹⁷ MŞS., 19, s. 36.

²¹⁸ Özen, "Teftâzânî", s. 306. İsmail Durmuş, "Kazvîni, Hatîb", *DİA*, C. XXV, Ankara 2022, s. 157.

²¹⁹ MŞS., 8, s. 92.

²²⁰ Hulusi Kılıç, "İbnü'l-Hâcib", *DİA*, C. XXI, İstanbul 2000, s. 57. Hulusi Kılıç, "eş-Şâfiye", *DİA*, C. XXXVIII, İstanbul 2010, s. 247.

²²¹ Sadreddin Gümüş, "Radî el-Esterâbâdî", *DİA*, C. XXXIV, İstanbul 2007, s. 388.

²²² MŞS., 19, s. 36.

²²³ Abdullah Bilin, *Çârperdi Bibliyografyası*, (ed.) Ramazan Tarik, İksad Yayınları, Ankara 2020, s. 60.

²²⁴ Ahmet Özel, "Zencânî, İzzeddin", *DİA*, C. XXXIV, İstanbul 2013, s. 253. Özen, "Teftâzânî", s. 306.

²²⁵ Kenan Demirayak, "Merâhu'l-Ervâh", *DİA*, C. XXIX, Ankara 2004, s. 165-166.

Şemsüddîn Ahmed Dinkoz'un medrese öğrencileri arasında ün yapmış *Merâhü'l-Ervâh şerhidir*.²²⁶ Sicillerde *Dinkoz* adıyla geçen müellifin birçok eseri olmasına rağmen en meşhur kitabı budur. Ayrıca Dinkoz'un terekelere geçen bir diğer eseri de yine sarf ilmiyle ilgili *Matlûb şerhi*²²⁷ adıyla kaydedilen *Şerhu'l-Matlûb ale'l-Maksûd* adlı eserdir.²²⁸

Arapça kelimelerin çekimleriyle ilgili hazırlanan ve Osmanlı medreselerinde Arapça derslerinde ilk olarak okutulup ezberletilen *Emsile* kitabı terekelerde yer alan gramer kitaplarından biridir. Anonim bir eser olan *Emsile* sarf cümlesi şeklinde adlandırılan kitaplardan biridir. Bu kitaba Arapça ve Türkçe çok sayıda şerh yazılmış olup²²⁹ bunlardan biri *Emsile şerhi* ismiyle sicillere kaydedilmiştir.

Nahivle ilgili en önemli eser İbnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiye*²³⁰ adlı muhtasar kitabıdır. Osmanlı medreselerinde asırlarca ders kitabı olarak okutulan bu kitap, nahiv cümlesi veya nahiv mecmuası olarak medreselerde tanınan üç temel eserden biridir. Eser üzerine çok sayıda şerh ve hâşiye yazılmıştır.²³¹ Bunlardan biri *Kâfiye Şerhi/Şerh-i Kâfiye* ismiyle terekelerde geçmektedir. Hasan bin Şerefşah, *el-Kâfiye* üzerine kısaca *Mutavassıt*²³² diye bilinen *eş-Şerhu'l- mutavassıt* adında bir şerh yazmıştır.²³³ İbnü'l-Hâcib'in *eş-Şâfiye* ve *el-Kâfiye* adlı eserleri terekelerde birlikte anılmış ve *Kâfiye ma'a Şâfiye* şeklinde de kaydedilmiştir.

el-Kâfiye, Kerek Emîri el-Melikü'n-Nâsır Dâvûd'a okutmak için İbnü'l-Hâcib tarafından *el-Vâfiye* adıyla manzum hale getirilmiş ve daha sonra yine kendisi bu eseri şerh etmiştir. Belgelerde de *kitâb-ı Vâfiye*²³⁴ olarak bu geçen eserin tam ismi *Şerhu'l-Vâfiye fî nazmi'l-Kâfiye* 'dir.²³⁵

²²⁶ Mehmet Yalar, "XV. Yüzyıl Bursa Alimleri ve Arap Diline Katkıları", *UÜİFD*, Cilt 11, Sayı 2, 2002, s. 105.

²²⁷ *MŞS.*, 19, s. 36.

²²⁸ Meral Bayrak (Ferlibaş), "Halep'te XVIII. Yüzyıla Ait Bir Vakıf Örneği: Vezir Osman Paşa Külliyesi", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı 22, İstanbul 2010, s. 69.

²²⁹ İsmail Durmuş, "el-Emsile", *DİA*, C. XI, İstanbul 1995, s. 166-167.

²³⁰ *MŞS.*, 13, s. 155. *MŞS.*, 24, s. 11-12. *MŞS.*, 29, s. 11.

²³¹ Kılıç, "İbnü'l-Hâcib", s. 57. Hulusi Kılıç, "el-Kâfiye", *DİA*, C. XXIV, İstanbul 2001, s. 153.

²³² *MŞS.*, 8, s. 92.

²³³ Mustafa Çağrıç, "Hasan b. Şerefşah", *DİA*, C. XVI, İstanbul 1997, s. 354.

²³⁴ *MŞS.*, 8, s. 92.

²³⁵ Kılıç, "İbnü'l-Hâcib", s. 57.

OSMANLI RUMELİSİ'NDE İLMİYE MENSUPLARININ OKUDUĞU VE OKUTTUĞU
KİTAPLAR: 17. YÜZYIL MANASTIR ŞEHİRİ ÖRNEĞİ

Mutarrızî'nin *el-Misbâh fi'n-nahv* adlı kitabı belgelerde *Misbâh*²³⁶ olarak geçmektedir. Bu kitabın birçok şerh ve hâşiyesi mevcuttur.²³⁷ Şerhlerinden biri *Misbâh şerh-i Üftâde* adıyla kayıtlıdır.²³⁸ Terekelerde *İftitah*²³⁹ adıyla geçen kitap, Niksarî Hasan Paşa'nın kaleme aldığı ve Osmanlı medreselerinde çok okutulan *el-İftitah fi şerhi'l-Misbâh* adlı şerhtir.²⁴⁰ Bu eser başka bir kayıta sadece *Hasan Paşa*²⁴¹ ismiyle geçmektedir. Sicillerde *Zû*²⁴² şeklinde kaydedilen kitap ise *Zû-i Misbâh* adlı eserdir.²⁴³

İbn-i Hişam Nahvî'nin nahiv ilminin bütün konularını kapsayan *Muğni'l-Lebîb*²⁴⁴ adlı eseri, öğrencilerin medreselerdeki ilk dönemlerinde okudukları kitaplardan olup yüzyıllarca ders kitabı olarak kullanılmıştır.²⁴⁵

Arap dili alanında terekelerde *Nahve müteallik Cevher*²⁴⁶ adıyla kayıtlı bir kitap daha bulunmaktadır. Bu eserin içeriği ve müellifi hakkında tam bir tespit yapılamasa da Cevherî'nin *Tâcü'l-luga ve sıhâhu'l-'Arabîyye* adlı Arapça sözlüğü olma ihtimali vardır. Zira Cevherî iyi bir gramer bilgini olarak bu eserinde birçok sarf ve nahiv meselesine değinmiştir.²⁴⁷

4.13. Lûgatler-Biyografik ve Ansiklopedik Eserler

Muhyî-i Gülşenî'nin Türkler, Araplar ve Farslar için Bâleybelen adını verdiği yapma dil için düzenlediği *Mesâdir-i Elsine-i Erba'a* adlı sözlüğü²⁴⁸ terekelerde kısaca *Lûgat-ı Mesâdir*²⁴⁹ şeklinde geçmiştir. Cevherî'nin *Tâcü'l-Luga ve Sîhâhu'l-'Arabîyye* adını taşıyan ve kısaca *Sîhâhu'l-Luga* veya *es-Sîhâh* olarak tanınan sözlüğüne Muhammed bin Ebubekir Râzî, *Muhtârû's-*

²³⁶ MŞS., 19, s. 36.

²³⁷ M. Sadi Çöğenli, "Mutarrızî", *DİA*, C. XXXI, Ankara 2021, s. 376.

²³⁸ MŞS., 8, s. 92.

²³⁹ MŞS., 8, s. 92. MŞS., 19, s. 36.

²⁴⁰ Hüseyin Yazıcı, "Hasan Paşa, Niksarî", *DİA*, C. XVI, İstanbul 1997, s. 339.

²⁴¹ MŞS., 19, s. 36.

²⁴² MŞS., 8, s. 92. MŞS., 19, s. 36.

²⁴³ Ali Duman, "Taşköprüzâde Ahmed Efendi ve Mevzu'âtü'l-'Ulûm'da Yer Alan Usul ve Fıkh ile İlgili İlimler", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt III, Sayı 5, 2004/1, s. 49.

²⁴⁴ MŞS., 19, s. 36.

²⁴⁵ Mehmet Reşit Özbalkıç, "Muğni'l-Lebîb", *DİA*, C. XXX, Ankara 2020, s. 383. Maydaer, *a.g.m.*, s. 134.

²⁴⁶ MŞS., 8, s. 92.

²⁴⁷ Kılıç, "Tâcü'l-Luga", s. 357.

²⁴⁸ Tahsin Yazıcı, "Muhyî-i Gülşenî", *DİA*, C. XXXI, Ankara 2020, s. 80.

²⁴⁹ MŞS., 8, s. 92.

*sihâh*²⁵⁰ adıyla bir muhtasar yazmıştır.²⁵¹ Bu kitaba dair bazı kısımlar sicillerde *Muhtasar sihâh-ı eczâ*²⁵² şeklinde kaydedilmiştir. Esas itibarıyla *Muhtasar sihâh* adıyla bir eser bulunmamakla birlikte *Tacü'l-Luga*'ya yapılan en tanınmış muhtasarlardan biri olması sebebiyle bu şekilde isimlendirilmiştir.²⁵³ Seyyid Şerif Cürcanî'nin öğrencilere kolaylık sağlama amacıyla hazırladığı *et-Tarîfât*²⁵⁴ adlı İslâmî ilimlere dair terimler sözlüğü önemli eserlerden biridir.²⁵⁵ Zemahşerî'nin kaleme aldığı *Lûgat-ı Ef'âl*²⁵⁶ terekelerde yer alan sözlüklerdendir. Bunlardan başka *Farisi Lûgat* ve *'Arabîye müteallik* isimlendirmeleriyle anılan kitaplar da vardır.

Biyografik eserler arasında kısaca *Şekâ'ik*²⁵⁷ olarak söylenen Taşköprizâde Ahmed Efendi'nin Osman Gazi döneminden 1558 yılına kadar Osmanlı Devleti'nde yaşamış âlim ve şeyhlerin biyografilerini konu alan *Eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye* isimli eseri öne çıkmaktadır.²⁵⁸ Sicillerde *Meşâyihnâme Türki*²⁵⁹ adıyla kaydedilen Türkçe bir biyografi kitabı da bulunmaktadır.

Nev'i'nin on iki fenni içine alan *Netâyicü'l-fünûn ve mehâsinü'l-mütûn* adlı küçük hacimli ansiklopedik çalışması²⁶⁰ belgelerde kısaca *Netâyicü'l-fünûn*²⁶¹ olarak zikredilmiştir.

Terekelerdeki ansiklopedik çalışmalar arasında tıp alanıyla ilgili eserler de yer almıştır. Ünlü hekim ve filozof Ebubekir Râzî'nin *el-Câmi 'u'l-*

²⁵⁰ MŞS., 8, s. 92.

²⁵¹ Hulusi Kılıç, "Tâcü'l-Luga", *DİA*, C. XXXIX, İstanbul 2010, s. 356-357.

²⁵² MŞS., 8, s. 92.

²⁵³ Hatice Aynur, "Vakfiyesine Göre İsmihan Sultan'ın (ö. 1585) Medresesine Bağışladığı Kitaplar", *Osmanlı Kitap Koleksiyonerleri ve Koleksiyonları İtibar ve İhtiras*, (haz.) Tülay Artan, Hatice Aynur, Dergâh Yayınları, İstanbul 2022, s. 225.

²⁵⁴ MŞS., 19, s. 36.

²⁵⁵ Sadreddin Gümüş, "et-Ta'rîfât", *DİA*, C. XXXX, İstanbul 2011, s. 29.

²⁵⁶ MŞS., 8, s. 92. <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/lugat-i-efal/99653>, (25.09.2023).

²⁵⁷ MŞS., 19, s. 36.

²⁵⁸ Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye Fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, *Osmanlı Âlimleri*, (haz.) Muhammet Hekimoğlu, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı (YEK) Yayınları, İstanbul 2019, s. 9. Tülün Değirmenci, "Osmanlı Sarayının Geçmişe Özlemi: Tercüme-i Şakâ'ikü'n-nu'mâniyye", *Bilgi*, Sayı 46, Yaz 2008, s. 105.

²⁵⁹ MŞS., 8, s. 92.

²⁶⁰ Nejat Sefercioğlu, "Nev'i", *DİA*, C. XXXIII, İstanbul 2007, s. 53.

²⁶¹ MŞS., 8, s. 92.

OSMANLI RUMELİSİ'NDE İLMİYE MENSUPLARININ OKUDUĞU VE OKUTTUĞU
KİTAPLAR: 17. YÜZYIL MANASTIR ŞEHİRİ ÖRNEĞİ

kebîr adıyla da tanınan tıp ansiklopedisi mahiyetindeki en büyük eseri *el-Hâvî* sicillerde öne çıkmaktadır.²⁶²

4.13. Eğitim-Öğretim

Eğitim ve öğretim alanında Hanefî fıkıh âlimi ve eğitimci Zernûcî'nin *Ta'limü'l-müte'allim tarîka't-te'allüm* adlı kitabı en önemli eserdir. Kısaca *Ta'limü'l-müte'allim*²⁶³ olarak bilinen eser eğitim alanındaki klasik kaynaklar arasında yer almaktadır. Öğrenme ve öğrenim süreçleriyle ilgili konuların ele alındığı, küçük hacimli fakat içerik olarak çok faydalı olduğu ifade edilen bu eser öğrencilerin ilgisini çekmiş, âlimlerden de büyük bir beğeni görmüştür.²⁶⁴

4.14. Tıp-Botanik-Astronomi-Kimya ve Matematik

Tıp alanında Anadolu'nun İbn-i Sina'sı olarak anılan Hacı Paşa'nın Türkçe tıp kitaplarından biri olan *Müntehâbü's-Şifâ*²⁶⁵ adlı eseri, terekelerde yer alan önemli bir kitaptır.²⁶⁶ XV. yüzyılda kaleme alınmış olup *Yadigâr* ismiyle bilinen Tabib İbn-i Şerîf'in²⁶⁷ Türkçe *Yadigâr-ı İbn-i Şerîf*²⁶⁸ adlı kitabı tıp alanında önemli bir diğer eserdir. Belgelerde kısaca *Kitâb-ı Tıb*²⁶⁹ olarak isimlendirilen kitap, Ahi Çelebi'nin kaleme aldığı tıp kitaplarından biri olmalıdır.²⁷⁰ Yine Ahi Çelebi'ye ait bir eser, sadece müellifin ismiyle kaydedilmiştir.

Terekelerde *Risâle-i Baytar*²⁷¹ şeklinde geçen kitap, İbnü'l-Baytar'ın basit ilaçlarla besin değeri taşıyan bitki türleri hakkında bilgi verdiği, Müslüman tabip ve eczacıların başlıca kaynağı haline gelen *el-Müfredat* adlı eseri olmalıdır.²⁷²

²⁶² MŞS., 19, s. 36. Mahmut Kaya, "Râzî, Ebûbekir", *DİA*, C. XXXIV, İstanbul 2007, s. 485.

²⁶³ MŞS., 19, s. 36.

²⁶⁴ Muhammed Ferruh Oruç, "Hanefî Fakihî Olarak Burhânülislâm ez-Zernûcî ve Ta'limü'l-müte'allim tarîka't-te'allüm Başlıklı Eseri", *Mizânü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi*, Sayı 13, Aralık 2021, s. 310, 313.

²⁶⁵ MŞS., 8, s. 92.

²⁶⁶ Cemil Akpınar, "Hacı Paşa", *DİA*, C. XIV, İstanbul 1996, s. 495.

²⁶⁷ MŞS., 19, s. 36.

²⁶⁸ <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/yadigar-i-ibn-ser%C3%AEf/6772>, (24.09.2023).

²⁶⁹ MŞS., 29, s. 11.

²⁷⁰ Ali Haydar Bayat, "Ahi Çelebi, Mehmed", *DİA*, C. I, İstanbul 1988, s. 528-529.

²⁷¹ MŞS., 8, s. 92.

²⁷² Mahmut Kaya, "el-Müfredât", *DİA*, C. XXXI, Ankara 2021, s. 504.

II. Murad devri hekimlerinden Muhammed bin Mahmud Şîrvânî'nin *Cevhernâme*²⁷³ adlı eseri, Tifâşî'nin kıymetli taşlar üzerine hazırladığı eserine yeni bilgilerin eklenmesiyle yapılmış tercümesidir.²⁷⁴

Astronomi alanında Şeyh Vefa ismiyle tanınan Muslihiddin Mustafa'nın *Rûznâme* adlı kitabı öne çıkmaktadır. Belgelerde *Rûznâme-i Vefa*²⁷⁵ olarak geçen kitap, İstanbul'un enlem ve boylamına göre tertip edilmiş cetvellerden oluşmaktadır.²⁷⁶

Kimya alanında Eşrefzâde İznikî'nin *Mecmûatu'l- Mücerrebât fi'l-Kimya*²⁷⁷ adıyla kaleme aldığı kitap, *Mücerrebât*²⁷⁸ ismiyle terekelere geçmiştir. Matematik ile ilgili bir eser ise *Hesâba müteallik* adıyla kaydedilmiştir.

4.16. Tarih-Siyasetname-Hikemiyat

Tarih alanında Yâfiî'nin *Târihu'l-Yâfiî* olarak bilinen *Mir'âtü'l-cenân ve 'ibretü'l-yakzân fi ma 'rifeti havâdissi 'z-zamân* adlı eseri *Mir'âtü'l-cenân*²⁷⁹ adıyla geçmektedir. Bu eser 622-1349 yılları arasında kapsamakta olup, Hz. Peygamber'in hayatı, sahabeler, tâbiin ve önde gelen âlimlerin biyografileri ile Yemen'e dair bilgiler içermektedir.²⁸⁰ Hz. Peygamberin hayatını konu edinen kitaplar arasında *Siyer-i Veysî*²⁸¹ adıyla meşhur olan Veysî'nin ilk Türkçe siyer kitabı *Dürretü't-tâc fi sîreti sâhibi'l-mi'râc*²⁸² şer'iyye sicillerinde yer almaktadır.

Terekelerde *Şerh-i Ziyârât*²⁸³ olarak kaydedilen eser, Herevî'nin *Kitâbu'l-İşârât ilâ ma 'rifeti 'z-ziyârât* adlı kitabına yazılmış bir şerh çalışması olmalıdır. Müellif bu eserinde çoğunu gezip gördüğü ülke ve şehirlerin

²⁷³ MŞS., 19, s. 36.

²⁷⁴ Necdet Okumuş, "Şîrvânî, Muhammed b. Mahmûd" *DİA*, C. XXXIX, İstanbul 2010, s. 206-207. Kasım Kırbıyık, "Tifâşî", *DİA*, C. XXXXI, İstanbul 2012, s. 149.

²⁷⁵ MŞS., 20, s. 6.

²⁷⁶ Reşat Öngören, "Muslihuddin Mustafa", *DİA*, C. XXXI, Ankara 2020, s. 270.

²⁷⁷ Karataş, "Osmanlı Toplumunda Kitap", s. 899.

²⁷⁸ MŞS., 8, s. 92.

²⁷⁹ MŞS., 19, s. 36.

²⁸⁰ Derya Baş, "Yâfiî", *DİA*, C. XXXXIII, İstanbul 2013, s. 176.

²⁸¹ MŞS., 19, s. 36.

²⁸² Mustafa Erkan, "Dürretü't-Tâc", *DİA*, C. X, İstanbul 1994, s. 33.

²⁸³ MŞS., 8, s. 92.

OSMANLI RUMELİSİ'NDE İLMİYE MENSUPLARININ OKUDUĞU VE OKUTTUĞU
KİTAPLAR: 17. YÜZYIL MANASTIR ŞEHİRİ ÖRNEĞİ

tarihiyle ilgili bilgiler vermiş; ziyaret ettiği yerlerdeki kabir, türbe ve imaretler ile diğer tarihî eserleri tanıtmıştır.²⁸⁴

Bozkırın son imparatoru olarak nitelendirilen ve Çin sınırından Anadolu'ya kadar uzanan sahada hüküm süren Emir Timur'un²⁸⁵ hayatı, seferleri, diğer devletlerle olan siyasi ilişkileri ve dönemine ait olayları ihtiva eden Abdullah Hatifi'nin manzum *Timurnâme*²⁸⁶ adlı eseri tarih ve siyasetname tarzı kitaplardandır.²⁸⁷ Tarih kitapları arasında sayılabilecek eserler arasında *Tevârih-i Enbiya* ismiyle geçen, Peygamberlerin hayat hikayelerinin ve tebliğlerinin konu edildiği kitaplar da yer almaktadır.

Siyasetname türünde Musannifek adıyla bilinen Alâeddin Ali bin Muhammed'in *Tuhfetü'l-mulûk* adlı eseri sicillerde geçmektedir.²⁸⁸ Taceddin Sübkî'nin maddî ve manevî kazanım ve kayıpların sebeplerini araştırdığı *Mu'îdü'n-ni'am ve mübîdü'n-nikam*²⁸⁹ adlı kitabı sicillerde *Kitabü'l-Nikam fıkha müteallik* adıyla kayıtlıdır.²⁹⁰

4.17. Gizli İlimler

Terekelerde *cefr* ya da *cifr*²⁹¹ olarak isimlendirilen ve gelecekte vuku bulacak olayları bildirdiği iddia edilen ilme dair eserler dikkat çekicidir. Bu ilme konu olan eserler arasında en önemlisi Muhyiddin ibn-i Arabîye nispet edilen Osmanlı hanedanı ve sultanların hükümdarlık süreleri hakkında bazı tahminlerde bulunan *eş-Şeceretü'n-nu'mâniyye fi'd-devleti'l-Osmâniyye* adlı esere, Sadreddin-i Konevî'nin *Lem'atü'n-nûrâniyye fi halli müşkileti'n-nu'mâniyye* adıyla yazdığı şerhtir.²⁹² Bu şerh kısaca *el-Lem'ati'n-nur*²⁹³ şeklinde isimlendirilmiştir. Bunun yanı sıra harflerin gizli anlamlar içerdiği kabul edilen huruf ilmiyle ilgili bir kitap da *Şerh-i Hurûf*²⁹⁴ adıyla terekelerde yer almıştır.

²⁸⁴ Cevat İzgi, "Herevî, Ali bin Ebu Bekir", *DİA*, C. XVII, İstanbul 1998, s. 221.

²⁸⁵ Ensar Macit, *Timurlular (1370-1507)*, Selenge Yayınları, İstanbul 2021, s. 15-51.

²⁸⁶ *MŞS.*, 19, s. 36.

²⁸⁷ M. İbrahim Yıldırım, "Abdullâh Hâtifi'nin Hayatı ve Bir Tarih Kaynağı Olarak *Timurnâme*'sinin Değeri", *Türkiyat Mecmuası*, Cilt 28, Sayı 2, 2018, s. 248.

²⁸⁸ *MŞS.*, 8, s. 92. Cici, "Osmanlı Klasik Dönemi Fıkıh Kitapları", s. 242.

²⁸⁹ Bilal Aybakan, "Sübkî, Tâceddin", *DİA*, C. XXXVIII, İstanbul 2010, s. 12.

²⁹⁰ *MŞS.*, 8, s. 93.

²⁹¹ *MŞS.*, 19, s. 36.

²⁹² Metin Yurdagür, "Cefr", *DİA*, C. VII, İstanbul 1993, s. 215, 218.

²⁹³ *MŞS.*, 8, s. 92.

²⁹⁴ *MŞS.*, 8, s. 92.

Sonuç

Sosyal tarihin önemli kaynakları arasında yer alan tereke kayıtları kullanılarak hazırlanan bu çalışmada, 17. yüzyılda Manastır şehrinde ilmiye mensuplarının terekeleri incelenmiştir. Terekeleri incelenenler arasında kitap koleksiyonu en fazla olan kişiler 206 kitap ile Emirzâde Mustafa Efendi ve 143 adet kitap ile İbrahim Efendi'dir. Kitap üretiminin müstensihler tarafından gerçekleştirildiği ve maddi kıymetlerinin yüksek olduğu bir çağda, kitap sahipliği aynı zamanda zenginliğin de bir göstergesi sayılmaktadır.

Terekelerdeki karmaşık kayıt düzeni sebebiyle kitapların ve yazarların teşhisinde birtakım zorluklarla karşılaşmış, konusu itibariyle çok sayıda kitabın ne ile ilgili olduğu tespit edilememiştir. Yazarı ve isimi tespit edilen kitaplar arasında terekelerde en çok göze çarpan kitap, hemen her terekede yer alan Kur'ân-ı Kerîm'dir. Bu anlamda Osmanlı toplumunda Kur'ân'a verilen değerin Manastır'da da yaşatıldığı görülmektedir. Müellif ve kitap ismi bilinen eserlerin büyük bir kısmı dinî içerikli metinlerden oluşmaktadır. Dinî içerikli kitaplar çoğunlukla medreselerde okutulan İslamî ilimlerle ilgilidir. Bunun dışında fen bilimleri olarak adlandırılan astronomi, kimya, tıp, matematik ve sosyal bilimler alanında tarih, siyasetname, hikemiyat tarzında kitaplar terekelerde bulunmaktadır. Buna ek olarak halk arasında sevilip okunan dinî ve edebî-ahlâkî içerikli metinler de terekelerde yer almıştır.

Konusu itibariyle Manastır'da en yaygın olan kitaplar sırasıyla Fıkıh, Gramer ve Dinî-Ahlâkî-Edebî alana ait eserlerdir. Fıkıh alanında Hanefî mezhebinin temel metinleri arasında sayılan *el-Muhtâr*, *Vikâyetü'r-rivâye* ve buna yazılan *Şerhu'l-Vikâye*, *Mecma'ü-l Bahreyn*, *Kenzü'd-Dekâik*, *el-Hidâye*, *Kudûrî'nin el-Muhtasar'ı*; fıkıh usulünde *Menârü'l-Envâr*, miras hukukunda *el-Ferâizi's-Sirâciyye*; fetva alanında Osmanlı kadı ve müftülerinin sıklıkla müracaat ettiği *Cami'ü-l Füsuleyn* ve Osmanlı hukuk düşüncesini şekillendiren *Dürerü'l-hükkâm* ve *Mülteka'l-ebhur* adlı eserler öne çıkmaktadır.

Gramer alanında *el-İ'râb 'an kavâ'idi'l-i'râb*, *eş-Şâfiyye*, *el-Kâfiyye*, *Tâcü'l-luga* ve bunlara yazılan şerhler ile *Şerhu Tasrifî'z-Zencânî*, ve *Merâhü'l-Ervâh* öne çıkan eserlerdir. Dinî-edebî-ahlâkî nitelikli metinler arasında *Kasîde-i Bürde*, *Muhammediyye*, *Divân-ı Hâfız*, *Gülistân* ve *Bostan*, Molla Cami'nin divanı ve diğer kasideleri ile halk arasında okuna gelen kıssalar ve hikayeler yer almaktadır.

OSMANLI RUMELİSİ'NDE İLMİYE MENSUPLARININ OKUDUĞU VE OKUTTUĞU
KİTAPLAR: 17. YÜZYIL MANASTIR ŞEHİRİ ÖRNEĞİ

Belirtilen ilim dalları haricinde terekelerde Hadis alanında *Mesâbîhu's-sünne* ve *Camiü's-sagir*; tefsir alanında *Envârü't-tenzîl* ve *Esrârü't-Te'vîl*; akaid alanında *Şerhu'l-Akaid*, mantık alanında *Tezhîbü'l-Mantık* ve *'l-Kelâm*, ilmihal ve ahlâk bilgilerinde *İmâdi'l-İslâm* ve *Şir'atü'l-İslâm*, tasavvuf alanında ise *İmam-ı Gazzâlî* ve *Muhyiddîn ibn-i Arabî*'nin eserleri dikkat çekmektedir.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Manastır Şer'iyye Sicilleri (YB.021.d)
8, 11, 13, 18, 19, 20, 21, 22, 24, 25, 26, 28, 29.

B. Araştırma ve İnceleme Eserler

ABAY, Muhammed, "Osmanlı Döneminde Yazılan Tefsir ile İlgili Eserler Bibliyografyası Tefsirler, Haşiyeler, Sûre Tefsirleri, Tercümeleler", *Dîvân İlmi Araştırmalar Dergisi*, Cilt 4, Sayı 6, 1999, ss. 249-303.

AÇIL, Berat, "On Yedinci Yüzyıl İstanbul'unda Âlim ve Kitap İlişkisi: Cârullah Efendi Örneği", *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası (Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler)- XVII. Yüzyıl*, (ed.) Hidayet Ardar-Ali Fikri Yavuz, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2017, ss. 45-56.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, "Dürerü'l-Hükkâm", *DİA*, C. X, İstanbul 1994, ss. 27-28.

AKPINAR, Cemil, "Hacı Paşa", *DİA*, C. XIV, İstanbul 1996, ss. 492-496.

AKÜN, Ömer Faruk, "Alâeddin Ali Çelebi", *DİA*, C. II, İstanbul 1989, ss. 315-318.

ALTIKULAÇ, Tayyar, “İbnü’l-Cezerî”, *DİA*, C. XX, İstanbul 1999, ss. 551-557.

ALTINTAŞ, Mustafa Celil, “Süyûtî’nin el-Câmi’u’s-Sağîr’inin Osmanlı Hadis Eğitimindeki Yeri”, *Sahn-ı Semân’dan Dârülfünûn’a Osmanlı’da İlim ve Fikir Dünyası Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler XVII. Yüzyıl*, (ed.) Hidayet Ardar-Ali Fikri Yavuz, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2017, ss. 341-365.

ALTUNEL, İbrahim, “Latife”, *DİA*, C. XXVII, Ankara 2003, ss. 109-110.

ARTAN, Tülay, “Şehîd Ali Paşa’nın Sûk-ı Sultânî’de Satılan Kitapları, Sahâflar ve Koleksiyonerler (1719): İslâmî İlimler Alanında Yazma Kitap Piyasası ve On Sekizinci Yüzyıl İstanbul Koleksiyonlarının İnşası”, *Osmanlı Kitap Koleksiyonerleri ve Koleksiyonları İtibar ve İhtiras*, (haz.) Tülay Artan, Hatice Aynur, Dergâh Yayınları, İstanbul 2022, ss. 281-408.

ASLANTÜRK, Ayşe Hümeýra, “Nesefî, Necmeddin”, *DİA*, C. XXXII, İstanbul 2006, ss. 571-573.

ATA, M. Mahfuz, “Kevâşî”, *DİA*, C. XXV, Ankara 2022, ss. 340-341.

AYBAKAN, Bilal, “Sübki, Tâceddin”, *DİA*, C. XXXVIII, İstanbul 2010, ss. 11-13.

AYDIN, Bilgin ve ERÜNSAL, İsmail E., “Tereke Kayıtlarına Göre Osmanlı Medrese Talebelerinin Okuduğu Kitaplar (XVII.-XX. Yüzyıllar), *Osmanlı Medreseleri Eğitim, Yönetim ve Finans*, (ed.) Fuat Aydın vd., Mahya Yayıncılık, İstanbul 2019, ss. 93-120.

AYDIN, Ömer, “Türk Kelâm Bilgini Sadru’ş-Şerîa es-Sânî (ö.747/1346)”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 3, 1995, ss. 181-196.

AYDINLI, Elif Sezer ve SCHİCK, İrvin Cemil, “Osmanlı İstanbul’unda Sese Dönüşen Kitaplar” *Zemin*, Sayı 5, 2023, ss. 50-111.

AYGÜN, Necmettin, “Osmanlı Taşrasında Kitap Kültürü: Trabzon Örneği”, *Kitaplar ile Geçen Bir Ömür Mustafa Vedat Sönmez’e Armağan, Kitap ve*

OSMANLI RUMELİSİ'NDE İLMİYE MENSUPLARININ OKUDUĞU VE OKUTTUĞU
KİTAPLAR: 17. YÜZYIL MANASTIR ŞEHİRİ ÖRNEĞİ

Kütüphane, (ed.) Alpaslan Demir vd., Efeakademi Yayınları, İstanbul 2021, ss. 334-364.

AYNUR, Hatice, “Vakfiyesine Göre İsmihan Sultan’ın (ö. 1585) Medresesine Bağışladığı Kitaplar”, *Osmanlı Kitap Koleksiyonları ve Koleksiyonları İtibar ve İhtiras*, (haz.) Tülay Artan, Hatice Aynur, Dergâh Yayınları, İstanbul 2022, ss. 177-237.

AZAMAT, Nihat, “İbrahim Efendi, Oğlanlar Şeyhi”, *DİA*, C. XXI, İstanbul 2000, ss. 298-300.

BAKTIR, Mustafa, “el-Eşbâh ve’n-Nezâir”, *DİA*, C. XI, İstanbul 1995, ss. 458-459.

_____, “İbn Melek”, *DİA*, C. XX, İstanbul 1999, ss. 175-176.

BALTACI, Cahit, “Hamîdüddin Efendi, Efdalzâde”, *DİA*, C. XV, İstanbul 1997, ss. 476-477.

BAŞ, Derya, “Yâfîr”, *DİA*, C. XXXXIII, İstanbul 2013, ss. 175-177.

BAYAT, Ali Haydar, “Ahî Çelebi, Mehmed”, *DİA*, C. I, İstanbul 1988, ss. 528-529.

BAYRAK (FERLİBAŞ), Meral, “Halep’te XVIII. Yüzyıla Ait Bir Vakıf Örneği: Vezir Osman Paşa Külliyesi”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı 22, İstanbul 2010, ss. 27-84.

BEBEK, Adil, “Hayâlî”, *DİA*, C. XVII, İstanbul 1998, ss. 3-5.

BEDİR, Murteza, “Nesefî, Ebü’l-Berekât”, *DİA*, C. XXXII, İstanbul 2006, ss. 567-568.

_____, “Vikâyetü’r-Rivâye”, *DİA*, C. XXXXIII, İstanbul 2013, ss. 106-108.

BENLİ, Mehmet Sami, “el-Mufassal”, *DİA*, C. XXX, Ankara 2020, ss. 368-369.

GÖKHAN CİVELEK

BİLİN, Abdullah, *Çarperdi Bibliyografyası*, (ed.) Ramazan Tarik, İksad Yayınları, Ankara 2020.

BOWEN, Glenn A., "Document Analysis as a Qualitative Research Method", *Qualitative Research Journal*, Cilt 9, Sayı 2, 2009, ss. 27-40.

CANIM, Rıdvan, *Divan Edebiyatında Türler*, (6. Baskı), Grafiker Yayınları, Ankara 2020.

CERRAHOĞLU, İsmail, "Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl", *DİA*, C. XI, İstanbul 1995, ss. 260-261.

CİCİ, Recep, "Osmanlı Hukuk Düşüncesini Etkileyen Başlıca Kaynaklar", *ÜİFD*, Cilt 8, Sayı 8, 1999, ss. 215-246.

_____, "İmamzâde, Muhammed b. Ebubekir", *DİA*, C. XXII, İstanbul 2000, ss. 210-211.

_____, "Osmanlı Klasik Dönemi Fıkıh Kitapları", *TALİD*, Cilt 3, Sayı 5, 2005, ss. 215-248.

CİVELEK, Gökhan, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Manastır Şehri*, Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Bilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Danışman: İbrahim Etem Çakır, Erzurum 2021.

CRESWELL, John W., *Nitel Araştırma Yöntemleri, Beş Yaklaşım Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*, (3. Baskıdan Çeviri), (ed.) Mesut Bütün, Selçuk Beşir Demir, Siyasal Kitabevi, Ankara 2013.

ÇAĞRICI, Mustafa, "Hasan b. Şerefşah", *DİA*, C. XVI, İstanbul 1997, ss. 353-354.

_____, "İhyâü Ulûmi'd-Dîn", *DİA*, C. XXII, İstanbul 2000, ss. 10-13.

_____, "Sirâceddin El-Urmevî", *DİA*, C. XXXVII, İstanbul 2009, ss. 262-264.

ÇELEBİ, İlyas, "el-Muhassal", *DİA*, C. XXXI, Ankara 2020, ss. 16-18.

OSMANLI RUMELİSİ'NDE İLMİYE MENSUPLARININ OKUDUĞU VE OKUTTUĞU
KİTAPLAR: 17. YÜZYIL MANASTIR ŞEHİRİ ÖRNEĞİ

_____, “Kemalpaşazade-Eserleri”, *DİA*, C. XXV, Ankara 2022, ss. 245-247.

ÇİÇEKLER, Mustafa, “Sa’dî-i Şîrâzî”, *DİA*, C. XXXV, İstanbul 2008, ss. 405-407.

ÇOLLAK, Fatih, “eş-Şâtıbiyye”, *DİA*, C. XXXVIII, İstanbul 2010, ss. 377-379.

ÇÖĞENLİ, M. Sadi, “Mutarrızî”, *DİA*, C. XXXI, Ankara 2021, ss. 375-377.

DEĞİRMENCİ, Tülün, “Osmanlı Sarayının Geçmişe Özlemi: Tercüme-i Şakâ’ikü’n-nu’mânîye”, *Bilig*, Sayı 46, Yaz 2008, ss. 105-132.

DEMİRAYAK, Kenan, “Merâhu’l-Ervâh”, *DİA*, C. XXIX, Ankara 2004, ss. 165-166.

DİNDAR, Bilal, “Bedreddin Simâvî”, *DİA*, C. V, İstanbul 1992, ss. 331-334.

DUMAN, Ali, “Taşköprüzâde Ahmed Efendi ve Mevzu’âtu’l-’Ulûm’da Yer Alan Usul ve Fıkh ile İlgili İlimler”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt III, Sayı 5, 2004, ss. 47-64.

DURMUŞ, İsmail, “el-Emsile”, *DİA*, C. XI, İstanbul 1995, ss. 166-167.

_____, “Kazvînî, Hatîb”, *DİA*, C. XXV, Ankara, 2022, ss. 156-157.

DURUSOY, Ali, “eş-Şemsiyye”, *DİA*, C. XXXVIII, İstanbul 2010, ss. 530-531.

DÜZEN, İbrahim, “Azîz Neseî”, *DİA*, C. IV, İstanbul 1991, ss. 344-346.

ENÇAKAR, Orhan, “Molla Hüsrev’in Dürerü’l-Hükkâm’ı Etrafında Oluşan Literatür”, *TALİD*, Cilt 12, Sayı 23, 2014, ss. 223-277.

ENGİN, Sezai, “Şerh, Haşiye, Ta’lika Literatürü Özelinde Osmanlı Dönemi Hadis Usulü Eserlerinin Kaynakları”, *Osmanlı’da İlm-i Hadis*, (ed.) Zekeriya Güler vd., İsar Yayınları, İstanbul 2020, ss. 565-594.

ERKAN, Mustafa, “Dürretü’t-Tâc”, *DİA*, C. X, İstanbul 1994, ss. 33-34.

GÖKHAN CİVELEK

ERÜNSAL, İsmail E., “Osmanlılarda Kütüphane ve Kütüphane Geleneği”, *Osmanlı*, Cilt XI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss. 699-719.

_____, *Osmanlılarda Kitap Ticareti, Sahaflar ve Kitapçılar*, Timaş Yayınları, İstanbul 2021.

_____, “Terekelerin İzinde Osmanlı Araştırmaları”, *Terekeler Neyi Derler? Miras Kayıtlarının İzinde Osmanlı Araştırmaları*, (ed.) Kenan Yıldız, Ketebe Yayınları, İstanbul 2023, ss. 29-151.

GÖKBULUT, Hasan, “Kâfiyeci”, *DİA*, C. XXIV, İstanbul 2001, ss. 154-155.

GÖKDEMİR, Ahmet, “Genel Hatlarıyla Osmanlı Kıraat Âlimleri (Eğitim-Öğretim, Meslek ve Telifleri Bağlamında)”, *Osmanlı Dönemi İlmî Çalışmaları*, II, (ed.) Hasan Yerkazan, Sonçağ Akademi Yayınları, Ankara 2021, ss. 95-124.

GÜLEÇ, İsmail, “Gelibolulu Musluhiddin Sürûrî, Hayatı, Kişiliği, Eserleri ve *Bahrü'l-Ma'ârif* İsimli Eseri”, *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı XXI, İstanbul 2001, ss. 211-236.

GÜMÜŞ, Sadreddin, “Radî el-Esterâbâdî”, *DİA*, C. XXXIV, İstanbul 2007, ss. 387-388.

_____, “et-Ta'rîfât”, *DİA*, C. XXXX, İstanbul 2011, ss. 29-30.

GÜNAY, Hacı Mehmet, “Semerkandî, Alâeddin”, *DİA*, C. XXXVI, İstanbul 2009, ss. 470-471.

HÂFİZ-I ŞÎRÂZÎ, *Hâfız Divânı*, (Türkçesi) Hicabi Kırlangıç, Hece Yayınları, Ankara 2014.

HAS, Şükrü Selim, “Mülteka'ı-Ebhur”, *DİA*, C. XXXI, Ankara 2020, ss. 548-551.

HATİBOĞLU, İbrahim, “Mesâbîhu's-Sünne”, *DİA*, C. XXIX, Ankara 2004, ss. 258-260.

OSMANLI RUMELİSİ'NDE İLMİYE MENSUPLARININ OKUDUĞU VE OKUTTUĞU
KİTAPLAR: 17. YÜZYIL MANASTIR ŞEHİRİ ÖRNEĞİ

_____, “Meşâriku'l-Envâri'n-Nebeviyye”, *DİA*, C. XXIX, Ankara 2004, ss. 361-362.

HIZLI, Mefail, “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”, *UÜİFD*, Cilt 17, Sayı 1, 2008, ss. 25-46.

İNBAŞI, M. ve HAZIRBULAN T., “Fatih Sultan Mehmed'in Sahn-ı Semân Medreselerine Vakfettiği Kitaplar”, *Osmanlı İstanbulu*, VI, (ed.) Feridun Emecen vd., *İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları*, İstanbul 2019, ss. 61-104.

İPŞİRLİ, Mehmet, *Osmanlı İlmîyesi*, Kronik Yayınları, İstanbul 2021.

İZGİ, Cevat, “Herevî, Ali bin Ebu Bekir”, *DİA*, C. XVII, İstanbul 1998, ss. 221-222.

KALLEK, Cengiz, “el-Hidâye”, *DİA*, C. XVII, İstanbul 1998, ss. 471-473.

KANDEMİR, M. Yaşar, “Fezâil”, *DİA*, C. XII, İstanbul 1995, ss. 529-531.

KAPLAN, Mahmut, “Türk Edebiyatında Manzum Nasihat-Nâmeler”, *Türkler*, Cilt XI, Ankara 2002, ss. 791-799.

KARADENİZ, Ümran, “Tereke Kayıtlarına Göre 18. Yüzyılın İlk Yarısında Manastır'da Yaygın Olan Kitaplar ve Kitap Sahipliği”, *Balkan 7. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi, 3-5 Şubat 2023, Üsküp, Bildiriler Kitabı*, Academy Global Publishing House, 2023, ss. 213-227.

KARATAŞ, Ali İhsan, “Tereke Kayıtlarına Göre XVI. Yüzyılda Bursa'da İnsan-Kitap İlişkisi”, *UÜİFD*, Sayı 8, Cilt 8, 1999, ss. 317-328.

_____, “XVI. Yüzyılda Bursa'da Tedavüldeki Kitaplar”, *UÜİFD*, Cilt 10, Sayı 1, 2001, ss. 209-230.

_____, “Osmanlı Toplumunda Kitap (XIV-XVI. Yüzyıllar)”, *Türkler*, Cilt XI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 896-908.

_____, “On Altıncı ve On Yedinci Yüzyıllarda Kitapseverler ve Kitapları”, *Osmanlı Kitap Koleksiyonerleri ve Koleksiyonları İtibar ve*

GÖKHAN CİVELEK

İhtiras, (haz.) Tülay Artan, Hatice Aynur, Dergâh Yayınları, İstanbul 2022, ss. 435-480.

KARAYEL MUHACİR, Esra, “On Yedinci Yüzyılda Üsküdar’da Kitap Koleksiyonerleri ve Sahip Oldukları Kitaplar”, *Osmanlı Kitap Koleksiyonerleri ve Koleksiyonları İtibar ve İhtiras*, (haz.) Tülay Artan, Hatice Aynur, Dergâh Yayınları, İstanbul 2022, ss. 481-500.

KARLIAĞA, Bekir, “Gazzâlî-Eserleri”, *DİA*, C. XIII, İstanbul 1996, ss. 518-530.

KAYA, Mahmut, “*Kasidetü’l-Bürde*”, *DİA*, C. XXIV, İstanbul 2001, ss. 568-569.

KAYA, Mahmut, “Râzî, Ebûbekir”, *DİA*, C. XXXIV, İstanbul 2007, ss. 479-485.

_____, “el-Müfredât”, *DİA*, C. XXXI, Ankara 2021, ss. 504-505.

KELPETİN ARPAGUŞ, Hatice, “İmâdü’l-İslâm”, *DİA*, C. XXII, İstanbul 2000, ss. 172-173.

KILIÇ, Hulusi, “Harîrî”, *DİA*, C. XVI, İstanbul 1997, ss. 191-192.

_____, “İbnü’l-Hâcib”, *DİA*, C. XXI, İstanbul 2000, ss. 55-58.

_____, “el-Kâfiye”, *DİA*, C. XXIV, İstanbul 2001, ss. 153-154.

_____, “eş-Şâfiye”, *DİA*, C. XXXVIII, İstanbul 2010, ss. 247-248.

_____, “Tâcü’l-Luga”, *DİA*, C. XXXIX, İstanbul 2010, ss. 356-357.

KIRBIYIK, Kasım, “Tifâşî”, *DİA*, C. XXXXI, İstanbul 2012, ss. 148-150.

KOCA, Ferhat, “el-Ferâizü’s-Sirâciyye”, *DİA*, C. XII, İstanbul 1995, ss. 367-368.

_____, “el-Fetâva’t-Tatarhâniyye”, *DİA*, C. XII, İstanbul 1995, ss. 446-447.

OSMANLI RUMELİSİ'NDE İLMİYE MENSUPLARININ OKUDUĞU VE OKUTTUĞU
KİTAPLAR: 17. YÜZYIL MANASTIR ŞEHİRİ ÖRNEĞİ

- _____, “Menârü'l-Envâr”, *DİA*, C. XXIX, Ankara 2004, ss. 118-119.
- _____, “Merginânî, Burhâneddin”, *DİA*, C. XXIX, Ankara 2004, ss. 182-183.
- _____, “el-Muhtasar”, *DİA*, C. XXXI, Ankara 2020, ss. 64-66.
- _____, “el-Muhtasar”, *DİA*, C. XXXI, Ankara 2020, ss. 67-70.
- KURTULUŞ, Rıza, “Emîr Hüsrev-i Dihlevî”, *DİA*, C. XI, İstanbul 1995, ss. 135-137.
- MACİT, Ensar, *Timurlular (1370-1507)*, Selenge Yayınları, İstanbul 2021.
- MARTI, Huriye, “et-Tarîkatü'l-Muhammediyye”, *DİA*, C. XXXX, İstanbul 2011, ss. 106-108.
- MAYDAER, Saadet, “XVI. Yüzyılda Bir Osmanlı Müderrisi: Mevlâna Muslihüddin Efendi ve Mirası”, *UÜİFD*, Cilt 20, Sayı 1, 2011, ss. 117-155.
- MERTOĞLU, M. Suat, “Süyûtî-Kur'an İlimleri”, *DİA*, C. XXXVIII, İstanbul 2010, ss. 198-201.
- MUHACIR, Esra, “Üsküdar Terekelerinde Kitap Sahipleri ve Kitaplar: XVI. Yüzyıl”, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, Sayı 26 Sonbahar, 2022, ss. 301-332.
- _____, “Tereke Kayıtlarının Kitap Kültürü Çalışmaları Açısından Önemi”, *Terekeler Neyi Derler? Miras Kayıtlarının İzinde Osmanlı Araştırmaları*, (ed.) Kenan Yıldız, Ketebe Yayınları, İstanbul 2023, s. 511-547.
- OKUMUŞ, Necdet, “Şirvânî, Muhammed b. Mahmûd” *DİA*, C. XXXIX, İstanbul 2010, ss. 206-208.
- OKUMUŞ, Ömer, “Câmî, Abdurrahman”, *DİA*, C. VII, İstanbul 1993, ss. 94-99.
- ORUÇ, Muhammed Ferruh, “Hanefî Fakihî Olarak Burhânülsîlâm ez-Zernûcî ve Ta'lîmü'l-müte'allim tarîka't-te'allüm Başlıklı Eseri”, *Mizânü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi*, Sayı 13, Aralık 2021, ss. 305-319.

ÖKTEM, Nisa, “Galata Kadılığı Tereke Kayıtlarına Göre Kitap Sahipliğine Nicel Bir Bakış”, *Arşiv Dünyası*, Cilt 7, Sayı 2, Kış 2020, ss. 113-138.

ÖNGÖREN, Reşat, “Osmanlı Klasik Dönemi Tasavvuf Literatürü”, *TALİD*, Cilt 15, Sayı 30, 2017, ss. 9-81.

_____, “Muslihuiddin Mustafa”, *DİA*, C. XXXI, Ankara 2020, ss. 269-271.

ÖZ, Mustafa, “Meclisî, Muhammed Bâkır”, *DİA*, C. XXVIII, Ankara 2003, ss. 253-255.

ÖZBALIKÇI, Mehmet Reşit “İbn Hişâm en-Nahvî”, *DİA*, C. XX, İstanbul 1999, ss. 74-77.

_____, “Muğni'l-Lebîb”, *DİA*, C. XXX, Ankara 2020, ss. 383-384.

ÖZCAN, Halime, *8 Numaralı Manastır Şer'iyye Sicilinin (65-120 Varak) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Faruk Söylemez, Kahramanmaraş 2019.

ÖZEL, Ahmet, “İbnü's-sââtî, Muzafferüddin”, *DİA*, C. XXI, İstanbul 2000, ss. 190-192.

_____, “Kadîhan”, *DİA*, C. XXIV, İstanbul 2001, ss. 121-123.

_____, “Secâvendî, Muhammed b. Muhammed”, *DİA*, C. XXXVI, İstanbul 2009, ss. 266-268.

_____, “Zencânî, İzzeddin”, *DİA*, C. XXXIV, İstanbul 2013, ss. 253-254.

ÖZEN, Şükrü, “Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü”, *TALİD*, Cilt 3, Sayı 5, 2005, ss. 249-378.

_____, “Sadrüşşerâ”, *DİA*, C. XXXV, İstanbul 2008, ss. 427-431.

OSMANLI RUMELİSİNDE İLMİYE MENSUPLARININ OKUDUĞU VE OKUTTUĞU
KİTAPLAR: 17. YÜZYIL MANASTIR ŞEHİRİ ÖRNEĞİ

_____, “Teftâzânî”, *DİA*, C. XXXX, Ankara 2011, ss. 299-308.

ÖZERVARLI, M. Sait, “Tezhîbü’l-Mantık ve’l-Kelâm”, *DİA*, C. XXXX, İstanbul 2011, ss. 331-332.

ÖZKAN, Halil, “Süyûtî”, *DİA*, C. XXXVIII, İstanbul 2010, ss. 188-198.

ÖZTÜRK, Temel, “Kadı Sicillerindeki Terekelere Göre 18. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon’da Okunan Ahlâk Kitapları”, *Sinop Üniversitesi Uluslararası Gençlik ve Ahlâk Sempozyumu, Bildiriler, 6-7-8 Ekim 2016*, (ed.) Hasan Barlak vd., Cilt 2, Sinop 2016, ss. 1038-1053.

_____, “Kadı Sicillerindeki Terekelere Göre 18. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon’da Okunan Edebî Kitaplar”, *4. Milletlerarası Şehir Tarihi Yazarları Kongresi, 13-15 Ekim 2017 İstanbul*, (ed.) Mustafa Orçan vd., Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları-79, İstanbul 2018, ss. 349-364.

ÖZTÜRK, Zehra, “Osmanlı Döneminde Kıraat Meclislerinde Okunan Halk Kitapları”, *TALİD*, Cilt 5, Sayı 9, 2007, ss. 401-445.

ÖZVAR, Erol, “Osmanlı Dünyasında Yazma Eser Üretkenliği”, *Sahn-ı Semân’dan Dârülfünûn’a Osmanlı’da İlim ve Fikir Dünyası (Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler)- XVII. Yüzyıl*, (ed.) Hidayet Ardar-Ali Fikri Yavuz, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2017, ss. 19-44.

SABEV, Orlin, “Private Book Collections in Ottoman Sofia, 1671-1833 (Preliminary Notes)”, *Etudes Balkaniques*, 2023, No:1, ss 34-83.

_____, “Balkanlarda Osmanlı Kitapçılığı: 18. Yüzyılda Bir Sahafın Kitapları”, *XV. Türk Tarih Kongresi, Ankara: 11-15 Eylül 2006, Kongreye Sunulan Bildiriler*, 4/3, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010, ss. 1809-1854.

_____, “Okuyan Taşralı Bir Toplum: Rusçuk Müslümanlarının Kitap Sevgisi (1695-1786)”, *Balkanlar’da İslam Medeniyeti: Uluslararası Üçüncü Sempozyum Tebliğleri (Bükreş, 1-5 Kasım 2006)*, İstanbul 2011, ss. 575-607.

SÂDÎ-İ ŞÎRÂZÎ, *Bostan ve Gülistan*, (Türkçesi) Hikmet İlaydın, Hece Yayınları, Ankara 2011.

GÖKHAN CİVELEK

SAK, Ramazan, ŞAHİN SAK, İkbâl Tuba, ÖNEREN ŞENDİL, Çağla ve NAS, Eşref, “Bir Araştırma Yöntemi Olarak Doküman Analizi”, *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, 2021, ss. 227-250.

SAKAL, Fahri, “Osmanlı Ailesinde Kitap”, *Osmanlı*, Cilt XI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss. 732-738.

SAKLAN, Bilal, “Kelâbâzî, Mahmûd b. Ebû Bekir”, *DİA*, C. XXV, Ankara 2022, ss. 191-192.

SAYDAM, Abdullah, “Trabzon’da Halkın Kitap Sahibi Olma Düzeyi (1795-1846)”, *Milli Eğitim Dergisi*, Cilt 34, Sayı 170, 2006, ss. 1-10.

SEFERCİOĞLU, Nejat, “Nev’î”, *DİA*, C. XXXIII, İstanbul 2007, ss. 52-54.

SİNANOĞLU, Mustafa, “el-Makasîd”, *DİA*, C. XXVII, Ankara 2003, ss. 420-421.

SÜLÜN, Murat, “Şehâbeddin Sivâsî”, *DİA*, C. XXXVIII, İstanbul 2010, ss. 418-420.

ŞİMŞEK, Murat, “Osmanlı’da Fıkıh-Tasavvuf İlişkisi: Kefevî’nin Keta’ibi’nde Sufiler”, *Osmanlı’da İlm-i Tasavvuf*, (ed.) Ercan Alkan vd., İsar Yayınları, İstanbul 2018, ss. 611-631.

TAK, Ekrem ve AYDIN, Bilgin, “XVII. Yüzyılda İstanbul Medreselerinde Okutulan Kitaplar (Tereke Kayıtları Üzerine Bir Değerlendirme)”, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, Cilt 19, Sayı 19, Bahar, 2019, ss. 183-236.

TAŞKÖPRÜLÜZÂDE AHMED EFENDİ, *Eş-Şakâ’iku’n-Nu’mâniyye Fî Ulemâi’d-Devleti’l-Osmâniyye*, *Osmanlı Âlimleri*, (haz.) Muhammet Hekimoğlu, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı (YEK) Yayınları, İstanbul 2019.

TOPAL Şevket ve BADIR, Seyit. “Hanefî Fıkıh Yazıcılığında Hâşiye Geleneği: Ahîzâde’nin Zahîratü’l-Ukbâ Adlı Eseri Örneği”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 21, 2022, ss. 124-157.

TOPALOĞLU, Bekir, “eş-Şâmil”, *DİA*, C. XXXVIII, İstanbul 2010, ss. 331-333.

OSMANLI RUMELİSİ'NDE İLMİYE MENSUPLARININ OKUDUĞU VE OKUTTUĞU
KİTAPLAR: 17. YÜZYIL MANASTIR ŞEHİRİ ÖRNEĞİ

ULUDAĞ, Süleyman, “İbnü'l-Fârız”, *DİA*, C. XXI, İstanbul 2000, ss. 40-43.

_____, “Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin”, *DİA*, C. XXVI, Ankara 2002, ss. 473-475.

UZUN, Mustafa İsmet, “Bihîştî Ramazan Efendi”, *DİA*, C. VI, İstanbul 1992, ss. 145-146.

_____, “Muhammediyye”, *DİA*, C. XXX, Ankara 2020, ss. 583-584.

UZUNDAL, Edip, “Osmanlı İlmiye Teşkilatından Bir Portre: Şeyhülislam Halil Efendi ve Terekesi”, *History Studies*, Cilt 10, Sayı 8, 2018, ss. 177-196.

ÜNAL, Halit, “Mâverâünnehir Fakihlerinden el-Usrûşenî”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı III, 1986, ss. 243-249.

VATANSEVER, Nazlı, “Bir Divan Koleksiyoneri Olarak Sahhâflarşeyhizâde Vak'anüvis Es'ad Efendi (ö. 1848)”, *Osmanlı Kitap Koleksiyonerleri ve Koleksiyonları İtibar ve İhtiras*, (haz.) Tülay Artan, Hatice Aynur, Dergâh Yayınları, İstanbul 2022, ss. 157-173.

YALAR, Mehmet, “XV. Yüzyıl Bursa Alimleri ve Arap Diline Katkıları”, *UÜİFD*, Cilt 11, Sayı 2, 2002, ss. 97-116.

YAMAN, Ahmet, “Kenzü'd-Dekâik”, *DİA*, C. XXV, Ankara 2022, ss. 261-262.

YAVUZ, Yusuf Şevki, “Akaidü'n-Nesefî”, *DİA*, C. II, İstanbul 1989, ss. 217-219.

_____, “Burhan”, *DİA*, C. VI, İstanbul 1992, ss. 429-430.

_____, “Kâtibî, Ali b. Ömer”, *DİA*, C. XXV, Ankara 2022, ss. 41-42.

YAYLALI, Davut, “Mevsîlî, Abdullah b. Mahmûd”, *DİA*, C. XXIX, Ankara 2004, ss. 487-488.

YAZICI, Hüseyin, “Hasan Paşa, Niksârî”, *DİA*, C. XVI, İstanbul 1997, ss. 338-339.

YAZICI, İshak, “Semerkandî, Ebü'l-Leys”, *DİA*, C. XXXVI, İstanbul 2009, ss. 473-475.

YAZICI, Tahsin, “Gülistân”, *DİA*, C. XIV, İstanbul 1996, ss. 240-241.

_____, “Hâfız-ı Şîrâzî”, *DİA*, C. XV, İstanbul 1997, ss. 103-106.

_____, “Muhyî-i Gülşenî”, *DİA*, C. XXXI, Ankara 2020, ss. 79-81.

YETİK, Erhan, “*Menâzilü's-sâ'irîn*”, *DİA*, C. XXIX, Ankara 2004, ss. 122-123.

YILDIRIM, M. İbrahim, “Abdullâh Hâtîfî'nin Hayatı ve Bir Tarih Kaynağı Olarak Timurnâme'sinin Değeri”, *Türkiyat Mecmuası*, Cilt 28, Sayı 2, 2018, ss. 231-254.

YILMAZ, Hasan Kâmil, “Bustanü'l-Ârifin”, *DİA*, C. VI, İstanbul 1992, ss. 475.

YURDAGÜR, Metin, “Cefr”, *DİA*, C. VII, İstanbul 1993, ss. 215-218.

C. Elektronik Kaynaklar

<http://www.yazmalar.gov.tr/eser/risale-muinul-hukkam-f%C3%AE-hakkil-kaza/149057>, (23.08.2023).

<http://www.yazmalar.gov.tr/basit-arama/sayfa/2?q=Menafi%27i>, (10.09.2023).

<http://www.yazmalar.gov.tr/eser/ehadisun-nebeviye/2251>, (10.09.2023).

<http://www.yazmalar.gov.tr/eser/hasiyetu-ala-hasiyetil-hayali-serhil-akaid/159313>, (15.09.2023).

<http://www.yazmalar.gov.tr/eser/divan/18073>, (Erişim Tarihi, 20.09.2023)

<http://www.yazmalar.gov.tr/eser/muribul-avamil/84143>, (22.09.2023).

OSMANLI RUMELİSİ'NDE İLMİYE MENSUPLARININ OKUDUĞU VE OKUTTUĞU
KİTAPLAR: 17. YÜZYIL MANASTIR ŞEHİRİ ÖRNEĞİ

<http://www.yazmalar.gov.tr/eser/yadigar-i-ibn-ser%C3%AEf/6772>,
(24.09.2023).

<http://www.yazmalar.gov.tr/eser/lugat-i-efal/99653>, (25.09.2023).

EKLER

Ek 1: Manastır'da İlmîye Mensuplarının Sahip Olduğu Kitaplar ve Yazarları

Kitap İsmi	Yazar	Kitap İsmi	Yazar
Kur'ân ve Kur'ân İlimleri			
<i>Furkân-ı Azîm, Kelâm-ı Şerîf, Kelâm-ı İzzet, Mushâf-ı Şerîf</i>		<i>En'âm-ı Şerîf</i>	
<i>Fezâil-i Burhânî</i>		<i>Menâfi-i Kur'ân (-ı Azîm)</i>	Şihabüddîn Tebrizî (?)
Kıraat ve Tecvid			
<i>Şâtübî/ Şâtübîyye</i>	Kasım bin Fîrrûh Şâtübî	<i>Şerh-i Şâtübî</i>	
<i>Cezerî/ el- Mukaddimetü'l- Cezerîyye</i>	İbnü'l-Cezerî	<i>Şerh-i Cezerî</i>	
<i>Sirozî/ Tevcidü's-sahîh fî'l-lisâni'l-fasîh (?)</i>	Hüseyin bin Hasen Sirozî		
Tefsir			
<i>Tefsir-i Kâdî</i>	Kadı Beyzâvî	<i>el-İtkân</i>	Süyûtî
<i>Tefsîr-i Teysîr</i>		<i>Tefsîr-i Telhis</i>	Kevâşî
<i>'Uyûnü't-tefâsîr/ Tefsîru's-Şeyh</i>	Şehâbeddîn Sivasî		
Hadis			
<i>Metn-i Mesâbîh/ Kitâb-ı Mesâbîh/ Mesâbîhu's- sünne</i>	Ferrâ el-Begavî	<i>Metn-i Meşârik/ Meşâriku'l- envâri'n- nebeviyye</i>	Radıyyüddin Saganî
<i>Şerh-i Meşârik li-İbn Melek</i>	İbn Melek	<i>Câmîü's-sâgîr/ Lübbü'l-Lübâb fî tahrîri'l- Ensâb</i>	Süyûtî

OSMANLI RUMELİSİ'NDE İLMİYE MENSUPLARININ OKUDUĞU VE OKUTTUĞU
KİTAPLAR: 17. YÜZYIL MANASTIR ŞEHİRİ ÖRNEĞİ

<i>Ehâdisü'n-Nebevîye</i>	Ali el-Karî	<i>Hısnü'l-hasîn</i>	İbnü'l-Cezerî
<i>İlm-i Hadis</i>		<i>Ehâdis-i Şerîf</i>	
Fıkıh			
<i>Muhtâr/İhtiyâr şerh-i Muhtâr</i>	Mevsîlî	<i>Kitâb-ı Vikâye</i>	Burhânüşşerîa Mahmûd bin Sadrüşşerîa el-Evvel
<i>Şerhu'l-Vikâye/Sadrü'sşerî'a</i>	Sadrüşşerîa es-Sânî	<i>İslâhu'l-Vikâye/el-İzâh (İzâhu'l-İslâh)</i>	Kemalpaşazâde
<i>Kenz/Kenzü'd-Dekâik</i>	Ebü'l-Berekât Neseî	<i>Mecma'ü'l-bahreyn</i>	Muzafferüddîn İbnü's-sââtî
<i>Dürerü'sşerîf /Dürer ve Gurer</i>	Molla Hüsrev	<i>Kitab-ı Muhtasar, Kudûri, Köhne Kudûri</i>	Kudûrî
<i>Şerh-i Kuduri/Muhtasar Hulasa</i>		<i>Bidaye/Bidaye Şerhi/el-Hidâye</i>	Burhaneddin Merginanî
<i>Tatarhâniyye</i>	Âlim bin Alâ	<i>Mülteka'l-ebhur/Mülteka</i>	İbrahim el-Halebî
<i>Metn-i Menar/Menar-ı Usul-i Fıkıh/Hafizü'd-din Neseî</i>	Ebü'l-Berekât Neseî	<i>Cami'ü's-Sıgar</i>	Ustrüşenî
<i>Mizân-ı Usûl</i>	Alaeddin Semerkandî	<i>Şerh-i Menar/Menar İbn-i Melek</i>	İbn Melek
<i>Telvih</i>	Teftâzânî	<i>Hâşiye-i Telvih li-İbn Melek</i>	İbn Melek
<i>Şerh-i Nafi'</i>	Ebü'l-Berekât Neseî	<i>Muhtasar</i>	İbnü'l-Hâcib
<i>Dav'ü's-Sirâc</i>	Kelâbâzî/Kelâbâdî	<i>Metn-i Ferâiz/Ferâizi's-Sirâciyye</i>	Muhammed bin Muhammed Secavendî
<i>Şerh-i Ferâiz</i>	Seyyid Şerîf Cürcanî	<i>Şerh-i Ferâiz Şehâbeddîn</i>	Şehâbeddîn Sivâsî

GÖKHAN CİVELEK

<i>Câmi 'ü-l Füsuleyn</i>	Bedreddin Simavî	<i>Fetâvâ Kâdihan</i>	Kâdihan
<i>Mu'inü'l-Müfti/ Metni'l-Müfti</i>	Pir Mehmed Üskübî	<i>el-Musalli Münmete Terceme</i>	Sa'düddîn Kaşgârî
<i>Eşbâh</i>	İbn Nüceym	<i>Zâdü'l-me'âd</i>	Muhammed Bakır Meclisî
<i>Mu'inü'l-Hükkâm</i>	Gıyaseddin Ebu Muhammed Ganim bin Muhammed Bağdadî	<i>Câmi'u-l Fetâvâ</i>	
<i>Şerh-i Manzume-i İbn-i Nüceym</i>		<i>Manzum ferâiz</i>	
<i>Elfâz-ı küfre müteallik</i>			
Kelam			
<i>Muhassal</i>	Fahreddîn Râzî	<i>Muhassal şerh-i Mufassal</i>	Ali bin Ömer Kâtibî
<i>Şerhu'l-Makasid</i>	Teftâzânî	<i>Şâmil</i>	Cüveynî
Akaid			
<i>Şerhu'l-Akaid</i>	Teftâzânî	<i>Kitâb-ı İ'timâd</i>	Ebü'l-Berekât Neseî
<i>Şerh-i Hayali Çelebi ve Kara Kemal/ Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Aka'id'i'n-Nesefiyye</i>	Hayâlî	<i>Haşiyetü ala haşiyeti'l-Hayali şerhi'l-akaid</i>	Kara Kemal
<i>Hâşiye-i Ramazân</i>	Bihîştî Ramazân Efendi		
Tasavvuf			
<i>Mişkâtü'l-Envâr</i>	İmam-ı Gazzalî	<i>İhyâu Ulûmi'd-Dîn</i>	İmam-ı Gazzalî
<i>Şerh-i Füsûs</i>		<i>Lübbü'l-Lüb</i>	Muhyiddîn ibn-i Arabî
<i>el-Cânibü'l-Garbî</i>	Şeyh Mekkî	<i>Kuşeyriye</i>	Abdülkerim bin Hevâzin Kuşeyrî

OSMANLI RUMELİSİ'NDE İLMİYE MENSUPLARININ OKUDUĞU VE OKUTTUĞU
KİTAPLAR: 17. YÜZYIL MANASTIR ŞEHİRİ ÖRNEĞİ

<i>Şerh-i Menâzil</i>		<i>Maksad-ı Aksâ</i>	Aziz Nesefî
<i>Vâridât</i>	Bedreddin Simâvî	<i>Keşf-i Dekâik şerhi</i>	Muhyiddin Muhammed Yavsî
<i>Şerh-i Evrâd</i>			
Mantık			
<i>Mantık/Sa'deddîn Mantıka müteallik</i>	Teftâzânî	<i>Şerh-i Şems Kutbüddîn</i>	Kutbüddin Râzî
<i>Sirâcüddîn/Metn-i Sirâcüddîn</i>	Siraceddîn Urnevî (?)		
İlmihal ve Ahlâk Kitapları			
<i>İmâdi'l-İslâm</i>	Abdurrahman bin Yusuf Aksarayî	<i>Şir'atü'l-İslâm</i>	İmamzâde
<i>Şerh-i Şir'a</i>	Yahya Halîfe		
Dinî-Ahlâkî ve Edebî Eserler			
<i>Muhammediyye</i>	Yazıcıoğlu Mehmed Efendi	<i>Tarikât-ı Muhammediyye</i>	Birgivî Mehmed Efendi
<i>Bustanü'l-Ârifîn</i>	Ebü'l-Leys Semerkandî	<i>Gülistân ve Bostan</i>	Sa'dî-i Şîrâzî
<i>Divân-ı Hâfız</i>	Hâfız-ı Şîrâzî	<i>Türki Hâfız Şerhi</i>	Gelibolulu Musluhiddîn Sürûri
<i>Kasîde-i Bürde</i>	Bûsîrî	<i>Divân-ı Monla Câmî</i>	Molla Câmî
<i>Silsiletü'z-zeheb/Sübhat Mevlâna Câmî</i>	Molla Câmî	<i>Divân-ı Hüsrev</i>	Emir Husrev Dihlevî
<i>Tâiyye</i>	İbnü'l-Fârız	<i>Divân-ı Hâce Asâfî</i>	Asafî bin Hâce Mukîmeddîn Kuhistânî
<i>Müfid</i>	İbrahim Efendi	<i>Hümâyunnâme</i>	Alaeddin Ali Çelebi
<i>Sürûri</i>		<i>Pendnâme</i>	
<i>Mecmû'â-i Latîfe</i>		<i>Kısâs-ı Enbiya</i>	
<i>Münâcât-ı Mersiye</i>		<i>Kıssa-i Yusuf/ Yusuf-ı Züleyha</i>	

GÖKHAN CİVELEK

<i>Hikâyet-i Ebu Ali Sina</i>			
Gramer Kitapları			
<i>İ'râb</i>	İbn Hişâm Nahvî	<i>Kavâid-i İ'râb şerhi</i>	Kâfiyeci
<i>Şerh-i Mufassal İzâh</i>	İbnü'l-Hâcib	<i>Mu'rib</i>	Taşköprizâde İsameddîn Ahmed
<i>Muğni'l-Lebib</i>	İbn-i Hişam Nahvî	<i>Dürretü'l-gavvâs</i>	Harirî
<i>Telhîs/Telhîs-i Miftâh</i>	Hatip Kazvînî	<i>Mutavvel</i>	Teftâzânî
<i>Hâşiye-i Mutavvel</i>		<i>Şâfiye</i>	İbnü'l-Hâcib
<i>Şâfiye Şerhi/Şerh-i Şâfiye</i>	Radî el-Esterâbâdî	<i>Çârperdî şerh-i Şâfiye</i>	Çârperdî
<i>Şerh-i Zencânî/Zencânî şerh/'İzzi'l-müsemma bi'l-Teftâzânî</i>	Teftâzânî	<i>Merâh Şerhi/Şerh-i Merâh</i>	Şemsüddîn Ahmed Dinkoz
<i>Matlûb şerhi</i>	Şemsüddîn Ahmed Dinkoz	<i>Kitâb-ı Vâfiye</i>	İbnü'l-Hâcib
<i>Kâfiye</i>	İbnü'l-Hâcib	<i>Kâfiye Şerhi/Şerh-i Kâfiye</i>	
<i>Mutavassıt</i>	Hasan bin Şerefşah	<i>İfıtah</i>	Niksarî Hasan Paşa
<i>Misbâh</i>	Mutarrızî	<i>Misbâh şerh-i Üftâde</i>	
<i>Zû-i Misbâh</i>		<i>Emsile şerhi</i>	
<i>İsamüddîn</i>		<i>Nahve müteallik Cevher</i>	
Lûgatler-Biyografik ve Ansiklopedik Eserler			
<i>Lûgat-ı Mesâdir</i>	Muhyî-i Gülşenî	<i>Muhtârü's-Sihâh</i>	Ebû Bekir Râzî

OSMANLI RUMELİSİ'NDE İLMİYE MENSUPLARININ OKUDUĞU VE OKUTTUĞU
KİTAPLAR: 17. YÜZYIL MANASTIR ŞEHİRİ ÖRNEĞİ

<i>Tarîfât</i>	Seyyid Şerif Cürcanî	<i>Lûgat-ı Ef'al</i>	Zemahşerî
<i>Şekâ'ik</i>	Taşköprizâde Ahmed Efendi	<i>Hâvî</i>	Ebubekir Râzî
<i>Netâyicü'l-fünûn</i>	Nev'i	<i>Meşâyihnâme Türki</i>	
Eğitim-Öğretim			
<i>Ta'limü'l- müte'allim</i>	Zernûcî		
Tıp-Botanik-Astronomi-Kimya ve Matematik			
<i>Müntehâbü'ş- Şifâ</i>	Hacı Paşa	<i>Yadigâr</i>	Tabib İbn-i Şerif
<i>Rûznâme-i Vefa</i>	Şeyh Vefa	<i>Mücerrebât</i>	Eşrefzâde İznicî
<i>Risâle-i Baytar</i>	İbnü'l-Baytar	<i>Cevhernâme</i>	Muhammed bin Mahmud Şirvânî
<i>Ahi Çelebi</i>		<i>Kitâb-ı Tıb</i>	Ahi Çelebi (?)
<i>Hesâba müteallik</i>			
Tarih-Siyasetname-Hikemiyat			
<i>Mir'âtü'l-cenân</i>	Yâfî	<i>Siyer-i Veysî</i>	Veysî
<i>Kitabü'l-Nikam fıkha müteallik</i>	Taceddin Sübkî	<i>Timurnâme</i>	Abdullah Hatifî
<i>Tuhfetü'l-mulûk</i>	Musannifek		
<i>Tevârih-i Enbiya</i>		<i>Şerh-i Ziyârât</i>	
Gizli İlimler			
<i>el-Lem'ati'n-nur</i>	Sadreddîn-i Konevî	<i>Cefrî/Cifrî</i>	
<i>Şerh-i Hurûf</i>			

**OSMANLI ARşIV BELGELERİNE GÖRE
BULGARİSTAN'DA 1910 YILINDA MEYDANA GELEN
SOSYOLOJİK VE POLİTİK BİR OLAY: RUSÇUK VAKASI**

Mustafa DURDU*

ÖZ

1910 yılında Rusçuk kentinde Hafız Mehmed Efendi'nin on beş yaşındaki kızı Emine Safveti, 45 yaşında bir Hristiyan olan Yordan İstefanof (Jordan Stefanov) tarafından kaçırmış ve kızın Hristiyanlığa geçmesi sağlanmıştır. Küçük kız daha sonra adı geçen kişi ile evlenmiştir. Bu olay Rusçuk'ta yaşayan Müslümanların tepkisini çekmiştir. Mahkeme, çocuk yaşta olduğundan Emine'yi ailesine teslim etmiştir. Fakat Makedonyalı Bulgar komitecilerinin kışkırtmaları neticesinde küçük kız polis merkezinden kaçırmıştır. Bunun üzerine gelişen olaylar sonucunda güvenlik güçleri ile Bulgar göstericiler arasında kanlı çatışmalar yaşanmıştır. Bu sırada olay politize edilerek muhalefet partileri ile iktidardaki Demokratların siyasi mücadelesine dönüşmüştür. Bu olaylar esnasında Rusçuk'taki Türkler zor günler geçirmiştir. Bu makalede Osmanlı literatüründe Rusçuk Vakası olarak adlandırılan olayın sebepleri ve sonuçları, Bulgaristan'daki Türkler ve iktidar-muhalefet çekişmesi bağlamında incelenmiştir. Ana kaynaklarımız Osmanlı arşiv belgeleri ile Osmanlı gazeteleridir. Bunların yanı sıra telif eserlerden de yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bulgaristan, Rusçuk Vakası, şebender, Müslümanlar, Hristiyanlar.

* Doç. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Karaman, ORCID: orcid.org/0000-0002-1555-0035, E-posta: mustafa76durdu@hotmail.com

OPEN ACCESS

MUSTAFA DURDU

**A SOCIOLOGICAL AND POLITICAL EVENT THAT OCCURRED
IN BULGARIA IN 1910 ACCORDING TO THE OTTOMAN
ARCHIVE DOCUMENTS: THE RUSE INCIDENT**

ABSTRACT

In 1910, in the city of Ruse, Hafız Mehmed Efendi's fifteen-year-old daughter, Emine Safvetî, was kidnapped by Yordan Stefanov (Jordan Stefanov), a 45-year-old Christian, and the girl was forced to convert to Christianity. The little girl later married the said person. This incident attracted the reaction of Muslims living in Ruse. The court handed Emine over to her family because she was a child. However, as a result of the provocations of the Macedonian Bulgarian committee members, the little girl was kidnapped from the police station. As a result of the events that followed, bloody clashes took place between security forces and Bulgarian demonstrators. Meanwhile, the incident was politicized and turned into a political struggle between opposition parties and the ruling Democrats. During these events, the Turks in Ruse had a hard time. In this article, the causes and consequences of the event called the Rusçuk Vakası (Incident) in the Ottoman literature will be discussed in the context of the Turks in Bulgaria and the government-opposition conflict. Our main sources are Ottoman Archive documents and Ottoman newspapers. In addition, other types of research were also used.

Keywords: Bulgaria, Ruse Incident, Consul (Sehbender), Muslims, Christians.

EXTENDED ABSTRACT

The establishment of the Principality of Bulgaria at the end of the Russo-Turkish War led to a difficult situation for the Turks and Muslims who had been living in the region for five hundred years. The State of Bulgaria, which was established within the borders of the Danube province, constituted in 1864, had tried its best to suppress or deport the dense Turkish population in the region. Bulgarians were settled in place of the Turks who migrated or who were massacred. Muslims, who were reduced to minority status while they were a supreme nation, were subjected to great massacres and unlawful acts. Especially following the Bulgarian independence in 1908, Turks had a hard time. Nevertheless, Muslims, who were organized thanks to the mufti offices established within the framework of the treaties, acted extremely bravely in defending their rights. One of the places where Turks lived densely was Ruse, which was once the center of the Danube province. An incident that took place in the city in March 1910 affected not only the Muslims living in the region but also the whole of Bulgaria.

OSMANLI ARŞİV BELGELERİNE GÖRE BULGARİSTAN'DA 1910 YILINDA MEYDANA
GELEN SOSYOLOJİK VE POLİTİK BİR OLAY: RUSÇUK VAKASI

In March 1910, the Turks and Muslims of the Ottoman remnant in the region reacted to the tricking of a young Turkish girl into marrying a Bulgarian named Yordan Stefanov in Ruse and showed an image of unity. Muslim organizations led by the Mufti of Ruse also followed the incident. Both the Mufti's Office of Ruse and the Turkish Consulate General of Ruse endeavored to resolve the issue by the law without engaging in any illegal activities. They took initiatives under the law in force in the country. However, the opposition parties collaborated with the Macedonian communists and provoked people to turn this event into a political gain. Thanks to the struggle of the Turks and the efforts of the Muftiate of Ruse, the case was brought to court. As a result of the proceedings, it was decided that Emine Safvetî, the Turkish girl, could not be proselytized and married because she was a child, thus she was handed over to her family. However, the events that followed were a manifestation of extreme Bulgarian nationalism based on Turcophobia. The incident was also closely related to the activities of Bulgarian gangs in Ottoman Macedonia. The Bulgarian committeemen, who made propaganda with the slander that Bulgarian girls in Macedonia were married to Turks after being proselytized, used the incident in Ruse to exploit the national feelings of Bulgarians. Therefore, these gangsters, who turned the marriage of a Bulgarian with a Turkish girl into a national cause, dishonored people and opposed the court decision. Meanwhile, Yordan Stefanov and his friends attempted to attack the girl's family and raided the house in order to kidnap Emine Safvetî. Emine Safvetî was then taken to the police station. However, the crowd that gathered with the guidance of the members of the opposition parties and Macedonian communists took Emine from the police station, brought her to Yordan Stefanov's house, and started wedding festivities in front of the house. The authorities in Ruse, who until that time had kept silent about the oppression, threats, and bullying of Turks and Muslims, were forced to intervene in line with the instructions of the Minister of Internal Affairs Takev when they saw that the opposition parties came to the fore. In other words, when the issue turned into a political struggle, the police took measures. On March 13, 1910, a clash broke out between the crowd and the soldiers who came to the place of the wedding festival to take Emine Safvetî. During the clash there were deaths and injuries. This situation had created a new opportunity for the opposition parties and rallies and demonstrations were organized across the country to demand the resignation of the Bulgarian government composed of Democrats. In other words, the issue had turned into a struggle between the ruling party and the opposition parties. In this process, Bulgarian Macedonian communists, Stambolists, and Socialists rose to prominence. According to the claims of the

opposition groups in Bulgaria, the use of weapons by the military against the crowd was related to the imminent visit of the Bulgarian King Ferdinand to Istanbul.

During these events, the Turks and Muslims in Ruse had a very difficult time. The demonstrating Bulgarians stoned mosques and masjids and looted some shops belonging to Turks. In response, some of the Turks in the city sought refuge in the Ottoman Consulate General. Asım Bey, the Ottoman Ambassador in Sofia, warned the Bulgarian Minister of Foreign Affairs and carried out an effective diplomacy on this issue, which was an important initiative in terms of reassuring the Turks. The reports sent to the Ministry of Foreign Affairs by Osman Nuri Bey, the Ottoman Consul General in Ruse, through the Ottoman Embassy in Sofia reflects the efforts of the Turkish diplomats to protect the Turks and Muslims in Ruse. To note, the fact that the Bulgarian King Ferdinand was to visit Istanbul shortly afterward was actually instrumental in ending the incidents before they turned into harsher actions against the Turks in the region. Therefore, the Bulgarian government that didn't want the deterioration of the relations between the two countries, did not allow the continuation of the violence against the Turks.

Although peace was restored in the city after a while, Emine was not handed over to her family. The administrators of Ruse made underhanded efforts for this marriage to take place and tried to annul the court decision. Because the Governor of Ruse, P. Zlatev was an extreme nationalist known for his anti-Turkish and anti-Islamic views. His attitude had affected negatively the course of the events. As a result, the administration of Ruse turned a blind eye to the conversion of Emine, a child, and her marriage to Yordan, which was illegal and also contrary to the Bulgarian law. This event deeply affected the Muslims of Ruse, who became a minority in their homeland after 1878. Some Turks, who did not feel safe due to the Ruse Incident, started to migrate to Ottoman lands. The Ruse Incident had a negative impact on all Turks in Bulgaria and Muslims throughout the country were subjected to various forms of persecution. The just cause of the Muftiate of Ruse and its struggle for the rule of law disturbed the local administration in the city. As a result, they wanted to prevent Mufti Ali Ziya Efendi, who had won the elections again, from becoming Mufti. However, all these actions violated the Treaty of Berlin and the subsequent treaties and agreements. Asım Bey, the Ottoman Ambassador in Sofia, and Osman Nuri Bey, the Ottoman Chief of Mission in Ruse, took the necessary initiatives for the Turks who were subjected to bullying as a result of the Rusçuk Incident and made them feel that they were not alone. However, this unfortunate incident had a negative impact not only on the Turks of Ruse but also on all Turks and

OSMANLI ARŞIV BELGELERİNE GÖRE BULGARİSTAN'DA 1910 YILINDA MEYDANA
GELEN SOSYOLOJİK VE POLİTİK BİR OLAY: RUSÇUK VAKASI

Muslims throughout Bulgaria. The effects of the Ruse Incident were also felt in the Istanbul press. The Turkish press conveyed details of the incident to its readers by quoting Bulgarian newspapers.

Giriş

Osmanlı arşiv belgelerinde genelde Rusçuk Vakası bazen de Rusçuk Hadisesi olarak geçen olayın mahiyeti ve sonuçları bu makalenin temel konusunu oluşturmaktadır. Türkçe literatürde bu konu ile ilgili bir çalışma bulunmamaktadır. Dolayısıyla makalenin konusu, özgündür. Makalenin amacı, 1910 yılında Bulgaristan'da ve Osmanlı basınında geniş yankı uyandıran bir olayı etraflıca ve sebep sonuç ilişkisi bağlamında analiz ederek Bulgaristan çalışmalarıyla ilgili Türkçe literatüre bir katkı sunmaktır.

Kaynaklar ve Yöntem

Makalenin temel konusu Osmanlı arşiv belgelerine dayanmaktadır. Bu belgeler içinde Osmanlı Devleti'nin Rusçuk Şehbenderi Osman Nuri Bey ile Sofya Sefiri Asım Bey'in merkeze gönderdikleri raporlar ve telgraf metinleri temel kaynakları oluşturmaktadır. Bahsedilen belgeler vasıtasıyla 1910 yılına ait Bulgar basınında ve Bulgar siyasetinde Rusçuk Vakası ile ilgili düşünceler de makalenin içeriğini oluşturmaktadır. Ayrıca Osmanlı gazeteleri de başvurulan kaynaklar arasındadır. Bunlar içinde *Sabah*, *Tanin*, *Yeni Tasvir-i Efkâr* ve *Yeni İkdam* gazeteleri konuya özel bir ilgi göstermişlerdir. Adı geçen gazetelerin haber ve yorumlarından istifade edilmiştir. Yukarıda belirtmiş olduğumuz gibi makalede ele alınan konuyla ilgili Türkçe literatürde herhangi bir çalışma olmadığı için Osmanlı arşiv belgeleri ile Osmanlı basını temel iki kaynağımızı oluşturmuştur.

Kavramsal çerçeveyi üç temel başlık altında oluşturduk. Ana konuya hazırlık olması için ilk olarak "Bulgaristan'da Türk Egemenliği ve Rusçuk" başlığı altında fetihten 1870'lere kadar olan süreci kısaca ele aldık. Bu başlık altında Tuna vilayeti ve Rusçuk şehri ile ilgili genel bir değerlendirme de yapılmıştır. "Bulgaristan Prensiği'nin Kurulması ve 1908'de Bulgaristan'ın Bağımsızlığı" başlığı altında ise Berlin Antlaşması ile kurulan Bulgaristan Prensiği ve 1908'de ilan edilen bağımsızlık neticesinde tesis edilen Bulgaristan Krallığı'nın daha çok siyasi tarihi kısaca irdelenmiştir. Kavramsal çerçeveyi teşkil eden son kısım ise "Bulgaristan'daki Türklerin Durumu" başlığı altında analiz edilmiştir. Bu kısımda Berlin Antlaşması'ndan sonra

Bulgaristan'da kalan Türklerin sorunları, uğradıkları zulümler ve katliamlar ele alınmıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında yapılan ikili antlaşmalar çerçevesinde Türklerin hakları konusunda yapılan düzenlemeler burada ele alınan konular arasındadır. Bu üç başlık altında kavramsal çerçeveyi oluştururken yararlandığımız temel kaynaklar Türkçe literatürde Bulgaristan sahası üzerine yapılmış temel çalışmalardır. Halil İnalçık'ın 1942 tarihli doktora tezi olan *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Bulgaristan ile ilgili yapılan ilk çalışmalardandır. Ayrıca başta Mahir Aydın olmak üzere Bulgaristan bölgesi ve bölgedeki Osmanlı şehir ve kasabaları üzerine çalışmalarını tanıyan M. Hüdaî Şentürk, Neriman Ersoy Hacısalihioğlu, Meryem Kaçan Erdoğan ve Meral Bayrak Ferlibaş gibi yazarların eserlerinden yararlanılmıştır. Ayrıca Bulgaristan ve Rusçuk ile ilgili yazılmış tezler de kaynaklarımız arasında yer almıştır. Bunlardan özellikle Emine Bayraktarova'nın yüksek lisans ve doktora tezlerini belirtmemiz gerekir.¹ Bu kısımda birinci el kaynak olarak kabul edilen Tuna vilayet salnameleri de yararlandığımız kaynaklar arasındadır.

Makalenin temel konusunu teşkil eden bölüm üç ana başlıktan oluşmaktadır. İlk bölüm "Rusçuk Vakası'nın Mahiyeti ve Sebepleri" başlığı altında incelenmiştir. Burada olayın iç yüzü ve çıkış sebebi Osman Nuri Bey'in raporları doğrultusunda analiz edilmiştir. İkinci bölüm "Rusçuk Vakası'nın Sonuçları" ana başlığını taşımaktadır. Bu kısım da iki ayrı alt başlık altında değerlendirilmiştir: "Müslümanlara Yönelik Baskılar ve Şiddet Eylemleri" ve "Bulgaristan Genelinde Yapılan Mitingler". Bu iki kısımda Osman Nuri Bey ile Asım Bey'in raporları ve Osmanlı gazetelerindeki haber ve yorumlar doğrultusunda konu analiz edilmiştir. Üçüncü bölüm ise "Emine Safveti'nin Akıbeti" başlığını taşımaktadır. Burada Bulgar kaynaklarından da kısmen yararlanılmıştır.

Makalede yer alan Bulgarca kişi adları, Osmanlı arşiv belgelerinde genelde "-f" ile biterken bazı gazete haberlerinde "-v" ile bitmektedir. Biz bu konuda standart sağlamak için "-v" şeklini esas aldık. Rusçuk Vakası'nın ana sebebini teşkil eden Emine Safveti'nin ismi Osmanlı arşiv belgelerinde bazen Emine Safvet bazen de Emine Safveti olarak yazılmıştır. Osmanlı gazetelerinde ise daha çok Emine Safveti şeklindedir. Biz bu konuda Emine Safveti şeklini esas aldık. Makale genelinde mümkün mertebe kronolojiye

¹ Adı geçen yazarlara ait eserlerin künyeleri ilerleyen sayfalarda verileceği için burada belirtmedik.

OSMANLI ARŞIV BELGELERİNE GÖRE BULGARİSTAN'DA 1910 YILINDA MEYDANA
GELEN SOSYOLOJİK VE POLİTİK BİR OLAY: RUSÇUK VAKASI

dikkat edilmiştir. Bununla birlikte yer yer, konuya göre bir kronoloji de takip edilmiştir.

1. Bulgaristan'da Türk Egemenliği ve Rusçuk

Balkan Yarımadası'nın doğusunda yer alan Bulgaristan'ın bugünkü yüz ölçümü 110.912 kilometrekaredir. Ülkenin orta kesiminde batı-doğu istikametinde uzanan 550 kilometrelik Balkan Dağları bulunur.² Osmanlıların bugünkü Bulgaristan topraklarını fethetmeleri, Sultan I. Murad zamanında başlamıştır. 1365'te Bulgar Çarı İvan A. Asen ölünce ülke fiilen ikiye ayrılmıştır. Bu durum fetihleri kolaylaştırmıştır. Fethedilen Hasköy, Çıpran, Akçakazanlık, Yeni Zağra gibi yerleşim yerleri Çirmen sancağı altında teşkilatlandırıldı. Bölgeye Anadolu'dan Türkler iskân edildi. Orta Bulgaristan ve Tırnova'da hüküm süren Bulgar Kralı Şişman (Sasmanos) vergiye bağlandı ve kendisine Tırnova ile bazı yerler bırakıldı. 1393'te Süleyman Çelebi kumandasındaki Osmanlı ordusu Tırnova'yı fethederek Bulgar Krallığı'na son verdi. Bölgede Sofya, Silistre, Vidin, Niğbolu, Çirmen, Vize ve Köstendil sancakları teşkil edildi.³ Başlangıçta bir küçük köy durumundaki Rusçuk da bu fetihler esnasında 1381'de Osmanlı topraklarına katılarak imar edilmiştir. Bulgaristan coğrafyasının diğer yerleşim yerlerinde olduğu gibi Anadolu'dan gelen Türkler yörede iskân edildi. Böylece bir Türk kasabası hüviyetini alan şehir kısa sürede kadılığa dönüştürüldü.⁴ Osmanlılar, Rusçuk'a XVI. yüzyıla kadar "Yergöğü Beriyaka", Tuna Nehri'nin karşı tarafında yer alan Yergöğü'ne de "Yergöğü Öteyaka" adını vermişlerdir. XVI. yüzyıl tahrir kayıtlarında da aynı isimler kullanılmıştır. Daha sonra Türkçe küçültme eki ile Bulgarca telaffuzundaki Ruse'nin birleşmesi ile Rusçuk adı ortaya çıkmıştır.⁵ Rusçuk, Tuna Nehri havzasında bulunmasından dolayı jeoekonomik açıdan zamanla önem kazanmıştır. Bölge özellikle İstanbul'un iâşesinde tahıl ambarı mesabesindeydi. Ayrıca canlı hayvan ve

² Nazif Kuyucuklu, "Bulgaristan (Fizikî ve Beşerî Coğrafya)", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 6, İstanbul 1992, s. 391.

³ Yusuf Halaçoğlu, "Bulgaristan-Tarih (Osmanlı Dönemi)", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 6, İstanbul 1992, s. 396-398.

⁴ Muhammet Fatih Bozan, *R-39 Numaralı Rusçuk Şer'iyye Sicili'nin Çeviri Yazısı ve Tahlili (H. 1204-1205/M. 1789-1791)*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Meral Bayrak, Eskişehir 2018, s. 5.

⁵ Machiel Kiel, "Rusçuk", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 35, İstanbul 2008, s. 246-247; Meryem Kaçan Erdoğan, "XVI. Yüzyılda Kuzey Sınırında Bir Osmanlı Kalesi: Yergöğü", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, Cilt 11, Sayı 1, Temmuz 2022, s. 131-132.

hububat rezervleri bakımından stratejik bir konumda bulunan Eflak ve Boğdan'a yakın bir pozisyonda bulunması şehrin önemini artırıyordu.⁶

Ruşçuk bölgesinde yoğun bir Türk yerleşimi olmuştur. XIX. yüzyılda Ruşçuk kazasının % 79'u Müslüman idi.⁷ 1538 yılında Ruşçuk'ta Cami, Mahmud Bey, Süleyman Çelebi, Kılıç Voyvoda ve Mescid-i Ahmed Çelebi adlarında 5 adet Müslüman mahallesi bulunmaktaydı.⁸ Zaman içerisinde Ruşçuk'ta kurulan vakıflar, kasabada dinî ve sosyal hayatı canlandırmıştır. Toplumsal ihtiyaçları karşılayan bu vakıflar genelde küçük ölçektedir. Ruşçuk vakıflarının gelir kaynakları arasında genelde dükkânlar bulunmaktadır. Bunun dışında kaza genelinde değirmen, han, bağ ve bahçe gibi vakfedilen gayrimenkuller de bulunmaktadır. 1804-1805 yıllarına ait Vakıf Sicili'ne göre, Ruşçuk'ta toplam 38 cami, 8 mescit ve 4 medrese bulunmaktadır. 1836-1838 yıllarına ait Evkaf Defteri'nde ise vakıf eseri olarak 33 cami, 5 medrese, 7 tekke ve 2 hamam kayıtlıdır.⁹ XIX. yüzyıl boyunca gelişimini sürdüren Ruşçuk'un idari yapısı, 1864 Vilayetler Nizamnamesi ile yeni bir mahiyet kazandı. Bu tarihte bugünkü Bulgaristan topraklarının çoğunu içine alan Tuna vilayeti kuruldu. Valiliğine de Midhat Paşa tayin edildi. Vilayetin merkezi Ruşçuk yapıldı. Ayrıca Ruşçuk sancağı da teşkil edildi.¹⁰

Ruşçuk merkezli Tuna vilayetinin 1868 yılına ait ilk salnamesine göre vilayetin valisi Sabri Paşa'dır. Tuna vilayet merkezinde bulunan görevliler ise müfettiş-i hükkâm, defterdar, muavin-i vali, mektubî, umûr-ı ecnebiyye müdürü, alay beyi, defter-i hakanî müdürü, ziraat müdürü, ıslahhaneler nazırı, idare-i nehriyye meclisi ve muhacir komisyonu reisi, tahrir-i emlâk müfettişi, telgraf müfettişi, divan-ı istinaf-ı ticaret reisi, tahrir-i emlâk mümeyyizi, ıslahhaneler nazır muavini, menafi-i umûmiyye sandıkları müfettişiydi.¹¹ 1870 yılında Tuna Vilayeti İdare Meclisi Başkanı Vali Akif Paşa iken tabii

⁶ Meryem Kaçan Erdoğan, "1166-1167 / 1752-1754 Tarihli (R 37 Numaralı) Ruşçuk Şer'iyye Sicili'nin Tanıtımı ve Fihristi", *Vakıflar Dergisi*, Sayı 35, 2011, s. 174-175.

⁷ Aynı yerde, s. 246-247.

⁸ Senem Karagöz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Deliorman-Tozluk Hattında Osmanlı Yerleşmesi (Fetih, İskân ve Nüfus)*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Mustafa Alkan, Ankara 2019, s. 142.

⁹ Meral Bayrak Ferlibaş, "Ruşçuk'ta Kaybolmuş Osmanlı Mirası: Vakıflar", *Belleten*, Cilt 79, Sayı 286, 2015, s. 935-972.

¹⁰ Kadir Acar, *Osmanlı Devleti'nde Bir İdari Reform Denemesi: Tuna Vilayeti (1864-1867)*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Necdet Hayta, Ankara 2013, s. 53.

¹¹ *Salname-i Vilayet-i Tuna*, Tuna Vilayet Matbaası, Defa 1, Ruşçuk 1285, s. 21.

OSMANLI ARŞIV BELGELERİNE GÖRE BULGARİSTAN'DA 1910 YILINDA MEYDANA
GELEN SOSYOLOJİK VE POLİTİK BİR OLAY: RUSÇUK VAKASI

üyeleri ise vilayet memurları olan müfettiş-i hükkâm, defterdar, muavin-i vali, mektubî ve müdir-i umûr-ı ecnebiyyeden oluşmaktaydı. Vilayet İdare Meclisi'nin seçilmiş üyeleri ise Hacı Memiş Efendi, Hacı Tanas Efendi, Ahmed Efendi ve Karabet Efendi'ydi. Vilayet İdare Meclisi'nin Başkâtibi İzzet Efendi, İkinci Kâtibi de İzzet Efendi'ydi. Tuna vilayetinde Meclis-i Temyîz-i Hukuk ve Cinayet-i Vilayet de bulunmaktaydı.¹² Tuna vilayeti, adından da anlaşılacağı gibi Tuna Nehri hinterlandındadır. Dolayısıyla Rusçuk şehri de Tuna Nehri'nin kenarındadır. Bölgede Rusçuk Tersanesi önemli bir mevki işgal etmiştir. Tersanede askerî görevliler istihdam edilmiştir. Rusçuk'ta 1872'de Tuna Kumandanı Mehmed Paşa komutasında bir askerî tabip, bir kalyon kâtibi ve muhasebeci, bir korvet kâtibi, bir tersane imamı ve kaptanlardan oluşan birer tersane memuru, ambar memuru ve kışla memuru görev yapmıştır. Tersane bünyesinde bulunan toplu vapur ve gemilerde de süvari ve çarkçılar görev yapmıştır. Tersane mürettebatından bazı zabıt ve çarkçılar da Rusçuk Nehir İdaresine bağlı vapur ve fabrikada vazifelerini sürdürmüşlerdir. Vidin Tersanesi ile Tulça'daki donanma mevkileri de Tuna Tersane Kumandanlığına bağlıdır.¹³ 1874 yılı itibariyle Tuna vilayetine bağlı 6 sancak vardı: Rusçuk, Varna, Vidin, Tırnova, Sofya, Tulça (Tulçı). Bunlardan vilayet merkezi de olan Rusçuk sancağı, merkez kazadan başka Silistre, Şumnu, Hezargrad, Zıştovi, Niğbolu, Plevne, Cuma-i Atik ve Tutrakan kazalarından oluşmaktaydı.¹⁴ Rusçuk'ta yabancı devletlere ait konsolosluklar da mevcuttu. 1876 yılında Rusçuk'ta Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile Rusya'nın birer başkonsolosu bulunmaktadır. Ayrıca Fransa, İngiltere, Almanya, Yunanistan ile Felemenk ve Belçika'nın da birer konsolos görev yapmaktadır. Rusçuk'ta İtalya'nın da bir konsolos vekili yer almaktadır. İran şebenderliği görevi de Rusya başkonsolosundadır. Amerika'nın viskonsül (yardımcı konsolos) görevini ise İngiltere konsolosu üstlenmiştir.¹⁵ Tuna vilayetinin 1877'de yayımlanan son salnamesine göre Tuna Valisi Halil Rıfat Paşa'dır. Rusçuk'ta ikamet eden Merkez Naibi ve Divan-ı Temyiz Reisi Ebulhayr Efendi, Vilayet Müftüsü Mehmet Nuri Efendi, Metropolit ise Grigor Efendi'dir. Rusçuk Belediye Başkanı da Mustafa Efendi'dir. Ayrıca, Rusçuk'ta kız ve erkekler için 2 adet ıslahane bulunuyordu. Bu tarihte Rusçuk Rüşdiyesinde 131 öğrenci eğitim almaktaydı.¹⁶

¹² *Salname-i Vilayet-i Tuna*, Tuna Vilayet Matbaası, Defa 3, Rusçuk 1287, s. 27.

¹³ *Salname-i Tuna*, Tuna Vilayet Matbaası, Defa 5, Rusçuk 1289, s. 40.

¹⁴ *Salname-i Vilayet-i Tuna*, Tuna Vilayet Matbaası, Defa 7, Rusçuk 1291, s. 54-110.

¹⁵ *Salname-i Vilayet-i Tuna*, Tuna Vilayet Matbaası, Defa 9, Rusçuk 1293, s. 64.

¹⁶ *Salname-i Vilayet-i Tuna*, Tuna Vilayet Matbaası, Defa 10, Rusçuk 1294, s. 38-47.

2. Bulgaristan Prensliği'nin Kurulması ve 1908'de Bulgaristan'ın Bağımsızlığı

XVIII. yüzyılda Bulgarlar arasında ticaretin gelişmesi beraberinde okullaşmayı da getirmiştir. Bu da Bulgar Uyanış Çağı'nın başlamasında etkili olmuştur. Balkanlarda Fransız İhtilali'nden sonra başlayan isyanlar sonucunda Yunanistan'ın bağımsızlığına kavuşması ve Rusya'nın Panslavist faaliyetleri Bulgarlarda millî duyguların kuvvetlenip bağımsızlık düşüncesinin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Bununla birlikte Bulgarların millî ve bağımsız bir devlet için mücadeleleri, Ortodoks Rum Patrikliği ve Osmanlı Devleti'ne karşı yürütülmüştür.¹⁷ Çünkü Fener Rum Patrikliği, XVIII. yüzyıl ortalarından itibaren çıkardığı tamimlerle kiliselerde Bulgarca ayinleri yasaklamış ve Yunanca ayin yapma zorunluluğu getirmişti. Rum Patrikliğinin amacı Bulgarları tam anlamıyla Rumlaştırmaktı. Ancak bu sayede Bizans'ı yeniden kurabilirlerdi. Bununla birlikte bazı Bulgar din adamlarının yazdıkları eserlerle Bulgar millî bilinci oluşmaya başladı.¹⁸ Bulgarlar ilk olarak Fener Rum Patrikliğinin yürüttüğü Rumlaştırma faaliyetlerine karşı çıkararak kendi millî kiliselerini kurmak için çaba sarf etmişlerdir.¹⁹ Ancak bu sayede kendi millî devletlerini kurabileceklerine inanıyorlardı. XIX. yüzyıl ortalarında İstanbul'da 40 bin civarında Bulgar yaşıyordu. Bunlar, Tanzimat Fermanı'nın genel haklar konusundaki hükümlerine dayanarak Fener Rum Patrikhanesinden ayrılıp müstakil bir kilise kurmak için Babıali'ye müracaat etmeye karar verdiler. Bu konuda gayret edenlerin başında Neofit Hilendarski Bozveli ve Hilaryon Makariopolski geliyordu. Stefanaski'nin hazırladığı dilekçe, bir vasıtaıyla Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'ya sunulmuştur. Dilekçede, Rumların, Katoliklerin ve Yahudilerin kendi kilise ve havraları olduğu hâlde İstanbul'daki Bulgarların müstakil kiliseleri olmadığı vurgulanıyor ve yortu günlerinde bu kiliselerin yetersiz kaldığı ifade ediliyordu. Bunun üzerine 9 Ekim 1849'da İstanbul'da Bulgarlara ait bir Papazhane (Papazevi) kuruldu.²⁰ Bu ilk kazanımdan sonra İstanbul'daki Bulgarlar 1860 yılından itibaren Fener

¹⁷ Erhan Vatansver, *Bulgar Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Bulgaristan'ın Bağımsızlığı (1841-1908)*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Sabri Can Sannav, Edirne 2019, s. 198-202.

¹⁸ Halil İnalıcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Kronik Kitap Yayınları, İstanbul 2017, s. 43-48.

¹⁹ Aşkın Koyuncu, *Bulgar Eksarhlığı*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Ahmet Altıntaş, Çanakkale 1998, s. 236-239.

²⁰ M. Hüdayi Şentürk, *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850-1875)*, TTK Yayınları, Ankara 1992, s. 215-217.

OSMANLI ARŞİV BELGELERİNE GÖRE BULGARİSTAN'DA 1910 YILINDA MEYDANA
GELEN SOSYOLOJİK VE POLİTİK BİR OLAY: RUSÇUK VAKASI

Rum Patrikliğinden tamamen ayrılıp kendi millî kiliselerini kurmak için yoğun bir mücadele içerisine girmişlerdir. On yıl süren bu mücadele sonunda Rusya'nın da diplomatik desteği ile 1870 yılında Bulgar Eksarhlığının kurulmasına onay çıkmıştır. Böylece Bulgarlar ayrı bir millet olarak tanınmıştır.²¹ Bulgaristan'da 1876 yılında patlak veren, fakat kısa sürede bastırılan Bulgar isyanı sırasında Babıali'nin güya orantısız güç kullandığına yönelik iddialar, özellikle İngiliz kamuoyunda Osmanlı imajını olumsuz etkilemiştir. Liberal Parti Genel Başkanı William Gladstone'un öncülüğünde başlayan bu kışkırtmalar, geleneksel İngiliz politikasının da değişmesinde etkili olmuştur. Bu durum yaklaşan Osmanlı-Rus savaşında İngiltere'nin tarafsız kalmasında da etkiliydi.²²

93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rusya Savaşı sonunda imzalanan ve büyük bağımsız bir Bulgaristan'ı öngören Ayastefanos Antlaşması, 13 Temmuz 1878'de Berlin Antlaşması ile revize edilince sınırları daraltılmış da olsa özerk bir Bulgaristan Prensiği kurulmuştu. Bunun yanında birtakım imtiyazlara sahip Şarkî Rumeli Vilayeti tesis edilmişti. Makedonya ise ıslahat yapmak kaydıyla doğrudan Osmanlı yönetimine bırakılmıştı.²³ Berlin Antlaşması'na göre, Bulgaristan'da Sobranya adında bir millî meclis açılacak ve bu meclis prensi seçecekti. Prens seçilinceye kadar 9 ay süre ile Bulgaristan'ı prens vekili olarak Rus komiserler idare edecekti. Bu doğrultuda Rusya tarafından ilk olarak Prens Çerkaski ve ardından General Dondukov Korsakov komiser olarak atandı. Özellikle General Dondukov Korsakov, Rus menfaatleri doğrultusunda Bulgaristan'ı teşkilatlandırdı.²⁴ Ardından anayasa hazırlıkları başladı. Bu kapsamda hazırlanan taslak Tırnova'da toplanan kurucu meclisin onayına sunuldu. Kurucu mecliste 218 Bulgar, 12 Türk ve 1 Ermeni üye yer almıştı. Meclisin açılışını 10 Şubat 1879'da Rus Komiser Dondukov Korsakov yaptı. Yapılan görüşmelerden sonra 28 Nisan 1879'da Bulgaristan'ın ilk anayasası kabul edildi. Bulgaristan anayasası 22 bölüm ve 169 maddeden oluşuyordu. Çalışmalarına devam eden

²¹ Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, "Sultan Mehmed Reşad Döneminde İstanbul'daki Bulgar Cemaati: Nüfus, Yerleşim ve Ekonomi", *Tarih Dergisi*, Sayı 71, 2020, s. 410.

²² Bülent Akyay, "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Sırasında Karadağ Sınırındaki Askerî Durum Üzerine Bir İngiliz Subayının Memorandumu", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, Cilt 4, Sayı 2, Aralık 2015, s. 6, 19.

²³ Erol Çetin, *Bulgaristan Prensiği ile Osmanlı İmparatorluğu Arasında Siyasi İlişkiler (1878-1908)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Toktamış Ateş, İstanbul 2003, s. 6-19; Ali İhsan Gencer, "Berlin Antlaşması", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 5, İstanbul 1992, s. 517.

²⁴ Tuğrul Özcan, "Kurumsallaşma Sürecinde Bulgar Millî Meclisi (1879-1885)", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 11, Sayı 25, 2014, s. 101-103.

kurucu meclis, 29 Nisan 1879 tarihinde Alman asıllı Aleksandr Joseph von Battenberg'i I. Aleksandr adı ile Bulgar Prenslığıne seçmiştir.²⁵ Yine Berlin Antlaşması ile kurulan ve Hristiyan bir vali tarafından yönetilip birtakım imtiyazlara sahip olan Şarkî Rumeli Vilayeti'nin teşkilatlanması için de çalışmalar yapılmıştır. Adı geçen vilayetin teşkilat yapısı, hazırlanacak Dahilî Nizamname ile tespit edilecekti. Bunun için de Berlin Antlaşması'nda imzası bulunan devletlerin temsilcileri tarafından bir komisyon kuruldu. Komisyon Filibe'de yaptığı çalışmalardan sonra mümtaz vilayetin anayasası hükmünde olan Dahilî Nizamname'yi hazırlamıştır. Bu nizamname, 15 Mayıs 1879 tarihli ferman ile ilan edilmiştir.²⁶

Bir süre sonra ülkedeki siyasi partilerin birbirleriyle olan mücadeleleri sonucunda kargaşa ortamı oluşmuş ve Prens I. Aleksandr, 1879 yılı sonunda parlamentoyu feshederek seçim sürecini başlatmıştır. Yeni oluşturulan meclis, Prens'in yetkilerini artırmıştı. Bu arada I. Aleksandr, ülkeyi Rusya güdümünde yönetmeye başlamıştı. Osmanlı ve İngiltere gibi bazı devletler buna tepki göstermişlerdir. Bir süre sonra da Bulgar Prensi ile Rus Çarı arasında anlaşmazlıklar çıktı.²⁷ Bununla birlikte Ayastefanos'ta vaat edilen büyük Bulgaristan'ı millî bir hedef kabul eden Bulgarlar, Şarkî Rumeli Vilayeti ile Makedonya'yı Bulgaristan'a ilhak etmek için faaliyet yürütüyorlardı. Bu faaliyetlerin sonucu olarak da Doğu Rumeli Vilayeti'ndeki Bulgar komitecileri Eylül 1885'te başlattıkları isyan ile Vali Gavril Paşa'yı tutuklayarak Doğu Rumeli'yi Bulgaristan'a ilhak ettiklerini ilan etmişlerdir. I. Aleksandr da bölgeye gelerek kendisini Doğu Rumeli Prensi ilan etmiştir.²⁸ Rusya, inisiyatifi dışında gelişen bu olayı başlangıçta kabullenmemiştir. Çünkü Bulgaristan'da artan Rus karşıtlığı ve Doğu Rumeli'de yapılan darbenin kendisinden gizlenmesi Rusya'yı kızdırmıştır. Üstelik Prens Aleksandr'ın İngiltere'den döndükten sonra bu darbenin gerçekleşmesi Rusya açısından bir İngiliz oyunu olarak görülmüştür. Gerçekten de İngiltere Bulgaristan'ı ve Prens Aleksandr'ı Doğu Rumeli konusunda desteklemiştir.

²⁵ Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, "Bulgaristan Prenslığı'nde İlan Edilen İlk Anayasa: Tırnova Anayasası", *Eski Çağ'dan Günümüze Yönetim Anlayışı ve Kurumlar*, (ed.) Feridun M. Emecen, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009, s. 110-113.

²⁶ Mahir Aydın, *Şarkî Rumeli Vilayeti*, TTK Yayınları, Ankara 1992, s. 17, 32-36.

²⁷ Oğuzhan Kösebey, *Osmanlı İmparatorluğundan Günümüze Bulgar-Türk İlişkileri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Deniz Ülke Arıboğan, İstanbul 2000, 27-28.

²⁸ Ali Arslan - Bülent Yıldırım, "Fiilî Bağımsızlık Sürecinde Bulgaristan Eمارeti ve Osmanlı Devleti'nin Tutumu (1878-1908)", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 15, Sayı 1, 2013, s. 229-231.

OSMANLI ARŞİV BELGELERİNE GÖRE BULGARİSTAN'DA 1910 YILINDA MEYDANA
GELEN SOSYOLOJİK VE POLİTİK BİR OLAY: RUSÇUK VAKASI

Bu sebeplere binaen Rusya Bulgaristan'daki subaylarını geri çağırıştır.²⁹ Neticede büyük devletlerin önerisi ile Doğu Rumeli konusunun Berlin Antlaşması temelinde çözüme kavuşturulması için İstanbul'da Tophane Köşkü'nde bir konferans düzenlenmesine karar verilmiştir. Tophane Konferansı'na İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya, İtalya ve Rusya'nın elçileri ile Osmanlı Devleti temsilcileri katıldı. 5 Kasım 1885 tarihinde başlayan konferans kapsamında sekiz oturum yapıldı. 5 Nisan 1886 tarihli son oturumda Doğu Rumeli konusu çözüme kavuşturuldu. Buna göre Doğu Rumeli Valiliği Bulgaristan Prensi'ne verildi. Kırcaali nahiyesi ile Rodoplardaki bazı Müslüman köyleri Osmanlı yönetimine bırakıldı. Doğu Rumeli'deki Osmanlı vatandaşlarının hukuku korunarak Berlin Antlaşması'ndaki diğer maddelerin de yürürlükte kalmasına karar verilmiştir.³⁰

Oysa Edirne ve Üsküp'te bulunan Türk askeri ile yapılacak bir askerî harekatta Şarkî Rumeli'nin ilhaki engellenebilirdi. Çünkü Rusya ve müttefikleri bile bu ilhaka karşı idi. Konjonktür uygun olduğu ve Bulgar askerî gücü Türk ordusundan aşağı olduğu hâlde herhangi bir harekât yapılmadan ilhak kabullenilmiştir.³¹

Bu olaydan sonra Bulgaristan'da Rus yanlısı ve Rus karşıtı anlamında Rusofil ve Rusofob adı ile iki siyasi grup teşekkül etmiştir. Bunlar Prens Aleksandr üzerinden görüşlerini ilan edip kamuoyu oluşturmaya başlamışlardır.³² Rus yanlıları daha çok muhalefetteki Muhafazakâr Parti taraftarlarıydı. İktidarda ise Liberal Parti vardı ve bunlar Prens Aleksandr'ın tahtta kalarak Rusya ile ilişkilerin düzeltilmesi gerektiğini düşünüyorlardı. Muhalifleri Rus diplomatları da desteklemiştir. Onlara göre Prens tahttan indirilmeliydi. Askerler arasında bu görüşte olanlar Ağustos 1886'da yaptıkları bir darbe ile Prens'i tahttan feragat ettirdiler ve geçici bir hükümet kurdular.³³ Aleksandr sınır dışı edildi. Ancak Bulgar halkı bu darbeyi desteklemedi. Bunun üzerine liberal bir politikacı olan Stefan Stambolov

²⁹ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt 1, TTK Yayınları, Ankara 1991, s. 43-44.

³⁰ Mahir Aydın, "Tophane Konferansı Doğu Rumeli'ye Veda", *Tarih Dergisi*, Sayı 53, 2011, s. 123-124.

³¹ Ali Fuad Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, Cilt 2, (haz.) Bekir Sıtkı Baykal, TTK Yayınları, Ankara 1987, s. 240-241.

³² Gülin Akata, *1886 Yılı'nın 9/21 Ağustos 'unda Devlet Darbesi ve Bulgar Krizi (1886-1887)*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Myumyun Yasharov Isov, Edirne 2021, s. 38-39.

³³ Aynı yerde, s. 40-45.

liderliğindeki grup, geçici hükümeti devirerek bir anlamda karşı devrim yaptı. Yeni kurulan hükümet, Aleksandr'ı ülkeye davet etti. Fakat Aleksandr'ın Rusya'ya itaat arz etmesi vatanseverleri kızdırdı. Prens tahtı tekrar bırakmak zorunda kaldı. Stefan Stambolov hükümeti, Prens'in yerine bir naip tayin etti. Meclis yeni prensi seçmek için toplandı. Neticede Saxe-Coburglu Ferdinand, Ağustos 1887 Bulgaristan'ın yeni prensi oldu.³⁴ Bununla birlikte Bulgaristan'da 1894 yılına kadar sürecek olan ve Prens Ferdinand'ı gölgede bırakacak şekilde Stefan Stambolov'un katı yönetimi başlamıştır. Bu tarihten sonra Halk Partisi Başkanı Konstantin Stoilov hükümeti iş başına gelir. Bir süre sonra da Stambolistlerin iktidarı başlar. 1907'de Stambolistlerin Hükümet Başkanı olan Petkov'un öldürülmesinden sonra demiryolu işçilerinin grevi ve üniversite mensuplarının protestoları sebebiyle Prens Ferdinand, 1908 başında Demokrat Parti Başkanı Aleksandr Malinov'a hükümeti kurma görevi vermiştir. Bu dönemde İstanbul'da meşrutiyet ilan edilmiş ve anayasa yeniden yürürlüğe konmuştur. Bu kargaşa ortamında Bulgaristan, 5 Ekim 1908'de bağımsızlığını ilan etmiştir.³⁵

3. Bulgaristan'daki Türklerin Durumu

Berlin Antlaşması'nın 4, 5 ve 12. maddeleri, Bulgaristan Prenslığı sınırları içinde kalan Türklerin durumunu ele almaktaydı. Buna göre Bulgaristan'da yapılacak meclis seçiminde ve hazırlanacak nizamnamelerde Türklerin ve diğer Bulgar olmayan milletlerin hukuk ve menfaatleri gözetilecekti. Ayrıca Bulgaristan'da din ve mezhep ayrılığı, siyasi ve mülkî haklardan yararlanmaya engel olmayacak, genel hizmetlere ve memurluğa erişimde, sanat ve ticareti icra etmede engel teşkil etmeyecektir. Bulgaristan'daki yerli ve yabancılara tam serbestlik ve ibadet özgürlüğü sağlanacak, onların din önderleri ile ilişkilerine, cemaatlerin ve dinî hiyerarşinin oluşmasına engel olunmayacaktır. Bulgaristan'da emlaklı olup da Bulgaristan dışında ikamet edenler, emlaklarını ya mültezime vererek ya da başkaları vasıtasıyla idare ve muhafaza edebileceklerdir. Türk ve Bulgarlardan oluşan bir komisyon, Bulgaristan'da bulunan vakıf ve mirî mülklerin Babıali hesabına ferağ ve kullanımıyla ilgili işleri iki sene içinde tesviye edecektir.³⁶

³⁴ Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi 18. ve 19. Yüzyıllar*, Cilt 1, (çev.) İhsan Durdu, Gülçin Tunali, Haşim Koç, Küre Yayınları, İstanbul 2016, s. 402.

³⁵ Nuray Ekici, "Bulgar Devletinin Gelişmesi (1878-1908)", *Balkanlar El Kitabı*, Cilt 1, (ed.) Bilgehan A. Gökdağ, Osman Karatay, Akçağ Yayınları, Ankara 2017, s. 520-524.

³⁶ *Muâhedât Mecmûası*, Cilt 5, TTK Yayınları, Ankara 2008, s. 116-119.

OSMANLI ARŞİV BELGELERİNE GÖRE BULGARİSTAN'DA 1910 YILINDA MEYDANA GELEN SOSYOLOJİK VE POLİTİK BİR OLAY: RUSÇUK VAKASI

Buna uygun olarak Nisan 1879 tarihinde Tırnova'da toplanan meclis tarafından kabul edilen nizamnameye göre Bulgaristan'da herkesin din ve mezhep özgürlüğüne sahip olduğu gibi yasalar önünde de eşitlikleri söz konusuydu. Fakat antlaşmadan sonra geri dönen Türkler, mülklerini alamadılar. Bulgarlar Türklerin mal ve mülklerine el koymuştu. Ayrıca Bulgaristan'ı geçici olarak yöneten Rus General Dondukov Korsakov, Türklerin geri dönmesini istemiyordu. Bunun için türlü bahaneler buldu. Aslında amaç, Bulgaristan'ı Türklerden arındırmaktı.³⁷ Özellikle Stambolov hükümetinin istifasından sonra Türkler üzerindeki baskılar artmış ve bu durum göçlere sebep olmuştur. Bulgaristan'daki Türk Komiseri'nin Prens Aleksandr'ı uyarmasına rağmen değişen bir şey olmamıştı. Doğu Rumeli'de de Dahilî Nizamname'ye aykırı olarak mahkemelerde resmî dil olarak Bulgarca kullanıldı.³⁸

Berlin Antlaşması'nın 12. maddesine göre kurulması gereken karma komisyon, Bulgarların bahaneleri yüzünden ancak 1881 yılında toplanabilmiştir. Komisyon birçok konuda mutabakat sağlayamamış ve toplam 83 defa toplanarak konuyu tartışmıştır. Fakat Berlin Antlaşması'na ve Bulgarlarla varılan mutabakatlara rağmen daha Bulgaristan Prenslığı döneminde birçok cami ve eğitim kurumu Bulgarlar tarafından çeşitli bahanelerle ya yıkılmış veya statüleri değiştirilmiştir. Aynı şekilde pek çok Türk mezarlığı da tahrip edilerek imara veya tarıma açılmıştır. Rusçuk Tüccar Vekili Mustafa Halid'in raporuna göre 93 Harbi'nden önce şehirde 29 cami varken 1897 yılına gelindiğinde bunlardan 7'si harap olmuş, 16'sı da muhtelif bahanelerle yıktırılmıştır.³⁹

Bulgaristan Prenslığı döneminde bölgede yaşayan Türkler büyük katliam ve zulümlere de maruz kalmıştır. Müslüman halk, Bulgarların zulüm ve katliamından kurtulmak için yollara düşmüş, kimileri Dobruca bölgesine giderken çoğunluğu Osmanlı sınırlarına yönelmiştir. Bununla birlikte antlaşmalara güvenerek Bulgaristan'a geri dönmek isteyenlerin çoğu kabul

³⁷ Ergün Hasanoğlu, *Stefan Stambolov Hükümeti Döneminde Bulgaristan Prenslığı-Osmanlı Devleti İlişkileri (1887-1894)*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Bülent Akyay, Edirne 2023, s. 349-351.

³⁸ Emine Bayraktarova, *Osmanlı Devleti-Bulgaristan Prenslığı İlişkileri (1878-1908)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Ali Karaca, İstanbul 2002, s. 65.

³⁹ Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, "Bulgaristan'ın Kuruluş ve Bağımsızlık Sürecinde Vakıf Meselesi", *Balkanlar ve Göç*, (ed.) Ali Fuat Örenç, İsmail Mangaltepe, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2013, s. 535-538.

edilmemiştir. 93 Harbi sebebiyle yurtlarını terk eden Bulgaristan Türklerinden memleketlerine dönebilenler de mallarının ve evlerinin Bulgarlarca gasp edildiğini görmüşlerdir. Açlık ve soğuk sebebiyle pek çok muhacir yollarda hayatını kaybetmiştir. Doğu Rumeli Vilayeti 1885 yılında Bulgaristan tarafından ilhak edilince aynı durum orada da yaşanmıştır. Bulgaristan Türklerinin zulüm ve katliamları ile hicretleri bölgedeki İngiliz ve Fransız konsolosları tarafından da amirlerine çeşitli tarihlerde rapor edilmiştir.⁴⁰ Ayrıca bölgedeki bedesten, han, hamam gibi sosyal müesseselerin çoğu, uluslararası ve ikili antlaşmalara rağmen yıkılmış, vakıf malları da gasp edilmiştir. Bütün zorbalıklara rağmen bu dönemde Bulgaristan genelinde Müslümanlara hizmet etmek üzere 14 müftülük ve 25 müftü vekilliği kurulmuştur. 1880'den sonra kadılıklar ilga edilerek görevleri müftülere verilmiştir. Birkaç büyük şehir dışında müftüler genelde atama sistemi ile göreve getirilmiştir. Bununla birlikte Bulgar siyasetçilerinin baskıları onları da olumsuz etkilemiştir.⁴¹

Bulgaristan Prensiği döneminde çıkarılan ve Türklerle ilgili olan kanunlar bölgedeki Türkler tarafından Türkçeye çevrilmişti. Beşinci Meclis-i Millî-i Âdi'nin üçüncü oturumunda kabul edilen ve Prens tarafından 27 Kasım 1889'da onaylanan Vesayet Kanunnamesi, İslam ahalisi çocukları ile ilgili vasilik hükümlerini ihtiva etmektedir. Bu Kanunname'nin 152. Maddesine 1891 yılında bazı ilaveler yapılarak müftü ile vekil efendilere havale olunmuştur.⁴² Bu süreçte Bulgaristan'daki Türklerin genel nüfusa oranı konusunda Bulgaristan Prensiğinin ilk nüfus sayımından bazı sonuçlar çıkarabiliriz. 93 Harbi'nden sonraki yoğun göçlere rağmen 1880'de Bulgar Prensiğindeki Türk-Müslümanların genel nüfusa oranı % 28'dir. Bu tarihten sonra ve özellikle Doğu Rumeli'nin Bulgaristan'a ilhakından sonra Türklerin sayısı azalırken Bulgarların sayısı göçlerle artmıştır. 1910 yılı verilerine göre Türk-Müslümanların Bulgaristan Krallığı'ndaki oranı % 13'tür.⁴³ Bir anlamda 1878 yılı bölgedeki Türkler için kırılma noktası olmuştur. Bu tarihten yüzyıl sonuna kadar yüz binlerce Türk göç ederken milyonlarca

⁴⁰ Bilâl N. Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri*, Cilt 3, TTK Yayınları, Ankara 1989, s. XIII-CXXXIII.

⁴¹ Osman İbrahimov, *1877-1908 Yılları Arasında Bulgaristan Müslümanlarının Dini Kurumları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Nesimi Yazıcı, Ankara 2016, s. 179-185.

⁴² *Vesayet Kanunnamesi*, Mütercim ve Musahhihler: N, M, H, Kovaçof Matbaası, Sofya 1894, s. 1-3.

⁴³ Cengiz Hakov, "1913'te İstanbul'da İmzalanan Bulgar-Türk Antlaşması ve Bulgaristan'da Türk-Müslüman Nüfusun Hakları", *Osmanlı*, Cilt 2, (ed.) Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 474.

OSMANLI ARŞİV BELGELERİNE GÖRE BULGARİSTAN'DA 1910 YILINDA MEYDANA
GELEN SOSYOLOJİK VE POLİTİK BİR OLAY: RUSÇUK VAKASI

dönüm arazi Bulgarların eline geçmiştir. Göç eden Türklerin çoğunluğu kentlerde yaşayan mülk sahibi veya aydın kesimlerdir. Geride kalanlar ise genelde kırsaldaki küçük çiftçiler ve şehirlerdeki mikro düzeyde faaliyet gösteren esnaflardır. Bulgarların 1878'den sonraki "ötekileştirme" politikası Türkleri için olumsuzluklar doğurmuştur. Bu süreçte Türkler, Bulgar Devleti'nin alt yapı yatırımlarından mahrum kalırken eğitimde de bilinçli olarak geri bırakılmıştır.⁴⁴

Bulgaristan bağımsızlığını ilan ettikten sonra Osmanlı hükümeti, bağımsızlığı tanıma karşılığında Bulgaristan Müslümanlarının temel haklarının ve cemaat yapısının garanti altına alınmasını ve vakıfların güvence altına alınmasını istemiştir. Bu kapsamda 1909 tarihinde İstanbul Protokolü ile 8 maddeden oluşan Müftüler Sözleşmesi imzalanmıştır. Buna göre Bulgaristan Başmüftüsü ve diğer müftüler ahalinin seçimi sonucunda göreve tayin edilecek ve vakıflara dokunulmayacaktı. Fakat Balkan Savaşlarının patlak vermesi ile bu protokoller uygulanamadı ve hukuksuzluklar devam etti.⁴⁵ Bulgar Krallığı'nın ilk yıllarında Müslüman ahali yeni cemiyetler kurarak teşkilatlanmayı sürdürmüştür. Tamim-i Maarif ve Teavün-i İslam Cemiyeti adındaki sivil toplum kuruluşu 1910'dan itibaren Müslümanların yaşadıkları kasaba ve köylerde şubeler açarak organize olmuştu. Cemiyetin Sofya'da 9 Aralık 1910 tarihli toplantısında 32 maddelik bir talimatname kabul edilmiştir. Buna göre Bulgaristan'daki bütün Müslümanlar cemiyetin doğal üyesidir. Cemiyet cami, mektep, medrese ve vakıflarının ıslahı ve yenilenmesi için çalışacak ve Müslümanların manen ve maddeten gelişmesine hizmet edecektir. Cemiyet, Müslümanların birliği için çalışacaktır. Ayrıca seçimlerde müşterek hareket etmeyi temin edecektir. Fakir Müslümanlar için yardım sandıkları kurulacaktır. Cemiyet maksadına ulaşabilmek için gazete ve kitaplar neşredecektir.⁴⁶ Balkan Savaşlarının sonunda Bulgaristan ile Osmanlı Devleti arasında yeni bir antlaşma imzalandı. 29 Eylül 1913 tarihinde imzalanan İstanbul Antlaşması'nın 7. maddesine göre Bulgaristan'a terk edilen yerlerdeki Müslüman ahali, Bulgar vatandaşı olacak, fakat dört yıl içinde Osmanlı vatandaşlığına geçebilme hakkına sahip olacaktı. Bu süre zarfında askerlikten ve askerlik bedelinden

⁴⁴ Mümin İsoy, "Bulgaristan Tarih Ders Kitaplarında Türk Azınlığın Yerine İlişkin Bazı Gözlemler", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, Temmuz 2014, s. 38-40.

⁴⁵ Emine Bayraktarova, *Bulgaristan'daki Müslüman Azınlıkların Statüsü (1908-1919)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Cevdet Küçük, İstanbul 2009, s. 261-263.

⁴⁶ *Bulgaristan Tamim-i Maarif ve Teavün-i İslam Cemiyeti Talimatnamesi*, Avitaranyan Matbaası, Filibe 1910, s. 1-12.

muaf olacaklardı. Bununla birlikte Müslümanlar mallarını da üçüncü kişiler vasıtasıyla idare edebileceklerdi. Ayrıca 1909 tarihli Konsolosluk Beynamesi de tekrar yürürlüğe konacaktı. 8. Maddeye göre de Bulgaristan'da yaşayan Müslümanlar, Bulgarların sahip oldukları bütün haklara sahip olacaklardı. Müslümanlara din ve vicdan hürriyeti sağlanacak ve Müslümanların adetlerine riayet edilecekti. Ayrıca hutbelerde Sultan'ın ismi zikredilmeye devam edecekti. Bulgaristan'da bulunan Cemaat-i İslamiyye ve bundan sonra tesis edilecek kurumlara ve onların mal edinme haklarına saygı gösterilecekti. Adı geçen kurumsal yapı kendi liderlerini serbestçe seçebilecekti.⁴⁷ Antlaşmanın ek hükümlerinde müftüler konusu ele alınmıştı. Buna göre Sofya'da ikamet edecek olan ve Bulgaristan Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı ile İstanbul'daki Meşihat Makamı arasındaki ilişkilere aracılık edecek ve dinî ve medenî konularda şer'î hükümleri uygulayacak bir Başmüftü bulunacaktı. Başmüftü'yü vilayetlerdeki diğer müftüler seçecek, onları da Müslüman ahali seçecekti.⁴⁸ Görüldüğü gibi bu hususlar büyük ölçüde yukarıda ifade ettiğimiz Berlin Antlaşması'nın hükümlerine benzemektedir. Fakat bu hükümler tam olarak uygulanmadan Birinci Dünya Harbi'nin patlak vermesi, eski hukuksuz uygulamaları geri getirdi. Savaşın sona 1919'da Müslümanların Dinî ve İdarî Teşkilatları Nizamnamesi uygulamaya kondu. Nihayet 1925 yılında Bulgaristan Müslümanlarının temel haklarını ihtiva eden yeni bir antlaşma yapılmıştır.⁴⁹ Bulgaristan'da yapılan bu düzenleme ve kanunları İslam Cemaati yakından takip etmekteydi. Hatta bunlar, Türkçeye tercüme edilerek kitapçık hâlinde basılıyordu. Mesela "23 Mayıs 1919 tarihli ve 12 numaralı irade-i Çarî ile tasdik olunarak Hükümet Ceridesi'nin 26 Haziran 1919 tarihli nüshasında neşredilmiş" olup Müslümanların dinî kurumlarının idare şeklini ve yapısını belirleyen nizamname Mehmed Celil tarafından tercüme edilip basılmıştı.⁵⁰

Bulgaristan Prensiği döneminde ve Bulgaristan Krallığı'nın ilk devirlerinde bölgedeki Müslüman Türklerin durumu bu şekilde iken 1910 yılında Rusçuk Vakası dediğimiz bir hadise vuku bulmuştur. Şimdi bu olayın sebepleri ve mahiyeti üzerindeki değerlendirmelerimize geçebiliriz.

⁴⁷ *Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye-Bulgaristan İstanbul Muahedenamesi (29 Eylül 1913)*, Babialı Hariciyye Nezareti Yayınları, Matbaa-i Osmaniyye, Dersaadet 1330, s. 7-10.

⁴⁸ Hakov, *a.g.e.*, s. 476.

⁴⁹ Bayraktarova, *Bulgaristan'daki Müslüman Azınlıkların Statüsü (1908-1919)*, s. 263.

⁵⁰ *Bulgaristan Çarlığı Dahlinde Müslüman Müessesat-ı Diniyye İdare ve Teşkilatı Nizamnamesi*, (çev.) Müessesat-ı Diniyye ve Vakfiyye Müdürü Mehmed Celil, Neşreden: Ragıb Matşof, Çiftçi Bileğisi Matbaası, 1920.

3.1. Rusçuk Vakası'nın Mahiyeti ve Sebepleri

Bu konuda Osmanlı resmî kurumlarına intikal eden ilk evrak 11 Mart 1910 (26 Şubat 1325) tarihlidir. Osmanlı Devleti'nin Rusçuk Şehbenderliğinden Sofya Sefaretine gönderilen belgede belirtildiğine göre, Rusçuk'ta bir Müslüman kızı bir Bulgar tarafından evlenme vaadiyle kandırılmıştır. Bir süre sonra kızın Rusçuk Müftülüğüne teslim edilmesine karar verilmiştir. Bunu engellemek için 500 kişilik bir Bulgar grubu gösteri düzenlemiştir. Rusçuk Şehbenderi Osman Nuri'nin görüşüne göre bu gösteriden bir olay çıkması, yani bir vukuatın tezahür etmesi muhtemeldir.⁵¹

Rusçuk Şehbenderi Osman Nuri Bey, Rusçuk Vakası veya Rusçuk Hadisesi olarak isimlendirilen bu olayı, Sofya Sefaretine gönderdiği ikinci yazısında tafsilatıyla anlatmıştır. Buna göre Bulgaristan Milli Bankası'nın Rusçuk şubesi memurlarından 45 yaşındaki Yordan İstefanof'un (Jordan Stefanov) iki yıl önce karısı ölmüştür. Bu kişi, Rusçuk'taki Karaali Camisi İmamı Hafız Mehmed Efendi'nin 15 yaşındaki kızı Emine Safveti'yi kandırarak (iğfal) Hristiyanlığa geçmesi için ikna etmiştir. Yordan İstefanof, kızın Hristiyanlığa geçeceğini söyleyerek onunla evlenmek istediğini mahallî hükümete başvurmuştur. Daha sonra bu kişi, evlenme başvurusunu yapması için Emine Safveti'yi de ikna etmiştir. Bu olay Müslümanlar arasında tepkiye ve galeyana sebep olmuştur. Ayrıca mevcut Bulgar kanunlarına göre 17 yaşını geçmeyen kızların evlenmeleri yasaktır. Bulgaristan'daki Müslüman halkın teşkilatı olan Cemiyet-i İslamiye, oluşturduğu bir heyeti Rusçuk Mutasarrıfı'na⁵² göndermiştir. Heyet, bu evliliğin kanundaki yaş engeli sebebiyle yasa dışı olduğunu söyleyerek kızın ailesine teslim edilmesini istemiştir. Heyet, kızın Yordan ile ilk karşılaştığında daha da küçük olduğunu, dolayısıyla kendi rızasının muteber olamayacağını söylemiştir. Ayrıca ortada bir zorlamanın olduğunu, bu yüzden Yordan hakkında kanuni işlem yapılmasını istemiştir. Fakat heyetin bu talebi reddedilmiştir. Üstelik Yordan isimli Bulgar ile Emine Safveti'nin nikahlarının yapılması için bir komisyon kurulmuştur. Bunun üzerine Rusçuk Müftülüğü ile İslam ahalisi, Bulgaristan İçişleri Bakanlığı ile Mezhepler Bakanlığına telgraf çekerek alınan kararı şikâyet etmişlerdir.⁵³ Bir süre sonra Bulgar makamları geri adım atmıştır. Çünkü o yıllarda Rusçuk sancağında 150.000 civarında Müslüman yaşadığı için Rusçuk yöneticileri bu olaydan dolayı tedirgin olmuştur. Rusçuk

⁵¹ BOA. *HR.SFR.04*, 618/64, (11.03.1910).

⁵² Arşiv belgesinde "Rusçuk Prefesi" olarak da geçmektedir. Bkz. BOA. *HR.SFR.04*, 618/64, (11.03.1910).

⁵³ BOA, *HR.SFR.04*, 618/64, (11.03.1910).

MUSTAFA DURDU

Mutasarrıfı ve Fırka Kumandanı, Müftü Efendi'yi makama çağırılmışlar ve kendisine Müslüman ahaliyi teskin ettiği takdirde kızı ailesine teslim edeceklerini ve istedikleri yere göndereceklerini vaat etmişlerdir. Müftü Efendi, bu vaat üzerine Müslümanlara teminat vermiştir. Böylece Müslümanlar, kızı Bulgar halkının elinden zorla almağa kalkışmamışlardır. Kızın ailesi de evlatlarını aldıktan sonra Bulgaristan'ın başka bir yerine veya Osmanlı memleketlerinden birine gitmeye hazır olduğunu bildirmiştir. Ayrıca Rusçuk Müslümanları da ailenin Osmanlı ülkesine gitmesini istemektedir. Müslüman halk, Rusçuk Mutasarrıfı'nın verdiği sözü tutarak kızı ailesine teslim etmesi için Osmanlı Şehbenderi'nden yardım istemişlerdir.⁵⁴ Bu sırada Yordan gelişmelerden memnun olmamış ve kızın Müftü'ye teslim edilmesini engellemek maksadıyla başına topladığı 500 kişi ile 10 Mart 1910 günü öğleden sonra Zabıta Dairesinin önüne gelmiştir. Kalabalık, Müslüman karşıtı gösteri yapmaya başlamıştır. Bir süre sonra toplanan protestocuların sayısı 2000 kişiye çıkmıştır.⁵⁵

Protestocuların tavırları, bölgenin Müslüman halkında korku ve endişeye sebep olmuştur. Bunun üzerine Müslümanlar iş ve dükkânlarını terk ederek kahvehanelerde toplanmaya başlamışlar ve bir olayın çıkmaması için yetkililerden gösterinin engellenmesini istemişlerdir. Fakat yerel yöneticiler, yeterli sayıda jandarmanın olmadığı gerekçesiyle bu konuda bir şey yapamayacaklarını belirtmişlerdir. Gösteri, gece saat 09.00'a kadar vukuatsız bir şekilde devam etmiştir. Bu süre zarfında Rusçuk yöneticileri, daha önce verdikleri sözden dönerek kızın mahkemeye sevk edileceğini Rusçuk Müftüsü'ne bildirmişlerdir. Bunun üzerine Rusçuk Müslümanlarının ileri gelenleri, 11 Mart sabahı Osmanlı Şehbenderi Osman Nuri Bey ile görüşerek meselenin bir an önce çözüme kavuşturulması için Sofya Sefaretinin Bulgar makamlarıyla diplomasi yürütmesini istemişlerdir. Rusçuk Şehbenderi de Müslümanların bu isteğini Sofya Sefaretine bildirmiştir.⁵⁶

Olay mahkemeye havale edildikten sonra Rusçuk Bidayet Mahkemesi, kızın çocuk yaşta olması sebebiyle kendi rızası ile din değiştirmesinin ve evlenmesinin kanunlarda yasak olduğuna dayanarak Emine Safveti'nin babasının evine gönderilmesine karar vermiştir. Fakat dava İstinaf Mahkemesine taşınmıştır. Bununla birlikte buradan da aynı karar çıkmış ve Emine babasına teslim edilmiştir. Fakat bu kararı sindiremeyen

⁵⁴ BOA, *HR.SFR.04*, 490/29, 8, (13.03.1910).

⁵⁵ BOA, *HR.SFR.04*, 618/64, (11.03.1910).

⁵⁶ BOA, *HR.SFR.04*, 618/64, (11.03.1910).

OSMANLI ARŞIV BELGELERİNE GÖRE BULGARİSTAN'DA 1910 YILINDA MEYDANA
GELEN SOSYOLOJİK VE POLİTİK BİR OLAY: RUSÇUK VAKASI

Yordan, birkaç arkadaşı ile silahlanarak Hafız Mehmed Efendi'nin yaşadığı evin karşısında bulunan bir Bulgar'ın evine girmiş ve buradan saldırıya (tecavüz) başlamıştır. Bunun üzerine Türk aileyi korumak üzere iki jandarma nöbetçi tayin edilmiş ve Yordan uyarılmıştır.⁵⁷

Olay, İstanbul basını tarafından da takip edilmektedir. Yeni Tasvir-i Efkâr gazetesi, olayı özetlerken bir Bulgar banka memurunun Müslüman bir kızı kaçırıp onunla evlendiğini, daha sonra kızın babası ve Rusçuk Müftüsü'nün buna itiraz ettiğini nihayet yapılan yargılama sonucunda kızın babasına geri verildiğini bildirmektedir. Bu karara Bulgar ahalisi son derece öfkelenmiştir. Habere göre Bulgarlar kızı birkaç defa kaçırmaya teşebbüs etmişlerdir.⁵⁸ Bu kaçırma teşebbüslerini Rusçuk Şehbenderi'nin raporlarından takip edebiliriz.

Rusçuk Şehbenderi Osman Nuri Bey, ayrıntıların yer aldığı raporlardan başka anlık gelişmeleri de telgrafla Sofya'ya bildirmekteydi. Bu telgraflardan biri de 14 Mart 1910 tarihlidir. Burada belirtildiğine göre 13 Mart 1910 gecesi kızı kaçırmak üzere Hafız Mehmed Efendi'nin evine silahlı baskın düzenlenmiştir. Bunun üzerine bölgeye zabıta gönderilmiş ve iki saldırgan zorla alınmıştır. Bu saldırıda bazıları yaralanmıştır. Şehbender, bu yaralanma olayının doğrulanmadığını da belirttiikten sonra gösterinin hâlâ devam ettiğini bildirmektedir.⁵⁹ İşin ilginç tarafı ise Yordan ve arkadaşları, saldırıya geçmeden önce kızın bulunduğu evin etrafında dolaştıkları hâlde hükümetin buna sessiz kalmasıdır. Üstelik silahlı saldırganların eve baskın düzenleyeceği önceden istihbar edilmişti.⁶⁰

Yordan ve arkadaşları buldukları evden çıkarıldıktan sonra geceleyin Hafız Mehmed Efendi'nin evini tekrar basmak ve oğlu Reşid'i öldürmek için çarşıda pazarda hazırlık yapmaya başlamışlardır. Bu esnada etraftaki Müslümanları da sürekli olarak tahkir ve taciz ederek kışkırtmaya çalışmışlardır. Bütün bu olup bitenler herkesin gözü önünde cereyan ettiği hâlde mahallî hükümet yetkilileri bu duruma tepkisiz kalmıştır. Çünkü

⁵⁷ BOA, *HR.SFR.04*, 618/70, (13.03.1910).

⁵⁸ *Yeni Tasvir-i Efkâr*, Numara 285, 16 Mart 1910, s. 7-8. Gazetede ki haber aşağıda belirtileceği gibi Rusçuk Şehbenderi'nin raporlarından biraz farklıdır. Daha doğrusu gazeteye ulaşan haber özet olup mahiyeti araştırılmadan ve olayın ayrıntılarından bahsedilmeden oluşturulmuştur. Haber metninin 14 ve 15 Mart tarihli olması bunda etkili olabilir. Çünkü haberin ayrıntıları henüz gazeteye ulaşmamış olabilir.

⁵⁹ BOA, *HR.SFR.04*, 490/29, 2, (13.03.1910).

⁶⁰ BOA, *HR.SFR.04*, 490/29, 4, (13.03.1910).

MUSTAFA DURDU

Ruşuk Mutasarrıfı olan şahıs bir Türk ve İslam aleyhtarı olarak bilinen Mösyö P. Zlatev'dir. Önceden Rusuk İstinaf Mahkemesi Başkanı olan bu kişi daha sonra Rusuk Mutasarrıfı⁶¹ olarak tayin edilmiştir. Rusuk'taki Türkler, hükümetin bu olaylar karşısında lakayıt davranmasını Mösyö Zlatev'in kötü niyetine yormaktadır. Çünkü bu kişi, olaylar karşısında korunmayı talep eden Müslümanları rencide edip askerî kuvvet ile tehdit etmiştir. Üstelik silahlanarak ve kanunlara karşı gelerek hareket eden Türk ve İslam karşıtlarını tutuklamadığı gibi onları engelleyici bir önlem de aldırمامıştır. Ayrıca bu kişiler başlangıçta birkaç kişiden ibaret iken kısa bir süre sonra çoğalmışlardır. Adı geçen Mutasarrıf, idari işlere de bigânedir. Ayrıca olaylar karşısında gaflet içerisinde⁶².

Yordan ve etrafına topladığı grup, yaptıkları hazırlıklar doğrultusunda geceleyin Hafız Mehmed Efendi'nin evine tekrar saldırmışlardır. Bu saldırıda silah da kullanılmıştır. Bunun üzerine olay mahalline gelen güvenlik güçleri Emine Safveti'yi polis merkezine götürmüştür. 13 Mart sabahı saat 10.00'dan sonra kiliseden çıkan Hristiyan ahalî, önlerinde mızıkâ olduğu hâlde topluca polis merkezine gitmişlerdir. Bu topluluk içinde pek çok devlet memuru ile Rusuk Mutasarrıfı'nın kâtipi de yer almıştır. Hatta bu kâtip polis dairesinde Emine ile 10 dakika kadar yalnız bir şekilde görüşmüştür. Kâtip, polis dairesinden çıktıktan sonra polisler Emine Safveti'yi dışarıda bekleyen kalabalığa teslim etmiştir. Neticede Emine, bu kalabalık tarafından alınıp bir eve götürülmüştür. Olayı rapor eden Osmanlı Şehbenderi, naklettiği bu malumattaki bazı ayrıntıları etraftaki insanlardan ve görgü tanıklarından duyduğunu belirtmektedir.⁶³

Emine'nin götürüldüğü evin çatısına zafer simgesi olarak iki adet bayrak dikilmiştir. Daha sonra evin yanında toplanan kalabalık, Bulgaristan'da iktidarda olan Demokratlar aleyhine gösteri düzenlemeye başlamışlardır. Aslında gösteri yapan grup, Bulgaristan'daki hükümetin muhalifleri olup bu olayı büyük bir vaka hâline getirerek sorumluluğu hükümete yükleme gayreti içerisine girmişlerdir. Nihai amaçları ise hükümeti düşürmektir. Gösteri yapmalarının sebebi de budur. Bir anlamda amaç, olayı politize ederek istismar etmektir. Muhalifler arasında başı çekenler ise Halk

⁶¹ İncelediğimiz arşiv belgelerinde bazen "mutasarrıf" bazen de "prefe" (le prefet) kelimesi kullanılmıştır.

⁶² BOA, *HR.SFR.04*, 618/70, (13.03.1910).

⁶³ BOA, *HR.SFR.04*, 618/70, (13.03.1910).

OSMANLI ARŞİV BELGELERİNE GÖRE BULGARİSTAN'DA 1910 YILINDA MEYDANA
GELEN SOSYOLOJİK VE POLİTİK BİR OLAY: RUSÇUK VAKASI

Partisi⁶⁴ üyeleri ile Stambolistlerdir.⁶⁵ Hükümet, olayların bu şekilde gelişip siyasi mahiyet kazandığını görünce hemen tutumunu değiştirmiş ve kızı geri alma bahanesiyle bölgeye askerî kuvvet sevk etmiştir. Bölgeye gelen askerlere aralıklarla üç defa ateş emri verilmiş ve göstericilerden 100'e yakın kişi yaralanmıştır. Yaralılar hastaneye kaldırılmış ve bunlardan 20'si ölmüştür. Süvari askerinin bu saldırısı esnasında bir hayli kadın ve çocuk da yaralanmıştır.⁶⁶ Burada Rusçuk yetkililerinin tavrı değişikliği dikkat çekmektedir. Önceki pasif tutumlarının bir anda değişmesi, hükümet muhaliflerinin olayı siyasi emelleri için kullanmaları üzerine olmuştur.

Olayın ayrıntıları kaynaklara göre farklılıklar arz etmektedir. Mesela Osman Nuri Bey'in raporları ile Bulgar gazetelerinden alıntı yapan İstanbul basınının haberleri kısmen farklıdır. Mesela, Rusçuk'tan gönderilen ve Azadamard gazetesinde yayınlanan mektuplara göre, mahkemenin verdiği kararı tanımayan Bulgar şovenleri, kızın Yordan Stefanov'a geri verilmesi için protesto gösterileri düzenlerler. Binlerce kişi, Rusçuk Müftüsü'nün evinin önünde toplanarak pencerelerini taşlarlar. Bunun üzerine kız tekrar karakola teslim edilir. Ertesi günü tekrar toplanan kalabalık yukarıda belirtildiği üzere polis karakoluna giderek zorla kızı alırlar ve Stefanov'un evine götürürler. Kalabalık evin önünde düğün şenlikleri tertip ederek hora⁶⁷ teperler. Sonra bir bölük süvari askeri evin önündeki şenlik yerine gelir ve kalabalığın dağılmasını ve kızın karakola teslim edilmesini ister. Şenlik yapan göstericilerin bütünü sarhoştur. Gelen askerlere taş ve silahlarla saldırırlar ve bazılarını attan indirip üzerlerinden geçerek çiğnerler. Bunun üzerine takviye süvari ve piyadeler gelir ve kalabalık üzerine atlarını sürerler. Birçok kişi ezilerek yaralanır. Kalabalık, taşlarla saldırıya geçer ve bazı askerleri yaralarlar. General Dimitriyev, havaya ateş etme emri verir. Bunun üzerine kalabalık telgraf tellerini keserek iletişimi engeller ve askere karşı gelir. Bunun üzerine General Dimitriyev saldırgan kalabalığa doğrudan ateş etme emri verince 25 kişi ölür, 60 civarında kişi de yaralanır. Bundan sonra da ülke

⁶⁴ Arşiv belgesinde Narodnak Partisi olarak geçmektedir. Bu kelime Bulgarca "Narodna Partiya" şeklinde telaffuz edilmekle birlikte anlamına istinaden biz Halk Partisi şeklinde ifade ettik. Bkz. BOA, *HR.SFR.04*, 618/70, (13.03.1910); *HR.SFR.04*, 490/29, 11; *HR.SFR.04*, 490/29, 3, (13.03.1910).

⁶⁵ Arşiv belgelerinde "İstanbulistler" şeklinde geçmektedir.

⁶⁶ BOA, *HR.SFR.04*, 618/70, (13.03.1910); *HR.SFR.04*, 490/29, 11; *HR.SFR.04*, 490/29, 3, (13.03.1910).

⁶⁷ Trakya yöresinde oynanan bir çeşit halk oyunu. Bkz. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-79752/trakya-oyunlari.html>;

https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/22247/mod_resource/content/1/HALK%20DAN%20SLARI.pdf, (10.02.2024).

çapında ordu ve hükümet aleyhine şiddetli gösteriler başlar.⁶⁸ Görüldüğü üzere Bulgar gazetesinden alınan bu haber daha ayrıntılıdır.

Türk basınında yer alan ve Bulgar gazetelerine dayandırılan haberlere göre Bulgaristan İçişleri Bakanı Mihail Takev, Rusçuk'ta henüz çatışmalar yaşanmadan önce meydana gelen olaylar üzerine bir emirname yayınlamakla hukukun üstünlüğü prensibinden hareketle mahkeme kararına herkesin uymasını istemiştir. Takev, Rusçuk makamlarına gönderdiği bu emirnamede Emine Safveti'nin Stefanov'un evinden alınıp babasına teslim edilmesini ve bu konuda kolluk güçlerinden istifade edilmesini emretmektedir. Bu emirlere uyma noktasında kusur gösterenlerin büyük bir mesuliyete girecekleri de hatırlatılmaktadır. Mösyö Takev, derhal kalabalığın dağıtılıp Emine'nin ellerinden alınmasını emretmektedir. Bunun üzerine Rusçuk'tan gelen cevabî telgrafta kalabalığın son derece hiddetli olduğu, kanlı bir olay çıkarmadan Emine'yi ellerinden almanın mümkün olmadığı ifade edilmiştir. Mösyö Takev ise gerekirse 2-3 bin cesedin çiğnenip Emine'nin alınmasını ve babasına teslim edilmesini istemiştir. Sofya'daki Türk Sefiri Asım Bey de bu vaka ile İslami haysiyetin ayaklar altına alınmış olduğunu ve bunun Babıali tarafından çok vahim telakki edileceğini ifade ederek gerekli önlemlerin alınmasını istemiştir. Bunun üzerine Mösyö Takev telefonla ateş emrini vermiştir.⁶⁹

Rusçuk Hadisesi olarak da bilinen bu olay İstanbul'daki Türk basınında geniş bir şekilde ele alınmıştır. 15 Mart 1910 tarihli Yeni İdam gazetesi, Rusçuk Hadisesi başlığı altında bu haberi okurlarına duyurmuştur. Burada daha fazla detayın olduğu göze çarpmaktadır. Ayrıca haber, Rusçuk'tan alınan resmî malumata dayandırılmaktadır. Buna göre göstericiler, askerlere taş vs. ile saldırmıştır. Bunun üzerine askerler havaya ateş açmakla yetinmiştir. Fakat göstericiler General Dimitriyev'i yaralayınca askerler ateş etmeye başlamışlardır. Neticede 15 kişi ölmüş, 30 kişi de ağır yaralanmıştır. Olayların büyümemesi için de Tırnova'dan Rusçuk'a takviye kuvvetler sevk edilmiştir. Rusçuk'tan alınan tam malumata göre ise ölü sayısı 32, ağır yaralı sayısı da 17'dir. Ayrıca birçok kişi de hafif yaralanmıştır. Gazetenin Rusçuk'tan edindiği özel bilgilere göre göstericiler, General Dimitriyev'in evinin önünde protesto eylemi gerçekleştirmişler ve bu sırada General'in evinin camlarını kırmışlardır. Bu arada olaylara sebep olan Yordan

⁶⁸ *Sabah*, Numara 7359, 18 Mart 1910, s. 2-3.

⁶⁹ *Sabah*, Numara 7359, 18 Mart 1910, s. 3.

OSMANLI ARŞIV BELGELERİNE GÖRE BULGARİSTAN'DA 1910 YILINDA MEYDANA
GELEN SOSYOLOJİK VE POLİTİK BİR OLAY: RUSÇUK VAKASI

ile Türk kızı Emine firar etmişlerdir.⁷⁰ İstanbul'daki başka bir gazete haberinde de ölenlerin çoğunun Sosyalistlerden olduğu ifade edildikten sonra toplam 60 kişinin de kılıç darbeleriyle yaralandığı ifade edilmektedir. Bazı askerlerin de taş darbeleriyle yaralandığı belirtilmektedir.⁷¹

Şehbender'in ifadesine göre olayın gerçekleştiği günden beri, yani iki gündür şehrin çeşitli yerlerine kordonlar çekilmiş ve geçişler yasaklanmıştır. Şehirdeki dükkânların çoğu kapalıdır. Ayrıca 14 Mart 1910 saat 09.00'da sıkıyönetim ilan edilmiştir. Aynı gün öğle treniyle Rusçuk'a gelen İçişleri Bakanı Mihail Takev, yuhalanarak karşılanmış ve arabasının arkasından tenekeler atılmıştır. Hristiyan halkın çoğu, aynı gün sarhoş bir hâlde kışla civarında toplanmışlar ve ertesi gün mutasarrıflık önüne gelerek hükümet aleyhindeki gösterilerine devam etmişlerdir. Şehirde devriyeler sokaklarda dolaşmaya başlamışlar ve nihayet 15 Mart 1910 (2 Mart 1326)'da şehirde asayiş sağlanmıştır. Bununla birlikte muhalif partilerin taraftarları matem sembolü olarak evlerine ve dükkânlarına siyah bayraklar asmışlardır. Bu olaya önyak olanların çoğu Osmanlı vatandaşı Makedonyalılar ve Makedonya komitecileridir. Şehbender Osman Nuri'nin ifadesine göre bunların hüviyetleri de tahkik edilmektedir. Şehbender, yeni bir olay meydana geldiği takdirde bunu ivedi olarak telgrafla bildireceğini de söylemektedir.⁷² Rusçuk Vakası'nın patlak verdiği 1910 yılında Bulgaristan basınında Makedonya konusu ön planda idi. Bulgar basını, Türklerin Makedonya'da reform yapmaktan aciz kaldığını, oradaki Bulgarları işkencelerle göçe zorladığını ve yerlerine Türkleri yerleştirdiğini yazıyordu. Bulgar basınının bu iftira ve tezviratını İngiliz ve Fransız basını da tasvip etmekteydi.⁷³

Sofya'da yayınlanan bazı Bulgar gazeteleri de Rusçuk'taki olaylarda Makedonyalı firarilerin etkili olduğunu, bunların Rusçuk Hristiyanlarını Müslümanlara karşı kışkırttığını yazmaktaydı.⁷⁴ Filibe'deki mahallî gazeteler de Rusçuk Vakası'yla ilgili birçok neşriyat yapmıştır. Osmanlı Devleti'nin Filibe Başşehbenderi, bu gazetelerden edindiği fikirleri ve öngörülerini 20 Mart 1910 tarihli arızası ile Hariciye Nezaretine yazmıştır. Buna göre, Filibe

⁷⁰ *Yeni İkdâm*, Numara 2, 15 Mart 1910, s. 2.

⁷¹ *Tanin*, Numara 554, 19 Mart 1910, s. 2.

⁷² BOA. *HR.SFR.04*, 618/70, (13.03.1910); *HR.SFR.04*, 490/29, 11; *HR.SFR.04*, 490/29, 3, (13.03.1910).

⁷³ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 9, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 253.

⁷⁴ *Sabah*, Numara 7359, 18 Mart 1910, s. 3.

gazeteleri de olayların arkasında Makedonyalı komitecilerin⁷⁵ olduğunu doğrulamaktadır. Gazeteler, mahkeme kararını protesto eden ve halkı bu yönde tahrik edenlerin Makedonyalı Bulgarlar olduğunu belirtmektedir. Bunlar Makedonya’da Bulgar kızlarının Müslüman Türklerle evlendirildiği şeklinde bir tezviratta bulunmuşlar ve Rusçuk’ta tam tersi bir durum olmasını millî bir gurur vesilesi addederek Bulgarları galeyana getirmişlerdir.⁷⁶ Olayın meydana geldiği gün Sofya Sefaretinden Rusçuk’taki Osmanlı Şehbenderliğine çekilen bir telgrafta, Osmanlı tebaasının tecavüzlerden korunması için Şehbenderin Rusçuk Mutasarrıfı ve gerekirse orada bulunan İçişleri Bakanı Takev ile görüşmesi istenmiştir.⁷⁷ Bahsedilen Makedonyalı komiteciler ile muhalif partilerin taraftarları, Rusçuk’a bağlı köylerdeki Hristiyan ahaliyi de mevcut hükümet aleyhine kışkırtarak Rusçuk üzerine saldırı düzenlemeye teşvik etmişlerdir. Hükümet bu haber üzerine Tırnova’dan Rusçuk’a iki tabur asker daha sevk etmiştir. Şehbender, Müslüman ahalinin korunma talep ettiğini, fakat şehir kordon altında olduğu için daha fazla bilgi alamadığını belirtmektedir.⁷⁸ Osmanlı Devleti’nin Sofya Sefiri Asım Bey de gerekli önlemlerin alınarak Rusçuk’taki Türklerin muhafaza edilmesi için Bulgaristan Dışişleri Bakanı General Stefan Paprikov nezdinde girişimlerde bulunmuştur. Dışişleri Bakanı da icap edenin yapılacağını vaat etmiştir.⁷⁹ Olay Rusçuk’taki Bulgar gazetelerinde geniş bir şekilde ele alınmıştır. Rusçuk Şehbenderliği, konu ile ilgili olarak *Skorpionŭ* (СКОРПИОНЪ) gazetesinin ilgili sayfasını Sofya Sefaretine göndermiştir.⁸⁰ Rusçuk’ta yayınlanan haftalık *Rusensko Eho* (РУСЕНСКО ЕХО) gazetesinin 71. sayısına ait bazı sayfaları da Sofya Sefaretine gönderilmiştir. Rusçuk Ahali-i İslamiyyesi imzası ve 23 Mart 1910 (10 Mart 1326) tarihi ile adı geçen gazete sayfasının bazı bölümleri işaretlenmiş ve derkenar düşülmüştür. Buradaki notlarda belirtildiğine göre, bu gazete konuyu başka şekilde göstererek Bulgarları Müslümanlara saldırması için kışkırtmaktadır. Ayrıca bazı bilgileri de çarpıtmaktadır. Hafız Mehmed Efendi’nin İstanbul’a

⁷⁵ Makedonya komiteleri olarak tanımlanan Bulgar çeteleri, Makedonya’da terör eylemleri yaparak Müslümanlara yönelik büyük katliamlara imza atmışlardır. Özellikle 1903 yılında “Vilayat-ı Selase” olarak bilinen Selanik, Manastır ve Kosova vilayetlerinde demiryollarını havaya uçurmak, telgraf hatlarını tahrip etmek ve İslam köylerini basarak ahaliyi katletmek şeklinde kanlı eylemlerde bulunmuşlardır. Bkz. Tahsin Uzer, *Makedonya Eşkışyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 140-159.

⁷⁶ BOA, *HR.SYS.*, 2949/57, (20.03.1910).

⁷⁷ BOA, *HR.SFR.04*, 490/29, 12, (13.03.1910).

⁷⁸ BOA, *HR.SFR.04*, 490/29, 3, (13.03.1910).

⁷⁹ *Yeni İkdâm*, Numara 2, 15 Mart 1910, s. 2.

⁸⁰ Şehbender’in gönderdiği *Skorpionŭ* (СКОРПИОНЪ) gazetesine ait sayfanın da bulunduğu yer: BOA, *HR.SFR.04*, 490/29, 20, (13.03.1910).

OSMANLI ARŞİV BELGELERİNE GÖRE BULGARİSTAN'DA 1910 YILINDA MEYDANA
GELEN SOSYOLOJİK VE POLİTİK BİR OLAY: RUSÇUK VAKASI

göç etmek istemesi ile ilgili kısım da çarpıtılmıştır. Gerçekte Hafız Mehmed Efendi'yi makamına davet eden bizzat Rusçuk Belediye Başkanı olmuştur. Hafız Mehmed Efendi de davete icabet etmiştir. Başkan, göç meselesini gündeme getirmiş. Ayrıca ona Emine Hanım'ın yerini de sormuş. Mehmed Efendi, "Yerini siz bilirsiniz. Kızımı evimden siz aldınız, ben yine sizden isterim." demiş. Bunun üzerine Başkan, "Sen git de biz kızı arayacağız" demiştir. Bu notların nihayetinde "Mercinin nazar ve dikkatini celbederiz".⁸¹ kaydı olduğuna göre, gazete Rusçuk Türklerinin ileri gelenleri tarafından, muhtemelen de Rusçuk Müftüsü tarafından Rusçuk Şehbenderhanesine gönderilmiştir.

Sofya'da yayınlanan gazeteler de halkı kışkırtmak için ellerinden geleni yapmaktaydı. Bunlardan Dnevnik gazetesinde yayınlanan bir başmakalede, Kral Ferdinand'ın yakın zamanda yapacağı İstanbul ziyareti kastedilerek "Bulgar kanı üstünden İstanbul'a" ifadesi yer almaktaydı. Makalede mealen şu ifadeler yer verilmişti: "Bulgar askerinin silahı nefret sebebi olmuştur. Bulgar muharipliği haysiyeti sükût etmiştir". Rusçuk'taki insan katliamının masum halkın üniformalı kardeşleri tarafından yapıldığı, ahaliyi vurma emrini İçişleri Bakanı Takev'in verdiği, fakat bu olayda hem Bakan'ın hem de ona itaat eden polis ve askerlerin katil ve sorumlu oldukları vurgulanmaktadır. Makalede Bulgar hükümeti suçlanırken bu katliamın Türkiye'yi memnun etmek ve Bulgar Çarı'nın İstanbul'a gidebilmesi için yapıldığı söylenmekteydi. Ayrıca Bulgaristan hükümetinin Makedonya'daki bedbahtlığa sağır olduğu, İstanbul'da ise hor görüldüğü belirtilmekteydi. Yazıda, bu cemile yapılmasaydı İstanbul'a hoş görünmenin mümkün olmayacağı ironisi yapılyordu. Türkiye'nin Sofya Sefiri Asım Bey'in Müslüman kızı Emine'nin iade edilmediği takdirde Kral Ferdinand'ın İstanbul'a gitmesinin zor olacağını söylemesi üzerine İçişleri Bakanlığı telefonla göstericilere müdahale emri verdiği belirtilmekteydi. Gazete bir anlamda bu kanlı vakanın sorumluluğunu Bulgar hükümetine yıkmaktaydı.⁸² Oysa Bulgaristan Dışişleri Bakanlığının hükümet taraftarı olan *Preporets* (Пряпорец) gazetesinde yayınladığı bir beyanatında bu hususta Asım Bey tarafından herhangi bir teşebbüste bulunulmadığı ifade edilmekteydi.⁸³

Bu tarihlerde Bulgar Kralı Ferdinand'ın resmî bir ziyaret için İstanbul'a gitmesi planlanmaktaydı. Seyahat özel bir trenle yapılacaktı. 21

⁸¹ BOA, HR.SFR.04, 490/29, 27 (13.03.1910).

⁸² *Tanin*, Numara 554, 19 Mart 1910, s. 2.

⁸³ *Sabah*, Numara 7360, 19 Mart 1910, s. 3.

Mart 1910 tarihinden itibaren toplam bir hafta süren bu geziye katılanlar arasında Kraliçe Eleonore, Başvekil Malinov, Dışişleri Bakanı Paprikov, Başyaver General Markov, General Botev ve General Savov gibi üst düzey erkan da bulunmaktaydı.⁸⁴ Oysa Sofya’da yayınlanan ve Makedonya mahfilleri ve muhalefet partileri ile irtibatlı olan bazı gazeteler Ferdinand’ın İstanbul’a gitmesine büyük öfke duymaktaydılar. Bu gazeteler, seyahatin Bulgaristan’ın çıkarlarına aykırı olduğunu yazıyorlardı. Sofya’da yayın yapan bu muhalif gazeteler bir Türk kızının sebep olduğu Rusçuk Vakası yüzünden milletin matemde olduğu bir sırada yapılan bu ziyaretin isabetli olmadığını belirtmişlerdi. Hatta bu tür haberlere göre Bulgaristan’ın güneyinde yaşayan Bulgarların, matem sembolü olarak ellerinde siyah bayraklar bulunduğu hâlde Ferdinand’ın bindiği trenin uğradığı istasyonlarda gösteriler yapacakları ifade edilmekteydi.⁸⁵ İstanbul’un önemli basın organlarından *Yeni Tasvir-i Efkâr* gazetesi de bu ziyareti içeren yazılar yayınlamıştı. Gazete muharrirlerinden Filibeli Ahmed Hilmi Bey, Bulgaristan’daki bazı matbuatın ve muhaliflerin bu ziyarete karşı olduklarını vurgulamaktaydı. Yazara göre muhalifler, İstanbul ziyaretinin Bulgaristan’ı yöneten iktidar partisinin menfaatine olduğunu, fakat milli çıkarlara hizmet etmediğini iddia etmekteydiler. Bu iddiayı sadece muhalefet partileri değil, Makedonya komitecileri de desteklemekteydi.⁸⁶ Bu dönemde Makedonya’da Yunan, Sırp ve Bulgar çetecileri, komitecileri aktif durumda idi. Her biri Makedonya topraklarını kendi ülkelerine katmak için terör faaliyetleri gerçekleştirmekteydi. Çetecilik konusunda en ileri giden devlet Bulgaristan idi. Makedonya’daki Bulgar çeteleri doğrudan Kral Ferdinand’a bağlı idi. Makedonya’daki ajan ve konsoloslardan para ve direktif alan komiteciler bölgeye anarşi getirmişlerdi.⁸⁷

Bulgar matbuatı Rusçuk Vakası üzerine ordu ve Demokratlar aleyhinde kışkırtıcı yayın yaparak hükümetin istifasını talep etmiştir. Rusçuk’taki Türkler ise bu vakada son derece soğukkanlı davranarak Bulgarlara insanlık dersi vermişlerdir. Vakadan sonra Kral Ferdinand ve Kraliçe Eleonore de son derece endişelidir. Bu esnada Başvekil Malinov, Bulgaristan Ulusal Meclisi’nde (Sobranya) Rusçuk Vakası hakkında kısa bir

⁸⁴ Bu gezi hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. Cengiz Yolcu, “Bulgar Çarı Çarlar Kenti’nde”, *Osmanlı İstanbul’u*, III, (ed.) Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız ve Emrah Safa Gürkan, İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015, s. 244-288.

⁸⁵ *Tanin*, Numara 554, 19 Mart 1910, s. 2.

⁸⁶ Filibeli Ahmed Hilmi, “Bulgaristan Kralı’nın Dersaadet’i Ziyareti”, *Yeni Tasvir-i Efkâr*, Numara: 291, 22 Mart 1910. s. 1.

⁸⁷ Karal, *a.g.e.*, s. 253.

OSMANLI ARŞİV BELGELERİNE GÖRE BULGARİSTAN'DA 1910 YILINDA MEYDANA
GELEN SOSYOLOJİK VE POLİTİK BİR OLAY: RUSÇUK VAKASI

açıklama yaptıktan sonra bir beyanname yayınlamıştır. Beyannamede askerin sadece görevini yaptığı, bu olaylara sebep olanların kanunlara itaat etmeyip hislerine göre hareket ettikleri vurgulanmıştır.⁸⁸

Bu arada Emine Safveti'nin ailesi kızlarının nerede olduğu ile ilgili bilgi arayışına girişmişlerdir. Bu amaçla kızın ebeveyni Sofya'daki sefarethanelere ve bakanlıklara 21 Mart 1910 tarihinde telgraflar çekmiştir. Bununla birlikte telgrafçılar bu telgrafları kısmen kabul etmek istemişlerdir. Çünkü Rusçuk'taki telgrafhane sansür altında tutulmaktadır. Dolayısıyla telgrafların yerlerine ulaşıp ulaşmadıkları da meçhuldür. Bununla birlikte Emine Hanım'ın nerede olduğu ile ilgili bir bilgi ancak 24 Mart 1910 tarihli bir telgrafta yer almaktadır. Bulgarca olan telgrafın arka sayfasında yer alan ve Hıfzı imzasını taşıyan Türkçe bir notta, adı geçen tarihte Rusçuk'tan gelen Hafız Sıdkî Efendi'den alınan bir bilgi aktarılmaktadır. Buna göre Emine Hanım, hükümetçe malum olan bir yerde muhafaza altında tutulmaktadır.⁸⁹ Yine Rusçuk Şehbenderliğine gönderilen imzasız bir notta 30 Mart 1910 tarihinde Rusçuk Belediye Başkanı,⁹⁰ kızın babası Hafız Mehmed Efendi'yi çağırıştır. İhtiyar Hoca'ya kahve ısmarladıktan sonra “Hoca Efendi, seni camiden taretmişler, diye işitiyorum.” demiştir. Hoca Efendi de “Ben ihtiyarım, hastayım; camiye gitmiyorum.” diye cevap vermiştir. Belediye Başkanı, kızın nerede olduğunu sorunca Hafız Mehmed Efendi “Siz daha iyi bilirsiniz.” demiştir. Bunun üzerine Belediye Başkanı, kızın Bükreş'te olduğunu ve din değiştirdiğini bildirmiştir. Kızın babası, Hristiyan olsa da kızını kabul edeceğini söyleyince Başkan da kızı arayacağını söylemiştir. Belediye Başkanı, önceki telgrafın kim tarafından çekildiğini sorunca Hafız Mehmed Efendi, bizzat kendisinin telgrafı getirdiğini ifade etmiştir. Hafız Mehmed, Belediye Başkanı'nın yanından ayrılınca orada bekleyen Gospodin Yovançev adında biri önüne geçerek “Hoca, sen kızdan vazgeç, o artık gâvur oldu, bu kadar kana sebep oldu. Daha mı vazgeçmeyeceksin.” demiştir. Bunun üzerine Hafız Mehmed, kızından vazgeçemeyeceğini bildirmiştir.⁹¹ Bu cevap üzerine Gospodin Yovançev, kızının Makedonyalılarının elinde olduğunu, onların elinden kimsenin alamayacağını söyleyerek “Zabita memurları kızı onların elinden kurtarmağa giderken seni önlerine katacaklar.” diyerek hiddetlenmiştir. İhtiyar Hoca

⁸⁸ *Sabah*, Numara 7359, 18 Mart 1910, s. 3.

⁸⁹ BOA, *HR.SFR.04*, 490/29, 25-26, (13.03.1910).

⁹⁰ Söz konusu arşiv belgesinde, “Belediye Başkanı” anlamında Bulgarca “Grado Naçalnik” ve “Naçalnik” kelimeleri geçmektedir.

⁹¹ BOA, *HR.SFR.04*, 490/29, 31, (13.03.1910).

Efendi ise kızını evinden hükümetin aldığı, dolayısıyla yine onların getirmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁹²

Ruşçuk Şehbenderi Osman Nuri Efendi, Emine Hanım'ın akıbetini öğrenmek üzere Rusçuk Mutasarrıfı ile bir görüşme yapmıştır. 4 Nisan 1910 tarihli yazısında belirttiğine göre Osman Nuri Efendi, Emine Hanım'dan isabetli bir şekilde "sabi" diye bahsetmiştir. Görüşme esnasında konuyu Emine Hanım'ın durumuna getiren Şehbender, olaylar yatıştıktan sonra Emine Hanım'ın tekrar meydana çıkarılarak yeni olaylara sebebiyet verilmemesinin anlaşılır bir durum olduğunu beyan ettikten sonra yakında kızın babasıyla beraber Osmanlı ülkesine gönderilmesinin münasip olacağını söylemiştir. Sofya Sefareti Maslahatgüzarı da 9 Nisan 1910 tarihinde Şehbender'e gönderdiği bir yazıda bu konuda Rusçuk Mutasarrıfı'nın da düşüncesinin öğrenilerek bu yolda hareket edilmesinin uygun olacağını söylemiştir.⁹³

3.2. Rusçuk Vakası'nın Sonuçları

3.2.1. Müslümanlara Yönelik Baskılar ve Şiddet Eylemleri

Ruşçuk Vakası esnasında Müslümanlardan ölen olmamıştır. Bununla birlikte olay, şehirdeki Müslümanlar için kötü sonuçlar doğurmuştur. Çatışmanın olduğu gün Rusçuk'taki Müslüman halk sokaklara çıkmamış ve gizlenmişlerdir. Vaka sırasında o bölgede bulunan bir Müslüman kulağında hafifçe yaralanmıştır. Bazı Müslümanların fesi ve sarığı yırtılmış, bazıları da hakarete maruz kalmıştır. 14 Mart 1910'da Halk Partisine mensup bir avukat, siyah bayrak açarak ahaliyi etrafına toplamış ve Demokratların halkı askere kırdırıldığını söyleyerek kalabalığı tahrik etmiştir. Bunun üzerine Hristiyan ahali bazı mescitlerin, camilerin ve askerî birliğin kumandanı bulunan şahsın⁹⁴ evinin camlarını taşlamışlardır. Ayrıca Osmanlı vatandaşı olan birkaç kasap ve yemişçinin dükkânları yağma edilmiştir. Göstericiler, hâlâ bölgede bulduklarından Osmanlı Şehbenderliği bu olayı araştırma fırsatı bulamamıştır.⁹⁵

⁹² BOA, *HR.SFR.04*, 490/29, 31, (13.03.1910).

⁹³ BOA, *HR.SFR.04*, 490/29, 28, (13.03.1910); *HR.SFR.04*, 619/27, 2, (10.05.1910).

⁹⁴ General Dimitriyev, bkz. *Yeni İkdam*, Numara 2, 15 Mart 1910, s. 2.

⁹⁵ BOA, *HR.SFR.04*, 618/70, (13.03.1910); *HR.SFR.04*, 490/29, 11; *HR.SFR.04*, 490/29, 3, (13.03.1910).

OSMANLI ARŞIV BELGELERİNE GÖRE BULGARİSTAN'DA 1910 YILINDA MEYDANA
GELEN SOSYOLOJİK VE POLİTİK BİR OLAY: RUSÇUK VAKASI

Bulgarların tehditlerine ve şiddetine maruz kalan bazı Müslümanlar çareyi Osmanlı Şehbenderliğine sığınmakta bulmuştur. Rusçuk'ta olaylar esnasında öldürülen kişilerin cenaze merasiminde bazı Hristiyanlar Osmanlı tebaasından birkaç kişiyi darbetmiş ve mezarlık dönüşü Müslüman mahallelerine saldıracaklarını ifade etmişlerdir. Bunun üzerine Osmanlı tebaasından birçok kişi Osmanlı Şehbenderhanesine iltica etmiştir. Osmanlı Şehbenderi Osman Nuri de Rusçuk Mutasarrıfı'na giderek bu konuda tedbir alınmasını istemiştir. Rusçuk'ta Bosnalı Müslümanlar da bulunmaktadır. Bosna Avusturya-Macaristan yönetimi altında olduğu için Bosnalı Müslümanlar da durumu Avusturya Konsolosluğuna bildirmişlerdir. Avusturya Konsolosu da aynı şekilde Rusçuk Mutasarrıfı'na giderek önlem alınmasını istemiştir.⁹⁶ Bunun üzerine Müslüman mahalleleri yeterli sayıda güvenlik kuvveti ile korumaya alınmıştır. Ayrıca bir jandarma ve bir süvari de Osmanlı Şehbenderliği önünde bir iki saat nöbet tutmuş ve şehirde yeterli sayıda piyade ve süvari birlikleri devriyeye başlamışlardır.⁹⁷

Rusçuk olayının akisleri başka Bulgar vilayetlerinde de hissedilmiştir. Mesela Silistre'de de Müslümanlar, Bulgarlar tarafından tedirgin edilmiştir. Silistre'den gönderilen imzasız bir mektupta belirtildiğine göre Silistre ve ona bağlı beldelerdeki Osmanlı vatandaşı Müslümanlara ve yerli İslam ahalisine Bulgarlar tarafından eziyet edilmektedir. Bunun en bariz örneği, 16 Mart Çarşamba günü akşamında Silistre çarşısında yaşanmıştır. Silistre Bidayet Mahkemesi hâkiminin oğlu, yanında bir arkadaşıyla çarşı içerisinde bulunan bir bozacı dükkânına girerek birer boza içmişlerdir. Adı geçen hâkimin oğlu olan Bulgar, dükkân sahibi İbrahim oğlu Ahmed'e bir delik yarım frank vermiştir. Bozacı Ahmed bu paranın geçmediğini söyleyince iki Bulgar, Silistre'nin Makedonya olmadığını söyleyerek Ahmed'e birkaç tokat vurunca arbeye yaşanmıştır. Kahvehanede oturan diğer Bulgarlar da olay yerine gelerek etrafı sarmışlar ve kavgayı şiddetlendirmişlerdir. Bu olayı anlatan şahıs Osmanlı diplomatlarını bilgilendirerek zor durumda bulduklarını dolaylı yünden ifade etmektedir.⁹⁸

Şehbender'in dediği gibi, Rusçuk Vakası kamuoyunda büyük galeyanlara sebep olmuştur. Dolayısıyla bunu fırsat bilen fırkalar siyasi emeller peşinde koşarken bu meselenin Müslümanlar yüzünden çıktığını

⁹⁶ BOA, *HR.SFR.04*, 618/73, (16.03.1910).

⁹⁷ BOA, *HR.SFR.04*, 490/29, 9, (13.03.1910).

⁹⁸ BOA, *HR.SFR.04*, 490729, 17, (13.03.1910).

düşünenler de kargaşa ortamı oluşturarak Müslümanlara yönelik bir katliamın başlamasını ve onların hane ve dükkanlarının yağma edilmesini ümit etmektedirler. Fakat Bulgar hükümetinin sonradan uygulamaya koyduğu sert askerî önlemler bu gibi durumların ortaya çıkmasını engellemiştir.⁹⁹

Ruşçuk Vakası'ndan sonra Rusçuk Müftüsü Ali Ziya Efendi, mahallî hükümet tarafından hedef tahtasına oturtulmuştur. Müftü Efendi'nin hukuka ve İslami konulara muhalif olan uygulamalara şiddetle karşı çıkması ve son olarak Rusçuk Vakası olarak bilinen bu hadisede Müslümanların onurunu yere düşürmemek ve hukukun uygulanmasını sağlamak amacıyla yaptığı faaliyetler Rusçuk yönetimini rahatsız etmiştir. Rusçuk yerel hükümeti, Müftü Ali Ziya Efendi'nin yapılacak seçimlerde yeniden seçilmemesi için özel memurlar ve jandarmalar görevlendirerek Rusçuk Türklerini tehdit ettirmiştir. Müftü Efendi'nin aleyhine bir nevi seçim kampanyası yürütülmüştür. Buna rağmen Ali Ziya Efendi, oyların büyük çoğunluğunu alarak yeniden müftü seçilmiştir. Bunun üzerine Rusçuk yönetimi, daha önce Bulgaristan hükümeti tarafından hazırlanan nizamname gereğince Ali Ziya Efendi'nin icazetnamesi olmadığı gerekçesiyle seçimin feshedilmesi için Sofya'ya müracaat etmiştir. Oysa adı geçen nizamnameden sonraki bir tarihte Osmanlı hükümeti ile Bulgar hükümeti arasında imzalanan bir protokole bağlı olan mukavelenamenin ikinci maddesine göre Bulgaristan müftülerinin şer'î yeterliliklerinin olup olmadığı hususu Başmüftülük ve Meşihat Makamı tarafından tespit edilecektir. Rusçuk Şehbenderi'nin endişesi ise bu hükmün ihlal edilmesi ihtimalidir. Bu durumu Sofya Sefaretine bildirdikten sonra Müftü Ali Ziya Efendi'nin Edirne Darulhadisinden mezun olup her türlü şer'î donanımına ve diğer adaylara tercih edilebilecek yeterli birikime sahip olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Bulgarca'yı da çok iyi bildiği için seçim sonucunun tasdik edilmesini istirham etmektedir.¹⁰⁰ Şehbender bir anlamda, bahsedilen mukavele maddesinin ihlal edilebilme ihtimalini göz önünde tutarak böyle bir tehlikeyi önceden karşılamaktadır.

Bütün bu olup bitenler, Rusçuk'taki Türk ve Müslümanların durumunu daha da kötüleştirmiştir. Yukarıda bahsetmiş olduğumuz müftü seçimi konusundaki hukuksuzluğa karşı çıkan Rusçuk Belediye Başkan Yardımcısı Hüseyin Bey ve Rusçuk Belediye Meclisi Üyelerinden Hüsnü Efendi ile Tahtacızade İbrahim Efendi ve onun damadının mutlaka öldürülecekleri havadisinin halk arasında yayılması sonrasında Rusçuk

⁹⁹ BOA, *HR.SFR.04*, 490/29, 29, (13.03.1910).

¹⁰⁰ BOA, *HR.SFR.04*, 619/59, (25.05.1910).

OSMANLI ARŞİV BELGELERİNE GÖRE BULGARİSTAN'DA 1910 YILINDA MEYDANA
GELEN SOSYOLOJİK VE POLİTİK BİR OLAY: RUSÇUK VAKASI

Müslümanları korku ve ümitsizliğe düşmüşlerdir. Rusçuk'taki Müslümanlara yapılan baskılara seyirci kalan zabitanın tavrı sebebiyle bölgedeki İslam ahalisinin hükümete olan güvensizliği artmıştır. Bu yüzden Rusçuk'taki Müslümanların ekserisi Osmanlı memleketlerine göç etmek için hazırlıklara başlamışlardır. Hatta birkaç Türk, ilk etapta ailelerini Köstence yolu ile İstanbul'a göndermiştir.¹⁰¹

3.2.2. Bulgaristan Genelinde Yapılan Mitingler

Rusçuk Vakası, Bulgaristan genelinde büyük infiallere sebep olmuştur. İstanbul'da yayın yapan Levant Herald gazetesinin haberlerine göre özellikle muhalifler olayın en büyük sorumlusu olarak gördükleri İçişleri Bakanı Takev'in istifasını istemişlerdir. Rusçuk ahalisi de Kraliçe Eleonore'un şehre gelmesini beklemektedirler. Göstericilere ateş emri veren bölük kumandanlarından biri olan Rusçuklu Yüzbaşı Lenikov, babası tarafından evden kovulmuştur. Rusçuk'taki yerel basın Lenikov'un babasından övgüyle bahsetmiştir. Bulgaristan gazetelerinden Balkanska Tribuna gazetesinin haberine göre Rusçuk'taki subaylar, halkın öfkesinden korktukları için Zıştovi'ye firar etmeye başlamışlardır. Bakan Takev, birkaç yerde hakarete uğramıştır. Yapılan protesto gösterilerine katılan bazı memurlar azledilmiştir. Aynı gazetenin haberine göre halkın öfkesinin saraya çevrilmesini engellemek için Mösyö Takev'in istifa ettiği söylentileri yayılmıştır. Gazete haberlerine göre olayla ilgili olarak birçok kişi tutuklanmıştır. Rusçuk'ta hükümet taraftarları da firar etmeye başlamıştır. Bulgaristan'ın birçok şehrinde büyük mitingler tertip etmek için hazırlıklar yapılmaktadır. Hükümet asayişini sağlamak için polis merkezlerini askerlerle doldurmuştur. Kral Ferdinand'la birlikte İstanbul'u ziyaret edecekleri bildirilen Bulgar milletvekilleri, son olaydan ve bilhassa Bulgar basınında çıkan Osmanlı hükümeti karşıtı yazılardan sonra ziyareti ertelemişlerdir. Bununla birlikte Bulgar milletvekilleri Ferdinand'ın ülkeye dönüşünden birkaç gün sonra Osmanlı Devleti'ni ziyaret edeceklerini bildirmişlerdir.¹⁰²

Sofya Sefareti Maslahatgüzarı tarafından Hariciye Nezaretine gönderilen bir belgede bildirildiğine göre Rusçuk Vakası'nda hükümetin icraatını beğenmeyen muhalifler, hükümeti tenkit ve telin etmek amacıyla Sofya ve Rusçuk'tan başka Yanbolu, Plevne, Filibe, Pazarcık, Tırnova,

¹⁰¹ BOA, *HR.SFR.04*, 490/29, 29, (13.03.1910).

¹⁰² *Sabah*, Numara 7360, 19 Mart 1910, s. 3.

Rahova, İvraca ve Köstendil’de de protesto mitingleri icra etmişlerdir.¹⁰³ İstanbul basınına da yansıyan bu mitinglerin bir kısmını Liberal Parti organize ederken sosyalistler de mitinglerin yapılmasında etkili olmuştur.¹⁰⁴ Osmanlı diplomatları bu mitinglerin muhalif fırkalar tarafından tertip edildiğini ve iktidardaki hükümeti düşürmeye matuf olduğunu söylemektedirler. Muhalifler, Rusçuk Vakası’nı buna bir vesile ittihaz etmişlerdir. Fakat bu mitinglerin amacına ulaşması da beklenmemektedir. Bulgar hükümetini en sert tenkit edenler ise Radoslavistler ile Stambolistler olarak bilinen gruplardır.¹⁰⁵ Filibe Başşehbenderi, Sofya Sefaretine gönderdiği bir telgrafında Rusçuk’taki elim olayın Filibe kamuoyunda da galeyana sebep olduğunu, bu yüzden muhalif partiler tarafından hükümeti protesto etmek üzere bir miting tertip edileceğini haber vermiştir. Başşehbenderin ifadesine göre Bulgar hükümetinin dış politikada daha önceki şaibesinden sonra iç politikada da bu şekilde leke alması muhalifler arasında hükümetin düşeceği beklentisini getirmiştir.¹⁰⁶ Bu muhalif gruplar, nihayet Filibe’de de hükümeti tenkit edip Rusçuk halkına destek olmak için 17 Mart 1910 sabahı bahsedilen mitingi düzenlemişlerdir. Bu mitingde adı geçen muhalif partilere mensup olan Moldovanski ve İvan Popov nutuk atmışlardır. Mitinge yaklaşık 5.000 kişi katılmıştır. Bunların çoğunluğu köylülerdir. Çünkü bu mitingin yapıldığı gün Filibe’nin pazarı olup mitinge katılanlar aslında pazara gelen köylülerdir. Miting sonunda bir sonuç bildirgesi okunmuş ve burada Rusçuk olayında ölenlerin ailelerine, yaralılara ve tüm Rusçuklulara geçmiş olsun dilekleri sunulmuştur. Bildiride Demokratlardan oluşan hükümetin anayasa aleyhinde hareket ederek halka zulmettiği, kamuoyuna kulak asmadığı ve Rusçuk Vakası’yla beraber konumunun tamamıyla sarsıldığı iddia edilerek hükümet istifaya davet edilmiştir. Rusçuk Vakası bir anlamda muhalifler tarafından bir iç politika malzemesi ve siyasi polemik aracı hâline getirilmiştir. Filibe’deki mitingde ilan edilen bildiride hükümetin başka icraatları da eleştiri konusu edilmiştir. Mesela hükümetin bir süre önce yaptığı bazı reformların Bulgaristan Ulusal Meclisi’nde (Sobranya) millete tasdik ettirilmesi gerekirken bu yapılmamıştır. Muhaliflerin iddiasına göre bunun sebebi, hükümetin seçimlerde çoğunluğu kazanamayacağını bilmesidir. Mitingde meclis seçimlerinin derhal yapılması için hükümete çağrıda bulunulmuş ve Rusçuk Vakası’na sebep olan güvenlik güçlerinin cezalandırılmasını istenmiştir. Ayrıca orduya, millî hedefleri gerçekleştirmesi konusunda Bulgar halkının tam desteğinin olduğu da vurgulanmıştır. Mitingdeki

¹⁰³ BOA, *HR.SYS.*, 2949/56, (18.03.1910).

¹⁰⁴ *Tanin*, Numara 557, 22 Mart 1910, s. 3.

¹⁰⁵ BOA, *HR.SFR.04*, 490/29, 6, (13.03.1910).

¹⁰⁶ BOA, *HR.SFR.04*, 490/29, 14, (13.03.1910).

OSMANLI ARŞIV BELGELERİNE GÖRE BULGARİSTAN'DA 1910 YILINDA MEYDANA
GELEN SOSYOLOJİK VE POLİTİK BİR OLAY: RUSÇUK VAKASI

konuşmacılardan olan Mösyö Popov, mitingden önce üst düzey askerî erkan tarafından çağrılmış ve kendisiyle bir görüşme yapılmıştır. Popov konuşmasında, Bulgar ordusunun Türk ve Yunan orduları gibi olmadığını ve millî gayeleri gerçekleştirmeye memur olduğunu ifade ederek bu yüzden lüzumlu bir kurum olduğunu ifade etmiştir. Filibe Başşehbenderi'ne göre askerler mitingden önce Mösyö Popov'a bazı telkinlerde bulunmuş olacak ki konuşmasında ordu ile ilgili olumlu bir tavır sergilemiştir.¹⁰⁷

Bulgaristan'daki mitinglere, Türk basını da ilgi göstermiştir. Tanin gazetesinin bir haberinde 17 Mart 1910'da Sofya'da düzenlenmesi düşünülen protesto mitinginin güvenlik güçlerinin kararı ile bir sonraki pazar gününe ertelendiği bildirilmektedir. Haberde belirtildiğine göre Sofya'da da polis ve askerler güvenliği sağlamak üzere sokaklarda devriye gezerek göstericileri engellemişlerdir.¹⁰⁸ Kostantinopol Ajansı'nın haberine göre, ertelenen miting nihayet Sofya'da yapılmıştır. Mitingi üniversite öğrencileri organize etmiştir. Binlerce kişinin katıldığı mitingde askerler ve hükümet kabinesi protesto edilmiştir. Toplanan kalabalık mitingden sonra yasak olmasına rağmen Sofya caddelerinde yürüyüşe geçmiştir. Kalabalığın başında bulunan üniversite öğrencileri ellerinde ölü kemikleri ve kafatasları ile yürümüşlerdir. Polis ve askerler kalabalığı dağıtmıştır. Fakat gece vakti de gösteriler devam etmiş ve kalabalık ile askerler arasında çatışma çıkmıştır. Gazetelerin kışkırtıcı haberleri de böyle olayların çıkmasına sebep olmaktadır.¹⁰⁹

Rusçuk'taki Osmanlı Şehbenderi Osman Nuri, Rusçuk Polis Müdürü ile bir görüşme yapmıştır. Polis Müdürü, sokaklar görünüşte sakin olsa da muhalif partilerin kışkırtmalarının el altından devam ettiğini ve durumun vahim olduğunu söylemiştir. Bununla birlikte çıkan olaylarla ilgili bir süre önce başlatılan soruşturma sonuçlanmıştır. Buna göre, olayların muhalif partilerin taraftarlarınca tertip edildiği ve sonradan Makedonyalı komitecilerin işin içine girerek serseri takımından bazı kişileri para ile tutup olaylara sebep olduğu tahakkuk etmiştir. Ayrıca Makedonyalı meşhur bir komiteci ile adamlarının Rusçuk'ta olduğu da yetkililere ihbar edilmiştir.¹¹⁰

¹⁰⁷ BOA, *HR.SFR.04*, 490/29, 7, (13.03.1910).

¹⁰⁸ *Tanin*, Numara 554, 19 Mart 1910, s. 2.

¹⁰⁹ *Sabah*, Numara 7359, 18 Mart 1910, s. 2-3.

¹¹⁰ BOA, *HR.SFR.04*, 490/29, 9, (13.03.1910). Bu olaylarda bahsi geçen Makedonyalı komiteler, bir süredir Osmanlı makamları tarafından araştırılmaktadır. Şöyle ki, Selanik Valisi İbrahim Hayrullah Bey'in Sofya Sefaretinden tahkik edilmesini istediği bir istihbarata göre Vırhovistler (Върховист) ile Osmanlı Makedonyası'ndan firar eden Tsantralist (Цантралист) reisleri Bulgaristan'da "Otonomya Makedonya" adında bir komite kurup fikir ve eylem

Makedonyalı Bulgar komitecileri, Makedonya'yı Bulgaristan'a ilhak etmek için Makedonya'da ve Bulgaristan'da propaganda faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Bulgaristan'daki propagandaları mitingler tertip etmek, gazete ve ilannameler yayımlamak şeklinde olmuştur. Mesela Rusçuk'ta "Makedonya" isimli bir gazete yayımlamışlardır. Bütün bunların amacı da Bulgarların zihinlerinde Makedonya meselesini canlı tutmak, para toplamak ve komitelere adam devşirmektir.¹¹¹

Rusçuk Şehberderi'nin Sofya Sefirliğine gönderdiği 18 Mart 1910 Cuma tarihli yazısına göre Rusçuk'ta askerî zabıta aleyhine yükselen galeyana devam etmekle birlikte alınan askerî önlemler ve yayınlanan sert beyannameler ile yeni bir vukuat gelişmemiştir. Bununla birlikte muhalifler, pazar günü düzenlemeyi düşündükleri büyük bir miting için köylere davetiyeler, ilanlar göndermişlerse de yerel hükümet mitingin yapılmasını yasaklamıştır. Daha önce polis dairesinden zorla alınıp götürülen Emine Safvetî Hanım'ın kurtarılması için ise henüz bir girişimde bulunulmamıştır.¹¹² 20 Mart 1910 tarihinde Sofya'da yeni bir protesto mitingi düzenlenmiştir. Aynı tarihte Vidin'de de bir miting yapılmıştır. Bu mitinglere katılım yoğun olsa da güvenlik güçlerinin aldığı tedbirler sayesinde herhangi olumsuz bir olay vuku bulmamıştır.¹¹³ Vidin Şehbender Vekili mitingin yapıldığı günün gecesi saat 10.00'da durumu telgraf ile Sofya Sefaretine bildirmiştir.¹¹⁴ Vidin Şehbender Vekili Eyyub Ahmed'in Sofya Sefarethanesine gönderdiği 21 Mart 1910 tarihli yazısından anlaşıldığına göre, 20 Mart Pazar günü biri pazar yerinde diğeri de kulüp içinde alafrağa saat 10.00'da Vidin'de iki adet miting yapılmıştır. Bu mitingler diğer şehirlerdeki mitinglere göre cılız ve olaysız geçmiştir. Bu mitingleri Radikal Demokratik Partisi düzenlemiştir. Mitingde güzel konuşması ve Kral Ferdinand muhalifliği ile tanınan ve adı geçen partinin mensubu olan aynı zamanda Sobranya üyesi bulunan Pançev Saranov, hükümet ve Kral Ferdinand aleyhinde uzun uzadıya konuştuğundan

birliğine varmışlar ve havaların ısınması ile Makedonya'ya çeteler göndereceklerdir. Bunun için de Sofya, Rusçuk ve Şumnu'da bazı askerler görevlerinden istifa ederek bu komiteye katılmışlardır. Bu istihbarat Sofya Sefareti, Rusçuk Şehbenderliği ve Şumnu Müftülüğüne sorulmuştur. Diplomatlardan gelen cevaplara göre bu istihbarî bilgi henüz doğrulanamamıştır. Selanik Valiliğinin yazısı 9 Mart 1910 tarihlidir. Bk. BOA, *HR.SFR.04*, 248/63, (27.03.1910). Burada bahsedilen istihbarî bilgi, Rusçuk'taki olayların sorumlularından birinin Makedonyalı komiteciler olması gerçeği ile uyusmaktadır.

¹¹¹ Mahir Aydın, "Arşiv Belgeleriyle Makedonya'da Bulgar Çete Faaliyetleri", *Osmanlı Araştırmaları*, Cilt 9, Sayı 9, 1989, s. 211-212.

¹¹² BOA, *HR.SFR.04*, 490/29, 16, (13.03.1910); *HR.SFR.04*, 618/81, (18.03.1910).

¹¹³ BOA, *HR.SFR.04*, 490/29, 15, (13.03.1910); *HR. SYS*. 2949/58, (21.03.1910).

¹¹⁴ BOA, *HR.SFR.04*, 490/29, 18, (13.03.1910).

OSMANLI ARŞİV BELGELERİNE GÖRE BULGARİSTAN'DA 1910 YILINDA MEYDANA
GELEN SOSYOLOJİK VE POLİTİK BİR OLAY: RUSÇUK VAKASI

sonra “Milleti kanlar içinde bırakarak İstanbul’a giden Ferdinand’ı istemeyiz.” sözleri ile konuşmasını bitirmiştir. Mitingde söz alan diğer bir konuşmacı da Dr. Todor Bezov olmuştur. O da konuşmasında hükümet aleyhinde sözler sarf ettikten sonra Rusçuk olayına müftü ile şehirdeki Müslümanların taassuplarının sebep olduğuna yönelik birtakım tezviratlarda bulunmuştur. Bununla beraber her iki konuşmada da Bulgar askerinin vahşetinden bahsedilmiştir. Vidin’de haftalık olarak yayınlanan Skorpion gazetesinde de Rusçuk vakası ile ilgili bir makale yayınlanmıştır.¹¹⁵

Filibe’deki mahallî gazeteler de Rusçuk’taki gösterileri Makedonyalı Bulgarlara bağlamaktadır. Makedonyalıların, aynı zamanda Bulgaristan’daki Stambolistler ve Radoslavistlere mensubiyetleri bulunmaktadır. Dolayısıyla adı geçen fırka mensuplarının da bu olaydan istifade etmek istedikleri şüphesizdir. Bu arada Demokratlardan oluşan mevcut hükümetin, Bulgaristan Ulusal Meclisi’nin zorlamasıyla Stambolistleri yargılamaya yönelik inceleme başlatılmasına onay vermesi, Stambolistler için büyük bir tehlike arz etmiştir. Bu yüzden Stambolistlerle Radoslavistler bir anlamda ittifak kurmuşlar, hedef birliğine gitmişlerdir. Amaçları da hükümeti sert tedbirler almaya zorlamaktır. Bu iki fırka, daha önce Filibe’de iş birliği anlaşması yapmış ve Rusçuk Vakası’yla birlikte de amaçlarına ulaşmışlardır. Rusçuk Vakası’yla ilgili ayrıntılı bilgiler veren Filibe’deki gazeteler de daha çok bu iki fırkaya meyillidir. Filibe Başşehbenderi’nin düşüncesine göre Rusçuk Vakası ile iktidardaki Demokratların lekelenmiş oldukları şüphesizdir. Ayrıca Rusçuk Askerî Daire Müfettişi General Radko Dimitriev de lekelenmiştir. Bu kişi daha önce Prens Aleksandr olayına karıştığı için Rusya’ya iltica etmiş sonra Prens Ferdinand’a rağmen Konstantin Stoilov zamanında affedilerek orduya tekrar alınmış ve Rusya’nın müdahalesiyle Sofya’da Erkân-ı Harbiye Başkanlığına kadar yükselmiştir. Fakat sonradan Kral’ın güvenliği için Sofya’dan uzaklaştırılarak Rusçuk’a tayin edilmiştir. Dolayısıyla böyle bir şahsın Rusçuk Vakası sebebiyle prestij kaybetmesinden hem Stambolistler hem de Radoslavistler, hatta Kral Ferdinand bile memnun olmuştur. Filibe Başşehbenderi’nin tahminine göre Rusçuk’taki bu iki fırkanın birlikte hareket ederek hükümeti zor durumda bırakmak istediklerini anlayan Mösyö Mihail Takev, sert emirler çıkarmak zorunda kalmıştır. Rusçuk Mutasarrıfı başlangıçta Emine Safveti ve Yordan olayına hiçbir önem vermezken olayın bu şekilde başka taraflara çekildiğini anlayınca kanunun verdiği yetkiden istifade ederek askerden yardım istemiş ve asker de fazlasıyla görevini yapmıştır. Bu olayların neticesinde prestij kaybettiği için mevcut hükümetin

¹¹⁵ BOA, *HR.SFR.04*, 490/29, 23, (13.03.1910).

durumu sarsılmıştır. Belki de hükümet düşecek ve Stambolistlerin yargılama işi de sona erecektir. Ayrıca Stambolistlerin muhakeme altına alınmalarına Kral Ferdinand da karşıdır.¹¹⁶ Bu iki fırka, gazetelerinde yaptıkları neşriyatlarında Rusçuk olaylarında hükümetin tutumunu Kral'ın İstanbul'a yapacağı ziyaret öncesinde Demokratların Babıali'ye bir jesti olarak değerlendirmektedirler. Bununla birlikte Kral Ferdinand'ın Stambolistlerle Radoslavistlere özel ilgisi vardır. Bunu dikkate alan Filibe Başşehbenderi, Kral Ferdinand'ın Bulgaristan'daki Demokrat kabinesinin düşmesine meyilli olduğunu düşünmektedir. Demokratların iktidardan düşmesi de doğal olarak arzu edilecek bir durumdur. Çünkü bunların resmî beyanları ile icraatları arasında fark dikkate şayanıdır. Filibe Başşehbenderi izlenimlerini ve öngörülerini bu şekilde ifade ettikten sonra Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan ile ilişkileri konusunda da bazı önerilerde bulunmaktadır. Buna göre Bulgaristan politikamızın önemli bir esasa bağlanması, Sofya'da yeni bir kabinesinin kurulmasıyla mümkündür. Osmanlı Şehbenderi, bu değerlendirmelerini Osmanlı Hariciye Nezaretine de yazdığını ifade etmiştir.¹¹⁷

Varna şehrinde de Rusçuk Vakası'nı protesto etmek üzere bir miting tertip edilmiştir. 20 Mart 1910 tarihinde sabah vakti Varna Belediyesi önünde icra edilen mitinge 1500 kişi katılmıştır. Miting Halk Partisinin Varna'daki ileri gelenlerinden Av. Jeko Jekov tarafından organize edilmiştir. Mitingde sırasıyla Sosyalistlerden Av. Stoyanov, Liberal Partinin Varna İl Başkanı Av. P. Lenikov, Stoyan Rusev ve Av. Jeko Jekov birer konuşma yapmışlardır. Konuşmacılar Bulgar hükümetini ve Demokratları eleştirmişlerdir. Miting olaysız bir şekilde sona ermiştir.¹¹⁸

Görünürde Rusçuk'taki olayları telin etmek için organize edilen, hakikatte ise muhalefet partilerinin iktidar partisini düşürmek adına yaptıkları mitingler bir süre daha devam etmiştir. Olayın meydana geldiği Rusçuk'ta 27 Mart 1910 tarihinde bir miting daha tertip edilmiştir. Hükümet mitinge memur ve talebelerin katılmasını yasaklamıştır. Tüccar takımı da mitinge rağbet etmemiştir. Muhalif partilerin üyeleri tarafından organize edilen miting Rusçuk Mutasarrıflığının önünde gerçekleştirilmiştir. Daha çok avam takımının iştirak ettiği mitingde seyircilerle beraber ancak 300 kişi hazır bulunmuştur. Mitingde yapılan konuşmalar genelde aynı minval üzere

¹¹⁶ BOA, *HR.SFR.04*, 490/29, 21, (13.03.1910).

¹¹⁷ BOA, *HR.SFR.04*, 490/29, 21, (13.03.1910).

¹¹⁸ BOA, *HR.SFR.04*, 490/29, 24, (13.03.1910).

OSMANLI ARŞIV BELGELERİNE GÖRE BULGARİSTAN'DA 1910 YILINDA MEYDANA
GELEN SOSYOLOJİK VE POLİTİK BİR OLAY: RUSÇUK VAKASI

olmuştur. Konuşmalarda, hükümetin yanlış tedbirleri sebebiyle basit bir vakadan ibaret olan hadisenin birçok masumun öldüğü elim bir katliama dönüştüğü vurgulanmıştır.¹¹⁹ Yapılan konuşmalarda, hükümetin kamuoyunu yanıltmak için ahalinin askere hücum etmesi üzerine mecburen silah kullanıldığı yolunda yalan haberler neşrettiği vurgulanarak Bulgar askerini Bulgar milleti aleyhinde kullanan bir kabinenin yönetimde kalmasına tahammül edilemeyeceği belirtilmiştir. Ayrıca, olaydan sonra hadise mahalline Bulgaristan Kralı'nın bizzat gelmesi ve tahkikatı güvenilir kişilere yaptırması gerekirken bu işin sorumlusu olan İçişleri Bakanı Mösyö Takev'in gönderilmesi eleştirilmiştir. Yapılan konuşmalarda Mösyö Takev için "plancı ve deli" gibi vasıflar kullanılmıştır. Konuşmacılar arasında bulunan Av. Dr. Ruçev, devlet yönetimi hakkında konuşurken hükümdarın milletten ibaret olduğunu, dolayısıyla milletin arzu ve temayüllerine uygun hareket etmediği ve kabineyi iktidardan uzaklaştırmadığı takdirde kendisinin de düşürülmesi lâzım geleceğini söylemiştir. Fakat onun bu ifadeleri hoş karşılanmadığı için yanındakiler tarafından eteğinden tutularak kürsüden indirilmiştir. Mitingi tertip edenlerden bazıları toplanan ahalinin 8.000 kişi olduğunu, bazıları da 10.000 veya 12.000 kişi olduğunu tahmin etmişler ve nihayetinde 6.000 kişi adına Sofya'ya telgraf çekilerek hükümetin icraatı protesto edilmiş ve kabinenin istifası istenmiştir. Ayrıca gelecek pazar günü yine toplanmak için civar kasabalara davetiyeler gönderilmesine karar verilmiştir. Sonuç olarak kalabalık, bando önlerinde olduğu hâlde miting alanından ayrılmıştır. Böylece miting olaysız bir şekilde sona ererken Müslümanlar ve Osmanlı hükümeti hakkında hiçbir söz söylenmemiştir. Bununla birlikte miting boyunca nizamiye askerleri ile jandarma Rusçuk Mutasarrıflığı Dairesinde ve civarda bulunan süvari kışlasında silahlı olarak beklemiştir.¹²⁰ Rusçuk Şehbenderi Osman Nuri Bey, kendi tahkikatı ile elde edip bu zamana kadar Sofya Sefaretine raporladığı bilgilerin tamamen gerçekleri yansıttığını da ifade etmektedir. Onun düşüncesine göre Rusçuk Mutasarrıfı'nın işin başlangıcında taassup ve garazkârlıkla ve ahalinin milli duygularını da okşayarak hareket ettiği şüphesizdir. Hatta bu durumu bizzat Rusçuk Mutasarrıfı da itiraf etmiştir. Rusçuk Şehbenderi bir iş için Mutasarrıf'ın yanına gittiğinde bu konu açılmıştır. Mutasarrıf, olaylar başladığında Makedonya'daki Bulgar kızlarının din değiştirip Müslümanlarla evlendirildikleri haberine dayanarak konunun milli bir mesele olduğu, ancak sonradan parti mücadelesi şekline büründüğünü söylemiştir. Olaylar başladığında Rusçuk Müftüsü meselenin kanun dairesinde çözülmesi için ilk

¹¹⁹ BOA, *HR.SFR.04*, 490/29, 29, (13.03.1910); *HR.SFR.04*, 618/97, (27.03.1910).

¹²⁰ BOA, *HR.SFR.04*, 490/29, 29, (13.03.1910).

defa olarak yanına gittiğinde Mutasarrıf, “Makedonya’da Bulgar kızları Müslüman yapıp evlendiriliyor. Burada da bir Müslüman kızı bir Bulgar’a kaçıyor. Kamuoyunun isteği de bu doğrultudadır. Dolayısıyla bu konu ehemmiyet verilecek bir husus değildir.” demiştir.¹²¹ Hatta Yordan’ın olaylardan birkaç gün önce Rusçuk Mutasarrıfı’na müracaat ederek ondan kesin söz aldığı ve kızı birtakım vaat ve tehditlerle kandırdığı da söylenmektedir. Bu arada Rusçuk’taki çatışma ile ilgili ordu tarafından bir komisyon kurulmuş ve olayın müsebbipleri hakkında gizli bir soruşturma yürütülmüştür. Rusçuk Şehbenderi bu tahkikatın neticesi hakkında bilgi sahibi değildir. Bununla birlikte bu soruşturma sonucunda elde edilen bilgilere göre, olaylar esnasında bazı kişilerin birçok insana ve özellikle Makedonya firarilerine 100’er 200’er frank dağıttıkları tespit edilmiştir.¹²²

3.2.3. Emine Safveti’nin Akıbeti

Emine’nin akıbeti bir süre daha meçhul kalmıştır. Rusçuk Şehbenderi Osman Nuri’nin Sofya Sefareti Maslahatgüzarlığına gönderdiği bir yazıda belirttiğine göre Emine’nin karakoldan alınıp götürüldüğü ev asker tarafından kuşatıldığı sırada malum çatışmalar yaşanırken kızın Romanya’ya¹²³ kaçırıldığı haberi yayılmıştır. Sonraları da buna dair birçok rivayetler ortaya atılmıştır. Bununla birlikte Şehbender Bey, güvenilir olmadıkları için bu duyumlara itibar etmemektedir. Gerçekte ise olaylar sırasında veya birkaç gün sonra kız zabıta tarafından bulunmuştur. Hatta 31 Mart 1910’da Emine’yi Polis Müdürü’nün odasında görenler dahi olmuştur. Fakat ailesine teslim edilmediği gibi elim olaylardan sonra halkın güceniğini telafi etmek adına mahkemenin daha önce vermiş olduğu kararı iptal ettirmenin çareleri aranmaya başlanmıştır. Polis Müdürü, Emine’nin kaç yaşında olduğunu tespit amacıyla mektep kayıtlarının incelenmesi için harekete geçmiş ve bunun için rüşdiye heyetine bu konuda bir şahadetname vermeleri için iki jandarma göndermiştir. Rüşdiye yöneticileri ise resmî bir yazı ile talep edilmediği müddetçe bu konuda bir işlem yapamayacaklarını bildirmişlerdir. Kızın babası Hafız Mehmed Efendi de iki günde bir polis dairesine celp olunarak vaat ve tehditlerle davadan feragat ettirilmek istenmiştir. Şehbender Efendi bu son bilginin kesin hakikat olduğunu ifade ederek “mevsukan” tabirini kullanmıştır.¹²⁴ Emine’nin Romanya’ya

¹²¹ BOA, *HR.SFR.04*, 490/29, 29, (13.03.1910).

¹²² BOA, *HR.SFR.04*, 490/29, 29, (13.03.1910).

¹²³ *Tanin* gazetesinin haberinde Emine Safveti’nin Yordan ile Romanya’nın Corcove şehrine kaçırıldığı belirtilmektedir. Bkz. *Tanin*, Numara 554, 19 Mart 1910, s. 2.

¹²⁴ BOA, *HR.SFR.04*, 490/29, 29, (13.03.1910).

OSMANLI ARŞİV BELGELERİNE GÖRE BULGARİSTAN'DA 1910 YILINDA MEYDANA
GELEN SOSYOLOJİK VE POLİTİK BİR OLAY: RUSÇUK VAKASI

kaçırıldığı rivayetine Şehbender'in itibar etmemesi doğru bir öngörüye dayanmış olmalıdır. Çünkü Emine'nin Romanya'ya götürüldüğü haberi kasıtlı olarak halk arasında yayılmıştır. Aslında Emine Safvetî, Rusçuk'un Ryahovo köyüne kaçırılmıştır. Burada Hıristiyanlığı kabul edip vaftiz edilmiş ve Ruska adını almıştır.¹²⁵

Bu durumdan henüz haberdar olmayan Rusçuk Müslümanları, kızın ailesine teslim edilmesi için girişimlerine devam etmişlerdir. Daha önce Emine'nin ortalık yatıştıktan sonra ailesine teslim edileceğine yönelik yerel makamların verdikleri söz üzerine Rusçuk Müftülüğü, yazılı olarak yerel hükümete başvurmuş ve Emine Safvetî'nin ailesine teslim edilmesini istemiştir. Fakat Müftülüğe tebliğ edilen cevaba göre, kızın nerede olduğu hükümet tarafından bilinmemektedir. Bununla birlikte kızın Hristiyan olduğuna yönelik gelen evrak mahkemeye intikal ettirilmiştir. Oysa Osmanlı diplomatlarına göre kızın hükümetin koruması altında ve bilgisi dahilinde tutulduğu muhakkaktır. Rusçuk Metropolit'i'nin ifadesine göre, kızın Yordan ile nikahları kararlaştırılmış, fakat ruhban arasında çıkan bir ihtilaftan dolayı nikah ertelenmiştir.¹²⁶ Buna göre mahkemenin daha evvel verdiği karar bozulmuştur. Ayrıca Emine ile Yordan'ın düğünleri için bir yardım kampanyası başlatılmış ve bu kapsamda pek çok para toplanmıştır. Hatta bu konu hakkında Av. Dr. Ruçev'in teşebbüsüyle Rusçuk Belediye Tiyatrosunda bir toplantı tertip edilmiştir.¹²⁷

Rusçuk Şehbenderi Osman Nuri'nin 19 Mayıs 1910 tarihli yazısı Emine Safvetî'nin Yordan'la evlendiği yönündedir. Rusçuk ruhbanının ihtilafı sebebiyle gizlice Zıştovi'ye götürülen Emine Safvetî, buradaki kilise tarafından Yordan'la evlendirilmiştir. Bunlar daha sonra Rusçuk'a dönmüşlerdir. Yerel hükümet ise bu olayı bir emrivaki şeklinde telakki ederek meseleyi gündemden düşürmüştür.¹²⁸ Emine Safvet ve Yordan Stefanov, evlendikten sonra Zıştovi'de yaşamaya başlamışlardır. Yordan, Balkan Savaşları sırasında öldürülmüştür. Ruska da bundan bir süre sonra hastalanıp ölmüştür. Bulgaristan'da Rusçuk Vakası'nı anlatan "Rusçuk'un Kanlı Düğünü" (Rusenskata Kırvava Svatba) adlı bir belgesel film çekilmiştir. Yönetmenliğini Stefan Komandarev'in, danışmanlığını Rusçuk Tarihi

¹²⁵ Nikolay Nenov, "Rusenskata Kırvava Svatba Po Sirmi Zagovezni Vlast i Folklor v Nova Bulgariya Prez 1910 g.", *Liternet*, https://liternet.bg/folklor/sbornici/ruse/rusenskata_karvava_svatba.htm (12.02.2024).

¹²⁶ BOA, *HR.SFR.04*, 490/29, 32, (13.03.1910); *HR.SFR.04*, 619/27, (10.05.1910).

¹²⁷ BOA, *HR.SFR.04*, 490/29, 32, (13.03.1910).

¹²⁸ BOA, *HR.SFR.04*, 490/29, 33, (13.03.1910); *HR.SFR.04*, 619/48, (19.05.1910).

Müzesi Müdürü Dr. Nikolay Nenov'un yaptığı 55 dakikalık film 2010 yılında gösterime girmiştir.¹²⁹

Sonuç

93 Harbi sonunda Bulgaristan Prensiği'nin kurulması, bölgede beş yüz yıldır yaşayan Türkleri ve Müslümanları zor duruma düşürmüştür. 1864'te teşkil edilen Tuna vilayeti sınırları içerisinde kurulan Bulgaristan Devleti, bölgedeki yoğun Türk nüfusunun ezilmesi veya tehcir edilmesi için elinden geleni yapmıştır. Göç eden veya katledilen Türklerin yerine Bulgarlar iskân edilmiştir. Millet-i hâkime iken azınlık durumuna düşen Müslümanlar büyük katliam ve hukuksuzluklara maruz bırakılmıştır. Özellikle 1908'deki Bulgar bağımsızlığından sonra Türkler zor günler geçirmiştir. Buna rağmen antlaşmalar çerçevesinde kurulan müftülükler sayesinde organize olan Müslümanlar, haklarını savunmada son derece cesur davranmışlardır. Türklerin yoğun yaşadığı yerlerden biri de vaktiyle Tuna vilayetinin merkezi olan Rusçuk'tur. Şehirde Mart 1910'da meydana gelen bir olay bölgede yaşayan Müslümanları olduğu kadar bütün Bulgaristan'ı da etkilemiştir.

Mart 1910 tarihinde Rusçuk'ta çocuk yaşta bir Türk kızının kandırılarak Yordan Stefanov adlı bir Bulgar ile evlendirilmek istenmesine, bölgedeki Osmanlı bakiyesi Türkler ve Müslümanlar tepki göstererek birlik görüntüsü sergilemişlerdir. Rusçuk Müftüsü önderliğindeki Müslüman teşekkülleri de olayın takipçisi olmuşlardır. Gerek Rusçuk Müftülüğü ve gerekse Rusçuk Türk Şehbenderliği meselenin hukuka uygun bir şekilde çözümlenmesi için gayret göstermişler ve hiçbir yasa dışı faaliyet içerisine girmeden ülkede cari olan hukuka uygun bir şekilde girişimlerde bulunmuşlardır. Fakat muhalefet partileri bu olayı siyasî ranta çevirmek için Makedonyalı komitecilerle iş birliğine giderek halkı tahrik etmişlerdir. Türklerin mücadelesi ve Rusçuk Müftülüğünün gayretleri ile olay mahkemeye taşınmıştır. Yapılan muhakemeler sonucunda Türk kızı Emine Safvetî'nin çocuk yaşta olması sebebiyle din değiştirmesinin ve evlenmesinin mümkün olamayacağı karara bağlanmış ve kız ailesine teslim edilmiştir. Fakat akabinde meydana gelen olaylar, Türk düşmanlığı üzerine temellenen aşırı Bulgar milliyetçiliğinin bir tezahürüdür. Olay Osmanlı

¹²⁹ Petar Veliçkov, "Kak Bilgaro-Turska Svatba Okırvavi Ruse Predi 100 g.", *E-vestnik*, <https://e-vestnik.bg/8496/kak-edna-balgaro-turska-svatba-okarvavi-ruse-predi-100-g/>, (14.02.2014).

OSMANLI ARŞİV BELGELERİNE GÖRE BULGARİSTAN'DA 1910 YILINDA MEYDANA
GELEN SOSYOLOJİK VE POLİTİK BİR OLAY: RUSÇUK VAKASI

Makedonyasındaki Bulgar çetelerinin faaliyetleri ile de yakından ilgilidir. Makedonya'daki Bulgar kızlarının dinleri değiştirildikten sonra Türklerle evlendirildikleri iftirası ile propaganda yapan Bulgar komitecileri, Rusçuk'taki olayı Bulgarların millî duygularını istismar etmek için kullanmışlardır. Dolayısıyla Türk kızı ile bir Bulgar'ın evlenmesini millî bir dava hâline getiren bu çeteciler, halkı tahkir ederek mahkeme kararına karşı çıkmışlardır. Bu sırada Yordan Stefanov ve arkadaşları kızın ailesine saldırı girişiminde bulunmuş ve Emine Safveti'yi kaçırmak için eve baskın düzenlemişlerdir. Bunun üzerine Emine Safveti polis merkezine götürülmüştür. Fakat muhalif partilerin mensupları ve Makedonyalı komitecilerin de yönlendirmesiyle toplanan kalabalık, Emine'yi polis merkezinden alıp Yordan Stefanov'un evine götürmüş ve evin önünde düğün şenliklerine başlamışlardır. Bu vakte kadar Türklere ve Müslümanlara yapılan baskı, tehdit ve zorbalıklara sesini çıkarmayan Rusçuk'taki yetkililer, muhalif partilerin öne çıktığını görünce İçişleri Bakanı Takev'in talimatı doğrultusunda olaya müdahil olmak zorunda kalmışlardır. Yani mesele politik mücadeleye dönüşünce polis tedbir almıştır. 13 Mart 1910 tarihinde Emine Safveti'yi almak için şenlik yapılan yere gelen askerler ile kalabalık arasında çatışma çıkmıştır. Çatışma sırasında ölenler ve yaralananlar olmuştur. Bu durum muhalefet partileri için yeni bir fırsat doğurmuş ve ülke genelinde mitingler ve gösteriler yapılarak Demokratlardan kurulu Bulgaristan hükümetinin istifa etmesi için çalışılmıştır. Yani mesele iktidar partisi ile muhalefet partilerinin mücadelesine dönüşmüştür. Bu süreçte Makedonyalı Bulgar komitecileri ile Stambolistler ve Sosyalistler ön plana çıkmıştır. Bulgaristan'daki muhalif grupların iddiasına göre askerlerin kalabalığa silah kullanması, Bulgar Kralı Ferdinand'ın yakında İstanbul'u ziyaret edecek olmasıyla ilgilidir.

Bu olaylar yaşanırken Rusçuk'taki Türkler ve Müslümanlar çok zor günler geçirmiştir. Gösteri yapan Bulgarlar cami ve mescitleri taşlamışlar ve Türklere ait bazı dükkânları yağmalamışlardır. Bunun üzerine şehirdeki Türklerin bir kısmı Osmanlı Şehbenderhanesine sığınmıştır. Osmanlı Devleti'nin Sofya Sefiri Asım Bey'in Bulgaristan Dışişleri Bakanı'nı uyarması ve bu konuda etkili bir diplomasi yürütmesi, Türklere güvence verilmesi açısından önemli bir girişim olmuştur. Rusçuk'taki Osmanlı Şehbenderi Osman Nuri Bey'in Sofya Sefareti vasıtasıyla Hariciye Nezaretine gönderdiği raporlar, Türk diplomatlarının Rusçuk'taki Türkleri ve Müslümanları korumak için gösterdikleri çabayı yansıtmaktadır. Burada şunu da belirtmek gerekir ki olayların, bölgedeki Türklerin aleyhine daha sert eylemlere dönüşmeden sonlanmasında Bulgar Kralı Ferdinand'ın kısa bir

süre sonra İstanbul'u ziyaret edecek olması etkili olmuştur. Dolayısıyla iki ülke arasındaki ilişkilerin bozulmasını istemeyen Bulgar hükümeti, Türkler aleyhine şiddet eylemlerinin devam etmesine müsaade etmemiştir.

Bir süre sonra şehirde sükûnet sağlanmasına rağmen Emine ailesine teslim edilmemiştir. Rusçuk yöneticileri el altından bu evliliğin gerçekleşmesi için çaba sarf etmişler ve mahkeme kararını feshedebilmek için uğraşmışlardır. Çünkü Rusçuk Mutasarrıfı P. Zlatev, Türk ve İslam karşıtlığı ile tanınan aşırı milliyetçi bir şahıstır. Onun tutumu olayların gidişatını olumsuz yönde etkilemiştir. Neticede Rusçuk yönetimi, hukuk dışı ve Bulgar yasalarına aykırı olarak çocuk yaştaki Emine'nin din değiştirip Yordan ile evlenmesine göz yummuştur. Bu olay, 1878'den sonra anavatanlarında azınlık durumuna düşen Rusçuk Müslümanlarını derinden etkilemiştir. Rusçuk Vakası sebebiyle kendilerini güvende hissetmeyen bazı Türkler, Osmanlı topraklarına göç etmeye başlamıştır. Rusçuk Vakası, Bulgaristan'daki bütün Türkleri olumsuz etkilemiş ve ülke genelinde Müslümanlar çeşitli zorbalıklara maruz kalmıştır. Rusçuk Müftülüğünün haklı davası ve hukukun üstünlüğünü savunan mücadelesi Rusçuk'taki yerel yönetimi rahatsız etmiştir. Bunun sonucu olarak da seçimleri tekrar kazanan Müftü Ali Ziya Efendi'nin müftü olmasına engel çıkarmak istemişlerdir. Oysa bütün bu yapılanlar Berlin Antlaşması ve sonrasında yapılan antlaşma ve mukavelenamelere aykırıdır. Rusçuk Vakası sebebiyle zorbalıklara maruz kalan Türkler için Osmanlı'nın Sofya Sefiri Asım Bey ile Rusçuk Şehbenderi Osman Nuri Bey gerekli girişimlerde bulunmuşlar ve onlara yalnız olmadıklarını hissettirmişlerdir. Ancak bu elim olay, sadece Rusçuk Türklerini değil, Bulgaristan genelindeki bütün Türk ve Müslümanları olumsuz etkilemiştir. Rusçuk Vakası'nın akisleri İstanbul basınında da hissedilmiştir. Türk basını olayın detaylarını Bulgar gazetelerinden alıntı yaparak okurlarına aktarmıştır.

OSMANLI ARŞİV BELGELERİNE GÖRE BULGARİSTAN'DA 1910 YILINDA MEYDANA
GELEN SOSYOLOJİK VE POLİTİK BİR OLAY: RUSÇUK VAKASI

KAYNAKÇA

A. Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Hariciye Nezareti, Sofya Sefareti Evrakı (HR.SFR.04)

618/73, (16.03.1910); 490/29, 9, (13.03.1910); 248/63, (27.03.1910); 490/29, 17, (13.03.1910); 490/29, 16, (13.03.1910); 618/81, (18.03.1910); 490/29, 15, (13.03.1910); 490/29, 18, (13.03.1910); 490/29, 23, (13.03.1910); 490/29, 21, (13.03.1910); 490/29, 21, (13.03.1910); 490/29, 24, (13.03.1910); 490/29, 29, (13.03.1910); 618/97, (27.03.1910); 490/29, 29, (13.03.1910); 490/29, 29, (13.03.1910); 490/29, 29, (13.03.1910); 490/29, 32, (13.03.1910); 619/27, (10.05.1910); 490/29, 32, (13.03.1910); 490/29, 33, (13.03.1910); 619/48, (19.05.1910); 619/59, (25.05.1910); 490/29, 29, (13.03.1910); 618/64, (11.03.1910); 618/64, (11.03.1910); 490/29, 8, (13.03.1910); 618/64, (11.03.1910); 618/64, (11.03.1910); 618/70, (13.03.1910); 490/29, 2, (13.03.1910); 490/29, 4, (13.03.1910); 618/70, (13.03.1910); 618/70, (13.03.1910); 490/29, 11; 490/29, 3, (13.03.1910); 618/70, (13.03.1910); 490/29, 11; 490/29, 3, (13.03.1910); 490/29, 12, (13.03.1910); 490/29, 3, (13.03.1910); 490/29, 20, (13.03.1910); 490/29, 27 (13.03.1910); 490/29, (13.03.1910); 490/29, 25-26, (13.03.1910); 490/29, 31, (13.03.1910); 490/29, 31, (13.03.1910); 490/29, 28, (13.03.1910); 619/27, 2, (10.05.1910); 490/29, 29, (13.03.1910); 490/29, 6, (13.03.1910); 490/29, 14, (13.03.1910); 490/29, 7, (13.03.1910).

Hariciye Nezareti, Siyasi Kısım Evrakı (HR. SYS.)

2949/56, (18.03.1910); 2949/57, (20.03.1910); 2949/58, (21.03.1910).

B. Salnameler

Salname-i Vilayet-i Tuna, Tuna Vilayet Matbaası, Defa 1, Rusçuk 1285.

Salname-i Vilayet-i Tuna, Tuna Vilayet Matbaası, Defa 3, Rusçuk 1287.

Salname-i Tuna, Tuna Vilayet Matbaası, Defa 5, Rusçuk 1289.

Salname-i Vilayet-i Tuna, Tuna Vilayet Matbaası, Defa 7, Rusçuk 1291.

Salname-i Vilayet-i Tuna, Tuna Vilayet Matbaası, Defa 9, Rusçuk 1293.

Salname-i Vilayet-i Tuna, Tuna Vilayet Matbaası, Defa 10, Rusçuk 1294.

C. Gazeteler

Sabah, Numara 7359, 18 Mart 1910; Numara 7360, 19 Mart 1910.
Tanin, Numara 554, 19 Mart 1910; Numara 557, 22 Mart 1910.
Yeni Tasvir-i Efkâr, Numara 285, 16 Mart 1910.
Yeni İkdâm, Numara 2, 15 Mart 1910.
Filibeli Ahmed Hilmi, “Bulgaristan Kralı’nın Dersaadet’i Ziyareti”, *Yeni Tasvir-i Efkâr*, Numara: 291, 22 Mart 1910

D. Araştırma ve İnceleme Eserler

ACAR, Kadir, *Osmanlı Devleti’nde Bir İdari Reform Denemesi: Tuna Vilayeti (1864-1867)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Tez Danışmanı: Prof. Dr. Necdet Hayta, Ankara 2013.

AKATA, Gülin, *1886 Yılı’nın 9/21 Ağustos’unda Devlet Darbesi ve Bulgar Krizi (1886-1887)*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Myummyun Yasharov Isov, Edirne 2021.

AKYAY, Bülent, “1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Sırasında Karadağ Sınırındaki Askerî Durum Üzerine Bir İngiliz Subayının Memorandumu”, *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, Cilt 4, Sayı 2, Aralık 2015, ss. 1-31.

ARSLAN, Ali ve YILDIRIM, Bülent, “Fiilî Bağımsızlık Sürecinde Bulgaristan Emeti ve Osmanlı Devleti’nin Tutumu (1878-1908)”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 15, Sayı 1, 2013, ss. 225-238.

AYDIN, Mahir, *Şarkî Rumeli Vilayeti*, TTK Yayınları, Ankara 1992.

_____, “Arşiv Belgeleriyle Makedonya’da Bulgar Çete Faaliyetleri”, *Osmanlı Araştırmaları*, Cilt 9, Sayı 9, 1989, ss. 209-234.

_____, “Tophane Konferansı Doğu Rumeli’ye Veda”, *Tarih Dergisi*, Sayı 53, 2011, ss. 115-174.

BAYRAKTAROVA, Emine, *Bulgaristan’daki Müslüman Azınlıkların Statüsü (1908-1919)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü,

OSMANLI ARŞIV BELGELERİNE GÖRE BULGARİSTAN'DA 1910 YILINDA MEYDANA
GELEN SOSYOLOJİK VE POLİTİK BİR OLAY: RUSÇUK VAKASI

Yayımlanmamış Doktora Tezi, Tez Danışmanı: Prof. Dr. Cevdet Küçük, İstanbul 2009.

_____, *Osmanlı Devleti-Bulgaristan Prensiği İlişkileri (1878-1908)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Ali Karaca, İstanbul 2002.

BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt 1, TTK Yayınları, Ankara 1991.

BOZAN, Muhammet Fatih, *R-39 Numaralı Rusçuk Şer'iyye Sicili'nin Çeviri Yazısı ve Tahlili (H. 1204-1205/M. 1789-1791)*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tez Danışmanı: Prof. Dr. Meral Bayrak, Eskişehir 2018.

Bulgaristan Çarlığı Dahilinde Müslüman Müessesat-ı Diniyye İdare ve Teşkilatı Nizamnamesi, (çev.) Müessesat-ı Diniyye ve Vakfiyye Müdürü Mehmed Celil, Neşreden: Ragıb Matşof, Çiftçi Bileğisi Matbaası, 1920.

Bulgaristan Tamim-i Maarif ve Teavün-i İslam Cemiyeti Talimatnamesi, Avitaranyan Matbaası, Filibe 1910.

ÇETİN, Erol, *Bulgaristan Prensiği ile Osmanlı İmparatorluğu Arasında Siyasi İlişkiler (1878-1908)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Tez Danışmanı: Prof. Dr. Toktamış Ateş, İstanbul 2003.

Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye-Bulgaristan İstanbul Muahedenamesi (29 Eylül 1913), Babıali Hariciyye Nezareti Yayınları, Matbaa-i Osmaniyye, Dersaadet 1330.

EKİCİ, Nuray, "Bulgar Devletinin Gelişmesi (1878-1908)", *Balkanlar El Kitabı*, I, (ed.) Bilgehan A. Gökdağ, Osman Karatay, Akçağ Yayınları, Ankara 2017, ss. 513-525.

ERDOĞAN, Meryem Kaçan, "XVI. Yüzyılda Kuzey Sınırında Bir Osmanlı Kalesi: Yergöğü", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, Cilt 11, Sayı 1, 2022, ss. 125-167.

MUSTAFA DURDU

_____, “1166-1167 / 1752-1754 Tarihli (R 37 Numaralı) Rusçuk Şer’iyye Sicili’nin Tanıtımı ve Fihristi”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı 35, 2011, ss. 155-176.

FERLİBAŞ, Meral Bayrak, “Rusçuk’ta Kaybolmuş Osmanlı Mirası: Vakıflar”, *Belleten*, Cilt 79, Sayı 286, 2015, ss. 931-978.

GENCER, Ali İhsan, “Berlin Antlaşması”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 5, İstanbul 1992, ss. 516-517.

HACISALİHOĞLU, Neriman Ersoy, “Sultan Mehmed Reşad Döneminde İstanbul’daki Bulgar Cemaati: Nüfus, Yerleşim ve Ekonomi”, *Tarih Dergisi*, Sayı 71, 2020, ss. 407-428.

_____, “Bulgaristan Prensiği’nde İlan Edilen İlk Anayasa: Tırnova Anayasası”, *Eski Çağ’dan Günümüze Yönetim Anlayışı ve Kurumlar*, (ed.) Feridun M. Emecen, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009.

_____, “Bulgaristan’ın Kuruluş ve Bağımsızlık Sürecinde Vakıf Meselesi”, *Balkanlar ve Göç*, (ed.) Ali Fuat Örenç, İsmail Mangaltepe, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2013.

HAKOV, Cengiz, “1913’te İstanbul’da İmzalanan Bulgar-Türk Antlaşması ve Bulgaristan’da Türk-Müslüman Nüfusun Hakları”, *Osmanlı*, Cilt 2, (ed.) Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss. 474-477.

HALAÇOĞLU, Yusuf, “Bulgaristan - Tarih (Osmanlı Dönemi)”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 6, İstanbul 1992, ss. 396-399.

HASANOĞLU, Ergün, *Stefan Stambolov Hükümeti Döneminde Bulgaristan Prensiği-Osmanlı Devleti İlişkileri (1887-1894)*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Bülent Akyay, Edirne 2023.

İBRAHİMOV, Osman, *1877-1908 Yılları Arasında Bulgaristan Müslümanlarının Dinî Kurumları*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Tez Danışmanı: Prof. Dr. Nesimi Yazıcı, Ankara 2016.

İNALCIK, Halil, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Kronik Kitap Yayınları, İstanbul 2017.

OSMANLI ARŞIV BELGELERİNE GÖRE BULGARİSTAN'DA 1910 YILINDA MEYDANA
GELEN SOSYOLOJİK VE POLİTİK BİR OLAY: RUSÇUK VAKASI

İSOV, Mümin, “Bulgaristan Tarih Ders Kitaplarında Türk Azınlığın Yerine İlişkin Bazı Gözlemler”, *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, Temmuz 2014, ss. 37-51.

JELAVÍCH, Barbara, *Balkan Tarihi 18. ve 19. Yüzyıllar*, Cilt 1, (çev.) İhsan Durdu, Gülçin Tunalı, Haşim Koç, Küre Yayınları, İstanbul 2016.

KARAGÖZ, Senem, *XV-XVI. Yüzyıllarda Deliorman-Tozlu Hattında Osmanlı Yerleşmesi (Fetih, İskân ve Nüfus)*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mustafa Alkan, Ankara 2019.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 9, TTK Yayınları, Ankara 1999.

KİEL, Machiel, “Rusçuk”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 35, İstanbul 2008, ss. 246-250.

KOYUNCU, Aşkın, *Bulgar Eksarhlığı*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Ahmet Altıntaş, Çanakkale 1998.

KÖSEBEY, Oğuzhan, *Osmanlı İmparatorluğundan Günümüze Bulgar-Türk İlişkileri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tez Danışmanı: Doç. Dr. Deniz Ülke Arıboğan, İstanbul 2000.

KUYUCUKLU, Nazif, “Bulgaristan (Fizikî ve Beşerî Coğrafya)”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 6, İstanbul 1992, ss. 391-396.

Muâhedât Mecmûası, Cilt 5, TTK Yayınları, Ankara 2008.

ÖZCAN, Tuğrul, “Kurumsallaşma Sürecinde Bulgar Millî Meclisi (1879-1885)”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 11, Sayı 25, 2014, ss. 99-109.

ŞENTÜRK, M. Hüdayi, *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850-1875)*, TTK Yayınları, Ankara 1992.

MUSTAFA DURDU

ŞİMŞİR, Bilâl N., *Rumeli'den Türk Göçleri*, Cilt 3, TTK Yayınları, Ankara 1989.

TÜRKGELDİ, Ali Fuad, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiye*, Cilt 2, (haz.) Bekir Sıtkı Baykal, TTK Yayınları, Ankara 1987.

UZER, Tahsin, *Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, TTK Yayınları, Ankara 1999.

VATANSEVER, Erhan, *Bulgar Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Bulgaristan'ın Bağımsızlığı (1841-1908)*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Sabri Can Sannav, Edirne 2019.

Vesayet Kanunnamesi, Mütercim ve Musahhihler: N, M, H, Kovaçof Matbaası, Sofya 1894.

YOLCU, Cengiz, “Bulgar Çarı Çarlar Kenti'nde”, *Osmanlı İstanbul'u*, III, (ed.) Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız ve Emrah Safa Gürkan, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015, s. 244-288.

E. Elektronik Kaynaklar

NENOV, Nikolay, “Rusenskata Kırvava Svatba Po Sirni Zagovezni Vlast i Folklor v Nova Bılgariya Prez 1910 g.”, Liternet, https://litenet.bg/folklor/sbornici/ruse/rusenskata_karvava_svatba.htm, (12.02.2024)

VELİÇKOV, Petar, “Kak Bılgaro-Turska Svatba Okırvavi Ruse Predi 100 g.”, E-vestnik, <https://e-vestnik.bg/8496/kak-edna-balgaro-turska-svatba-okarvavi-ruse-predi-100-g/>, (14.02.2014).

<https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-79752/trakya-oyunlari.html>, (10.02.2024).

https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/22247/mod_resource/content/1/HALK%20DANSLARI.pdf, (10.02.2024).

ARAşTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

**ESKİ YUGOSLAVYA ÜLKELERİNDE NOSTALJİ, KİMLİK
VE SİYASET: YUGONOSTALJİ’NİN SİYASİ ETKİ
POTANSİYELİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME**

İbrahim Fevzi GÜVEN* - Mustafa KRUPALIJA**

ÖZ

En yalın haliyle Sosyalist Yugoslavya dönemine yönelik nostalji şeklinde ifade edilebilecek Yugonostalji, eski Yugoslavya ülkelerinde benimsenen sosyokültürel bir akım olarak farklı biçimlerde tezahür etmektedir. Yugonostalji’nin siyasetle ilgili boyutu ise Yugoslavya’nın dağılması döneminde patlak veren ve çok kültürlü bir arada yaşama pratiğini hiçe sayan savaşlara ve etnik milliyetçiliğe yönelik eleştirel bir tavrı yansıtmaktadır. Bunun yanında, eski Yugoslavya ülkelerinin günümüzde yoksulluk, yolsuzluk, işsizlik gibi siyasi ve ekonomik sorunlar sarmalına saplanıp kalması, Yugonostalji’nin bu sorunlardan bıķıp usanmış kitlelerce benimsenebilecek bir siyasi harekete yön verme ihtimalini akıllara getirmektedir. Çalışmada Yugonostalji’nin Yugoslavya’ya özlemi ve mevcut sorunlara karşı eleştirel bir tavrı ifade eden sosyokültürel bir akım olmanın ötesinde, Yugoslavya sonrası ülkelerde alternatif bir siyasi akıma dönüşebilme ve yeni bir siyasi kimlik oluşturabilme potansiyeli ele alınmıştır. Çalışmanın temel varsayımı, Yugonostalji’nin henüz kolektif hafızaya dayalı kültürel bir akım olmanın ötesine geçebilecek, kitleleri siyasi motivasyonla bir araya getirebilecek bir güce sahip olmadığı yönündedir

Anahtar Kelimeler: Bosna Hersek, Milliyetçilik, Nostalji, Yugoslavya, Yugonostalji.

* Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Karabük, ORCID: orcid.org/0000-0001-8616-947X, E-posta: ibrahimguven@karabuk.edu.tr

** Dr. Öğr. Üyesi, Uluslararası Saraybosna Üniversitesi, Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Saraybosna, ORCID: orcid.org/0000-0002-1555-6840, E-posta: mkrupalija@ius.edu.ba

OPEN ACCESS

**NOSTALGIA, IDENTITY, AND POLITICS IN THE FORMER
YUGOSLAVIA: AN ASSESSMENT OF THE POTENTIAL FOR
POLITICAL INFLUENCE OF YUGONOSTALGIA**

ABSTRACT

Yugonostalgia, defined briefly as nostalgia for the era of socialist Yugoslavia, manifests itself in various forms as a socio-cultural movement adopted in the former Yugoslav countries. The political aspect of Yugonostalgia is an expression of a critical attitude towards the wars and ethnic nationalism during the break-up of Yugoslavia, which disregarded the practice of multicultural coexistence. Furthermore, considering that the former Yugoslavia countries are currently entangled in a cycle of political and economic problems such as poverty, corruption, and unemployment, the possibility arises that Yugonostalgia could lead to a new political movement that could be embraced by the masses who are fed up with those troubles. The study discusses the potential of Yugonostalgia to transform into an effective alternative political movement in post-Yugoslav countries and to forge a new political identity beyond being a socio-cultural movement expressing nostalgia for Yugoslavia and a critical attitude towards contemporary problems. Its main assumption is that Yugonostalgia does not yet have the potency to go beyond being a cultural movement based on collective memory and to unite the masses with political motivation.

Keywords: Bosnia and Herzegovina, Nationalism, Nostalgia, Yugoslavia, Yugonostalgia.

EXTENDED ABSTRACT

Yugonostalgia, which simply means nostalgia and longing for the Socialist Federal Republic of Yugoslavia, appears in different forms as a socio-cultural movement embraced in the countries of the former Yugoslavia. The longing for Yugoslavia is sometimes expressed in the revival of the Tito cult and praise for Tito, sometimes in souvenirs, cafes, bars, and restaurants designed to remember or commemorate Yugoslavia, or in various works of art such as music, paintings, and sculptures from the Yugoslav era. Beyond nostalgia for the past, the political dimension of Yugonostalgia generally reflects a critical attitude toward what happened during and after the dissolution of Yugoslavia and the current political and economic situation of former Yugoslavia countries.

The wars that took place during the dissolution of Yugoslavia, especially the bloody civil war in Bosnia Herzegovina, which is referred to as

ESKİ YUGOSLAVYA ÜLKELERİNDE NOSTALJİ, KİMLİK VE SİYASET:
YUGONOSTALJİ'NİN SİYASİ ETKİ POTANSİYELİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

a mini-Yugoslavia with its multi-ethnic structure where Bosniaks, Serbs, and Croats live together, are criticized by Yugonostalgics who long for the times when different nations, ethnic and religious groups lived together in peace. Another point of criticism is the political, economic, and social problems of the new states that emerged after the collapse of Yugoslavia, a once powerful and prestigious country that provided prosperity and security to its inhabitants.

The fact that ethnic nationalism still influences the politics of the countries of the former Yugoslavia today and that the post-Yugoslavia period is mired in a spiral of political and economic problems such as poverty, corruption, and unemployment, raises the possibility that Yugonostalgia could give direction to a political movement adoptable by the masses who are fed up with these problems. In this regard, the study discusses the potential of Yugonostalgia to transform into an effective alternative political movement in post-Yugoslav countries and to forge a new political identity, beyond being a socio-cultural movement that expresses a longing for Yugoslavia and a critical attitude towards current problems. The key assumption of the study is that Yugonostalgia has not yet had the power to go further than being a cultural movement based on collective memory in the form of “nostalgia for the good old days” and to bring the masses together with political motivation.

First of all, it is essential to recognize that Yugonostalgia is a complex and often ambiguous phenomenon, encompassing numerous layers of diverse sentiments and motivations that defy easy categorization. It does not encapsulate a solitary, unified stance, mindset, or socio-cultural inclination. Instead, it is shaped in diverse manners by the groups embracing it. Consequently, one could contend that Yugonostalgia lacks a firm ideological foundation capable of steering a coherent political movement; rather, it constitutes an amorphous amalgamation of critical attitudes that manifest in a myriad of forms. Secondly, nationalism stands as a formidable rival to those who seek to challenge mainstream politics in the former Yugoslav countries on the basis of nostalgia. Nationalism which has had a lasting political influence since the very beginning of Yugoslavia, was the main driving force behind the wars during the disintegration of the country in the 1990s, and is still the most prominent political and ideological tendency today, seems to leave no room for alternative movements in the near future. Moreover, a considerable portion of people who experience nostalgia for Yugoslavia and have negative opinions about current events also express intense allegiance towards their own nation-states and demonstrate nationalist inclinations. This implies that Yugonostalgia does not necessarily contradict nationalism;

rather, it often represents a critical stance that yields little political influence and even nationalists may embrace.

When considering the phenomenon of Yugonostalgia in a political context, Bosnia and Herzegovina stands out as a very relevant case. This is because in Bosnia and Herzegovina, the multi-ethnic, multicultural coexistence that was the hallmark of Yugoslavia has been preserved in the post- Yugoslav period, while the deep divisions between those with secessionist tendencies and the advocates of the country's territorial integrity still prevail. Furthermore, while other former Yugoslav nations have largely concluded their state- and nation-building processes, in Bosnia and Herzegovina, this remains an unfinished agenda. However, given the detrimental effects of the 1990s war on the centuries-old practice of multicultural coexistence and the Bosnian Serb elite's persistent claim that Bosnia and Herzegovina is an artificial state imposed by external powers, it seems unlikely that Yugonostalgia or Yugoslav identity will have any substantial political influence in the country.

In sum, in Bosnia and Herzegovina and other former Yugoslav states, Yugonostalgia does not embody a forward-looking approach with a vision for the future and formulating political concepts aimed at solving contemporary problems. Instead, it reflects a retrograde attitude in which groups struggling with current challenges in their respective countries adopt a pessimistic and inert view of the future of their nations, often protesting the present by seeking refuge in the past. Yugonostalgia falls short of constituting a political movement capable of addressing problems and dismantling the nationalist paradigm. In quantitative terms, Yugonostalgics are a minority in the former Yugoslav countries, while the majority, dissatisfied with the post-Yugoslav aftermath, do not draw inspiration from the past and have instead embraced various forms of nationalism. This underlines the lack of substantial mass support for Yugonostalgia.

Giriş

En yalın haliyle, geçmişe yönelik romantik bir özlem olarak tanımlanabilecek olan nostalji, Sovyetler Birliği, Doğu Almanya ve Yugoslavya'nın halefi ülkelerde sosyalist dönemi özlemle yad eden görüşler olarak ortaya çıkmıştır. Bu anlamda, sosyal bilimlerin sosyoloji, antropoloji, tarih ve siyaset bilimi gibi pek çok farklı disiplinde hakkında çalışmalar yapılan Yugonostalji, Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti geçmişine

ESKİ YUGOSLAVYA ÜLKELERİNDE NOSTALJİ, KİMLİK VE SİYASET:
YUGONOSTALJİ’NİN SİYASİ ETKİ POTANSİYELİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

duyulan özlem ve bağlılık hissi olarak tanımlanabilir.¹ Popüler kültürde, Yugoslavya döneminden kalma ya da o dönemi ele alan filmler ve müziklerde, reklam, pazarlama ve turizmde ve gündelik yaşamın pek çok farklı veçhesinde ifade şansı bulan Yugonostalji, sadece Yugoslavya dönemini bizzat tecrübe etmiş kişileri değil, nesilden nesle aktarılan kolektif hafıza unsuru olarak bu dönemden sonra doğanları da etkileyebilmektedir.²

Siyasetle ilişkisine bakıldığında, Yugonostalji’nin eski Yugoslavya ülkelerindeki siyasi, ekonomik ve toplumsal sorunlar karşısında eleştirel bir tutumun Yugoslavya geçmişine yönelik güzellmelerle yansıtıldığı protest bir tavır olduğu söylenebilir. Yugonostalji’nin temsil ettiği bu eleştirel tutum, bazı yazarlar tarafından bu akımın basit bir nostalji olmanın ötesinde, Yugoslavya’nın dağılması sürecinden günümüze kadar bölgede yaşanan sorunların temel kaynaklarından görülen etnik milliyetçiliğe veya siyasetin etnikleştirilmesine karşı siyasi bir anlam ifade ettiği şeklinde yorumlanmıştır. Yugonostalji’nin siyasi anlam taşıdığı tespiti, siyasetin geniş tanımı içerisinde kayda değer bir sosyolojik gerçekliğe işaret etse de yönetim biçimleri, siyasi rejimler, hükümet politikaları ve siyasi partilerin tutumları gibi dar anlamdaki “siyaset” içerisinde bu akımın nasıl bir etki gücüne sahip olduğu literatürde yeterince tartışılmamıştır. Bu bağlamda, Yugonostalji ile ilgili değerlendirmeler ile eski Yugoslavya ülkelerindeki kimlik ve siyaset tartışmalarını bir araya getiren bu çalışmada aşağıda sıralanan sorulara cevap aranacaktır: Yugonostalji’nin taşıdığı siyasi anlam, eski Yugoslavya ülkelerinde siyasetin işleyişine alternatif bir görüş olarak katılabilecek ya da mevcut siyasete meydan okuyabilecek bir güce mi işaret etmektedir? Yugonostalji, eski Yugoslavya halklarını geçmişe duyulan özlem etrafında bir araya getirerek siyasi bir etki potansiyeli mi oluşturmaktadır, yoksa şimdinin sorunlarından uzaklaşmak için geçmişe yönelen birbirinden bağımsız gruplara verilen ortak bir isimden mi ibarettir? Yugonostalji, Yugoslavya’nın zihinlerde yeniden inşa edildiği sosyokültürel bir akım olmanın ötesinde, eski Yugoslavya ülkelerindeki devlet ve siyaset yapısına nüfuz edebilme gücüne sahip midir?

¹ Pål Kolstø, “Identifying with the Old or the New State: Nation-Building vs. Yugonostalgia in the Yugoslav Successor States: Nation-Building versus Yugonostalgia”, *Nations and Nationalism*, Cilt 20, Sayı 4, Ekim 2014, s. 763; Nicole Lindstrom, “Yugonostalgia: Restorative and Reflective Nostalgia in Former Yugoslavia”, *East Central Europe*, Cilt 32, Sayı 1-2, 2005, s. 233-34.

² Lindstrom, *a.g.m.*, s. 240; Maja Maksimović, “Unattainable Past, Unsatisfying Present—Yugonostalgia: An Omen of a Better Future?”, *Nationalities Papers*, Cilt 45, Sayı 6, Kasım 2017, s. 1066-69.

Yugonostalji ile ilgili literatürdeki bilgi birikimi ve tartışmaların, cevap aranan araştırma soruları çerçevesinde betimsel bir analiz yoluyla incelendiği çalışmada, Yugonostalji'nin taşıdığı potansiyele dair önceki çalışmaların pek çoğunda öne çıkan görüşlerden farklı bir bakış açısı ortaya konularak literatüre mütevazı bir katkı sunulması amaçlanmıştır. Yugoslavya geçmişine yönelik özlem etrafında oluşan bu akımın adeta tepkisel bir başkaldırı ve yeni bir siyasi görüşün neşet ettiği yer gibi yorumlanmasının sorgulandığı çalışmada, Yugonostalji'nin en büyük rakibi milliyetçilik karşısında siyasette belirleyici bir konum elde edip edemeyeceği tartışması, eski Yugoslavya ülkelerindeki toplumsal ve siyasi gelişmelere yakından bakılarak ele alınmıştır. Tito döneminde büyük oranda bastırılabilmiş olsa da hiçbir zaman etkisi yok edilemeyen, sadece ülkenin parçalandığı 1990'larda değil, en başından itibaren Yugoslavya siyasetine yön veren saiklerin başında gelen milliyetçilik karşısında Yugonostalji'nin siyasete etki edebilme ihtimali eski Yugoslavya ülkelerindeki siyasi ve toplumsal gelişmeler ışığında yeniden değerlendirilmiştir.

Çalışmada ortaya konulan yorum ve değerlendirmeleri mümkün kılan veriler, Yugonostalji ve eski Yugoslavya ülkeleriyle ilgili kitap, makale, yazılı ve görsel basında yer alan haberler gibi ikincil kaynaklardan elde edilmiştir. Eski Yugoslavya ülkelerinde Yugonostaljik ve milliyetçi eğilimleri inceleyen saha araştırmalarına dayalı çalışmalarda ortaya konulan anket sonuçları, istatistikler, mülakatlar ve değerlendirmeler gibi nicel ve nitel bulgulardan yararlanılarak, birincil kaynakların kullanılmamasının yarattığı sınırlılığın, önceki çalışmaların sunduğu zengin verilere başvurulması giderilmesi amaçlanmıştır. Bunun yanında, çalışmanın yazarlarının Bosna Hersek ve Yugoslavya ile ilgili önceki çalışmalarında³ elde ettikleri saha araştırması verileri ve gözlemlerinden faydalanılarak Yugonostalji'nin siyasi etki potansiyelini daha geniş bir çerçevede ele almak mümkün olmuştur.

³ İbrahim Fevzi Güven, *Bosna-Hersek'te Savaş, Güvenlikleştirme ve Siyasi Liderler*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2023; İbrahim Fevzi Güven, "Yugoslavya'nın Dağılması Bağlamında Josip Broz Tito ve Slobodan Miloseviç'in Söylem ve Politikalarının İncelenmesi", *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, Sayı 17, 2016; Mustafa Krupalija, *Modern Boşnak Milli Kimliğinin Teşekkülü ve Kimlik Unsurlarının İncelenmesi (1850-2020)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Doç. Dr. İsmail Demirezen, İstanbul 2020.

ESKİ YUGOSLAVYA ÜLKELERİNDE NOSTALJİ, KİMLİK VE SİYASET:
YUGONOSTALJİ'NİN SİYASİ ETKİ POTANSİYELİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

**1. Eski Yugoslavya Ülkelerinde Yugoslavya Nostaljisi:
Yugonostalji**

Yugonostalji'yi, radikal bir değişimin ardından ortaya çıkan nostalji akımlarından biri olarak görmek mümkündür.⁴ Zira Soğuk Savaşın sona ermesinin getirdiği büyük değişimler, Baltık ülkelerinden Balkanlar'a, Doğu Almanya'dan Rusya'ya kadar eski sosyalist ülkelerin pek çoğunda sosyalizm nostaljileri doğurmuştur.⁵ Rusya'da *Sovyet nostaljisi* (*Soviet Nostalgia*), Doğu Almanya'da *Ostalgie* ve Yugoslavya'nın halefi devletlerde Yugonostalji olarak anılan bu nostaljilerin pek çok ortak özelliği bulunmakla birlikte, aynı zamanda buldukları ülkelerin siyasi ve toplumsal yapısını, tarihi ve kültürünü yansıtan biçimde farklı görünümlere ve özgün yapılarla sahip oldukları söylenebilir.⁶

Sosyalizm sonrası nostalji hediyelik eşyalar, sosyalist tarzda barlar ve restoranlar örneklerinde görüldüğü gibi ezoterik geçmişin turizm amacıyla pazarlanması, eğlence ve tüketim kültürünün bir parçası haline gelmesinden sosyalist fikirlerin savunulmasına ve sosyalist geçmişe ait bayramların, anıtların, şahsiyetlerin, sanat eserlerinin vs. desteklenmesine kadar farklı biçimlerde tezahür edebilmektedir.⁷ Bununla birlikte, genel anlamda sosyalizm sonrası nostaljilerin öne çıkan özelliği, eski siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel düzenin ortadan kalkmasının doğurduğu sonuçlara ve yeni düzenin, eski günleri aratan sorunlar yumağı haline gelmesine yönelik eleştirilerin bir ifadesi olmalarıdır.⁸ Bu çerçevede Yugonostalji, eski Yugoslavya halklarının bir kısmı için gerçeklikten kaçışın, kendi köşesine çekilmenin, Yugoslavya döneminin çok uluslu, çok kültürlü düzenine bağlılığın devam etmesinin ifadesi olabileceği gibi, kimi zaman da sosyalizm sonrası toplumlarda oluşan kimlik bunalımı ve anlamsızlık duygusuyla başa

⁴ Svetlana Boym, *The Future of Nostalgia*, Basic Books, New York 2001.

⁵ Mitja Velikonja, "Lost in Transition: Nostalgia for Socialism in Post-Socialist Countries", *East European Politics and Societies: and Cultures*, Cilt 23, Sayı 4, Kasım 2009, s. 535.

⁶ Aleksandar Bošković, "Yugonostalgia and Yugoslav Cultural Memory: Lexicon of Yu Mythology", *Slavic Review*, Cilt 72, Sayı 1, 2013, s. 54.

⁷ Tanja Petrovic, "Nostalgia for the JNA? Remembering army in the former Yugoslavia", *Post-Communist Nostalgia*, (ed.) Maria Todorova ve Zsuzsa Gille, Berghahn Books, New York 2010, s. 61-81; Mitja Velikonja, *Titostalgia – A Study of Nostalgia for Josip Broz*, Mirovni inštitut, Ljubljana 2008, s. 13.

⁸ Anthony Enns, "The Politics of Ostalgic: Post-Socialist Nostalgia in Recent German Film", *Screen*, Cilt 48, Sayı 4, Ocak 2007, s. 475-91.

çıkma yöntemi ya da güncel sorunlara karşı muhalif bir tutum şeklinde ortaya çıkabilmektedir.⁹

Nostalji genellikle yaşanmış gerçek geçmiş deneyimlerden daha çok, geçmişe dair tahayyüller ve aynı zamanda geleceğe dair beklentiler ve ideallerle ilgili olmaktadır.¹⁰ Nostaljiye duyulan ihtiyaç çoğunlukla, eski günlerin bir daha geri dönmeyecek biçimde yitirildiğini gözler önüne seren büyük değişimlerden sonra ortaya çıkmaktadır. Bu tür değişimler sonucunda eski yaşam biçimleri, sosyal, ekonomik ve siyasi düzenleri yerle bir olan insanlar, gerçek hayatta kaybettikleri şeyleri hafızalarında muhafaza etmek için anılar geliştirmeye başlamaktadır.¹¹ Burada oluşturulan kolektif hafıza, geçmişini olduğu gibi hatırlamaktan ziyade, bugünün içinde geçmişini sürekli yeniden inşa etmek anlamına gelmektedir. Diğer bir ifadeyle nostalji; geçmişini, bugün sahip olunmayan özellikler ve imkanlar öne çıkarılarak seçici bir biçimde hatırlama eylemidir.¹² Nitekim Yugonostaljik söylem ve düşüncelerde Yugoslavya rejiminin çeşitli baskıcı ve anti-demokratik politikaları, ifade özgürlüğünün kısıtlılığı, rejim muhaliflerine uygulanan yaptırımlar gibi konuların pek yer almadığı görülmektedir.¹³ Bu açıdan bakıldığında Yugonostalji, Yugoslavya sonrası yeni dönemde siyasi ve ekonomik pek çok sorunlarla karşı karşıya kalan eski Yugoslavya halklarının Yugoslavya dönemini olumlu yönlerini öne çıkararak özlemle anmalarınıdır. Bugünün sorunlarına tepki olarak geçmişini, “Tito dönemi Yugoslavya’sının o güzel günlerinin”, gerçekte olduğundan daha parlak bir şekilde yeniden inşa edilerek hatırlandığı söylenebilir. Zira Yugoslavya sonrası dönemde önce iç savaş ve siyasi krizler, ardından devam eden süreçte yaygın işsizlik, yoksulluk ve yolsuzluk, toplumsal yozlaşma gibi sorunlarla karşı karşıya kalanlar için Yugoslavya döneminin mevcut koşullardan daha iyi görünmesi şaşırtıcı değildir.¹⁴

⁹ Kolstø, *a.g.m.*, s. 761; Mitja Velikonja, *Rock'n'Retro: New Yugoslavism in Contemporary Popular Music in Slovenia*, Založba Sophia, Ljubljana 2013.

¹⁰ Zala Volčič, “Yugo-Nostalgia: Cultural Memory and Media in the Former Yugoslavia”, *Critical Studies in Media Communication*, Cilt 24, Sayı 1, Mart 2007, s. 25.

¹¹ Maja Breznik ve Rastko Močnik, “Organized Memory and Popular Remembering: The Encounter of Yugonostalgia Theories with Socialism”, *Memory Studies*, Cilt 15, Sayı 5, Ekim 2022, s. 1056.

¹² Petrovic, *Nostalgia for the JNA? Remembering army in the former Yugoslavia*, s. 64.

¹³ Melih Filiz, *Dağılıştıktan Sonra Sosyalist Yugoslavya’yı Hatırlamanın Nostaljik Boyutu: Saraybosna Örneği*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Şeref Uluocak, Çanakkale 2020, s. 106.

¹⁴ Lindstrom, *a.g.m.*, s. 235.

ESKİ YUGOSLAVYA ÜLKELERİNDE NOSTALJİ, KİMLİK VE SİYASET:
YUGONOSTALJİ'NİN SİYASİ ETKİ POTANSİYELİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Sosyalizm sonrası nostaljilerin ele alındığı pek çok çalışmada, sosyalist döneme yönelik özlemin ortaya çıkmasının temel nedenlerinden biri olarak neoliberal politikalar ve kapitalizme geçişin beraberinde getirdiği sosyoekonomik sorunların söz konusu ülkelerde yarattığı hayal kırıklıklarına işaret edilmiştir.¹⁵ Bu çerçevede, Yugonostalji akımının oluşmasının altında yatan en önemli sebeplerden birisi, eski Yugoslavya ülkelerinin günümüzde içinde buldukları ekonomik sorunların yarattığı hoşnutsuzluktur. Bu konuda ilginç bir örnek olarak, Slovenya'da 1993-2018 yılları arasında gerçekleştirilen çeşitli anket sonuçlarını ele alan Breznik ve Močnik'in¹⁶ çalışmasına değinilebilir. Söz konusu anket sonuçlarına göre, ülkede ekonomik krizin yaşandığı 2011-2013 arası dönemde sosyalizme yönelik olumlu tutumlarda artış yaşanırken kapitalizme yönelik olumlu tutumlarda düşüş yaşanmıştır. Bu şekilde, eski Yugoslavya ülkelerinin toplumlari nezdinde Yugonostalji, kapitalizmin rekabetçi yapısının yıpratıcılığı karşısında sosyalist geçmişin özlenmesi olarak ortaya çıkabilmektedir.¹⁷

Yugoslavya'nın özlemlerle anılan özellikleri arasında, halkına oldukça iyi yaşam koşulları sunan, onların sosyoekonomik ihtiyaçlarını karşılayan ve barış, dayanışma ve birlik içinde yaşamalarını sağlayan bir ülke olması sayılmaktadır.¹⁸ Yugoslavya özellikle 1960'lar ve 1970'ler döneminde, yüksek büyüme oranlarına sahip ekonomisi, oluşturulan altyapı sistemleri, sunulan sağlık hizmetleri, nüfusun çoğunluğunun ilk, orta ve hatta yüksek eğitime erişimini sağlayan eğitim sistemi ve kadın haklarındaki gelişmeler gibi hayatın farklı veçhelerine yansıyan büyük bir modernleşme süreci yaşamıştır. Bunun yanında, ülkenin antifaşist ideolojiden sonra en önde gelen vaaadinin sosyal adaletin tesis edilmesi üzerine olması, Yugoslavya'yı halkları

¹⁵ Monika Palmberger, *How Generations Remember: Conflicting Histories and Shared Memories in Post-war Bosnia and Herzegovina*, *Global diversities*, Palgrave Macmillan, London 2016, s. 167-69; Ivana Spasić, "Jugoslavija Kao Mesto Normalnog Života: Sećanja Običnih Ljudi u Srbiji", *Sociologija*, Cilt 54, Sayı 4, 2012, s. 577-94; Tanja Vuckovic Juros, "Things Were Good during Tito's Times, My Parents Say": How Young Croatian Generations Negotiated the Socially Mediated Frames of the Recent Yugoslav Past", *Memory Studies*, Cilt 13, Sayı 6, Aralık 2020, s. 932-51.

¹⁶ Maja Breznik ve Rastko Močnik, "Organized Memory and Popular Remembering: The Encounter of Yugonostalgia Theories with Socialism", *Memory Studies*, Cilt 15, Sayı 5, 2022, s. 1059.

¹⁷ Volčič, *a.g.m.*, s. 35.

¹⁸ Maksimović, *Unattainable Past, Unsatisfying Present—Yugonostalgia*, s. 1066.

nezdinde meşrulaştıran ve Yugoslavya sonrası dönemde özlemle anılmasını sağlayan özelliklerinden biri olmuştur.¹⁹

Sosyalist Yugoslavya'nın kurucusu, "Birlik ve Kardeşlik" ülküsünün yaratıcısı olan karizmatik lider Tito kültü, Yugoslavya'ya duyulan nostaljinin ayrılmaz bir parçası niteliğindedir. Velikonja²⁰ gibi kimi yazarlarca Yugoslavya devlet başkanı Josip Broz Tito'nun liderlik nitelikleri, kişisel karizması ve siyasi başarılarına yönelik bu övgü ve özlem *Titostalji* olarak kavramsallaştırılmıştır. Her yıl binlerce eski Yugoslavya vatandaşı, Tito'nun Kumrovec'teki doğduğu evi ve Belgrad'daki mezarını ziyaret etmek için toplanmakta, sadece Tito'yu değil, onun şahsiyetiyle bütünleşmiş olan Yugoslavya'yı anmaktadırlar.²¹ Tito kültü, eski Yugoslavya ülkelerinde sokaklara verilen isimlerle, çeşitli kafe ve restoranların Yugonostaljik ve Titonostaljik tasarımlarıyla ve Yugoslav lidere dair posterler, heykeller ve benzeri sanat eserleri ile yaşatılmaktadır.²²

Yugoslavya'nın dünya çapında saygın bir ülke olması ve bu durumun Yugoslavya vatandaşlarının hayatına somut bir yansıması olarak istedikleri yere vize şartı olmadan serbestçe gidebilmeyi sağlayan prestijli bir pasaporta sahip olmaları, Yugoslavya nostaljisine sahip kişilerce sıkça dile getirilmektedir.²³ Bu prestijli konumu getiren ise Tito'nun Soğuk Savaş döneminde ne Batı Blokunda ne de Doğu Blokunda yer almayı reddeden Bağlantısızlar hareketine liderlik etmesi olmuştur. Bu sayede Tito Yugoslavya'sını ne ABD ne de Sovyetler Birliği'nin etkisi altına girmiş, bloklardan uzak durarak uluslararası politikada her iki blokun da göz ardı edemeyip ilişki kurmaya yöneldiği önemli bir stratejik konum elde etmiştir. Soğuk Savaş döneminde böyle prestijli bir konum elde ederek önemli bir bölgesel güç olan Yugoslavya'nın kendi vatandaşlarının temel bazı isteklerini yerine getirmekten aciz, 'önemsiz', hatta kimilerince 'başarısız' devletlere

¹⁹ Đorđe Tomić, "From 'Yugoslavism' to (Post-) Yugoslav Nationalisms: Understanding Yugoslav Identities", *European National Identities: Elements, Transitions, Conflicts*, (ed.) Roland Vogt, Wayne Cristaudo ve Andreas Leutzsch, Routledge, New York 2014, s. 276-77.

²⁰ Velikonja, *Titostalgia – A Study of Nostalgia for Josip Broz*.

²¹ Marijana Belaj, "I'm not religious, but Tito is a God': Tito, Kumrovec, and the New Pilgrims", *Shrines and Pilgrimage in the Modern World: New Itineraries into the Sacred*, (ed.) Peter Jan Margry, Amsterdam University Press, Amsterdam 2008, s. 71-93.

²² Lindstrom, *a.g.m.*, s. 236-38.

²³ Maksimović, *Unattainable Past, Unsatisfying Present – Yugonostalgia*, s. 1071.

ESKİ YUGOSLAVYA ÜLKELERİNDE NOSTALJİ, KİMLİK VE SİYASET:
YUGONOSTALJİ'NİN SİYASİ ETKİ POTANSİYELİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

bölünmesi, Yugoslavya'ya özlem duyanların üzüntü ve öfke ile bahsettiği bir dönüşüm olmuştur.²⁴

Yugonostalji aynı zamanda bölgede 1980'lerin ikinci yarısı ve 1990'ların başlarından itibaren egemen olan ve Yugoslavya'nın dağılmasının en önemli sebeplerinden biri olarak görülen etnik milliyetçi söylemlere karşı çıkan bir tavır içermektedir. Bu açıdan bakıldığında Yugonostalji, ulusal, etnik ya da dinî farklılıklara dayalı bir siyasetin değil, etnik, dinî vb. farklılıklara rağmen barış içinde bir arada yaşayabilme kültürünün öne çıktığı Yugoslavya dönemine yönelik bir özlemi içermektedir.²⁵ Yugonostalji, Yugoslavya döneminde bir arada yaşamış olan farklı ulusların artık birbirlerini düşman olarak görmesine, kanlı savaşlar sonucu hem fiziksel olarak farklı ulus-devletlere bölünmelerine hem de zihinsel olarak bir zamanlar aynı ülkede yaşadıkları halde aralarına aşılmaz duvarlar örüp ayrışmalarına yönelik bir tepkinin ifadesidir. Çok kültürlü ve çok uluslu bir yapıyı; farklı uluslar arasında kardeşlik ve birliği muhafaza etmeyi ülkü edinen Yugoslavlık fikri, siyasi sloganların ve resmi söylemlerin ötesinde insanların gündelik yaşam pratiklerine de tezahür etmiştir.²⁶ Bu bağlamda, Yugoslavya'nın dağılması sürecinde bağımsızlığını kazanan yeni devletlerin hemen hemen tümünü saran ve günümüzde de etkin olmaya devam eden etnik milliyetçiliği benimsemeyi reddeden pek çok kişi, Yugoslavya dönemine ait çok kültürlü kimlik yapısının hatıralarına tutunmaya çalışmaktadır.²⁷

Bosna Hersek ve Kosova gibi Yugoslavya'nın dağılması sürecinin sivillerin yoğun şekilde hedef alındığı kanlı savaşlarla tecrübe edildiği ülkelerde Yugoslavya'ya dair nostalji ifade edilirken yeni dönemle eski dönem arasında güvenlik kaygıları açısından bir kıyaslamaya da gidilmektedir. Özellikle Yugoslavya'nın dağılması sürecinde patlak veren savaşların en şiddetlisinin yaşandığı Bosna Hersek'te, Yugoslavya'ya dair hatırlananlar arasında Boşnaklar, Sırp ve Hırvatların barış içinde bir arada

²⁴ Jessica Greenberg, "On the Road to Normal: Negotiating Agency and State Sovereignty in Postsocialist Serbia", *American Anthropologist*, Cilt 113, Sayı 1, Mart 2011, s. 89; Lindstrom, *a.g.m.*, s. 235-36; Stephanie Schwandner-Sievers, "Invisible-Inaudible: Albanian Memories of Socialism After the War in Kosovo", *Post-Communist Nostalgia*, (ed.) Maria Todorova ve Zsuzsa Gille, Berghahn Books, New York 2010, s. 105-6.

²⁵ Lindstrom, *a.g.m.*, s. 235-42; Volčič, *a.g.m.*, s. 25.

²⁶ Dubravka Ugrešić, *The Culture of Lies: Antipolitical Essays*, (çev.) Celia Hawkesworth, Pennsylvania State University Press, Pennsylvania 1998, s. 232.

²⁷ Fedja Burić, "Dwelling on the Ruins of Socialist Yugoslavia: Being Bosnian by Remembering Tito", *Post-Communist Nostalgia*, (ed.) Maria Todorova ve Zsuzsa Gille, Berghahn Books, New York 2010, s. 227.

yaşaması ve güvenlik endişelerinden uzak olmaları ile ilgili anlatılar ön plana çıkmaktadır.²⁸ Yugonostalji konusunda Kosova’da bir saha çalışması gerçekleştiren Schwandner-Sievers²⁹ ve benzer bir çalışmayı Bosna Hersek’te gerçekleştiren Burić’in³⁰ Arnavut ve Boşnaklarla yaptıkları görüşmelerde elde ettikleri bulguların ortak noktası, katılımcılar tarafından Tito Yugoslavya’sının Yugoslavya sonrasına kıyasla kendilerini daha güvende hissettikleri bir yer olduğunun ifade edilmesidir. Örneğin Burić’in³¹ çalışmasında kendisiyle görüşme yapılan bir Boşnak katılımcı, Tito döneminde Boşnakların güvenlik endişelerinin olmadığını, fakat Yugoslavya sonrası dönemde Bosna Savaşının üzerinden yıllar geçmesine rağmen Srebrenica’da, Capljina’da ya da Stolac’ta barış ve huzur içinde yaşayamadıklarını, kendilerini güvende hissedemediklerini ifade etmiştir. Schwandner-Sievers³² ise Kosovalı Arnavutların Tito’yu güvenliklerini sağlayan bir lider olarak gördüğünü, bu nedenle Tito’nun ölümünü kendileri için “sonun başlangıcı” olarak yorumladıklarını aktarmıştır.

Sosyalist Yugoslavya’nın en temel ideolojik prensiplerinden biri, Yugoslavya halkları arasındaki etnik, ulusal, dinî farklılıkları inkâr etmeyen ancak tüm bunları “Birlik ve Kardeşlik” ülküsü altında bir araya getiren ortak üst kimlik anlayışıydı. Zira farklı kimlikleri bir araya getiren böyle bir devleti bir arada tutmanın yolu, diğer kimlikleri yok saymadan fakat onların üzerinde bir ortak üst kimlik olarak “Yugoslav” kimliğinin inşa edilmesini gerekli kılmıştır. Milli kimlikler böylelikle farklı Yugoslavya cumhuriyetleriyle özdeşleştiği ölçüde, zaman zaman devlet politikaları tarafından açıktan destekleniyor görünümü taşımaktaydı. Fakat aynı durum diğer ‘ortak üst kimlikler’ için geçerli değildi. Örneğin, 1970’ler ve 1980’lerde Bosna Hersekli bazı Müslüman din adamlarının toplanmış kitlelere ‘kardeşler’ şeklinde hitap etmesi Yugoslavya’nın ‘kardeşlik’ tasavvuruna ve halkların ‘birlik ve beraberliğine’ düşmanca bir saldırı şeklinde algılanmış ve söz konusu din adamlarının ciddi bir itibar suikastına uğramasına neden olmuştu. Dinî kardeşliğin böylelikle ‘milli kardeşlikten’ çok daha hassas ve daha tehlikeli bir konu olarak değerlendirildiğini söylemek mümkündür.

Etnik, kültürel, dilsel ve dinsel argümanların “Kardeşlik ve Birlik” sloganı karşısında somut birer rakip olarak ortaya çıkması Yugoslavya’nın

²⁸ Palmberger, *How generations remember*, s. 65-66.

²⁹ Schwandner-Sievers, *a.g.m.*, s. 103-104.

³⁰ Burić, *a.g.m.*, s. 237-38.

³¹ Aynı yerde, s. 237.

³² Schwandner-Sievers, *a.g.m.*, s. 105-106.

ESKİ YUGOSLAVYA ÜLKELERİNDE NOSTALJİ, KİMLİK VE SİYASET:
YUGONOSTALJİ'NİN SİYASİ ETKİ POTANSİYELİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

dağılma sürecine girdiği 1980'lerin sonu ve 1990'ların başlarında gerçekleşmiştir.³³ Böylece Tito Yugoslavya'sının ortadan kalkmasıyla yitirilen şey, günümüzde Yugonostalji'nin ve Titonostalji'nin ana temalarından biri olan ve "Birlik ve Kardeşlik" mottosuyla ifade edilen çok uluslu, çok kültürlü bir arada yaşama idealinin kaybolması şeklinde algılanmıştır.³⁴ Fakat her ne kadar Yugoslavya döneminde sahip olunan toplumsal mozağin yitirilmesi eleştirilse de çok kültürlülüğün yeniden sağlanması için Yugoslavya benzeri bir yapının yeniden tesis edilmesi gibi bir amaç ya da arzunun ortaya konulduğu söylenemez. Tıpkı diğer post-sosyalist nostalji akımlarında olduğu gibi sosyalist Yugoslavya dönemine ilişkin nostalji, sosyalizme geri dönme, sosyalist sistemi geri getirme isteği anlamına gelmemektedir.³⁵ Nostaljik duyguların nesnesi komünizm, sosyalizm veya Yugoslavya'nın sahip olduğu siyasi birim değil, askerî güç, uluslararası itibar, ekonomik refah, sosyal güvenlik, farklı uluslar ve toplumsal gruplar arasında birlik, dayanışma, dostluk ve kültürel işbirliği gibi Yugoslavya dönemine dair özelliklerin ve değerlerin bir karışımı olmaktadır.³⁶

Yugonostalji, Yugoslavya'nın sahip olduğu ideallere veya ideolojiye bir övgü ya da hasretten ziyade, sadece eski "normal" günlere duyulan özlemin ifadesi olarak da ortaya konulabilmektedir. Bosna Hersek örneğini ele alan Palmberger,³⁷ "normal" bir yaşama dair nostaljinin ekonomik güvenlik ve refahın yanı sıra, sosyalist Yugoslavya'da toplumsal yaşamın temel yapıtaşlarından görülen etnik bir arada yaşama (*suživot*) ve iyi komşuluk (*komšiluk*) gibi belirli toplumsal değerlerle de sıkı sıkıya bağlantılı olduğunu tespit etmiştir. Benzer şekilde, Sırbistan'da gerçekleştirdikleri saha çalışmalarında normallığe yönelik nostalji eğilimlerine rastlayan Spasić³⁸ ve

³³ Lindstrom, *a.g.m.*, s. 233-36.

³⁴ Vesna V. Godina, "The Outbreak of Nationalism on Former Yugoslav Territory: A Historical Perspective on the Problem of Supranational Identity", *Nations and Nationalism*, Cilt 4, Sayı 3, 1998, s. 413; Dženita Sarač-Rujanac, *Odnos Vjerskog i Nacionalnog u Identitetu Bošnjaka Od 1980. Do 1990. Godine*, Institut za Istoriju, Sarajevo 2012, s. 116-17; Schwandner-Sievers, *a.g.m.*, s. 106; Volčić, *a.g.m.*, s. 24-25.

³⁵ Petrovic, *Nostalgia for the JNA? Remembering army in the former Yugoslavia*, s. 18; Aynı yerde, s. 64; Velikonja, *Titostalgia – A Study of Nostalgia for Josip Broz*, s. 22.

³⁶ Tanja Petrovic, "The Territory of the Former Yugoslavia in the 'Mental Maps' of Former Yugoslavs: Nostalgia for Space", *Sprawy Narodowosciowe*, Sayı 31, 2007, s. 263-73.

³⁷ Palmberger, "Ruptured Pasts and Captured Futures: Life Narratives in Postwar Mostar", *Focaal-Journal of Global and Historical Anthropology*, Sayı 66, 2013, s. 14-24.

³⁸ Spasić, *a.g.m.*, s. 581-90.

Maksimović,³⁹ Sırpların 1990'larda yaşanan anormalliklere ve günümüzde karşı karşıya oldukları sosyoekonomik sorunlara gönderme yaparak Yugoslavya dönemindeki normal yaşantılarını duydukları özlemi ifade ettiklerini aktarmışlardır. Üstelik Maksimović, eski "normal" günlere nostaljiyle yaklaşan bu kişilerin kendilerini Yugonostaljik olarak tanımlamak şöyle dursun, bu tip görüş ve hislere sahip olanları küçümsediklerini, hatta birçoğunun ülkelerinde hâkim milliyetçi söylemlerin bir çeşidini açıkça benimseyen, uluslarının gururlu üyeleri olduklarını eklemiştir.

2011 yılında eski Yugoslavya ülkelerinde düzenlediği anket çalışmasıyla Yugonostaljik eğilimleri inceleyen Kolstø,⁴⁰ bu eğilimlerin en çok Sırbistan ve ardından Bosna Hersek'te var olduğunu, Hırvatistan ve Kosova'nın ise Yugonostaljik fikirlere en az rastlanılan ülkeler oldukları sonucuna ulaşmıştır. Yazara göre Hırvatistan ve Kosova'da ulus inşa sürecinde kaydedilen başarılar, bu ülkelerde Yugoslavya'ya özlem duyulmamasında belirleyici olan temel faktörler arasındadır. Bu noktada, Hırvatistan ve Kosova milliyetçiliklerinde Yugoslavya'nın Sırbistan'ın hakimiyet kurma çabaları ile ilişkilendiriliyor olması ve dolayısıyla Yugoslavya'dan kopuşun bir tür ulusal kurtuluş olarak görülmesinin etkisi de göz ardı edilmemelidir. Nitekim aynı şekilde, Yugonostaljik eğilimlerin en çok Sırbistan'da görülmesi de Sırp milliyetçiliğindeki Yugoslavya ile Sırbistan'ı özdeşleştirme çabalarının bir tezahürü olarak okunabilir. Yugoslavya'nın dağılmasının en önemli sebeplerinden birisi, Sırbistan'ın Miloseviç yönetimi altında Yugoslavya'nın merkezîyetçi yapısını güçlendirerek "Büyük Sırbistan" idealine Yugoslavya çatısı altında ulaşma çabaları karşısında başta Hırvatistan ve Slovenya'nın cumhuriyetlere daha çok özerklik talep etmesi olmuştur.⁴¹ Esasında I. Dünya Savaşı sonrasında kurulan Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'ndan beri varlığını koruyan, daha sonra Tito Yugoslavya'sının da temel siyasi dinamiklerinden biri olan merkezîyetçi ve âdem-i merkezîyetçi eğilimler arasındaki bu anlaşmazlık, her ulus tarafından Yugoslavya'ya farklı misyonlar ve anlamlar yüklendiğini gözler

³⁹ Maksimović, *Unattainable Past, Unsatisfying Present–Yugonostalgia*, 1071; Aynı yerde, s. 1074.

⁴⁰ Kolstø, *a.g.m.*, s. 767-71.

⁴¹ Mark Biondich, *The Balkans: Revolution, War, and Political Violence since 1878*, Oxford University Press, Oxford 2011, s. 186; Florian Bieber, *The Rise of Authoritarianism in The Western Balkans*, Palgrave Macmillan, Cham 2020, s. 15; İrfan Kaya Ülger, *Yugoslavya Neden Parçalandı? Balkan Dramının Perde Arkası*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2009, s. 20; Kürşat Çınar, "Dismemberment of Yugoslavia: Lessons for the Ethnic Conflict Literature", *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 8, Sayı 15, 2019, s. 19.

ESKİ YUGOSLAVYA ÜLKELERİNDE NOSTALJİ, KİMLİK VE SİYASET:
YUGONOSTALJİ’NİN SİYASİ ETKİ POTANSİYELİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

önüne sermektedir.⁴² Bu şekilde Yugoslavya’nın merkezîyetçi ve âdem-i merkezîyetçi amaçlara sahip olan uluslar tarafından farklı biçimlerde algılanması, bağımsızlığını kazanan eski Yugoslavya ülkelerindeki Yugonostaljik eğilimlere etki edebilmektedir. Bosna Hersek’teki yüksek Yugonostaljik eğilimler ise, Yugoslavya döneminde barış içinde çok etnikli bir arada yaşama kültürüyle öne çıkan bu ülkenin Yugoslavya’nın dağılmasıyla birlikte kendisini bir savaşın ve çok etnikli yapıya karşı girişilen etnik temizlik faaliyetlerinin içinde bulması ve Yugoslavya sonrası dönemde ülkenin etnik gerilimler, yozlaşmış siyaset ve sosyoekonomik sorunlar ile anılır hale gelmesi ile açıklanabilir.⁴³ Nitekim pek çok çalışmada, Yugonostalji’nin Bosna Hersek’te savaş sonrası siyasi ve ekonomik koşullara, etnik milliyetçilik ve neoliberalizmin ülkedeki hakimiyetine yönelik bir karşı söylem (*counter-discourse*) ve karşı hegemonik (*counter-hegemonic*) duruşu temsil ettiği öne sürülmüştür.⁴⁴

2. Yugonostalji’nin Siyasi Etki Potansiyeli

Yugonostalji’nin siyasi alanda etki doğurabilme potansiyelini küçümseyen ve onu siyasi alanın dışında gören bakış açısı⁴⁵ kabul etmeyen pek çok yazar tarafından Yugonostalji, genellikle eski Yugoslavya ülkelerinde doğurabileceği siyasi sonuçlar çerçevesinde ele alınmıştır. Breznik ve Močnik’e⁴⁶ göre Yugonostalji, Yugoslavya döneminin pasif şekilde yad edildiği bir tarih nesnesi olmanın ötesinde, yeni bir siyasi özneliğin inşasına yol açabilecek ileriye dönük (*prospective*) bir hatırlama olarak tasavvur edilebilir. Petrovic,⁴⁷ nostalji söyleminin basit bir özlem ve

⁴² Haakan Wiberg, “Societal Security and the Explosion of Yugoslavia”, *Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe*, (ed.) Ole Waever, Barry Buzan, Morten Kelstrup, Pierre Lemaitre, Pinter Publishers, London 1993, s. 97.

⁴³ Burić, *a.g.m.*, s. 227-28; Kolstø, *a.g.m.*, s. 766.

⁴⁴ Filiz, *a.g.e.*, s. 6-7; Palmberger, “Nostalgia Matters: Nostalgia for Yugoslavia as Potential Vision for a Better Future”, *Sociologija*, Cilt 50, Sayı 4, 2008, s. 357; Mitja Velikonja, “When Times Were Worse, The People Were Better: The Ideological Potentials and Political Scope of Yugonostalgia”, *Nostalgia on the Move*, (ed.) Mirjana Slavković ve Marija Đorgović, (çev.) Natalija Majsova, The Museum of Yugoslavia, Belgrade 2017, s. 10.

⁴⁵ Milica Popović, “Yugonostalgia: The Meta-National Memory Narratives of the Last Pioneers”, *Nostalgia on the Move*, (ed.) Mirjana Slavković ve Marija Đorgović, The Museum of Yugoslavia, Belgrade 2017, s. 44.

⁴⁶ Breznik ve Močnik, *a.g.m.*, s. 1065.

⁴⁷ Tanja Petrovic, “‘When We Were Europe’: Socialist Workers in Serbia and Their Nostalgic Narratives. The Case of the Cable Factory Workers in Jagodina”, *Remembering Communism: Genres of Representation*, (ed.) Maria Todorova, Social Science Research Council, New York 2010, s. 128-29.

keder ifadesi olmadığını, aynı zamanda onu dile getirenlerin görüşlerini ifade etmelerine, belirli değer sistemlerini kurmalarına veya korumalarına ya da belirli hedeflere ulaşmalarına olanak tanıyan güçlü bir ideolojik araç olabileceğini vurgulamıştır. Bu bağlamda, ortak sosyalist geçmişin eski Yugoslav devletlerinde etnik sınırları aşan bir direniş, dayanışma ve kolektivite kaynağı olabileceğini ve arzu edilen bir geleceğin inşa edilmesinde kullanılabileceğini savunmuştur.⁴⁸ Benzer bir açıdan bakıldığında, eski Yugoslavya ülkelerindeki hakim siyasi söylem karşısında eleştirel bir siyasi ve kültürel tutumu temsil eden Yugonostalji'nin, bu ülkelerdeki milliyetçilik temelinde şekillenen resmi hafıza politikaları karşısında karşı hafıza⁴⁹ (*counter-memory*) ve direniş stratejisi işlevi gördüğü savunulmaktadır.⁵⁰

Maksimović,⁵¹ Yugonostalji'nin aktif, dinamik ve ilerici eylemlere ilham verebileceğini öne sürerek onun siyasi eylemlere yön verebilecek potansiyeline dikkat çekmekle kalmamış, aynı zamanda eski Yugoslavya halklarının uzlaşma sürecinde de rol oynayabileceğini iddia etmiştir. Yazara göre, ortak geçmişin farklı ulusal, etnik, dinî grupların barış içinde bir arada yaşaması gibi olumlu ve kapsayıcı yönlerini öne çıkaran Yugonostalji, eski Yugoslavya halklarının Yugoslavya'nın dağılmasının ve bu süreçte yaşanan travmatik olayların oluşturduğu yabancılaşmanın üstesinden gelebilmelerine yardımcı olabilecek potansiyele sahiptir. Benzer görüşleri savunan Volčić'e⁵² göre Yugonostalji, eski Yugoslavya halkları arasındaki uzlaşma sürecinde ve bu halklar arasında yaşanan çatışmalarda kendini gösteren tarihsel gerilimlerin yapıcı şekilde tartışmaya açılmasında etkili olabilir.

Bosna Hersek'in Mostar kentinde Yugonostalji'ye dair saha çalışmaları gerçekleştiren Palmberger,⁵³ Yugoslavya geçmişinin idealize edilmiş anılarının savaş sonrası etnik ilişkilerin yeniden tesis edilmesinde önemli rol oynadığını, Mostar'ın çok kültürlü geleceğini inşa etmek için öne

⁴⁸ Tanja Petrovic, "The Past That Binds Us: Yugonostalgia as the Politics of Future", *Transcending Fratricide: Political Mythologies, Reconciliations, and the Uncertain Future in the Former Yugoslavia*, (ed.) Srdja Pavlovic ve Marko Zivkovic, Nomos, Baden-Baden 2013, s. 130-31.

⁴⁹ Boym, *The Future of Nostalgia*, s. 49.

⁵⁰ Popović, *a.g.m.*, s. 43-46.

⁵¹ Maksimović, *Unattainable Past, Unsatisfying Present – Yugonostalgia*, s. 1078.

⁵² Volčić, *a.g.e.*, s. 27.

⁵³ Palmberger, *Nostalgia Matters: Nostalgia for Yugoslavia as Potential Vision for a Better Future*, s. 366-68; Palmberger, *Ruptured Pasts and Captured Futures: Life Narratives in Postwar Mostar*, s. 17-22.

ESKİ YUGOSLAVYA ÜLKELERİNDE NOSTALJİ, KİMLİK VE SİYASET:
YUGONOSTALJİ’NİN SİYASİ ETKİ POTANSİYELİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

sürülen “güçlü masallar” işlevi gördüğünü belirtmiştir. Bosna Hersek’te Yugonostalji’nin geçmişe özlemden ziyade ülkedeki mevcut sorunları aşma yönünde geleceğe dair istekleri yansıttığını belirten yazar, etnik husumetlerin aşılmasında Yugonostaljik fikirlerin etkili olabileceğini ileri sürmüştür. Benzer görüşlere sahip olan Maksimović⁵⁴ de Yugonostalji’nin sadece Bosna Hersek’te değil tüm eski Yugoslavya ülkelerinde birbirleriyle çatışma yaşamış toplumlar arasında uzlaşma ve güven inşası sürecine katkı sunabileceğini savunmuştur.

Velikonja,⁵⁵ nostaljinin belli amaçları gerçekleştirmek için araçsallaştırılmış bir hüviyete bürünebileceğini belirterek Yugonostalji’nin siyasi, toplumsal ve ekonomik amaçlar için kullanılabilirliğini öne sürmüştür. Bu çerçevede, Yugonostalji’nin belli bir siyasi harekete yön vermek üzere düşünsel bir zemin olarak kullanılabilir potansiyeli söz konusudur. Nitekim Yugoslavya sonrası dönem eleştirilirken Yugoslavya dönemiyle bir kıyaslamaya gidilerek şimdiki koşulların daha kötü olduğunun belirtildiği her nostaljik görüş, bir anlamıyla muhalif bir siyasi duruşu temsil etmektedir. Yugonostalji’nin siyaseten etkili olabileceği görüşüne sahip olan yazar,⁵⁶ bir başka eserinde Yugonostalji’nin aktif ve özgürleştirici (*emancipatory*) potansiyelinden söz etmiştir. Bu potansiyele örnek olarak, Yugoslavya sonrası ülkelerde siyaseti ve yönetimleri eleştirmek için gerçekleştirilen protesto gösterileri gibi eylemlere işaret etmiştir. Bunun yanında, çeşitli gösterileri örnek göstererek Yugonostaljiklerin bir araya gelip geçmiş hüzünle anmanın ötesine geçmekte olduklarını ve ülkelerindeki çeşitli siyasi kararların, yasaların ya da genel anlamda hâkim siyasi söylemin ve diğerlerini dışlayan etnik milliyetçiliğin ya da neo-faşist oluşumların eleştirilmesine aktif olarak katıldıklarını belirtmiştir. Bu nedenle Yugonostalji’nin sadece pasif ve durağan görünümüyle var olmadığını, aynı zamanda aktif ve özgürleştirici bir söylem olabileceğini ve nostaljiklerin sadece geçmiş hatırlayan “ağlamaklı gözlerle” değil, aynı zamanda geleceği inşa etmek için harekete geçen “sıkılmış yumruklara” sahip olabildiklerini ileri sürmüştür.⁵⁷

⁵⁴ Maksimović, *Unattainable Past, Unsatisfying Present – Yugonostalgia*, s. 1074-76.

⁵⁵ Velikonja, *Titostalgia – A Study of Nostalgia for Josip Broz*, s. 121-34.

⁵⁶ Mitja Velikonja, “Between Collective Memory and Political Action: Yugonostalgia in Bosnia-Herzegovina”, *Bosnia-Herzegovina since Dayton: Civic and Uncivic Values*, (ed.) Ola Lishaug ve Sabrina P. Ramet, Angelo Longo Editore, Ravenna 2013, s. 351-68.

⁵⁷ Mitja Velikonja, “The Past with a Future: The Emancipatory Potential of Yugonostalgia”, *Imagination: Civil Identities and Rights in European Nation-states: Securing the Rights of Migrant Workers as a Contribution for Sustainable Peace-building*, (ed.) Lana Zdravkovic ve Iva Zenzerovic-Sloser, Mirovni inštitut, Ljubljana 2011, s. 161.

Yugonostalji'nin toplumsal ve siyasi açıdan eski Yugoslavya ülkelerinde önemli sonuçlar doğurabilecek potansiyelde olduğunu öne süren pek çok çalışma olsa da bazı çalışmalarda bu sosyokültürel akımın siyasi etki oluşturabilmesinin ve mevcut siyasette kendisine alternatif bir alan açabilmesinin önündeki engellere değinilmiştir. Örneğin Burić,⁵⁸ Yugonostalji'nin toplumsal karşılığına değinse de katı bir şekilde belirlenmiş ulusal sınırlara bölünüp ayrı düşmüş eski Yugoslavya halklarını post-milliyetçi bir konsensüste bir araya getirebilecek bir potansiyele sahip olmadığını öne sürmüştür. Bununla birlikte yazar, Yugonostalji'nin kendi başına ulus ötesi bir birliktelik doğuracak etkiye sahip olmadığını belirtse de eski Yugoslavya ülkelerinin Avrupa Birliği gibi bir örgüt çatısı altında bir araya gelmesinin Yugonostalji'yi siyasi açıdan daha etkili kılabileceğini de eklemiştir.⁵⁹

Maksimović,⁶⁰ Yugonostalji'nin eski Yugoslavya ülkelerindeki iktidar sistemini sorgulayan, eleştiren ve kimi zaman ona meydan okuyan toplumsal boyuta sahip olduğunu savunsa da herhangi bir ideolojik temele veya herhangi bir siyasi strateji ve programa dayanmadığını ifade etmiştir. Yazar, çalışmasında Yugonostalji'nin aktif ve ilerlemeci (*progressive*) yönünü ortaya koymasına rağmen bazı siyasi kararlara karşı sokak gösterileri ve mevcut sorunlara karşı eleştirel söylemin ötesinde daha ciddi hedeflere ulaşabilecek, örgütlü ve programlı bir sosyopolitik boyuttan yoksun olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda Yugonostalji'nin mevcut düzene karşı siyasi bir mücadeleden ziyade, bu düzenden duyulan memnuniyetsizliğin göstergesi ile sınırlı kaldığını, mevcut siyasi işleyişe meydan okuyabilecek bir güce ve motivasyona sahip olmadığını eklemiştir.⁶¹ Konuya farklı bir açıdan yaklaşan Popović,⁶² Yugonostalji'nin esasında milliyetçiliği ya da ulusal kimlikleri ya da eski Yugoslavya ülkelerindeki ana akım siyaseti yerinden etmeden kendisine yeni bir katman açarak var olan bir hayali cemaat olduğunu öne sürerek, Yugonostalji'ye yönelik belki de en itidalli ve gerçekçi görüşlerden birini ortaya koymuştur.

⁵⁸ Burić, *a.g.m.*, s. 241.

⁵⁹ Aynı yerde.

⁶⁰ Maksimović, *Unattainable Past, Unsatisfying Present – Yugonostalgia*, s. 1073.

⁶¹ Aynı yerde, s. 1079.

⁶² Popović, *a.g.m.*, s. 48.

3. Yugonostalji'nin Zorlu Siyasi Rakibi Milliyetçilik

Yugonostalji'den bahsedilirken, eski Yugoslavya ülkelerinde herkesin Yugoslavya dönemini “eski güzel günler” olarak hatırlamadığı, bu döneme dair oldukça olumsuz görüşler taşıyanların da var olduğundan söz edilmelidir. Diğer bir ifadeyle, Yugoslavya sonrası halef devletlerde Yugonostaljik görüşler olduğu kadar Yugoslavya geçmişinin benimsenmesi ya da yaşatılmaya çalışılmasını reddeden ve Yugoslavya'ya dair anılar ve sembollerden rahatsız olanlar da söz konusudur. Örneğin 2004'te Makedonya'da yayınlanan Yugonostaljik bir televizyon programından bahseden Lindstrom⁶³, bu programda Yugoslavya'ya dair sembollerin kullanılmasının ülkede bazı kesimlerce eleştirildiğini, Yugoslavya geçmişinin öne çıkarılmasından rahatsızlık duyanların olduğunu aktarmıştır. Benzer bir noktaya değinen Breznik ve Močnik,⁶⁴ Slovenya'da siyasi elitler ve üst düzey devlet kademelerinde benimsenen söylemin halk arasında kimi kesimlerin sahip olduğu Yugonostaljik görüşlerden oldukça farklı olduğunu öne sürmüşlerdir. Hatta Yugoslavya geçmişine yönelik resmî ideolojide yer alan bu olumsuz tutumu yansıtır şekilde, Yugoslavya geçmişinin adeta yok sayılarak Slovenya tarihinin, ülkenin Yugoslavya'dan ayrıldığı ve bağımsız olduğu 1991'den başlatan bir resmî söylemin varlığından söz etmişlerdir. Bu durumun sadece Slovenya'ya özgü olmadığı, eski Yugoslavya ülkelerinin pek çoğunda resmî söylemlerde bir “karanlık çağı” temsil etmediği sürece Yugoslavya'dan pek bahsedilmediği ve sosyalist Yugoslavya dönemine ilişkin olumlu anıların gözden düşürülmeye çalışıldığı söylenebilir.⁶⁵

Bir dünya savaşı olmasının yanında, I. Yugoslavya olarak da anılan Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı topraklarında başta Sırp ve Hırvatlar olmak üzere farklı ulusal gruplar arasında büyük bir iç savaş özelliği taşıyan II. Dünya Savaşı'nın ardından kurulan Sosyalist Yugoslavya'da, milliyetçilik neredeyse en tehlikeli iç düşman olarak görülmüştür.⁶⁶ Tito'nun “Birlik ve Kardeşlik” mottosu altındaki Yugoslavizm ideolojisinin en önemli amaçlarından birisi, Yugoslavya'ya II. Dünya Savaşı ve öncesinde yaşananlara benzer bir iç çatışma yaşatmasından ve ülkeyi parçalamasından korkulan milliyetçi siyasetin önlenmesi olmuştur. Fakat Tito sonrası dönemde yükselişe geçen ve 1990'lar ve 2000'lerde eski Yugoslavya ülkelerinin bağımsız ulus-devletlerine kavuşmalarıyla sonuçlanan milliyetçiliğin zaferi,

⁶³ Lindstrom, *a.g.m.*, s. 227-28.

⁶⁴ Breznik ve Močnik, *a.g.m.*, s. 1058-59.

⁶⁵ Popović, *a.g.m.*, s. 44.

⁶⁶ Godina, *a.g.m.*, s. 415.

yeni dönemde siyaseti etkisi altına alan milliyetçi tutum ve söylem tarafından bir zamanlar kendilerini iç düşman olarak gören Yugoslavya'nın milliyetçilik karşıtı geçmişinin topa tutulması sonucunu doğurmuştur.⁶⁷ Yugoslavya'nın dağılmasının ardından eski Yugoslavya ülkelerinde milliyetçi eğilimler siyasi elitler, kurumlar ve geniş bir nüfus kitlesinde etkisini gösteren baskın bir konumdadır.⁶⁸ Nitekim Yugoslavya'ya dair olumsuz düşüncelerin olmadığı durumlarda dahi, ulus ve devlet inşa sürecinin bir parçası olarak Yugoslavya'ya ait kolektif hafızanın, mekanların, sokak ve cadde isimlerinin vb. ulusal tarihin öğeleriyle, örneğin ulusal kahramanlarla, ulusa dair kolektif hafıza ile değiştirildiği gözlemlenebilmektedir.⁶⁹

Yugoslav kimliği aslında Sosyalist rejimin en güçlü olduğu dönemlerde bile mevcut siyasal kategori veya etnik kimlikler yerine geçecek bir muhtevaya sahip olmamıştır. Etnik kimlikler, cumhuriyetlere bölünen idari özerklik ve her bir cumhuriyeti belli bir etnik-millî toplulukla özdeşleştiren siyasi yapılanmasıyla birlikte siyasi ve sosyal hayatın merkezinde olmaya devam etmiştir. Devlet politikaları bu şekilde, Sovyet Birliğinde olduğu gibi, mevcut milliyetleri muhatap almaya ve aralarından seçici bir yaklaşımla uygun olan ve uygun olmayan milliyetleri belirlemeye devam etmiştir.⁷⁰ Her ne kadar milliyetçilik temelli siyasi aktiviteler, Tito döneminde büyük ölçüde bastırılmış olsa da Sosyalist Yugoslavya döneminde ulusal kimliklerin görünürlüğü ve siyasi muhtevası varlığını korumuştur. Üstelik 1960'ların sonu 1970'lerin başlarından itibaren ortak bir Yugoslav kimliği yaratma fikrinin bir adım geriye itilip cumhuriyetlerin özerkliklerini arttırmaya yönelik politikaların hız kazanmasıyla giderek daha fazla ulus-devlet benzeri bir yapıya kavuşmaya başlayan cumhuriyetler, Yugoslavya sistemi içerisinde ulusal kimliklerin pekiştirilmesi ve sağlamlaştırılması için uygun bir ortam bulmaya başlamıştır. Bu noktada en önemli dönüm noktalarından birisi olan 1974 Anayasası, merkezîyetçi eğilimler karşısında âdem-i merkezîyetçi yapıyı güçlendirerek cumhuriyetlere geniş yetkiler tanımış ve Yugoslavya'yı neredeyse konfederasyona benzer bir gevşek

⁶⁷ Güven, *Yugoslavya'nın Dağılması Bağlamında Josip Broz Tito ve Slobodan Milošević'in Söylem ve Politikalarının İncelenmesi*, s. 103-109.

⁶⁸ Tomić, *a.g.m.*, s. 286-87.

⁶⁹ Palmberger, *Renaming of Public Space: A Policy of Exclusion in Bosnia and Herzegovina*, Max Planck Institute for the Study of Religious and Ethnic Diversity, Göttingen 2012, s. 15-23; Schwandner-Sievers, *a.g.m.*, s. 96-97.

⁷⁰ Rogers Brubaker, "Nationhood and the National Question in the Soviet Union and Post-Soviet Eurasia: An Institutional Account", *Theory and Society*, Sayı 23, 1994, s. 49.

ESKİ YUGOSLAVYA ÜLKELERİNDE NOSTALJİ, KİMLİK VE SİYASET:
YUGONOSTALJİ'NİN SİYASİ ETKİ POTANSİYELİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

federasyona dönüştürerek cumhuriyetlerin kendi çıkarlarını ve ulusal kimlikleri öne çıkarması için zemin oluşturmuştur.⁷¹

Yugoslavya'daki çok uluslu ve çok kültürlü yapının sembolik anlamda “koruyucu muhafızı” olarak görülen Tito'nun 1980 yılındaki ölümünün ardından kendilerine hareket alanı bulan milliyetçi siyasi elitler, Tito Yugoslavya'sının milliyetçiliklerin yükselişine izin vermeyen politikalarını eleştirmeye başlamışlardır. Bunun yanında, farklı ulusların bir arada yaşamasının mümkün olmadığını savunan etnik milliyetçi ideolojiyi meşrulaştırabilmek adına çok uluslu bir arada yaşama örneği olan Yugoslavya dönemi kolektif bellekten silinmeye ya da kötü bir imaja kavuşturulmaya çalışılmıştır.⁷² Benimsenen milliyetçi anlatılarda ve resmî tarih yazımında⁷³ sanki Yugoslavya dönemi yaşanmamış gibi, ulusal bellek anlatılarında Yugoslavya dönemi atlanarak II. Dünya Savaşı dönemindeki ulusal çekişmeler ve daha öncesindeki, örneğin Osmanlı Devleti dönemi veya bugünkü ulusal kimliğin öncülü olarak görülen Orta Çağ krallıkları gibi, tarihsel dönemlere odaklanılmıştır.⁷⁴

Yugonostalji'yi hoş karşılamayan, hatta Yugoslavya sonrası kurulan yeni ulus-devletlere karşı tehdit olarak görenlerin başında milliyetçi seçkinler ve genel anlamda etnik milliyetçiliği benimseyenlerin gelmesi şaşırtıcı değildir. Bu gruplar Yugoslavya geçmişini pek çok sorunun kaynağı ve kendi uluslarına yapılan haksızlıklarla dolu bir dönem olarak görmüş, hatta bu dönemi “elli yıllık komünist terör dönemi” gibi oldukça sert ifadelerle

⁷¹ Zdenko Cepić, “Yugoslavya'da Slovenya (1945-1991): Süreçler ve Olaylar”, *Yugoslavya Tarihi: 1918-1991*, (ed.) Hakan Demir, (çev.) Muharrem Rahte, Nobel Yayıncılık, Ankara 2021, s. 115; Dejan Djokić, “‘After One Hundred Years’: The Yugoslav Idea in Historical Perspective”, *Historically Speaking*, Cilt 5, Sayı 2, 2003, s. 20; Husnija Kamberović, “Yugoslavya'da Bosna-Hersek (1918-1991)”, *Yugoslavya Tarihi: 1918-1991*, (ed.) Hakan Demir, (çev.) Muharrem Rahte, Nobel Yayıncılık, Ankara 2021, s. 139; Tomić, *a.g.e.*, s. 276.

⁷² Hasan Duran ve İbrahim Fevzi Güven, “Radovan Karadžić'in Bosna Savaşı'na Dair Güvenlikleştirme Siyasetinde Kullandığı Söylemler”, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, Cilt 10, Sayı 1, Mart 2022, s. 192-213.

⁷³ Vahida Ramujkić, “Disputed Histories-Personal and Official Narratives in (Post) Yugoslav Era History Textbooks”, *Culture*, Sayı 9, 2015, s. 9-18.

⁷⁴ Filiz, *a.g.e.*, s. 91-92; Dejan Jović, “‘Official Memories’ in Post-authoritarianism: An Analytical Framework”, *Journal of Southern Europe and the Balkans*, Cilt 6, Sayı 2, Ağustos 2004, s. 102; Siniša Malešević, *Ideology, Legitimacy and the New State: Yugoslavia, Serbia and Croatia*, Routledge, New York 2002, s. 233-34; Mitja Velikonja, “Ways of Remembering Yugoslavia: The Yugoslav Rear-View Mirror”, *Yugoslavia from a Historical Perspective*, (ed.) Latinka Perović vd., Helsinki Committee for Human Rights in Serbia, Belgrade 2017, s. 524.

tanımlamışlardır.⁷⁵ Etnik milliyetçi söylemlerde Yugoslavya'nın çok uluslu bir birlikteliği savunan "Birlik ve Kardeşlik" ideali, farklı ulusları bir arada yaşamaya zorlamak olarak yorumlanmış ve 1990'larda yaşanan çatışmaların en önemli nedenlerinden birinin Yugoslavlık fikrinin düşman ulusları bu şekilde zorla bir arada tutmaya çalışması olduğu ileri sürülmüştür.⁷⁶

Milliyetçi çevrelerce Yugonostalji'ye yönelik eleştiriler en hafif şekliyle, değişen sosyopolitik koşullara uyum sağlamayı başaramayan zayıf kişilerin geçmişe sığınmaya çalışması olarak ifade edilmiştir.⁷⁷ Daha sert eleştirilerde ise baskıcı bir siyasi rejime özlem duymak, demokrasi karşıtlığı, siyasi ahlaktan yoksunluk, vatanseverlikten uzak olma, hatta ulusa, ulusal kimliğe ihanet ve düşmanlık olarak görülmüştür.⁷⁸ Nitekim Yugonostalji ilk kez, Yugoslavya'nın dağılması nedeniyle yasa boğulan, Yugoslavya'ya özlem duyanlara yönelik pejoratif bir anlama sahip bir terim olarak söz konusu milliyetçi söylem içinde kullanılmaya başlanmıştır.⁷⁹ Tüm bu fikirlerin günümüzde gerek siyasi elitler gerekse hatırı sayılır bir kamuoyu kitlesi nezdinde canlılığını koruduğu düşünüldüğünde, Yugoslavya geçmişinin kendisine biçilen bu kötü imajdan kurtulup ana akım siyasette etkili olabilecek konuma ulaşmasını beklemek zor gözükmektedir.

Yugonostaljikler nasıl geçmişin tüm güzel anılarını Yugoslavya ile özdeşleştirerek hatırlıyorsa, Yugoslavya'ya pek olumlu hisler beslemeyen milliyetçiler ise genellikle başlarına gelen pek çok kötülüğü, Yugoslavya döneminde ulusal gruplarının uğradığı haksızlık, ayrımcılık ve baskı politikalarını ve Yugoslavya'nın dağılması döneminde yaşanan savaşları Yugoslavya ile bağlantılı şekilde hatırlamaktadırlar. Bu gruplar yaşadıklarının sorumlusu olarak doğrudan Yugoslavya'yı işaret etmeseler bile Yugoslavya'nın yaşananlara olanak tanıyan, zemin hazırlayan yapısından dem vurmaktadırlar. Dahası, gerçekleri yansıtsın ya da yansıtmassın, Yugoslavya'yı düşman gördükleri ulusal gruplarla ilişkilendirmektedirler. Örneğin Kosovalı bir Arnavut için genelde Yugoslavya, 1960'lardaki

⁷⁵ Burić, *a.g.m.*, s. 227; Maksimović, *Unattainable Past, Unsatisfying Present–Yugonostalgia*, s. 1067; 1072.

⁷⁶ Duran ve Güven, *a.g.m.*, s. 197-99; Ugrešić, *The Culture of Lies: Antipolitical Essays*, s. 232.

⁷⁷ Petrovic, *Nostalgia for the JNA? Remembering army in the former Yugoslavia*, s. 63-64.

⁷⁸ Petrovic, *The Past That Binds Us: Yugonostalgia as the Politics of Future*; Ugrešić, *The Culture of Lies: Antipolitical Essays*, s. 23.

⁷⁹ Ivan Maksimović, "From Yugoslavia to Yugonostalgia: Political Elements in Narratives about Life in the Former SFRJ", *Twentieth Century Communism*, Sayı 11, 2016, s. 85; Dubravka Ugrešić, "Nostalgia", (çev.) David Williams, *Salmagundi*, Sayı 176, 2012, s. 6.

ESKİ YUGOSLAVYA ÜLKELERİNDE NOSTALJİ, KİMLİK VE SİYASET:
YUGONOSTALJİ'NİN SİYASİ ETKİ POTANSİYELİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Rankoviç dönemini ya da 1980'lerin sonundan 1990'ların sonuna kadar yaklaşık on yıllık iktidarı sürecinde Kosovalılarda hiç de iyi anılar bırakmayan Sırbistan lideri Miloseviç'i hatırlatmaktadır.⁸⁰ Benzer şekilde bir Hırvat için Yugoslavya Sırp tahakkümü altında geçen on yıllar anlamına gelebildiği gibi⁸¹ bir Sırp için ise, 1986 Sırp Sanat ve Bilimler Akademisi Memorandumunda görüldüğü gibi, Sırp'ların ulusal çıkarlarına kasteden, tarihsel Sırp toprakları olduğu iddia edilen Kosova'ya özerklik veren, haksızlıklarla dolu Tito dönemi şeklinde hatırlanabilmektedir.⁸² Elbette Yugoslavya'yı bu şekilde hatırlayanların eski Yugoslavya halklarının çoğunluğunu yansıttığını iddia etmek detaylı bir saha araştırmasını gerektirse de özellikle milliyetçilik eğilimleri yüksek gruplar arasında bu görüşlere sıkça rastlandığını söylemek mümkündür. Dahası, milliyetçi eğilimlerin eski Yugoslavya coğrafyasında popülerliğini koruduğu hesaba katıldığında, Yugonostalji akımı kadar, hatta belki ondan daha güçlü bir damar olarak Yugoslavya veya Yugoslavlık karşıtı bir bakış açısından söz etmek mümkündür.

Yugoslavya'nın parçalanması Yugonostalji anlatısında etnik düşmanlıklar ve milliyetçiliğe yönelik eleştiriyi içerdiği gibi, bir aradayken güçlü ve prestijli bir ülke olan Yugoslavya'nın her biri çeşitli siyasi, ekonomik ve sosyal sorunlar içinde boğulan daha küçük ve etkisiz devletlere bölünmesinin yarattığı üzüntü ve öfkeyi de temsil etmektedir. Bu çerçevede Yugonostalji'yi doğuran ana etkenlerden birinin Yugoslavya'nın dağılmasının hiç de iyi sonuçlar doğurmaması, 'gelenin gidene aratması' olduğu söylenebilir. Fakat buradan hareketle Yugonostalji'yi direkt olarak milliyetçilik karşıtı bir tutum olarak görmek yanıltıcı olabilmektedir. Esasında Yugonostalji doğrudan milliyetçiliğe değil, etnik milliyetçiliğin doğurduğu olumsuz sonuçlara tepkiyi yansıtmaktadır. Yugoslavya günlerini özlemle hatırlayanların ve milliyetçiliğin yükselişiyle birlikte yaşananları eleştirenlerin pek çoğunun aynı zamanda ulusal kimliklerini ve Yugoslavya sonrası oluşan yeni devletlerini temel aidiyet unsuru olarak benimsemeleri, hatta Yugonostaljik denilebilecek fikirler taşıyanlar arasında milliyetçi eğilimlere sahip kişilerin de yer alması bu durumu ortaya koymaktadır.⁸³

⁸⁰ Schwandner-Sievers, *a.g.m.*, s. 101-3.

⁸¹ Kolstø, *a.g.m.*, s. 772-73.

⁸² Biondich, *a.g.e.*, s. 197.

⁸³ Larisa Kurtović, "Yugonostalgia on Wheels: Commemorating Marshal Tito across Post-Yugoslav Borders: Two ethnographic tales from post-war Bosnia-Herzegovina", *Newsletter of the Institute of Slavic, East European, and Eurasian Studies*, Cilt 28, Sayı 1, 2011, s. 2-13; Maksimović, *Unattainable Past, Unsatisfying Present – Yugonostalgia*, s. 1078.

Milliyetçiliğin yükselişiyile yaşananlar ve mevcut konjonktürde hâkim olan milliyetçi söylem hakkında olumsuz düşünceler söz konusu olsa da siyasi ve ekonomik sorunlara yönelik çözümler, yeni devletlerin milliyetçiliğin etkisinden tamamen arındırılmasında, siyasi ve toplumsal düzlemde milliyetçiliğin ortadan kaldırılmasında aranmamaktadır. Üstelik Maksimović'in⁸⁴ de belirttiği gibi, Yugonostaljik olmanın otomatik olarak diğer ulusal, etnik ya da dinî gruplara karşı düşmanlık veya nefret gibi duyguları ortadan kaldırdığı ve eski çok uluslu günlere geri dönülmesi isteğini yansıttığı söylenemez. Nitekim Maksimović sahada görüşmeler yaptığı pek çok kişinin Yugoslavya'ya ve temsil ettiği değerlere karşı sıcak duygular beslerken aynı zamanda kendi uluslarının ve ulus-devletlerinin gururlu üyeleri ve vatandaşları olduklarını belirtmiştir. Dolayısıyla Yugonostalji milliyetçiliğin bir alternatifi ya da onun yerini almaya aday bir akım olmaktan uzaktır.

Bugün eski Yugoslavya ülkelerinde ulusal kimliğe veya ulus-devlete aidiyet temelinde şekillenmiş hâkim söylem, ulus üstü, supranasyonel yapısı nedeniyle Yugoslavya mirasına şüpheyile yaklaşmaktadır.⁸⁵ Bunun yanında, Yugoslavya'nın yıkılmasıyla birlikte Bosna Hersek dışarıda tutulursa eski Yugoslavya cumhuriyetlerinin hepsi, ulus ve devlet inşa süreçlerini yeni ulus-devletler olarak tamamlamışlardır. Yugonostalji her ne kadar siyasi bir sistem olarak Yugoslavya federasyonunu geri getirme amacı taşımasa da ulus-devletlerin sahip olduğu siyasi yapıya ve ulusal kimliklere yönelik tehdit olarak algılanabilecek fikirler içermektedir. Bu nedenle özellikle milliyetçi çevrelerin bakış açısında büyük oranda olumsuz bir anlama sahiptir ve milliyetçi olmayanlar tarafından da ülkelerinde siyasi bir harekete yön verebilecek, alternatif bir akım olabilecek düzeyde bir görüş olarak algılanmamaktadır. Mevcut siyasi, ekonomik ve sosyal sorunları eleştirirken bir kıyaslama aracı olarak Yugoslavya geçmişine sık sık başvuru da ne bu geçmişin küllerinden doğacak yeni bir siyasi hareket beklentisi ne de bu tip bir harekete destek sunacak büyük kitleler söz konusudur. En azından yakın gelecekte, eski Yugoslavya ülkelerinde ana akım milliyetçi siyasetin, Yugoslavya nostaljisine dayalı bir birliktelikten hareket eden yeni bir rakip siyasi akım tarafından alaşağı edilmesi ihtimali düşük gözükmemektedir.

⁸⁴ Aynı yerde.

⁸⁵ Petrovic, *Nostalgia for the JNA? Remembering army in the former Yugoslavia*, s. 70.

4. Bosna Hersek’te Kimlik, Siyaset ve Yugonostalji

Yugonostalji siyasi bağlamda tartışıldığında akla ilk gelen ülkelerden biri Bosna Hersek olmaktadır. Zira Yugoslavya’nın alameti farikası olan çok kimlikli, çok kültürlü bir arada yaşamı Yugoslavya sonrası dönemde de sürdüren; diğer eski Yugoslavya ülkeleri devlet ve ulus inşası sürecini büyük ölçüde tamamlamışken, ayrılıkçı eğilimler taşıyanlar ile ülkenin toprak bütünlüğünü savunanlar arasında derin ayrışmanın halen varlığını koruduğu Bosna Hersek özelinde Yugonostalji’ye siyasi bir potansiyel atfedilmesi şaşırtıcı olmamaktadır. Yugonostalji’nin siyasi potansiyeline dikkat çekenler, çok kültürlülük ve barış içinde bir arada yaşama özleminin etnik ayrışmanın yarattığı siyasi krizlere tepkinin yanı sıra ülkenin geleceği için bir anlam ifade edebileceğine işaret etmektedir. Bosna Hersek’in çok etnikli bir ülke olarak varlığını korumasını savunanlar ile ülkeyi mono-etnik siyasi birimlere bölmeyi amaçlayanlar arasında sonunda ülkeyi savaşa sürükleyen temel ayrışmanın⁸⁶ günümüzde halen varlığını koruyor olması, Yugonostalji’nin basit bir geçmişe özlem olmanın ötesinde bu siyasi çıkmazdan kaçışın ifadesi ya da daha iyi ihtimalle bu sorunun çözümüne ön ayak olabilecek bir siyasi söyleme dönüşebilme olanaklarını akıllara getirmektedir.

Yugoslav kimliği, millî kimliğin yerine geçmeyen ancak bir millet üstü aidiyet biçimi olarak Yugoslavya cumhuriyetleri arasında en çok Bosna Hersek’te karşılık buluyordu. Bunun başlıca nedenleri arasında, bütün Yugoslavya cumhuriyetleri arasında sadece Bosna Hersek’in yalnızca bir milletle özdeşleştirilmeden, Boşnak, Sırp ve Hırvatların bir arada yaşadığı çok uluslu bir cumhuriyet şeklinde tanımlanmış olması gösterilebilir. Bunun yanı sıra, Boşnaklar için Yugoslav kimliğinin cazibesi Sosyalist Yugoslavya ile sınırlı değildi; II. Dünya Savaşı öncesinde Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı ve ardından Yugoslavya Krallığı Boşnakları ayrı ve özgün bir millet olarak tanımadığı için, Sırp ve Hırvat milliyetçilikleri karşısında Yugoslav üst kimliği, Boşnaklar için özgün kimliklerini korumaya işlevsel anlamda katkı sunabilecek bir içeriğe sahip olmuştur. Dolayısıyla, Yugoslav kimliğine sarılmak bu dönemde, Müslüman kitlelerin Sırp ve Hırvat kimlikleri ile özdeşleşmeyeceği, kendi içerisinde milliyet merkezli herhangi bir bölünmenin önlenmesine yardımcı olacak pratik ve pragmatik bir seçenek olmuştur.⁸⁷

⁸⁶ Güven, *Bosna-Hersek’te Savaş, Güvenlikleştirme ve Siyasi Liderler*, s. 196-206.

⁸⁷ Xavier Bougarel, “Bosnian Muslims and the Yugoslav Idea”, *Yugoslavism: Histories of a Failed Idea 1918-1992*, (ed.) Dejan Djokic, Hurst, London 2003, s. 100-114; Mustafa Imamović, *Historija Bosnjaka*, Bosnjacka zajednica kulture Preporod, Sarajevo 1998, s. 563.

Yugoslav kimliği, ulusal aidiyetlerini rakip milliyetçilikler karşısında koruma çabalarında Boşnaklar için önemli bir işlev görmüşken, dinî kimliklerini muhafaza etme mücadelelerinde ise çoğu zaman Yugoslavya yönetiminin baskı aracı haline gelmiştir.⁸⁸ Bu nedenle Yugoslavya dönemi boyunca, siyasi rejimin milletlere ve dine yönelik tutumundaki değişimlere göre Boşnaklar için Yugoslavya ve Yugoslav kimliğinin taşıdığı anlam da değişkenlik göstermiştir.⁸⁹ Fakat bununla birlikte, Yugoslavya dönemi boyunca bir şekilde varlığını ve işlevini koruyan Yugoslav kimliği en ciddi darbeyi 1990'larda yaşanan savaşla birlikte almıştır. Toplumsal açıdan bakıldığında, daha önce özellikle şehir kültüründe kök salan ve dinler arası evliliklerle önemli bir karşılığı bulunan Yugoslav üst kimliği, savaşta tamamen değişen demografik görünüm ile cazibesini kaybetmiş ve şehirleşme süreci aracılığıyla kendi lehine işleyen avantajı, etnik merkezli göçlere bırakmıştır. Böylelikle, savaş koşullarında toplumsal ilişkilerin merkezinde etnik ve millî aidiyetler tekrardan güçlü bir şekilde yer edinmiştir. Bu durum, Boşnaklar arasında yapılan dinler arası evliliklerin ciddi oranda popülarite kaybetmesinde net bir şekilde görülebilmektedir. Boşnak ve Hırvat nüfusunun çoğunluk oluşturduğu Bosna Hersek Federasyonu'nda söz konusu karma evlilikler 1998 yılında %6,9'a düşmüş; ilerleyen yıllarda ise oransal düşüşünü sürdürmüştür. Öyle ki, 2008 yılında bu oran %4,5'e kadar gerilemiştir.⁹⁰ Savaş yıllarında Bosna Hersek nüfusunun yarıya yakınının zorunlu göçe maruz kalması; Boşnakların ülke içi göçlerde kendi etnik gruplarının hakimiyeti altında bulunan bölgelere yerleşmesi, doğal olarak bu yerleşim bölgelerinin etnik açıdan önemli ölçüde homojenleşmesine ve dolayısıyla oluşan yeni şehir kültürlerinin millî-dinî eksenleri etrafında şekillenmesine yol açmıştır.

Geçmişte yüzyıllarca sürdürülmüş olan çok kültürlü bir arada yaşama pratiğinin savaşla birlikte büyük bir saldırıya uğramış olması ve Bosnalı Sırp elitlerin Bosna Hersek'i dışarıdan dayatılmış, yapay bir devlet olarak

⁸⁸ Tanıl Bora, *Yugoslavya: Milliyetçiliğin Provokasyonu*, Birikim Yayınları, İstanbul 1995, s. 133; Cathie Carmichael, *A Concise History of Bosnia*, Cambridge University Press, Cambridge 2015, s. 99; Güven, *Bosna-Hersek'te Savaş, Güvenlikleştirme ve Siyasi Liderler*, s. 235-39.

⁸⁹ Aliya İzzetbegović, *Tarihe Tanıklığım*, (çev.) Alev Erkilet, Ahmet Demirhan, ve Hanife Öz, Klasik Yayınları, İstanbul 2014, s. 34-35; 575.

⁹⁰ Federalni Zavod za Statistiku, *Stanovništvo Federacije Bosne i Hercegovine 1996-2006*, Bosna i Hercegovina Federacija Bosne i Hercegovine Federalni Zavod za Statistiku, Sarajevo 2008, s. 120-21.

ESKİ YUGOSLAVYA ÜLKELERİNDE NOSTALJİ, KİMLİK VE SİYASET:
YUGONOSTALJİ'NİN SİYASİ ETKİ POTANSİYELİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

gördüklerini her fırsatta dile getirmeleri,⁹¹ Yugonostalji'nin ülkede siyasi bir etki oluşturabileceği düşüncesini naif kılmaktadır. Her ne kadar ülke nüfusunun önemli bir kısmı tarafından barış içinde bir arada yaşama isteği ve hatta bunun bir adım ötesinde milliyetçi söylem ve pratikleri aşan alternatif kimlikler (örneğin etnik kimliklerden ziyade Bosnalı ya da Hersekli üst kimliklerinin benimsenmesi önerisi gibi) inşa etme çabası ortaya konulsa da⁹² bu tür çabalar şimdiye kadar ana akım siyaset karşısında marjinal bir konumda kalmıştır.

Bosna Hersek'te Yugonostalji'nin siyasi bir etki doğurabilmesinin önündeki en önemli engellerden birisinin, savaş sonrasında Dayton Antlaşması ile kurulan siyasi sistemin etnik kimlikleri kemikleştiren ve siyasetin ana öznesi haline getiren yapısının olduğu söylenebilir.⁹³ Savaşın ardından kurulan güç paylaşımı mantığına dayalı siyasi yapı, Bosna Hersek vatandaşlarını milliyetçi ya da en azından belli ulusal-etnik grubu temsil etme özelliği ile öne çıkan partilere oy vermeye itmekte, bu tip partilerin ana akım siyasi partiler olarak kalmasını adeta garantilemektedir.⁹⁴ Yugoslavya geçmişini özlemlerle hatırlayanlar bile mevcut siyasi konjonktürün oluşturduğu sınırlılıklar ekseninde hareket etmek ve ana akım siyasi hareketleri desteklemek durumunda kalmaktadırlar. Böylece ülkenin savaş sonrası siyasi yapısı, Yugonostaljik görüşlerin şekillendirebileceği alternatif siyasi akımların önünü en başından tıkamaktadır. Kimliklerin etnik aidiyetler çerçevesine sıkıştırıldığı savaş sonrası siyasi yapıda Yugonostalji'nin hayalini kurduğu ortak/üst kimlik idealine alan bırakılmamıştır.⁹⁵

⁹¹ <https://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=356624> (05.10.2023).

⁹² Zlatko Jovanović, “‘This Is a Country for You’: Yugonostalgia and Antinationalism in the Rock-Music Culture of Bosnia and Herzegovina”, *Nostalgia, Loss and Creativity in South-East Europe: Political and Cultural Representations of the Past*, (ed.) Catharina Raudvere, Palgrave Macmillan, London 2018, s. 125-50; Tatjana Takševa, “Building a Culture of Peace and Collective Memory in Post-Conflict Bosnia and Herzegovina: Sarajevo’s Museum of War Childhood”, *Studies in Ethnicity and Nationalism*, Cilt 18, Sayı 1, Nisan 2018, s. 3-18.

⁹³ Mehmet Uğur Ekinci, *Bosna-Hersek Siyasetini Anlama Kılavuzu*, SETA Yayınları, İstanbul 2014, s. 34; Dejan Guzina, “Dilemmas of Nation-Building and Citizenship in Dayton Bosnia”, *National Identities*, Cilt 9, Sayı 3, Eylül 2007, s. 217-34; Güven, *Bosna-Hersek'te Savaş, Güvenlikleştirme ve Siyasi Liderler*, s. 270; Krupalija, *a.g.t.*, s. 182.

⁹⁴ Christopher Bellamy, “Reflections on the civil war in Bosnia and foreign intervention 1992–98”, *Civil Wars*, Cilt 1, Sayı 2, 1998, s. 22; Ekinci, *a.g.e.*, s. 34.

⁹⁵ Rob Aitken, “Cementing Divisions? An Assessment of the Impact of International Interventions and Peace-Building Policies on Ethnic Identities and Divisions”, *Policy Studies*, Cilt 28, Sayı 3, 2007, s. 247-267; Andrew Gilbert ve Jasmin Mujanović, “Dayton at twenty: towards new politics in Bosnia-Herzegovina”, *Southeast European and Black Sea Studies*, Cilt 15, Sayı 4, 2015, s. 606.

Bosna Hersek'te son dönemlerde Yugoslavlıktan ziyade Bosnalılık, önemli bir potansiyel taşıyan ve daha güçlü ikna gücüne sahip bir kimlik biçimi olarak ele alınmaktadır.⁹⁶ Boşnak, Sırp ve Hırvat kimliklerinin yanı sıra Bosnalılık ya da Bosnalı kimliği, özellikle mevcut etnik bölünmüşlüğe karşı alternatif bir aidiyet türü olarak ortaya çıkmaktadır. Nitekim, ister dinî-millî perspektiften ister daha kapsayıcı bir kültürel çerçevede, Bosna Hersek halklarının Orta Çağ'dan beri birlik ve beraberlik kültürünü korumayı başardığını ve farklı biçimlerde sürdürdüğünü ifade eden birbirinden farklı görüşler var olmaya devam etmektedir.⁹⁷ Kapsayıcı bir kimlik olarak Bosnalılık fikrinin savunucuları arasında Bosnalı kimliğinin dördüncü bir milliyet şeklinde teşekkül edilmesi gerektiğini ifade edenler olduğu gibi,⁹⁸ etnik kimliklerin yanı sıra onlarla çakışmayan ancak siyasi bir kategori olarak var olması gerektiğini savunanlar da bulunmaktadır.⁹⁹ Söz konusu her iki kimliğin de ortak vurgusu çok kültürlülük olduğu gibi, ikisi de devlet düzeyinde bir ölçüde karşılık bulabilmekte fakat bu karşılık hiçbir zaman mevcut etnik kimlikleri gölgeleyecek, kültürel bir tasavvurun ötesine geçebilecek seviyeye ulaşmamaktadır.

Sonuç

Pek çok yazar tarafından sorunları çözebileceği düşünülen, bu anlamda zımnen siyasi bir misyon yüklenmesi beklenen Yugonostalji'nin sahip olduğu potansiyelin henüz siyasi bir değişimi tetikleyecek, siyasi bir açılım getirecek düzeyde olduğu söylenemez. Yugonostalji'nin mevcut duruma tepki, eleştirel bir tavır olma anlamında siyasi bir boyuta sahip olduğu

⁹⁶ Guy M Robinson, Sten Engelstoft, ve Alma Pobric, "Remaking Sarajevo: Bosnian Nationalism after the Dayton Accord", *Political Geography*, Cilt 20, Sayı 8, Kasım 2001, s. 965.

⁹⁷ Fikret Karčić, "Šta je to 'Islamska Tradicija Bošnjaka'?", *Islamske Teme i Perspektive*, El-Kalem, Sarajevo 2009, s. 121-32; Ivan Lovrenović, *Unutarinja Zemlja*, Durieux, Zagreb 1999.

⁹⁸ Hamdo Čamo, "Bosanci Kao Ostali, U Bih Su Ustavno I Nacionalno Nepodobna Kategorija", 17 Eylül 2019, <https://hamdocamo.wordpress.com/2019/09/17/bosanci-kaooostali-u-bih-su-ustavno-i-nacionalno-nepodobna-kategorija/>, (05.10.2023); <https://suadkurtcehajic.ba/2023/09/26/kurtcehajic-bosanci-bi-mogli-biti-bosnjacki-interes/>, (06.10.2023).

⁹⁹ <https://www.source.ba/clanak/BiH/648561/dt>, (05.10.2023); Senadin Lavić, "Senadin Lavić: Na vjetrometini akademskog cinizma", *Radio Sarajevo*, 30 Ağustos 2022, <https://radiosarajevo.ba/metromahala/ja-mislim/senadin-lavic-na-vjetrometini-akademskog-cinizma/467452>, (05.10.2023).

ESKİ YUGOSLAVYA ÜLKELERİNDE NOSTALJİ, KİMLİK VE SİYASET:
YUGONOSTALJİ'NİN SİYASİ ETKİ POTANSİYELİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

yadsınamaz. Ancak bu eleştirel tavrın bir siyasi harekete rehber olacak, yön tayin edecek, böylece eleştirilen durumu değiştirmek için siyasi bir eylemi tetikleyecek aktif bir hüviyete sahip olmadığı, daha çok pasif, hatta çoğu zaman umutsuz ve yılgın bir tutumu temsil ettiği görülmektedir.

Her şeyden önce Yugonostalji, her zaman kolayca fark edilemeyen çok katmanlı bireysel duygular ve güdüler içeren karmaşık ve çoğu zaman muğlak bir olgudur. Yugonostalji herkesin üzerinde uzlaşmaya vardığı tek bir bakış açısını, düşünce yapısını ya da sosyokültürel akımı temsil etmemektedir. Yugonostalji, onu benimseyen gruplar tarafından farklı biçimlerde inşa edilmektedir. Alexander Wendt'in¹⁰⁰ uluslararası ilişkilerin temel kavramlarından anarşiye yönelik, "Anarşi, devletler ondan ne anlıyorsa odur" şeklindeki sosyal inşacı yaklaşımı yansıtan meşhur ifadesinden hareketle, 'Yugonostalji, Yugonostaljikler ondan ne anlıyorsa odur' şeklinde tanımlanabilir. Bu nedenle Yugonostalji'nin siyasi hareketlere yön verebilecek sağlam bir ideolojik zemine sahip olmadığı; kolektif hafızanın, gündelik yaşama ve siyasete dair eleştirel duruşun birbirinden oldukça farklı biçimlerde tezahür eden muğlak bir birleşimine uygun görülen bir kavramsallaştırmadan ibaret olduğu söylenebilir.

Yugoslavya'yı özlemle ananların savunduğu ilkelerin başında gelen "Birlik ve Kardeşlik" mottosu Yugoslavya içindeki farklı etnik ve ulusal grupların barış içinde bir arada yaşayabileceği fikrini ifade etmekteyken, aynı zamanda bunun antifaşizm, belli oranda milliyetçilik karşıtlığı gibi ortak değerlere, sosyalizm gibi ortak bir ideolojik temele dayanarak gerçekleştirilebileceğini öngörmekteydi. Yugonostalji akımının Yugoslavya'yı, sosyalist bir federasyon veya benzeri bir siyasi sistemi geri getirme amacı taşımaması ve net bir ideolojik zemininin olmaması, Yugoslavya'ya dair özlemleri siyasi amaçlar ve program ve ideolojik aidiyet açısından boşlukta bırakmaktadır. Bu durum Yugonostalji'nin değersiz ve etkisiz olduğu ya da insanların fikirlerine ve hayatlarına dokunan gerçek bir düşünce ve eylem akımı olmadığı anlamına gelmemektedir. Fakat Yugoslavya döneminde ideolojik bir arka planı olan ve siyasete yön veren düşüncelerin, ideallerin ve siyasi programların bu özelliklerinden arındırılarak benimsenmesi, yeniden inşa edilmesi hatta bazen bir popüler kültür nesnesi haline gelmesi demektir. Bunun neticesinde Yugonostalji farklı fikirlere, siyasi görüşlerden ve ulusal-etnik/dinî vb. kimlik gruplarından insanları bir araya getirebilme

¹⁰⁰ Alexander Wendt, "Anarchy is what States Make of it: The Social Construction of Power Politics", *International Organization*, Cilt 46, Sayı 2, 1992, s. 391-425.

becerisine sahip iken, bu farklı grupların ülkelerindeki siyaseti etkileyebilecek ortak bir siyasi amaç ve program altında bir araya gelmesi gibi bir motivasyon, istek ve arzuyu içermemektedir.

Yugonostalji, en azından şimdilik, gelecek projeksiyonuna sahip olma, güncel sorunlara çözümler üretecek siyasi fikirler inşa etme anlamında ilerici bir yaklaşımı değil, ülkelerindeki sorunlardan bunalan ve geleceğe dair karamsar ve pasif bir tavır benimseyen grupların adeta geçmişe kaçarak şimdiki zamanı protesto etmesi anlamında “gerici” (*retrograde*) bir yaklaşımı temsil etmektedir. Yugonostalji sorunlara çözüm üretebilecek, milliyetçi çerçeveyi alaşağı edebilecek güçte bir siyasi akım olmaktan uzaktır. Nitekim nicelik açısından değerlendirildiğinde de kendisini Yugonostaljik olarak tanımlayanların eski Yugoslavya ülkelerinde küçük bir azınlığı temsil etmesi, çoğunluğun ise Yugoslavya sonrasına dair memnuniyetsizliklere sahip olsa da çözümü geçmişten ilham almakta görmemesi ve belli bir milliyetçilik biçimini benimsemiş olması Yugonostalji’yi kitlesel bir destekten alıkoymaktadır.

Burić’in, eski Yugoslavya ülkelerinin Avrupa Birliği bünyesinde yeniden bir araya gelmesi halinde Yugonostalji’nin siyasi bir etki doğurabileceği yönündeki ilgi çekici görüşü, Avrupa Birliği’nin sunduğu ulus ötesi kimliğin, Birlik üyeleri arasında sınırların kalkması ve ortak para birimi gibi düzenlemelerin bölgede Yugoslavya dönemine benzer bir bütünleşmeyi yeniden doğurabilme potansiyeline ilişkin gelecekte yapılacak çalışmalara ışık tutabileceği söylenebilir. Fakat her ne kadar mevcut ulusal ve milliyetçi yapıların tekeline aşan bütün platformlar Yugoslavlık gibi farklı tahayyüllere yeni manevra alanı yaratma potansiyeli taşmaktaysa da Yugoslavya içerisinde dahi mevcut etnik ayrımlar aşılamamışken, doğrudan başka merkezlere bağlı bütünleşmelerin Yugoslavlık idealinin güçlenmesi sonucunu doğurması olası ve gerçekçi gözükmemektedir. Yugoslavlığın bu bağlamda alternatifsiz bir “Kardeşlik ve Birlik” ülküsü taşıyıcısı şeklinde düşünülmesi mümkün değildir. Dolayısıyla, Yugoslavlık ideali ya da Yugoslav üst kimliğinden ilham alan siyasi akımların olası bir paradigma dönüşümünde diğer fikirlere karşı nasıl üstünlük kurabileceği belirsizliğini korumaktadır. Son olarak, Yugonostalji’nin esasında milliyetçiliğe ya da ulusal kimliklere rakip olmak ya da ana akım siyasetin işleyişini değiştirmek gibi bir amaç taşımadığı söylenebilir. Bu çerçevede, Yugoslavya’ya özlem ve mevcut sorunlara eleştiri çerçevesinde oluşan bu sosyokültürel akıma siyasi dönüşüme ön ayak olmak gibi bir rol atfetmenin isabetli bir değerlendirme olmayacağı görülmektedir.

KAYNAKÇA

A. Araştırma ve İnceleme Eserler

AITKEN, Rob, “Cementing Divisions? An Assessment of the Impact of International Interventions and Peace-Building Policies on Ethnic Identities and Divisions”, *Policy Studies*, Cilt 28, Sayı 3, 2007, ss. 247-267.

BELAJ, Marijana, “‘I’m not religious, but Tito is a God’: Tito, Kumrovec, and the New Pilgrims”, *Shrines and Pilgrimage in the Modern World: New Itineraries into the Sacred*, (ed.) Peter Jan Margry, Amsterdam University Press, Amsterdam 2008, ss. 71-93.

BELLAMY, Christopher, “Reflections on the civil war in Bosnia and foreign intervention 1992–98”, *Civil Wars*, Cilt 1, Sayı 2, 1998, ss. 1-25.

BIEBER, Florian, *The Rise of Authoritarianism in The Western Balkans*, Palgrave Macmillan, Cham 2020.

BIONDICH, Mark, *The Balkans: Revolution, War, and Political Violence since 1878*, Oxford University Press, Oxford 2011.

BORA, Taml, *Yugoslavya: Milliyetçiliğin Provokasyonu*, Birikim Yayınları, İstanbul 1995.

BOŠKOVIĆ, Aleksandar, “Yugonostalgia and Yugoslav Cultural Memory: Lexicon of Yu Mythology”, *Slavic Review*, Cilt 72, Sayı 1, 2013, ss. 54-78.

BOUGAREL, Xavier, “Bosnian Muslims and the Yugoslav Idea”, *Yugoslavism: Histories of a Failed Idea 1918-1992*, (ed.) Dejan Djokic, Hurst, London 2003, ss. 100-114.

BOYM, Svetlana, *The Future of Nostalgia*, Basic Books, New York 2001.

BREZNIK, Maja, ve MOČNIK, Rastko, “Organized Memory and Popular Remembering: The Encounter of Yugonostalgia Theories with Socialism”, *Memory Studies*, Cilt 15, Sayı 5, Ekim 2022, ss. 1055-1069.

BRUBAKER, Rogers, “Nationhood and the National Question in the Soviet Union and Post-Soviet Eurasia: An Institutional Account”, *Theory and Society*, Sayı 23, 1994, ss. 47-78.

BURIĆ, Fedja, “Dwelling on the Ruins of Socialist Yugoslavia: Being Bosnian by Remembering Tito”, *Post-Communist Nostalgia*, (ed.) Maria Todorova ve Zsuzsa Gille, Berghahn Books, New York 2010, ss. 227-243.

CARMICHAEL, Cathie, *A Concise History of Bosnia*, Cambridge University Press, Cambridge 2015.

CEPIC, Zdenko, “Yugoslavya’da Slovenya (1945-1991): Süreçler ve Olaylar”, *Yugoslavya Tarihi: 1918-1991*, (ed.) Hakan Demir, (çev.) Muharrem Rahte, Nobel Yayıncılık, Ankara 2021, ss. 99-124.

ÇINAR, Kürşat, “Dismemberment of Yugoslavia: Lessons for the Ethnic Conflict Literature”, *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 8, Sayı 15, 2019, ss. 15-27.

DJOKIC, Dejan, “‘After One Hundred Years’: The Yugoslav Idea in Historical Perspective”, *Historically Speaking*, Cilt 5, Sayı 2, 2003, ss. 18-21.

DURAN, Hasan ve İbrahim Fevzi Güven, “Radovan Karadžić’in Bosna Savaşı’na Dair Güvenlikleştirme Siyasetinde Kullandığı Söylemler”, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 10, Sayı 1, Mart 2022, ss. 192-213.

EKİNCİ, Mehmet Uğur, *Bosna-Hersek Siyasetini Anlama Kılavuzu*, SETA Yayınları, İstanbul 2014.

ENNS, Anthony, “The Politics of Ostalgic: Post-Socialist Nostalgia in Recent German Film”, *Screen*, Cilt 48, Sayı 4, Ocak 2007, ss. 475-91.

FEDERALNI ZAVOD ZA STATISTIKU, *Stanovništvo Federacije Bosne i Hercegovine 1996-2006*, Bosna i Hercegovina Federacija Bosne i Hercegovine Federalni Zavod za Statistiku, Sarajevo 2008.

FİLİZ, Melih, *Dağılıştandan Sonra Sosyalist Yugoslavya’yı Hatırlamanın Nostaljik Boyutu: Saraybosna Örneği*, Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü

ESKİ YUGOSLAVYA ÜLKELERİNDE NOSTALJİ, KİMLİK VE SİYASET:
YUGONOSTALJİ'NİN SİYASİ ETKİ POTANSİYELİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Şeref Uluocak, Çanakkale 2020.

GILBERT, Andrew ve Jasmin Mujanović, “Dayton at twenty: towards new politics in Bosnia- Herzegovina”, *Southeast European and Black Sea Studies*, Cilt 15, Sayı 4, 2015, ss. 605- 610.

GODINA, Vesna V., “The Outbreak of Nationalism on Former Yugoslav Territory: A Historical Perspective on the Problem of Supranational Identity”, *Nations and Nationalism*, Cilt 4, Sayı 3, 1998, ss. 409-422.

GREENBERG, Jessica, “On the Road to Normal: Negotiating Agency and State Sovereignty in Postsocialist Serbia”, *American Anthropologist*, Cilt 113, Sayı 1, Mart 2011, ss. 88-100.

GUZINA, Dejan, “Dilemmas of Nation-Building and Citizenship in Dayton Bosnia”, *National Identities*, Cilt 9, Sayı 3, Eylül 2007, ss. 217-234.

GÜVEN, İbrahim Fevzi, *Bosna-Hersek'te Savaş, Güvenlikleştirme ve Siyasi Liderler*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2023.

_____, “Yugoslavya'nın Dağılması Bağlamında Josip Broz Tito ve Slobodan Miloseviç'in Söylem ve Politikalarının İncelenmesi”, *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, Sayı 17, 2016, ss. 101-128.

IMAMOVIĆ, Mustafa, *Historija Bosnjaka*, Bosnjačka zajednica kulture Preporod, Sarajevo 1998.

İZZETBEGOVIÇ, Aliya, *Tarihe Tanıklığım*, (çev.) Alev Erkilet, Ahmet Demirhan ve Hanife Öz, Klasik Yayınları, İstanbul 2014.

JOVANOVIĆ, Zlatko, “‘This Is a Country for You’: Yugonostalgia and Antinationalism in the Rock-Music Culture of Bosnia and Herzegovina”, *Nostalgia, Loss and Creativity in Sout- East Europe: Political and Cultural Representations of the Past*, (ed.) Catharina Raudvere, Palgrave Macmillan, London 2018, ss. 125-50.

JOVIĆ, Dejan, “‘Official Memories’ in Post-authoritarianism: An Analytical Framework”, *Journal of Southern Europe and the Balkans*, Cilt 6, Sayı 2, Ağustos 2004, ss. 97-108.

KAMBEROVIĆ, Husnija, “Yugoslavya’da Bosna-Hersek (1918-1991)”, *Yugoslavya Tarihi: 1918-1991*, (ed.) Hakan Demir, (çev.) Muharrem Rahte, Nobel Yayıncılık, Ankara 2021, ss. 125-142.

KARČIĆ, Fikret, “Šta je to ‘Islamska Tradicija Bošnjaka?’”, *Islamske Teme i Perspektive*, El- Kalem, Sarajevo 2009, ss. 121-132.

KOLSTØ, Pål, “Identifying with the Old or the New State: Nation-Building vs. Yugonostalgia in the Yugoslav Successor States: Nation-Building versus Yugonostalgia”, *Nations and Nationalism*, Cilt 20, Sayı 4, Ekim 2014, ss. 760-81.

KRUPALIJA, Mustafa, *Modern Boşnak Milli Kimliğinin Teşekkülü ve Kimlik Unsurlarının İncelenmesi (1850-2020)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. İsmail Demirezen, İstanbul 2020.

KURTOVIĆ, Larisa, “Yugonostalgia on Wheels: Commemorating Marshal Tito across Post- Yugoslav Borders: Two ethnographic tales from post-war Bosnia-Herzegovina”, *Newsletter of the Institute of Slavic, East European, and Eurasian Studies*, Cilt 28, Sayı 1, 2011, ss. 2-13.

LINDSTROM, Nicole, “Yugonostalgia: Restorative and Reflective Nostalgia in Former Yugoslavia”, *East Central Europe*, Cilt 32, Sayı 1-2, 2005, ss. 227-237.

LOVRENOVIĆ, Ivan, *Unutarinja Zemlja*, Durieux, Zagreb 1999.

MAKSİMOVIĆ, Ivan, “From Yugoslavia to Yugonostalgia: Political Elements in Narratives about Life in the Former SFRJ”, *Twentieth Century Communism*, Sayı 11, 2016, ss. 83-96.

MAKSİMOVIĆ, Maja, “Unattainable Past, Unsatisfying Present–Yugonostalgia: An Omen of a Better Future?”, *Nationalities Papers*, Cilt 45, Sayı 6, Kasım 2017, ss. 1066-1081.

MALEŠEVIĆ, Siniša, *Ideology, Legitimacy and the New State: Yugoslavia, Serbia and Croatia*, Routledge, New York 2002.

ESKİ YUGOSLAVYA ÜLKELERİNDE NOSTALJİ, KİMLİK VE SİYASET:
YUGONOSTALJİ'NİN SİYASİ ETKİ POTANSİYELİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

PALMBERGER, Monika, *How Generations Remember: Conflicting Histories and Shared Memories in Post-war Bosnia and Herzegovina*, Global Diversities, Palgrave Macmillan, London 2016.

_____, “Nostalgia Matters: Nostalgia for Yugoslavia as Potential Vision for a Better Future”, *Sociologija*, Cilt 50, Sayı 4, 2008, ss. 355-370.

_____, *Renaming of Public Space: A Policy of Exclusion in Bosnia and Herzegovina*, Max Planck Institute for the Study of Religious and Ethnic Diversity, Göttingen 2012.

_____, “Ruptured Pasts and Captured Futures: Life Narratives in Postwar Mostar”, *Focaal - Journal of Global and Historical Anthropology*, Sayı 66, 2013, ss. 14-24.

PETROVIC, Tanja, “Nostalgia for the JNA? Remembering army in the former Yugoslavia”, *Post-Communist Nostalgia*, (ed.) Maria Todorova ve Zsuzsa Gille, Berghahn Books, New York 2010, ss. 61-81.

_____, “The past That Binds Us: Yugonostalgia as the Politics of Future”, *Transcending Fratricide: Political Mythologies, Reconciliations, and the Uncertain Future in the Former Yugoslavia*, (ed.) Srdja Pavlovic ve Marko Zivkovic, Nomos, Baden-Baden 2013, ss. 129-147.

_____, “The Territory of the Former Yugoslavia in the ‘Mental Maps’ of Former Yugoslavs: Nostalgia for Space”, *Sprawy Narodowosciowe*, Sayı 31, 2007, ss. 263-273.

_____, “‘When We Were Europe’: Socialist Workers in Serbia and Their Nostalgic Narratives. The Case of the Cable Factory Workers in Jagodina”, *Remembering Communism: Genres of Representation*, (ed.) Maria Todorova, Social Science Research Council, New York 2010, ss. 127-153.

POPOVIĆ, Milica, “Yugonostalgia: The Meta-National Memory Narratives of the Last Pioneers”, *Nostalgia on the Move*, (ed.) Mirjana Slavković ve Marija Đorgović, The Museum of Yugoslavia, Belgrade 2017.

RAMUJKIĆ, Vahida, “Disputed Histories-Personal and Official Narratives in (Post) Yugoslav Era History Textbooks”, *Culture*, Sayı 9, 2015, ss. 9-18.

ROBINSON, Guy M, Sten Engelstoft, ve Alma Pobric, “Remaking Sarajevo: Bosnian Nationalism after the Dayton Accord”, *Political Geography*, Cilt 20, Sayı 8, Kasım 2001, ss. 957-980.

SARAČ-Rujanac, Dženita, *Odnos Vjerskog i Nacionalnog u Identitetu Bošnjaka Od 1980. Do 1990, Godine*, Institut za Istoriju, Sarajevo 2012.

SCHWANDNER-SIEVERS, Stephanie, “Invisible-Inaudible: Albanian Memories of Socialism After the War in Kosovo”, *Post-Communist Nostalgia*, (ed.) Maria Todorova ve Zsuzsa Gille, Berghahn Books, New York 2010, ss. 96-112.

SPASIĆ, Ivana, “Jugoslavija Kao Mesto Normalnog Života: Sećanja Običnih Ljudi u Srbiji”, *Sociologija*, Cilt 54, Sayı 4, 2012, ss. 577-94.

TAKŠEVA, Tatjana, “Building a Culture of Peace and Collective Memory in Post-Conflict Bosnia and Herzegovina: Sarajevo’s Museum of War Childhood”, *Studies in Ethnicity and Nationalism*, Cilt 18, Sayı 1, Nisan 2018, ss. 3-18.

TOMIĆ, Đorđe, “From ‘Yugoslavism’ to (Post-) Yugoslav Nationalisms: Understanding Yugoslav Identities”, *European National Identities: Elements, Transitions, Conflicts*, (ed.) Roland Vogt, Wayne Cristaudo ve Andreas Leutzsch, Routledge, New York 2014, ss. 271- 292.

UGREŠIĆ, Dubravka, “Nostalgia”, (çev.) David Williams, *Salmagundi*, Sayı 176, 2012, ss. 3-13.

_____, *The Culture of Lies: Antipolitical Essays*, (çev.) Celia Hawkesworth, Pennsylvania State University Press, Pennsylvania 1998.

ÜLGER, İrfan Kaya, *Yugoslavya Neden Parçalandı? Balkan Dramının Perde Arkası*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2009.

VELIKONJA, Mitja, “Between Collective Memory and Political Action: Yugonostalgia in Bosnia- Herzegovina”, *Bosnia-Herzegovina since Dayton: Civic and Uncivic Values*, (ed.) Ola Linstead ve Sabrina P. Ramet, Angelo Longo Editore, Ravenna 2013, ss. 351-368.

ESKİ YUGOSLAVYA ÜLKELERİNDE NOSTALJİ, KİMLİK VE SİYASET:
YUGONOSTALJİ'NİN SİYASİ ETKİ POTANSİYELİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

_____, “Lost in Transition: Nostalgia for Socialism in Post-Socialist Countries”, *East European Politics and Societies: And Cultures*, Cilt 23, Sayı 4, Kasım 2009, ss. 535-551.

_____, *Rock'n'Retro: New Yugoslavism in Contemporary Popular Music in Slovenia*, Založba Sophia, Ljubljana 2013.

_____, “The Past with a Future: The Emancipatory Potential of Yugonostalgia”, *Imagination: Civil Identities and Rights in European Nation-states: Securing the Rights of Migrant Workers as a Contribution for Sustainable Peace-building*, (ed.) Lana Zdravkovic ve Iva Zenzerovic-Sloser, Mirovni inštitut, Ljubljana 2011, ss. 146-173.

_____, *Titostalgia—A Study of Nostalgia for Josip Broz*, Mirovni inštitut, Ljubljana 2008.

_____, “Ways of Remembering Yugoslavia: The Yugoslav Rear-View Mirror”, *Yugoslavia from a Historical Perspective*, (ed.) Latinka Perović, Drago Roksandić, Mitja Velikonja, Wolfgang Höpken, ve Florian Bieber, Helsinki Committee for Human Rights in Serbia, Belgrade 2017, ss. 515-547.

_____, “When Times Were Worse, The People Were Better: The Ideological Potentials and Political Scope of Yugonostalgia”, *Nostalgia on the Move*, (ed.) Mirjana Slavković ve Marija Đorgović, (çev.) Natalija Majsova, The Museum of Yugoslavia, Belgrade 2017, ss. 7-13.

VOLČIČ, Zala, “Yugo-Nostalgia: Cultural Memory and Media in the Former Yugoslavia”, *Critical Studies in Media Communication*, Cilt 24, Sayı 1, Mart 2007, ss. 21-38.

VUCKOVIC, JURIS, Tanja, “‘Things Were Good during Tito’s Times, My Parents Say’: How Young Croatian Generations Negotiated the Socially Mediated Frames of the Recent Yugoslav Past”, *Memory Studies*, Cilt 13, Sayı 6, Aralık 2020, ss. 932-951.

WENDT Alexander, “Anarchy is what States Make of it: The Social Construction of Power Politics”, *International Organization*, Cilt 46, Sayı 2, 1992, ss. 391-425.

WIBERG, Haakan, "Societal Security and the Explosion of Yugoslavia", *Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe*, (ed.) Ole Waever, Barry Buzan, Morten Kelstrup, Pierre Lemaitre, Pinter Publishers, London 1993, ss. 93-109.

B. Elektronik Kaynaklar

ČAMO, Hamdo, "Bosanci Kao Ostali, U BiH su Ustavno i Nacionalno Nepodobna Kategorija", <https://hamdocamo.wordpress.com/2019/09/17/bosanci-kao-ostali-u-bih-su-ustavno-i-nacionalno-nepodobna-kategorija/>, (17 Eylül 2019).

LAVIĆ, Senadin, "Senadin Lavić: Na vjetrometini akademskog cinizma". Radiosarajevo, <https://radiosarajevo.ba/metromahala/ja-mislim/senadin-lavic-na-vjetrometini-akademskog-cinizma/467452>, (30 Ağustos 2022).

RTRS, "Dodik: BiH vještačka tvorevina u kojoj se ne poštuje izborna volja", *Radio Televizija Republike Srpske (RTRS)*, 01 Kasım 2019, <https://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=356624>, (25.11.2023).

SOURCE.BA, "Kurtćehajić: Bosanac i Bošnjak su sinonimi za bosanski narod". *Source.ba.*, <https://www.source.ba/clanak/BiH/648561/dt>, (30 Haziran 2023).

SOSYALİST YUGOSLAVYA DÖNEMİNDE KOSOVA'YA İLİŞKİN ANAYASAL STATÜ DEĞİŞİKLİKLERİNİN SİYASİ TEMELLERİ

Ditar KABASHI* - Tolga KARPUZ**

ÖZ

Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nde tarihi boyunca iç ve dış siyasi gelişmelere bağlı olarak anayasa değişiklikleri yapılmıştır. Sosyalizm uygulamasının evrimi, Yugoslavya'yı oluşturan cumhuriyetlere yönelik merkezci veya özerkliğe sıcak bakan yaklaşım farklılıkları ve milliyetçi hareketlerin yükselişleri, bu anayasa değişikliklerinin temelini oluşturmuştur. Bu anayasa değişikliklerinin, Yugoslavya'da sonradan cumhuriyet statüsüne sahip olan ve etnik anlamda yıllar boyunca Arnavut-Sırp çekişmesine sahne olmuş Kosova'da yarattığı siyasi etkiler, 1990'ların sonunda kanlı bir savaşa sahne olan ve 2008 yılında bağımsızlığını ilan eden Kosova'nın siyasi tarihinin dönüm noktalarını oluşturmuştur. 1946 yılından itibaren Yugoslavya Federasyonu'nun egemenliğine giren Kosova'nın başlangıçta merkezci bir bakış açısıyla Sırbistan Sosyalist Cumhuriyeti içerisinde değerlendirilen anayasal statüsü ancak 1968 ve 1971 federal Anayasa değişiklikleriyle birlikte hukukî ve idari anlamda iyileştirilmeye başlamıştır. Özellikle 1974 Yugoslavya Anayasası ile birlikte Kosova, özerk bölge olmasına karşın yetki kapsamı bakımından nerdeyse federe cumhuriyetlere eşdeğer bir konum kazanmıştır. Ancak Devlet Başkanı Josip Broz Tito'nun ölümünden sonra 1980'li yıllarda Yugoslavya'da milliyetçi söylem ve hareketlerin tırmanmasıyla federal yapının işleyişi sekteye uğramaya başlamıştır. 1989 yılında Kosova'nın özerkliğinin kaldırılması bu sürecin sonucu olarak değerlendirilmelidir. Bu tarihten itibaren Kosova'da başlayan siyasi huzursuzluk giderek etnik çatışmalara evrilerek bağımsızlığa kadar sürecek bir mücadele dönemini başlatmıştır.

Anahtar Kelimeler: Anayasal Özerklik, Kosova, Milliyetçilik, Sırbistan, Yugoslavya.

* Dr. Öğretim Görevlisi, Heimerer College, Anayasa Hukuku, Priştina, ORCID: orcid.org/0000-0003-0697-4087, E-posta: ditarkabashi@gmail.com

** Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Ankara, ORCID: orcid.org/0000-0002-1484-455X, E-posta: tkarpuz@gmail.com

OPEN ACCESS

POLITICAL FOUNDATIONS OF CONSTITUTIONAL STATUS CHANGES REGARDING KOSOVO DURING THE SOCIALIST YUGOSLAVIA

ABSTRACT

Depending on internal and external political developments, many constitutional changes were made in the Socialist Federal Republic of Yugoslavia throughout its history. The evolution of socialist practices, differences of centralist and autonomous approaches towards the republics forming Yugoslavia, and the rise of nationalist movements formed the basis of these constitutional changes. The political effects of these constitutional amendments in Kosovo which later gained republic status and witnessed years of ethnic tensions between Albanians and Serbs, constituted turning points in the political history of Kosovo. Initially considered as part of the Socialist Republic of Serbia with a centralist perspective since 1946, Kosovo's constitutional status began to improve legally and administratively with the federal constitutional amendments of 1968 and 1971. Most especially with the 1974 Yugoslav Constitution, Kosovo attained a position almost equal to the federal republics in terms of authority despite being an autonomous region. But after Tito's death, in the 1980s, the escalation of nationalist discourse and movements in Yugoslavia began to disrupt the functioning of the federal government. The abolishment of Kosovo's autonomy in 1989 should be assessed as a result of this process. From that point onwards, the political unrest in Kosovo gradually escalated into ethnic conflicts, leading to a struggle that eventually culminated in independence, declared in 2008.

Keywords: Constitutional Autonomy, Kosovo, Nationalism, Serbia, Yugoslavia.

EXTENDED ABSTRACT

The essence of constitutions, which are legal documents governing the framework and extent of government actions, is closely linked with the political advancements during their drafting periods. From this fact, the constitution serves as both a manifesto containing the founding philosophy of the state and a document that can be characterized as the founding instrument of the state. The constitutional symbol of a state serves legal functions, ensuring the validity of the legal order, defining the status of rulers, outlining the limits and framework of political power, and guaranteeing freedoms... On the other hand, constitutions also have political functions, such as reflecting the public will, serving as a source of legitimacy for the government, building national unity and collective identity, and ensuring political stability. This

SOSYALİST YUGOSLAVYA DÖNEMİNDE KOSOVA'YA İLİŞKİN ANAYASAL STATÜ
DEĞİŞİKLİKLERİNİN SİYASİ TEMELLERİ

correlation has been thoroughly examined in legal and political contexts across various nations, solidifying its significance within the realms of political science and legal literature. Within this context, undoubtedly, one of the significant topics is the concept of 'autonomy'. Etymologically, the word 'autonomy' is composed of 'auto' and 'nomos', meaning having power (authority) within itself, self-governing within specific limits and frameworks. Also in the theory, 'autonomy' is defined as the right of a community or entity to govern itself according to a distinct legislation. In a general sense, autonomy refers to a situation where a unit is independent of others or directly dependent on them. Autonomy, representing the freedom granted to a country or region within the borders of a state, is primarily encountered in multinational states; however, the concept can also be used to describe a self-governing political position within a federation, an administrative organization, and institutional structuring in education and culture.

Several factors that are related to the declaration of autonomy, like a concept defined at the constitutional level by states discussed in the literature. These factors include the potential for serious political disputes between the majority of nations and minorities as a result of the collapse of an authoritarian regime, international pressure on a state for autonomy, and profound changes in political and social domains. As a focal point in the study, it would be appropriate to emphasize the power-sharing between Yugoslavia, a federation during the examined period, and Kosovo, an autonomous entity. From this standpoint, for a secure power-sharing between the federal state and federative units, it is essential to constitutionally outline and ensure a written and rigid constitution. However, ensuring security becomes challenging when power-sharing is regulated by law. This is because the federal state may reclaim the powers of federative units through legislation.

Examining the concept of 'Ethnic Group', which holds a significant place within Yugoslavia's federative structure, it can be stated that common specific names, a myth of origin, and a shared culture, along with the existence of common historical memories, a connection to a specific homeland, and a sense of solidarity among broad segments of the population, are the fundamental characteristics of an 'Ethnic Group'. Within this definition, an 'Ethnic Group' can also be described as a social collective identity. Among ethnic groups in Yugoslavia, it is evident that Albanians differ from the majority Slavic-origin population in terms of language, race, and characteristic features.

This study aims to analyze the relationship between the constitutional autonomy right defined in the Yugoslav constitution and the political

developments and changes in the country within the framework of cause and effect. To achieve this, the Kosovo Case is considered, examining the demands for autonomy by the Kosovar Albanians, the approaches of the political authority governing Yugoslavia to these demands, the changes in this approach over time, and the effects of these approach differences on the enacted constitutional texts. The division of the article considers the year 1974, when Kosovo gained constitutional autonomy, as a crucial turning point. The first section covers the period from the establishment of the state to the acquisition of autonomy, while the second section addresses the period from gaining autonomy to the complete abolition of this right in 1989.

The first section of the study examines the relationship between the constitutional status of Kosovo and the political changes that occurred in parallel with the enacted constitutions and constitutional amendments during the period from the establishment of the Federal People's Republic of Yugoslavia to the death of Tito, a period recognized for preserving the state's foundational philosophy. Here, particular emphasis is placed on the internal and external factors behind the policy shift from a centralized approach dominant in the governance philosophy of Yugoslavia towards a policy that grants more constitutional and political authority to the republics constituting Yugoslavia.

The second section of the study examines the political developments after the constitutional autonomy granted in 1974, influenced by the rise of Serbian and Albanian nationalism, which culminated in the abolition of Kosovo's constitutional autonomy in 1989. After analyzing this process politically, the section then delves into a detailed discussion of the legal implications of the removal of autonomy. Towards the end of the section, there is a brief mention of the situation in Kosovo after the collapse of socialist Yugoslavia.

Giriş

Devletin yapısını ve faaliyet alanlarını düzenleyen hukuki metinler olan anayasaların içerikleri, hazırlandıkları dönemlerdeki siyasi gelişmelerle ilişkilidir. Bu bakımdan anayasalar, devletin kuruluş felsefesini içeren bir manifesto niteliğinde olduğu kadar, aynı zamanda devletin kuruluş senedi olarak nitelendirilebilecek metinlerdir.¹ Anayasa; hukuk düzeninin

¹ Ömer Keskinsoy, *Anayasa Hukuku ve Türk Anayasa Hukuku*, Monopol Yayınları, Ankara 2022, s. 3.

SOSYALİST YUGOSLAVYA DÖNEMİNDE KOSOVA'YA İLİŞKİN ANAYASAL STATÜ DEĞİŞİKLİKLERİNİN SİYASİ TEMELLERİ

geçerliliğini temin etmek, yönetenlerin statüsünü ve siyasal iktidarın sınır ve çerçevesini belirlemek ile hürriyetlerin güvence altına almak gibi hukuksal işlevler olan bir devletin uluslararası sembolüdür. Öte yandan anayasaların, halkın iradesini yansıtmak, yönetim için meşruiyet kaynağı olmak, ulusal bütünlüğü ve ortak kimliği inşa etmek, siyasal istikrarı sağlamak gibi siyasal işlevlerinden de bahsedilebilir.² Bu ilişki, hukuki ve siyasi olarak bugüne dek birçok ülke örneğinde incelenerek siyaset bilimi ve hukuk literatüründeki yerini almıştır. Bu konu bağlamında değerlendirilen diğer önemli kavramlardan biri de şüphesiz 'özerklik' kavramıdır. Etimolojik açıdan bakıldığında 'özerk' kelimesi, 'öz' ve 'erk' kelimelerinden oluşmuş ve erki (kuvveti) kendisinde (özünde) bulunan, belli konularda belli çerçevelerde kendi kendini idare eden anlamına gelmektedir.³ Türk Dil Kurumu'na göre 'özerklik'; bir topluluğun, bir kuruluşun ayrı bir yasaya bağlı olarak kendi kendini yönetme hakkı olarak tanımlanır.⁴ Genel anlamda özerklik ise bir birimin diğer birimlerden bağımsız olmasıyla, onlara doğrudan bağımlı olması arasındaki bir durumu ifade eder.⁵ Bir devlet sınırları içindeki bir ülke veya bölgeye tanınan serbestliği ifade eden özerklik kavramına ağırlıklı olarak çokuluslu devletlerde rastlanmakla birlikte bu kavram federasyon bünyesinde yarı bağımsız bir siyasal statü, idari bir düzenleme, eğitim ve kültür alanlarında kurumsal bir yapılanma anlamında da kullanılabilir.⁶

Literatürde devletlerin anayasa düzeyinde tanımladığı bir kavram olan özerkliğin ilan edilmesi ile ilgili olarak bazı faktörlerden söz edilmektedir. Bunlar arasında; özerkliğin tanınmasında otoriter bir yönetimin yıkılması sonucu çoğunluk ulusu ile azınlıklar arasında yaşanabilecek ciddi siyasal çekişmeler, uluslararası camianın bir devlete özerklik konusunda baskı uygulaması, devletlerin siyasal ve sosyal alanlarda köklü değişikliklere uğraması gibi etkenlerden bahsedilebilir.⁷ Çalışmanın odağında yer alan ve incelendiği dönem itibarıyla bir federasyon olan Yugoslavya'nın özerk bir birimi olan Kosova'nın konumu üzerine değerlendirme yapıldığında Yugoslavya ve Kosova arasındaki yetki paylaşımına vurgu yapmak isabetli

² Ayrıntılı açıklamalar için bkz. Ömer Anayurt, *Anayasa Hukuku: Genel Kısım*, Seçkin Yayınları, Ankara 2021, s. 64-73.

³ Ejder Yılmaz, *Hukuk Sözlüğü (Öğrenciler İçin)*, Yetkin Yayınları, Ankara 2015, s. 586.

⁴ *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu, Ankara 2011, s. 1868.

⁵ *Ansiklopedik Politika Sözlüğü*, (haz.) Faruk Sönmezoglu, İletişim Yayınları, İstanbul Yayın Yılı Belirtilmemiş, s. 137.

⁶ Zekeriya Yıldız, *Politika Sözlüğü*, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2013, s. 217.

⁷ Thomas Benedikter, *Modern Özerklik Sistemleri (Dünya Özerklik Örnekleri)*, (çev.) Ümit Kaya, Hülya Türker, Mehmet Salim, Özgür Demirel, Yasemin Salar, Nika Yayınevi, Ankara 2016, s. 72.

olacaktır. Bu açıdan bakıldığında federal devlet ile federe birimler arasındaki yetki paylaşımının güvenceli olabilmesi için bu paylaşımın anayasa aracılığıyla yapılmasının ve anayasanın yazılı ve katı bir anayasa olması gerektiği sonucuna ulaşılmaktadır. Ancak yetki paylaşımının kanunla düzenlenecek olması durumunda güvenceden bahsetmek oldukça zorlaşmaktadır. Bunun nedeni, federal devletin federe birimlerin yetkilerini yine bir kanunla geri alabilecek olmasıdır.⁸

Yugoslavya'nın federatif yapısı içerisinde önemli bir yer tutan 'etnik grup' kavramı incelendiğinde; ortak özel bir ismin, bir soy mitinin ve ortak kültürün varlığı ile müşterek tarihi hatıraların, belirli bir yurt ile ilişkisinin ve nüfusun geniş kesimleri arasındaki dayanışma hissinin var olma durumunun etnik grubun temel özellikleri olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu tanım çerçevesinde 'etnik grup' aynı zamanda bir sosyal kolektif kimlik olarak da nitelendirilebilir.⁹ Yugoslavya içerisindeki etnik gruplar arasında dil, ırk ve karakteristik özellikler açısından Arnavutların, nüfusun çoğunluğunu oluşturan Slav kökenli halklara göre farklılık arz ettiği açıktır.

Bu çalışma, esas olarak Yugoslavya anayasasında tanımlanan anayasal özerklik hakkının, ülkede yaşanan siyasi gelişme ve değişimler ile olan ilişkisinin detaylarını, sebep sonuç ilişkisi çerçevesinde aramıştır. Bu amaçla Kosova örneği ele alınarak Kosova'da yaşayan Arnavutların özerklik talepleri ile bu taleplere karşı Yugoslavya'yı yöneten 'Siyasi Erk'in yaklaşımları, zaman içerisinde bu yaklaşımda yaşanan değişiklikler ve oluşan bu yaklaşım farklarının, yürürlüğe giren anayasa metinlerine olan etkilerini ortaya koymayı hedeflemiştir. Makalenin bölümlendirilmesinde Kosova'nın anayasal özerklik hakkına kavuştuğu 1974 yılı ayırım unsuru olarak kabul edilmiş, ilk bölüm devletin kuruluşundan özerklik hakkının kazanılmasına kadar geçen süreci ikinci bölüm ise özerkliğin kazanılmasından bu hakkın tamamen ortadan kaldırıldığı 1989 yılına kadar geçen süreci ele almaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde, Kosova'nın anayasal statüsü özelinde, Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşundan devletin kuruluş felsefesini koruduğu kabul edilen Tito'nun ölümüne kadar olan dönem içerisinde yürürlüğe giren anayasalar ve yapılan anayasa değişiklikleri ile paralelinde yaşanan siyasi değişimler arasındaki ilişki incelenmektedir.

⁸ Kemal Gözler, *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*, Cilt I, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa 2020, s. 581-582.

⁹ Doğan Kılınc, *Azınlık Hakları*, Yetkin Yayınları, Ankara 2013, s. 54.

SOSYALİST YUGOSLAVYA DÖNEMİNDE KOSOVA'YA İLİŞKİN ANAYASAL STATÜ DEĞİŞİKLİKLERİNİN SİYASİ TEMELLERİ

Burada özellikle Yugoslavya devletine hâkim olan yönetim anlayışında merkezîyetçilikten Yugoslavya'yı oluşturan cumhuriyetlere daha fazla anayasal ve siyasi yetki veren anlayışa doğru evrilen politika değişikliğinin iç ve dış sebepleri üzerinde durulmuştur.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise 1974'te kabul edilen anayasal özerklik sonrası yükselişe geçen Sırp ve Arnavut milliyetçiliğinin etkisi altında 1989 yılında Kosova'nın anayasal özerkliğinin ortadan kaldırılmasıyla sonuçlanan süreç siyasal olarak incelendikten sonra özerkliğin kaldırılmasının hukuki olarak ne anlam ifade ettiğine ayrıntılı bir biçimde değinilmiştir. Bölümün sonunda sosyalist Yugoslavya'nın yıkılması sonrasında Kosova'nın durumundan kısaca bahsedilmiştir.

1. Sırbistan'a Bağlı Özerk Bölge'den Anayasal Özerkliğe Sosyalist Yugoslavya'da Kosova

Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti'nin ilk anayasası olan 1946 Anayasası'nın yürürlüğe girdiği tarihin hemen öncesinde Yugoslavya'daki siyasi ortama damgasını vuran unsur, devletin resmî olarak kurulduğu 1945 yılından Yugoslavya'nın Kominform'dan atıldığı 1948 yılına kadar güçlü bir biçimde devam eden SSCB (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği)-Yugoslavya ilişkisidir. Kosova özelinde ise bu ilişkiyle doğru orantılı olarak yine 1948 yılına kadar devam eden Arnavutluk Sosyalist Halk Cumhuriyeti-Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti arasındaki Yugoslavya'nın dominant olduğu işbirliği ilişkisi etki yaratan faktörlerden biri olmuştur. Yugoslavya'nın kurulduğu tarihten 1990'lara kadar siyasi anlamda Kosova Arnavutları üzerinde güçlü bir etkisi olan dönemin Arnavut Ulusal Kurtuluş hareketi lideri Enver Hoxha'nın bakış açısı, Moskova'nın öngördüğü şekliyle Yugoslavya, Bulgaristan ve Arnavutluk'un içinde yer alacağı Balkan federasyonu düşüncesidir. 1946 Aralık ayında yapılan özel plenum toplantısında Enver Hoxha, Kosova'nın bağımsızlığını istemenin Arnavutların çıkarına olmadığını, bunun yerine Kosovalı Arnavutların Yugoslavlar ile kardeş olmasını sağlamak gerektiğini belirtmiştir.¹⁰

Bu süreçte, yeni kurulan Yugoslavya devletinin en önemli ideologlarından olan Edvard Kardelj'in Kosova'nın statüsü ile ilgili olarak yapmış olduğu açıklama, devletin Kosova'ya bakış açısını göstermesi açısından oldukça önemlidir. Kardelj, devletin henüz ilan edildiği dönemde

¹⁰ Noel Malcolm, *Kosova: Balkanları Anlamak İçin*, Sabah Kitapçılık, İstanbul 1998, s. 378.

Kosova açısından en iyi çözümün Arnavutluk ile birleşmesi olacağını ancak iç ve dış şartlar buna elvermediği için anayasada Kosova'nın Sırbistan'a bağlı bir özerk bölge olmasının gerekli olduğunu belirtmiştir.¹¹ Bu açıklamanın yapıldığı dönemde Yugoslavya açısından en önemli ülke konumunda bulunan SSCB'nin Devlet Başkanı Stalin ise kendisini ziyaret eden Yugoslav heyetine Yugoslavya'nın Arnavutluk'u 'yutmasına' razı olduklarını söylemiş, görüşmede Yugoslav heyetine başkanlık eden ve aynı zamanda Tito'nun en yakın çalışma arkadaşlarından olan Milovan Djilas ise bu yöntemi benimsemeyerek, temel anlayışlarının samimi bir devrimcilik çerçevesinde Yugoslavya'daki Arnavut etnik grubun Yugoslavya-Arnavutluk Federasyonu içerisinde ayrı bir cumhuriyet olarak Arnavutluk ile birleşmesi olduğunu açıklamış ancak Yugoslavya'nın bunu gerçekleştirecek cesarete sahip olmadığını da kabul etmiştir.¹²

Kardelj ve Djilas gibi Yugoslavya Komünist Partisi ileri gelenlerinin bu beyanları, yeni kurulan devletin Arnavut etnik grubu ile ilgili soruna çözüm aradığını ve Arnavutluk ile birleşme fikrinin bu dönemde bir çözüm olarak düşünüldüğünü göstermektedir. Bu seçeneğin devre dışı kalmasında, makalede ayrıca incelenecek olan ve Kardelj'in de dış şartlar olarak nitelediği SSCB - Yugoslavya ve buna bağlı olarak Yugoslavya - Arnavutluk ilişkilerinin bozulması ve içeride Yugoslavya Komünist Partisi'ndeki Sırpların Kosova'ya olan yaklaşımı sonucunda devletin cesaretli adımlar atamaması etkili olmuştur.

1.1. 1946 Yugoslavya Anayasası'nda Kosova

Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti'nin ilk anayasası olarak bilinen 31 Ocak 1946 tarihli Anayasa'da altı federe cumhuriyet ve iki özerk bölge tanımlanmıştır. Bu bölgeler, Sırbistan Cumhuriyeti bünyesinde bulunan Voyvodina Bölgesi ile Kosova ve Metohiya bölgeleri olarak belirlenmiştir (m. 2). 3 Eylül 1945 tarihinde, Sırbistan Ulusal Meclisi kararıyla kurulan bu iki özerk bölge arasında 1946-1974 döneminde hukuki ve idari teşkilatlanma açısından bazı farklılıklar söz konusudur.¹³ Örneğin Voyvodina'nın kendi Yüksek Mahkemesi varken Kosova ve Metohiya'da yalnızca asliye ve bölge

¹¹ Ethem Çeku, *Kosovo and Diplomacy since World War II*, I.B. Tauris & Co. Ltd., London & New York 2016, s. 68.

¹² Milovan Djilas, *Stalin'le Konuşmalar*, Dorlion Yayınları, Eskişehir, s.132-134.

¹³ Esat Stavileci, Mirlinda Batalli ve Sokol Sadushi, *E drejta administrative*, Universiteti i Prishtinës, Prishtinë 2012, s. 57-58.

SOSYALİST YUGOSLAVYA DÖNEMİNDE KOSOVA'YA İLİŞKİN ANAYASAL STATÜ DEĞİŞİKLİKLERİNİN SİYASİ TEMELLERİ

mahkemelerinin bulunması, Kosova'nın özerkliğinin Voyvodina'ya göre daha dar bir kapsamda tanımlandığının göstergesi olarak nitelendirilebilir.¹⁴

Bu dönemde Kosova ve Metohiya Özerk Bölgesi'nin siyasi ve hukuki durumunu kavramak için hem Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti hem de Sırbistan Cumhuriyeti ile olan hiyerarşik konumu irdelenmelidir. Kosova'nın statüsüne ilişkin genel hatlar, Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti Anayasası ve 1947 Sırbistan Cumhuriyeti Anayasası ile düzenlenmekle birlikte Kosova ve Metohiya Özerk Bölge Tüzüğü, daha ayrıntılı hükümler barındırmıştır. Sırbistan Cumhuriyeti Anayasası'na göre Sırbistan Cumhuriyeti Meclisi, Kosova Bölge Halk Meclisi'ni ve Bölge Yürütme Kurulu'nu feshetmekte yetkiliydi. Ayrıca Sırbistan Halk Meclisi Başkanlığı, Kosova Bölge Halk Meclisi'nin kararlarını Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti Anayasasına, Sırbistan Cumhuriyeti Anayasasına ve Kosova ve Metohiya Özerk Bölgesi Tüzüğüne aykırılık gerekçesiyle iptal etme yetkisine sahipti. Benzer biçimde Sırbistan Cumhuriyeti Hükümeti, Bölge Yürütme Kurulu'nun kararlarını iptal edebiliyordu.¹⁵ Bu hiyerarşik durum, Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti Anayasasının 132. ve 133. maddelerine dayanmaktaydı. Bununla birlikte Kosova ve Metohiya Özerk Bölgesi Halk Meclisi, il meclislerin kararlarını iptal etme hakkına sahipti. Aynı durum Bölge Yürütme Kurulu bakımından il kurullarının kararları için de geçerliydi.

Bu veriler ışığında Kosova'nın 1945-1953 dönemindeki anayasal statüsü incelendiğinde, Sırbistan Cumhuriyeti bünyesinde olmasının yanı sıra Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti'nin bir bileşeni olduğu da görülmektedir.¹⁶ Diğer yandan Kosova ve Voyvodina'nın anayasal statüsünün belirlenmesinde, Kosova'nın Arnavutluk ile Voyvodina'nın da Macaristan ile komşu olmasının etkisi de göz önüne alınmalıdır. Sırbistan, bu iki özerk bölgede yaşayan insanlar ile aynı etnik kökene sahip iki komşu ülkenin nüfuzunu özerk bölgelere aksettirmemeyi hedeflemiş ve bu bölgeleri ayrılma riskine karşılık sadece Yugoslavya Federasyonu bünyesinde değil kendi federe cumhuriyeti içinde de tutmayı amaçlamıştır.¹⁷

¹⁴ Marc Weller, *Shtetësia e kontestuar*, (çev.) Flaka Surroi, Botimet Koha, Prishtinë 2011, s. 79.

¹⁵ Kurtesh Saliu, *Autonomia e Kosovës*, Enti i Teksteve dhe i Mjeteve Mësimore i Krahinës Socialiste Autonome të Kosovës, Prishtinë 1984, s. 42.

¹⁶ Aynı yerde.

¹⁷ Weller, *a.g.e.*, s. 81.

1.2. Merkezîyetçi ve Güvenlikçi Anlayışlar Çerçevesinde 1953 Federal Anayasa Değişiklikleri

Yugoslavya'da sosyalist devrimin ilk dönemi, daha sonraları 'özyönetim modeli' olarak adlandırılacak olan özgün Yugoslav anlayışına değil Sovyetler Birliği modeline dayanmıştır. Konu ile ilgili olarak Tito 1969'da toplanan 9. Yugoslavya Komünistler Birliği kongresinde şunları söylemiştir:

*“Yugoslavya Komünist Partisinin sosyalist ülke olarak kurulması ve gelişmesi ile ilgili tasarısı, başlangıçta Sovyet kuramı ve uygulamasının etkisi altındaydı. Bu, o dönemin koşulları içinde geçerli bir durumdu. Özgürce yönetilebildiğimiz böyle bir durum dışarıdan uygulanmış değildi. O zamanlar, SSCB'nin toplumsal düzeni, Yugoslavya komünistlerinin gözünde sosyalizmin simgesi niteliğindedi ve kendi gelişme yolumuza ilişkin özgürce yönetiminizi saptarken SSCB'nin deneyimlerini örnek aldığımızı belirtmemek, tarih açısından yanlış olur”.*¹⁸

İdeolojik yaklaşım olarak Sovyet tarzının uygulandığı bu dönemde esasında SSCB ve Yugoslavya arasında önemli sorunlar baş göstermiştir. Milovan Djilas, bu süreç içerisinde Yugoslavya ile SSCB arasındaki sorunlarının kaynağının, SSCB'nin Yugoslav devrimini küçümseyen bakış açısı olduğunu ileri sürmüştür. Bu çerçevede Stalin'in, 'Moskova dışında ortaya çıkabilecek devrimci merkezlerin SSCB'nin dünya komünizmindeki üstünlüğünü tehlikeye atacağı' düşüncesi, bağımsız hareket etme niyetinde olan Yugoslavya'nın dış politikası ile çelişmiştir.¹⁹ Bu durumun göstergesi olarak 1945 yılında müttefik devletler Trieste'yi işgal ettiklerinde SSCB'den herhangi bir diplomatik desteğin gelmemesi ve patlak veren Yunan iç savaşında Stalin'in muhalefetine rağmen Tito'nun ısrarla Yunan komünistlere olan desteğini sürdürmesi, iki ülke arasındaki ilişkilerin bozulmasına neden olmuştur. Nihayet 'Balkan Federasyonu' fikri çerçevesinde Yugoslavya'nın Bulgaristan'ı federasyon bünyesindeki bir cumhuriyetle aynı statüde düşünmek suretiyle SSCB'nin eşit federasyon fikrine karşı çıkması, gerginliği doruk noktasına çıkarmıştır. 1948 yılı başında SSCB ile Yugoslavya arasındaki ticaret anlaşmasının durdurulmasının ardından Mart ayından itibaren SBKP (Sovyetler Birliği Komünist Partisi) YKP (Yugoslavya Komünist Partisi)'yi önce ideolojik sapma ile suçlamış, ardından özellikle

¹⁸ Caner Sancaktar, *Yugoslavya'da Sosyalist Özyönetim Deneyimi*, Doruk Yayıncılık. İstanbul 2017, s. 77.

¹⁹ Djilas, a.g.e., s. 120-122.

SOSYALİST YUGOSLAVYA DÖNEMİNDE KOSOVA'YA İLİŞKİN ANAYASAL STATÜ
DEĞİŞİKLİKLERİNİN SİYASİ TEMELLERİ

Sırp asıllı İçişleri Bakanı ve Gizli Polis Şefi Aleksandar Ranković'i hedef olarak parti içerisinde ve ülkede terör estirmekle itham etmiştir. Bu gelişmelerin sonrasında nihayet SSCB güdümündeki Kominform, Kosova Savaşının yıldönümü olan 28 Haziran 1948 tarihinde Yugoslavya'yı üyelikten ihraç etmiştir.²⁰

SSCB ile Yugoslavya arasındaki ilişkilerin bu şekilde kopması, Kosova açısından iki önemli sonuç doğurmuştur. Bunlardan biri bu olayda Moskova lehine tavır takınan Enver Hoxha'nın Yugoslav yönetimini Kosova konusunda eleştirmeye başlayarak sergilediği politika değişikliği ikincisi ise bu değişikliğe bağlı olarak Yugoslav gizli polisinin, Enver Hoxha'nın Kosova'ya gizlice ajan ve sabotajcı soktuğu iddiasıyla Kosova'daki tüm Arnavut nüfusu 'beşinci kolun ve hainlerin potansiyel yordakçısı' olarak nitelemeye başlaması olmuştur.²¹ Kosovalı Arnavutlar ile ilgili 'Beşinci kol' iddialarının Yugoslavya devletinin Kosova politikasına olan yansıması, gizli polis tarafından Arnavutluk'tan bölgeye sızmış casus bir ağı olduğu şüphesi ve buna bağlı olarak Kosovalı Arnavutlar ile ilgili olarak 170.000 takip dosyası oluşturulması şeklinde olmuştur.²² Sonuç olarak 1948-1966 yılları arasında Kosova-Arnavutluk sınırı boyunca sınır çatışmaları meydana gelmiş ve bu sırada devlet yönetimi içerisinde gücünü arttırmış olan Yugoslavya Başkan Yardımcısı Aleksandar Ranković'in yönlendirmesiyle hareket eden UDBA (Yugoslav Gizli Servisi)'nin uygulamalarıyla, Kosova'daki Arnavut nüfusa karşı uygulanan şiddet günden güne artmıştır.²³

Bu gelişmeye paralel olarak, 1953 yılına gelindiğinde Yugoslavya'da bazı anayasa değişiklikleri gerçekleştirilmiştir. 1946 Anayasası'nın bazı bölümleri değiştirilerek özellikle de özerk bölgeler açısından yenilikler getirilmiştir. Fakat bu yeni gelişmeler özerk bölgelerin lehinde olmamıştır. 1953 tarihli Anayasal Kanun, Voyvodina Bölgesi ile Kosova ve Metohiya Özerk Bölgesi'nin özerklik statüsünü belirlemekle yetinip özerk haklarının aynı yıl çıkarılan Sırbistan Halk Cumhuriyeti'nin Anayasası tarafından belirleneceğini vurgulamıştır (m. 113/2). Federal Anayasa yerine Federe

²⁰ Tanıl Bora, *Milliyetçiliğin Provokasyonu*, Birikim Yayıncılık, İstanbul 1991, s. 55-56. Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi*, Küre Yayınları, II. Cilt, (çev.) Zehra Savan ve Hatice Uğur, İstanbul 2006, s. 347.

²¹ Malcolm, *a.g.e.*, s. 379.

²² Helsinki Committee for Human Rights in Serbia, *Yugoslavia From A Historical Perspective*, s. 286.

²³ Julie A. Mertus, *Kosovo: How Myths and Truths Started a War*, University of California Press 1999, s. 289.

Devlet (Sırbistan) Anayasası'yla bu hakların saptanacak olmasının anlamı, Kosova ve Metohiya Özerk Bölgesi'nin bir önceki Anayasa ile tanınan asli haklarından mahrum bırakılması, dolayısıyla bir federasyon unsuru özelliğini giderek kaybetme riskini taşıması olmuştur.²⁴

Daha önceki anayasal düzende olduğu gibi, 1953 Anayasa değişiklikleriyle de Voyvodina'nın bölgesel özerkliği Kosova'ya nazaran daha geniş tutulmuştur. Zira Federal Anayasayla Voyvodina'nın en yüksek otoritesi bölgesel halk meclisi olarak tanımlanırken, Kosova'nın en yüksek otoritesi bölgesel komite olarak ifade edilmiştir (m. 113). Bahsedilen organların farklı olarak isimlendirilmesi iki bölgenin statüsünde de farklılıklar olduğunu göstermektedir. 1953 yılında ayrıca yeni Kosova ve Metohiya Özerk Bölgesi Tüzüğü çıkarılmıştır. Bu tüzük, Kosova ve Metohiya Özerk Bölgesi'nin ekonomi, eğitim, kültür, sağlık ve sosyal alanlarında düzenlemeler içermekle birlikte federal organlar ile Sırbistan Cumhuriyeti organlarının hukuki hükümlerinin uygulanması ve bölge bütçesinin hazırlanması gibi konuları düzenlemiştir.²⁵ Bununla birlikte Sırbistan Cumhuriyet Yürütme Kurulu'nun, Kosova ve Metohiya Özerk Bölgesi yasama organı olan Halk Kurulu'nun kararları üzerine kanunilik denetimi yapabilme yetkisinin öngörülmesi ve dolayısıyla iptal ve ilga yetkisini taşıması, bir icrai-siyasi organın, Özerk Bölge'nin temsil organına karşı üstünlüğü olduğunu göstermiştir.²⁶ Bunun amacı ise Kosova ve Metohiya Özerk Bölgesi'nin her yönüyle kontrol altında tutulması olmuştur.

1.3. 1963 Yugoslav Federal Anayasası'nda Kosova

Daha önce değinildiği gibi Tito ve Arnavutluk lideri Enver Hoxha arasındaki ilişkilerin bozulmasından sonra başlayan ve özellikle Sırp Başkan yardımcısı ve iç güvenlik şefi Aleksandar Ranković'in etkisiyle etkisini giderek arttıran, Kosova Arnavutlarının devlet tarafından potansiyel işbirlikçi olarak görülmesi, 1956 yılında 'Prizren Davası' olarak bilinen olayla zirveye ulaşmıştır. Bu tarihte Yugoslavya Gizli Servisi UDBA, 1950 yılından itibaren Arnavutluk'tan bölgeye sızmaya çalışan yeni bir şebekenin ortaya çıkarıldığını iddia ederek, Kosova Arnavutlarından aralarında Komünist Parti'nin üst düzey yetkililerinden Nijazi Maljoku, Kosova'da Arnavutça olarak yayımlanan 'Rilindja' gazetesinin yayın yönetmeni ve aynı zamanda

²⁴ Saliu, *a.g.e.*, s. 43-44.

²⁵ Arsim Bajrami, *Sistemi Kushtetues i Republikës së Kosovës*, Shtëpia Botuese Artini, Prishtinë 2012, s. 41-42.

²⁶ Saliu, *a.g.e.*, s. 45.

SOSYALİST YUGOSLAVYA DÖNEMİNDE KOSOVA'YA İLİŞKİN ANAYASAL STATÜ DEĞİŞİKLİKLERİNİN SİYASİ TEMELLERİ

Sırbistan Cumhuriyet hükümetinde bakanlık yapan Mehmet Hoxha'nın yeğeninin de olduğu kişileri uzun süreli hapis cezalarına çarptırmıştır. Bu cezalar, olaydan yaklaşık 12 yıl sonra iptal edilirken Kosova Meclisi bu davanın yalan ve tertibe dayalı olduğunu ilan etmiştir.²⁷ Diğer yandan bu dönemde hukuki alanda yaşanan bir gelişme olarak 1956 yılından itibaren 'ulusal azınlıklar' (national minorities) kavramı aşağılayıcı olarak algılandığı için bunun yerine 'milliyetler' (narodnosti) kavramı kullanılmaya başlanmıştır.²⁸ 1961 yılında ise 'Müslümanlar', 'millet' statüsü kazanan son topluluk olmuştur.²⁹

1963 yılında Yugoslavya'nın yeni anayasası yürürlüğe girmiştir. Bu anayasa ile birlikte özerk bölgelerin kurulması yetkisi federe cumhuriyetlere bırakılmıştır. Zira 1946 Anayasası'ndan farklı olarak 1963 Anayasası, özerk bölgelerin kurulması için merkezî devletin yerine federe cumhuriyetleri söz sahibi yapmıştır. Bu cumhuriyetlerin anayasaları ile özerk bölgelerin hakları, ödevleri ve teşkilatlanma ile ilgili temel ilkelerinin saptanması öngörülmüştür. Bu şekliyle özerk bölgeler bir cumhuriyetin bünyesinde sosyal-siyasi topluluk konumunda olmuşlardır (m. 111/1, m. 112).

Kosova ve Metohiya Özerk Bölgesi ile Voyvodina Özerk Bölgesi ise 1963 Anayasasıyla birlikte "1945 yılında bölge halklarının iradesi ile ifade edilen ve Sırbistan Cumhuriyeti Halk Meclisi Kararı ile kurulan, Sırbistan Sosyalist Cumhuriyeti bünyesinde bulunan özerk bölgeler" olarak tarif edilmiştir (m. 111/3).

1953 anayasa değişiklikleriyle benzer şekilde 1963 Yugoslavya Federal Sosyalist Cumhuriyeti Anayasası da özerk bölgelerin yetki sorumluluk ve haklarını saptamakta federe cumhuriyetleri yetkili kılmıştır. Kosova ve Metohiya Özerk Bölgesi ile Voyvodina Özerk Bölgesi, Sırbistan Sosyalist Cumhuriyeti içinde yer aldıklarından bölgesel özerk haklarını bu cumhuriyetin 1963 yılında yürürlüğe giren anayasasından almıştır. Buna göre özerk bölgeler; ekonomi, eğitim, kültür, sağlık sosyal güvenlik ile belediyeler ile ilgili konularda bölgenin genel kamu yararına binaen düzenlemeler yapabilmektedir. Buna rağmen 1963 Sırbistan Sosyalist Cumhuriyeti Anayasası, kanun ile düzenlenmesi öngörülen alanlar için özerk bölgelerin bazı konuların düzenlemelerini cumhuriyet seviyesinde çıkarılan bir yetki

²⁷ Malcolm, *a.g.e.*, s. 379-380.

²⁸ Mertus, *a.g.e.*, s. 289-290.

²⁹ Aynı yerde.

kanununa dayandırma zorunluluğunda olduklarını belirtmiştir (m. 135/5). Ancak cumhuriyet kanunlarının kapsamının detaylı olması nedeniyle uygulamada özerk bölgelerin kendi yararlarına dahi hukuki düzenleme yapma imkânı oldukça sınırlı olmuştur.³⁰

Bu dönemde Kosova ve Metohiya Özerk Bölgesi'nin en yüksek siyasi organı Bölge Meclisi olmuştur. Bu meclis; Bölge Tüzüğü'nün çıkarılması, bölgesel organların teşkilatını düzenlemesi, bütçe planlaması, kalkınma planının hazırlanması, yürütme organını seçme ve denetleme gibi konularda yetkili olmuştur. Diğer yandan Kosova ve Metohiya Özerk Bölgesi delegelerinin Federal Meclise bağımsız olarak katılmasına imkân olmadığından, meclise katılımları Sırbistan Sosyalist Cumhuriyeti kontenjanından olmaya devam etmiştir.³¹

Bu döneme ait diğer bir husus ise özerk bölgelerin mali ve yargı özerkliklerinin bulunmamasıdır. Kosova ve Metohiya Özerk Bölgesi başkenti Priştina'da ve Voyvodina Özerk Bölgesi başkenti Novi Sad'ta Sırbistan Yüksek Mahkemesi'nin ofisi bulunmaya devam etmiş ayrıca Yugoslavya'nın kurulmasından bu yana Voyvodina Özerk Bölgesi'nde özerk mahkeme sistemi uygulanırken yeni anayasal düzende buna yer verilmemiştir. Bu gerçeklik ile birlikte özerk bölgelerin kurulmasında ve ilga edilmesinde söz sahibinin federe cumhuriyetler olması ve özerk bölge haklarının normatif olmaktan çok soyut niteliğe sahip olması gibi olgular, özerk bölgeleri bütünüyle federal unsur olmaktan çıkarak federe cumhuriyetlerin bir parçası konumuna getirmiştir. Ayrıca 1963 Yugoslavya Federal Sosyalist Cumhuriyeti Anayasası ile âdem-i merkezîyetçi yaklaşımdan en fazla federe cumhuriyetlerin yararlandığı göze çarpmaktadır. Dolayısıyla bu dönemde Kosova ve Metohiya Özerk Bölgesi bir siyasal özerk bölge olmaktan ziyade yerel özyönetim biçimi izlenimi vermektedir.³²

1.4. Âdem-i Merkezîyetçi Yapının Pekiştirilmesine Doğru: 1969-1971 Anayasa Değişiklikleri

1966 yılı Yugoslavya ve bilhassa Kosova Tarihi için dönüm noktası olarak nitelendirilmektedir. Bu yıl içerisinde Tito, partinin güçlü adamı ve uzun zamandır Kosovalı Arnavutlar üzerinde sertlik politikası uygulayan

³⁰ 1963-1968 Dönemi arasında Kosova ve Metohiya Özerk Bölgesi Meclisi toplam, 240 karar, 10 önerge, 362 idari karar, 25 sonuç, 6 tüzük, 1 yönerge ve 1 program çıkarmıştır ve bunların hepsi siyasal sistemin teşkilatlanma konuları dâhilindeydi. Bkz. Saliu, *a.g.e.*, s. 49-50.

³¹ Aynı yerde, s. 50.

³² Bajrami, *a.g.e.*, s. 42.

SOSYALİST YUGOSLAVYA DÖNEMİNDE KOSOVA'YA İLİŞKİN ANAYASAL STATÜ DEĞİŞİKLİKLERİNİN SİYASİ TEMELLERİ

İçişleri Bakanı Aleksandar Ranković'i Brioni adasında yapılan parti plenumunda tasfiye etmiştir. Bu tasfiye süreci aslında bir süredir uygulanan 'Yugoslavizm' politikası yerine Tito'nun ulusal ölçekte kendi kendini yönlendiren daha fazla unsur olmasına yönelik bir politika uygulamak istemesi ile ilintili olarak görülmüştür. Ranković'in tasfiyesi, aynı zamanda Kosova'daki Arnavutlara karşı aşırı güç kullanmakla suçlanan güvenlik güçlerinin de tasfiyesini beraberinde getirmiştir.³³

1968 yılında Kosova'da halkın haklarının genişletilmesi ve eşitlik talebiyle gençliğin etkin olduğu büyük gösteriler düzenlenmiştir. Kosova'da yaşayan Arnavutlar, iki yıl öncesinde 'Brioni Toplantısında' bürokratik - devletçi odaklarının tasfiye edilmesi üzerine özgürlükçü politikaların bir an önce hayata geçirilmesi beklentisine girerek kendi hukuki statülerinin cumhuriyet olarak değiştirilmesini talep etmişlerdir.³⁴ Yugoslavya devleti de etnik anlamda hoşnutsuzlukları gidermek üzere federasyon içerisindeki millet ve milliyetler için daha eşit bir ortam oluşturmak amacıyla Yugoslavya Federal Sosyalist Cumhuriyeti Anayasası'nda bazı değişiklikler yapmıştır.

Yeni anayasa değişiklikleriyle özerk bölgelere 1953 ve 1963 anayasalarından farklı olarak federasyonun kurucu unsur özelliği geri verilmiştir. Bu doğrultuda Kosova ve Metohiya Özerk Bölgesi'nin yeni ismi 'Kosova Sosyalist Özerk Bölgesi' olarak değiştirilmiştir³⁵ ve özerk bölgeler; özel ulusal kompozisyona ve diğer özelliklere sahip olan sosyalist, demokratik sosyal-siyasal topluluklar olarak tanımlanmıştır. Özerk bölgelere ayrıca bölge yasaları ve diğer düzenlemeler vasıtasıyla; sosyal ilişkileri düzenlemek, anayasallığı ve yasallığı sağlamak, ekonominin ve sosyal hizmetlerin gelişimini yönlendirmek, teşkilat organlarını ve özyönetimi organize etmek, halkların ve toplulukların eşitliğini korumak, bölge topraklarını savunmasını hazırlamak ve anayasal düzenin korunması ile ilgili tedbirleri almak gibi yetkiler tanınmıştır. Bunun yanı sıra Kosova Sosyalist Özerk Bölgesi ortak siyasi, ekonomik ve kültürel yaşamı ilgilendiren

³³ Miranda Vickers, *Between Serb and Albanian: A Short History of Kosovo*, Columbia University Press, New York 1998, s. 163.

³⁴ Bajrami, *a.g.e.*, s. 43.

³⁵ Bilindiği üzere "Sosyalist" sıfatı Yugoslavya Federasyonuna ve bünyesindeki Federe Devletlere 1963 Federal Anayasasıyla verilmiştir ancak Özerk Bölgeler için aynı nitelik öngörülüyordu. 1969 Anayasa Değişiklikleriyle gerek Kosova gerek ise Voyvodina Özerk Bölgesi bu sıfatı almışlardır. Ayrıca bundan böyle bölgenin eski kullanımındaki Kosova ve Metohiya versiyonu "Metohiya" kelimesinin kaldırılmasıyla sadece Kosova (Sosyalist Özerk Bölgesi) şeklinde kullanılacaktı.

konularda Federe Cumhuriyet Anayasasının çıkarları dışına çıkmamak kaydıyla icrai yetkiye sahip olmuştur.³⁶

1969 yılında Kosova Sosyalist Özerk Bölgesi kendi ‘Anayasal Kanunu’nu çıkarmıştır. Böylelikle kendisi açısından en üstün hukuki metin ilk defa ‘Tüzük’ yerine ‘Anayasal Kanun’ olarak yürürlüğe girmiştir. ‘Anayasal Kanun’un içerik, şekil ve hazırlama tekniği yönünden herhangi bir anayasa ile benzerliği bulunmamaktaydı. Tanım olarak Anayasa yerine ‘Anayasal Kanun’ denilmesinin de dönemin bir siyasal uzlaşması sonucu olduğu kabul edilmektedir. Bu durumun tersine bir gelişme olması halinde özerk bölgenin federe cumhuriyetler ile eşitlenmesi izlenimini bırakabileceği değerlendirilmiştir.³⁷ Bu ‘Anayasal Kanun’ ile federe cumhuriyetlerin anayasaları arasındaki temel fark ise ‘Kosova Sosyalist Özerk Bölgesi Anayasal Kanunu’nun olağan kanunlarla değişikliğe uğrayabilmesi olmuştur.³⁸

1969 Anayasal Kanunu’nun getirdiği bir yenilik de Kosova Yüksek Mahkemesi’nin kurulmasıdır. Mahkemenin görevleri arasında Kosova Sosyalist Özerk Bölgesi sınırları içinde anayasallık ve kanunilik esaslarını korumak da bulunmaktaydı.³⁹ Mahkemenin, anayasal denetim yapabilmesine rağmen ‘Anayasa Mahkemesi’ niteliğini haiz olmamasının nedeni federasyon içindeki siyasal dinamiklerle ilintilidir.⁴⁰ Yeni düzenlemede, Kosova Sosyalist Özerk Bölgesi genelinde Arnavutça ve Sırpça dilleri eşit sayılırken Türkçe dilinin ise Türklerin yoğun olarak yaşadıkları illerde eşit bir şekilde kullanılacağı öngörülmüştür.⁴¹ Bu değişikliklerle birlikte federasyonun asli unsuru olarak Kosova Sosyalist Özerk Bölgesi, Federal Meclis’e on vekil ile doğrudan katılmaya hak kazanmıştır.⁴² Kendi hak ve ödevlerini ve özyönetim alanlarını düzenlemek amacıyla bölgenin yasama özerkliğinin tanınması⁴³ ve diğer genişletilmiş hakları göz önünde bulundurduğumuzda, Kosova Özerk

³⁶ 1968 Anayasa Değişikliği, Değişiklik XVIII, m. 2.

³⁷ Saliu, *a.g.e.*, s. 53.

³⁸ Kosova Sosyalist Özerk Bölgesi Anayasal Kanunu, m. 127/3.

³⁹ Bu çerçevede Bölge Kanun ve diğer düzenleyici işlemlerin Anayasal Kanun’a uygunluğunu denetlemek Yüksek Mahkemenin görevleri arasındaydı. Bkz. Kosova Sosyalist Özerk Bölgesi Anayasal Kanunu, m. 77.

⁴⁰ Saliu, *a.g.e.*, s. 54.

⁴¹ Bu kapsamın içinde ilkokul ve ortaokul, lise, yüksekokullar ve fakülteler dâhil olmak üzere anadilde eğitim de giriyordu. Bkz. Kosova Sosyalist Özerk Bölgesi Anayasal Kanunu, m. 70-73.

⁴² Saliu, *a.g.e.*, s. 55.

⁴³ Bkz. Kosova Sosyalist Özerk Bölgesi Anayasal Kanunu, m. 63-68.

SOSYALİST YUGOSLAVYA DÖNEMİNDE KOSOVA'YA İLİŞKİN ANAYASAL STATÜ DEĞİŞİKLİKLERİNİN SİYASİ TEMELLERİ

Bölgesi'ne geçmiş döneme kıyasla haklarının verilmesinden çok federe cumhuriyetlere benzer biçimde asli yasama fonksiyonuna sahip olmasının sağlandığı anlaşılmaktadır.⁴⁴

1971 yılında federasyon bünyesinde bir kez daha yeni anayasa değişiklikleri yapılmıştır. Bu değişikliklerin amacı, ekonomik refah ve sosyal kalkınmayı ileri taşımak üzere federe cumhuriyetlere ve özerk bölgelere daha fazla sorumluluk verilmesi sağlanarak merkezî yönetimden daha fazla yetki devri yapılması olmuştur. Böylelikle hem eşitliğin sağlanması hem de temsilî alanda kalıcı bir denge kurulabilmesi hedeflenmiştir. Buna kanıt olarak özerk bölgelerin bütün federasyon organlarında temsilcilerinin olması ve Yugoslavya'nın uluslararası antlaşmalar yapmasında federe cumhuriyetler gibi özerk bölgelerin de onay verme yetkisine sahip olması gösterilebilir.⁴⁵ Ayrıca özerk bölgelerin kendi anayasa mahkemelerini kurma yetkisi ve 'Bölge Sayıştay'ının kurulması da bu değişikliklerle mümkün olmuştur.⁴⁶

1.5. Kosova'ya En Geniş Özyönetim Haklarını Tanıyan Metin: 1974 Yugoslavya Anayasası

1974 Anayasası'na damgasını vuran siyasi gelişmeler "Yugoslav 68"i olarak bilinen özgürlükçü ve demokratik sosyalizm arayışının sonucu olarak ortaya çıkmıştır. 'Hırvat Baharı' olarak nitelendirilen, Hırvat milliyetçi hareketindeki kitleselleşme ve tüm ülkede başını 'Praxis' dergisinin çektiği eleştirel yayınların fitilini ateşlediği siyasi hareketlilik, Yugoslavya Komünistler Birliği'ni politika değişikliğine itmiştir. Tito, bir taraftan gücünü arttırmış olan Hırvat ve Sloven milliyetçi hareketlerine karşı yoğun bir tasfiye hareketine girişirken diğer yandan merkezî yönetim anlayışını zayıflatan reform hareketlerini başlatmıştır. Federal cumhuriyet otoritesi yerine federe cumhuriyetlerin güçlendirilmesi suretiyle tüm devlet organlarının cumhuriyet delegasyonlarına dayandırılması ve devlet başkanlığının Tito'nun ölümünden sonra her cumhuriyetin temsilcisi tarafından sırayla yürütülmesi kararları, bu yönde yapılan önemli reformlar olarak nitelendirilebilir.⁴⁷

Devletin kuruluş tarihinden 1968 ve 1971 Federal Anayasa değişikliklerine kadar Kosova açısından hukuksal ve idari anlamda esas olarak önemli değişikliklerin olduğu söylenemez. Ancak mezkûr

⁴⁴ Bajrami, *a.g.e.*, s. 44.

⁴⁵ Saliu, *a.g.e.*, s. 57.

⁴⁶ Aynı yerde, s. 56.

⁴⁷ Bora, *a.g.e.*, s. 80-84.

değişiklikler, Kosova'nın hukuki statüsünün güçlendirilmesine ve federe cumhuriyetlere benzer bir konuma gelmesine kapı aralamıştır.⁴⁸ 1974 yılında kabul edilen Yugoslavya Anayasası ise anayasal statü açısından incelendiğinde Kosova Sosyalist Özerk Bölgesi'nin federasyon içerisinde ilk kez karar alma mekanizmasına katıldığı anayasa olmuştur. Bunun en önemli kanıtı, Anayasa'da yer alan “*Yugoslavya Federal Sosyalist Cumhuriyeti anayasasında değişiklikler ancak tüm federe cumhuriyetler ve özerk bölgelerin meclislerinden onay alındıktan sonra Yugoslavya Federal Sosyalist Cumhuriyeti Meclisi'nde karara bağlanabilir*” hükmüdür (m. 398). Bu durum Yugoslavya Federal Sosyalist Cumhuriyeti Anayasası'nın Kosova Sosyalist Özerk Bölgesi iradesi dışında değiştirilemeyeceği anlamı taşımaktadır.

Özerk bölgelerin yetkileri doğrudan Yugoslavya Federal Sosyalist Cumhuriyeti Anayasası'ndan türediğinden asli yetki niteliğini haiz olmuş, buna karşılık federe cumhuriyet sadece kendisi ile Özerk Bölge'nin ortak alanlarında yarar sağlayabilen konular bazında bölgenin yetkilerine sınırlama getirebilme ile düzenleme yapabilme yetkisine sahip olmuştur ve bu alanların da oldukça sınırlı olduğu kabul edilmiştir.⁴⁹ 27 Şubat 1974 tarihinde Kosova Sosyalist Özerk Bölgesi Meclisi Anayasası kabul edilmiş ve böylelikle ilk defa bölge, kendi anayasasına kavuşmuştur. Bu Anayasa ile birlikte federe cumhuriyetlere benzer biçimde Kosova Sosyalist Özerk Bölgesi de siyasi ve idari teşkilatlanmaya sahip olmuştur. Yasama organı olan ‘Kosova Meclisi’, yürütme organı olan ‘Kosova Meclisi Yürütme Kurulu’, ‘Kosova Başkanlığı’ ve yargı organları olarak ‘Şehir Mahkemeleri’, ‘Kosova Yüksek Mahkemesi’ ‘Kamu Savcılığı’ gibi kurumlar, 1974 Kosova Sosyalist Özerk Bölgesi Anayasası'nda yer almıştır. Ayrıca ilk defa Bölge'nin Anayasa Mahkemesi kurulmuştur. Son olarak Kosova Sosyalist Özerk Bölgesi, hem federal organlarda hem de Sırbistan Sosyalist Federe Cumhuriyeti organlarında temsil edilmeye başlamıştır.

1974 Yugoslavya Anayasası Temel İlkeler Kısmı 1. Maddesinde, federe cumhuriyetler ile bölgelerin federasyonda eşit katılım ilkesine uygun olarak, kararların cumhuriyetler ile bölgeler arasında anlaşmalı ve ortak sorumluluk çerçevesinde alınacağı belirtilmiştir. Ayrıca 1974 Anayasasıyla Kosova'nın kendi bölgesinde en üst hukuki metni artık tüzüğü değil, Anayasası olmuştur.⁵⁰ 1974 Kosova Sosyalist Özerk Bölgesi Anayasasında

⁴⁸ Stavileci, Batalli ve Sadushi, *a.g.e.*, s. 58-59.

⁴⁹ Saliu, *a.g.e.*, s. 71.

⁵⁰ Weller, *a.g.e.*, s. 84.

SOSYALİST YUGOSLAVYA DÖNEMİNDE KOSOVA'YA İLİŞKİN ANAYASAL STATÜ
DEĞİŞİKLİKLERİNİN SİYASİ TEMELLERİ

yer alan “*Bölgenin sınırları Bölge Meclisi'nin onayı olmaksızın değiştirilemez*” (m. 3) hükmü ise bölgenin, Yugoslav Federasyonu'nun kendi kaderini tayin etme hakkına sahip eşit bir unsuru olduğunun göstergesi olmuştur.⁵¹ Bunun yanı sıra Anayasa'da “*Arnavutça, Sırpça ve Türkçe dillerinin eşitlik ilkesince kullanılacağı*” (m. 5) ve “*Bölgenin bütün etnik topluluklarının kendi milli bayrağını kullanma hakkına sahip olduğu*” (m. 6) belirtilmiştir. Bu maddelerden anlaşıldığı üzere, Kosova Sosyalist Özerk Bölgesi geniş özyönetim yetkileriyle donatılarak federasyonun asli unsuru olmakla birlikte aynı zamanda Sırbistan Cumhuriyeti içinde bulunarak çelişkili bir anayasal konuma gelmiştir. Bu durumun arka planında Sırbistan'ın mümkün olduğunca iki özerk bölgenin federasyon içinde kendisiyle eşit olmasını sağlama çabası yatmaktadır.⁵²

Kosova'nın ve Voyvodina'nın Sırbistan'ın parçası olarak değil de onun bileşik anayasal yapısında yer aldığını savunan Zajmi, aksi takdirde “*Sırbistan'ın Sırbistan içerisinde yer aldığı*” gibi paradoksal bir düzenin varlığından söz edilmek zorunda kalınacağını söylemiştir. Yine Zajmi, federasyon nezdinde ‘Üç Sırbistan'ın’ varlığı nedeniyle üç oy hakkının bulunacağını ve bunun diğer federe cumhuriyetler tek oy hakkına sahip olduğundan eşitlik ilkesine ters düşeceğini savunmuştur.⁵³ Farklı bir görüşe sahip olan Nešković, özerk bölgelerin devlet içinde devlet olduklarını ve bunun anayasa hukuku mantığıyla bağdaşmadığını ancak bu durumun nihayetinde Yugoslav Komünist Partisi'nin ideolojik çıkarlarına uygun olduğunu ifade etmektedir.⁵⁴

Stavileci'ye göre ise Kosova'nın Sırbistan'ın bölünmez bütünlüğü içerisinde olduğu yönündeki iddiaların hukuki temeli bulunmamaktadır. Yugoslavya Federal Sosyalist Cumhuriyeti Anayasası'nda, Sırbistan Sosyalist Federe Cumhuriyeti Anayasası'nda ve Kosova Sosyalist Özerk Bölgesi Anayasası'nda bu yönde yapılan açık bir düzenlemenin olmaması buna kanıt olarak gösterilmiştir. Aksine Stavileci'ye göre Kosova'nın kendi siyasi-ülke kimliği ve anayasası olan çok uluslu Yugoslav Federasyonu'nun federe bir unsuru olduğu açıktır. Dolayısıyla Yugoslavya'nın dağılma sürecinde Kosovalı Arnavutların siyasi bir özne olarak çoğunlukta oldukları

⁵¹ Saliu, *a.g.e.*, s. 75.

⁵² Bajrami, *a.g.e.*, s. 52.

⁵³ Aynı yerde.

⁵⁴ Radomir Nešković, *Nedovršena država: politički sistem Bosne i Hercegovine*, Friedrich-Ebert-Stiftung, Sarajevo 2017, s. 139.

Kosova için kendi kaderini tayin etme hakkına sahip oldukları hukuki bir gerçeklik olarak değerlendirilmelidir.⁵⁵

Tarihsel perspektiften bakıldığında Kosova'nın Sırbistan'ın bir parçası olduğu iddiası ayrıca tartışılmıştır. Kosova'nın Sırbistan'ın parçası olmadığı görüşünü ileri sürenler; Kosova'nın 1878 Berlin Kongresi'nde bağımsızlığı ve egemenliği kabul edilen Sırbistan devletinin parçası olmadığı, 1943 AVNOJ (Yugoslav Antifaşist Ulusal Kurtuluş Konseyi) İkinci Kongresi'nde yine Sırbistan'ın bir parçası olmadığı, 1944 Antifaşist Halk Kurtuluşu Kurulu'nda Sırbistan federe bir unsur olarak saptandığında dahi yine Sırbistan'ın parçası olarak görülmediği hatta 1945 yılında Yugoslavya Federal Cumhuriyeti ilan edildiğinde 'Anayasa Kurucu Meclisi' yapısında Sırbistan'ın parçası kabul edilmediğini savunmuştur. Yine bu görüşü savunanlara göre 1945 yılında Kosova, bağımsız Sırbistan'a dâhil olmak yerine Yugoslavya Federasyonu çatısında Federe Sırbistan içerisinde yer almıştır.⁵⁶

Son olarak devlet teşkilatı yapısının özerk bölgeler ile federe cumhuriyetlerde benzerlik taşınması bunlar arasında eşitliğinin olabileceğinin algısını oluşturmakla birlikte aynı görülmemiştir. Özellikle siyasi hayatta anayasa ve kanunlardan çok Kosova Komünist Birliği ve Yugoslav Komünist Birliği'nin iradesinin baskın olması, Kosova Sosyalist Özerk Bölgesi açısından ayrımcılığın bulunmadığı yanılmacasını yaratmıştır.⁵⁷

2. Kosova'nın Özerkliğinin Kaldırılmasına Giden Süreç

Yugoslavya'nın kuruluşundan 1974 anayasasının kabulüne kadar geçen süre içerisinde, siyasi gelişmelere bağlı olarak değişkenlik gösteren Kosova'nın anayasal statüsü, 1974 anayasasıyla özerkliğe evrilerek Kosovalı Arnavutlar açısından tatmin edici bir sonuca ulaşmıştır. Ancak bu durum, Kosova üzerinde tarihten gelen millî hakları olduğunu iddia eden Sırp'lar açısından giderek büyüyen bir öfkeye ve buna bağlı olarak Sırp milliyetçiliğinin yükselişine neden olmuştur. Temelinde Kosova üzerindeki hak iddiasının ateşlediği ve birbirini besleyen Sırp ve Arnavut milliyetçi hareketleri, Tito'nun öldüğü 1980 yılına kadar sınırlı bir seviyede kalmış

⁵⁵ Esat Stavileci, *Kosova dhe çështja shqiptare në udhëkryqet e kohës*, Instituti për Studime Bashkëkohore, Prishtinë 2005, s. 88.

⁵⁶ Aynı yerde, s. 104-105.

⁵⁷ Enver Hasani, *Tema të zgjedhura nga e drejta kushtetuese*, Universiteti i Prishtinës "Hasan Prishtina" dhe SHB "Jalifat Publishing", Hjuston 2016, s. 93.

SOSYALİST YUGOSLAVYA DÖNEMİNDE KOSOVA'YA İLİŞKİN ANAYASAL STATÜ DEĞİŞİKLİKLERİNİN SİYASİ TEMELLERİ

ancak Tito'nun ölümü sonrası bozulan ekonomi ve Yugoslavya'daki diğer etnik milliyetçiliklerin de artan etkisine bağlı olarak özerkliğin kaldırıldığı 1989 yılına kadar süren siyasal bir mücadelenin ateşleyici unsurları olmuştur.

2.1. Kosova'da Arnavut - Sırp Siyasal Mücadelesi

1974 Anayasası'nın yürürlüğe girmesinden sonra Sırp siyasi liderleri, din adamları ve aydınları yeni anayasaya karşı tavrı geliştirmişlerdir. Aralarında Najdan Pašić ve Ratko Marković gibi akademisyenlerin de bulunduğu bir çalışma grubu tarafından hazırlanan ve 1977 yılı Mart ayında yazılan 'The Republic of Serbia and its Constituent Autonomous Regions' (Sırp Cumhuriyeti ve onun Anayasal Özerk Bölgeleri) ya da yaygın bilinen adıyla 'The Blue Book' (Mavi Kitap) isimli rapor, "*Sırp Cumhuriyeti'nin bir bütün olarak varlığını sürdürmesine*" dair endişeleri içermekteydi. Genel anlamda 'Mavi Kitap', federal anayasa ve ait olduğu cumhuriyet anayasasının farklı amaçları olduğunu vurgularken federal anayasanın bölgeleri Yugoslavya'nın parçası olarak, cumhuriyet anayasasının ise 'Sırp Cumhuriyeti'nin anayasal parçaları' olarak tanımladığını ve bunun ikiliğe neden olduğunu ileri sürmüştür. Bu çalışmayı başlatan Sırp liderlerden Dragoslav Marković ise daha sonraları bu raporun ana amacının "*Bölgelerin cumhuriyet statüsü kazanmasını engellemek*" olduğunu belirtmiştir.⁵⁸ Bu rapor, Yugoslavya liderliğine sunulduktan sonra Tito tarafından üzerinde genel görüşme dahi yapılmadan reddedilmiştir.⁵⁹

Yugoslavya devletinin ideolojik anlamda beyni kabul edilen Edvard Kardelj'in 1979 yılında, devlet başkanı Josip Broz Tito'nun ise 1980 yılında ölmelerinin ardından devlet başkanlığının cumhuriyet temsilcileri arasında dönüşümlü olarak uygulanmasına geçilmiştir. Bu uygulamanın yozlaşmayı önleyeceği düşünülse de devletin kurucu liderlerinden Milovan Djilas gibi önemli isimler, "*Uygulamanın Yugoslavya'yı anonimleştirdiği ve bu bunalımlı dönemde ihtiyaç duyulan güçlü, zeki, parlak liderlerin ortaya çıkmasını engellediğini*" savunmuştur.⁶⁰

Tito'nun ölümünden sonra Yugoslavya'da ortaya çıkan ilk karışıklıklar Kosova'da meydana gelmiştir. 11 Mart 1981 tarihinde Priştine Üniversitesi öğrencilerinin yemekhane şartlarını protestosu ile başlayan

⁵⁸ Çeku, *a.g.e.*, s. 92-94.

⁵⁹ Mertus, *a.g.e.*, s. 292.

⁶⁰ Bora, *a.g.e.*, s. 88.

olaylar giderek kitlesel bir gösteriye dönüşmüş ve polis tarafından dağıtılmıştır. Ancak bu olaylardan tam iki hafta sonra yine Priştine’de, Yugoslavya döneminde birlik ve kardeşliği pekiştirmek amacıyla düzenlenen ‘Gençlik Yarışları’ sırasında Arnavut milliyetçiliğinin ön planda tutulduğu ve “*Biz Arnavut’uz Yugoslav değiliz*”, “*Arnavutluk ile birlik*” gibi sloganların atıldığı gösterilerde 32 öğrenci gözaltına alınmıştır. 1 Nisan 1981 tarihinde, bu defa lise öğrencileri ve işçilerin de katılımıyla daha da kalabalıklaşan protestolar düzenlenmiş izleyen 48 saat içinde Kosova’nın diğer şehirlerine de yayılan olaylarda resmî açıklamalara göre dokuz gösterici ve bir polis memuru hayatını kaybetmiştir. Ancak gerçekte ölü sayısının çok daha fazla olduğu ileri sürülmüştür.⁶¹

Bu olayların ardından Yugoslavya genelinde gittikçe kötüleşmeye başlayan ekonomik durum ve buna bağlı olarak iş bulma konusunda yaşanan rekabetin yanı sıra sayısı gittikçe artan Arnavut nüfus karşısında Sırpların Kosova’dan göç etmeye başlamalarıyla, Arnavutlar ile Sırpalar arasında giderek artan gerginlikler meydana gelmiştir. 1986 yılında Sırbistan Bilimler ve Sanat Akademisi tarafından yayınlanan ve Kosova’daki Sırp nüfusun kültürel, hukuki, fiziki ve politik olarak soykırımı uğramakta olduğunu iddia eden memorandum ile birlikte Kosova’da bu iki halk arasındaki ilişkiler daha da kötüleşmiştir.⁶²

Tam da bu dönemde siyaset sahnesine çıkan Sırbistan Komünist Partisi Başkan Yardımcısı Slobodan Milosević’in 24 Nisan 1987 tarihinde Kosova’da bir toplantıda ilk kez kullanmaya başladığı Sırp milliyetçisi söylem, Kosova’da yeni gelişmelerin habercisi olmuştur. Milosević’in organizasyonu ile Sırbistan Komünist Partisi’nin başında bulunan İvan Stambolić’in ve ekibinin tasfiye edilmesinin ardından Kosova’da elli bin Sırp’ın Sırbistan’la daha güçlü bütünleşme talebiyle başlattığı gösteriler sonucunda Milosević’in Sırbistan Komünist Partisi’nin başına geçmesi, Sırbistan’ın Kosova üzerindeki baskısını arttırmaya başlaması sonucunu doğurmuştur. Bu baskı politikasının hukukî zemindeki yansıması olarak 11 Haziran 1988’de hazırladığı yeni anayasa taslağını kamuoyuna sunan Sırbistan, taslağın sorunsuz kabul edilmesi için önce Voyvodina’da yönetimin düşürülmesini sağlamıştır. Ardından 24 Şubat 1989 tarihinde Sırbistan Anayasası’na ilişkin değişiklikler Sırbistan Meclisi’ne getirilmiş ve bu

⁶¹ Malcolm, *a.g.e.*, s. 392-393.

⁶² Mrika Limani, *Yugoslav Experience from National Perspectives - Kosova in Yugoslavia*, Helsinki Committee for Human Rights in Serbia 2017, s. 289.

SOSYALİST YUGOSLAVYA DÖNEMİNDE KOSOVA'YA İLİŞKİN ANAYASAL STATÜ DEĞİŞİKLİKLERİNİN SİYASİ TEMELLERİ

değişikliklere son anda Kosova'nın Sırbistan Anayasasıyla ilgili yapılacak değişikliklere karşı çıkabilme yetkisini elinden alan ilave hükümler de eklenmiştir. Buna göre, Kosova Özerk Bölgesi'ne dair yapılacak anayasal değişikliklerinde dahi Kosova'nın görüşü hukuken bağlayıcı olmayacaktır. Bu durum, Kosova'da yoğun tepkilere ve protestolara neden olmuş ve 27 Şubat'ta federasyon yönetimi tarafından Kosova'da geçerli olmak üzere Olağanüstü Hal ilan edilmiştir. Ancak tüm tepkilere rağmen bu anayasa değişiklikleri Sırbistan etkisinde olan Kosova'nın bölgesel yöneticilerinin onayıyla yürürlüğe girmiştir.⁶³

2.2. Özerkliğin Kaldırılma Sürecinin Hukuki ve Siyasal Açından İncelenmesi

Yugoslavya'nın federal devlet yapısı, devletin kuruluşundan itibaren üniter yapıyı destekleyenlerce hedef alınmıştır. Anayasa hukukçusu Saliu'ye göre hem İkinci Dünya Savaşı esnasında hem 1966, 1971, 1974 ve 1976 yıllarında bu durum geçerliliğini korumuş ve nihayet tırmanışa geçmesi için 80'li yıllarda ortaya çıkan elverişli ortam yeterli olmuştur.⁶⁴ Bu durum ilk olarak Kosova bölgesinde etkisini göstermekle birlikte ilerleyen süreçte federasyonun tamamına yayılmıştır. Federasyonun federal unsurlarını yitirmesi ve dolayısıyla bir konfederasyona dönüşmesi tehlikesi üzerine özellikle Sırbistan devlet organlarında bu durumu düzeltmek amacıyla bazı anayasal değişikliklerine gidilmesi fikri doğmuştur. *İnter alia*, Federal Meclis'in yapısının değişmesi, özerk bölgelerin federasyon unsuru olmaktan çıkarılması, federe devletler arasında eşitlik ilkesinin kaldırılması gibi değişikliklerle federal devletin daha fazla yetki sahibi olması amaçlanmıştır. Bu bağlamda 1988 yılında hazırlanan ve 'Federal Meclis'te kabul gören anayasa değişikliği paketi Slovenya Federe Cumhuriyeti, Hırvatistan Federe Cumhuriyeti ve Kosova Özerk Bölge meclislerinde tamamen onaylanmamış olup, sadece belirli maddeleri kabul edilmiştir.⁶⁵

23 Mart 1989 tarihinde, Sırbistan Anayasası ve Kosova Anayasası'ndaki değişiklikleri onamak üzere Priştine'de toplanan Kosova Bölge Meclisi, aslında özerkliği kaldırmak için oturum başlatmıştır. Meclisin toplandığı salonda çok sayıda polis ve istihbarat görevlileri olması nedeniyle baskı ortamında gerçekleşen bu toplantıda sadece on milletvekili aleyhte oy

⁶³ Weller, *a.g.e.*, s. 85-86.

⁶⁴ Kurtesh Saliu, *E drejta kushtetuese*, Universiteti i Prishtinës, Prishtinë 2004, s. 412.

⁶⁵ Aynı yerde.

kullanabilmiştir. Milletvekillerinin bir kısmı çekimser oy kullanmasına rağmen sadece lehte ve aleyhte oylar sayılmıştır. Ayrıca karar, usulen öngörüldüğü üzere nitelikli çoğunlukla alınmamıştır.⁶⁶ Avusturyalı tarihçi Schmitt, yaşananları “*anayasal darbe*” olarak nitelemiştir.⁶⁷ Meclis’in bu kararı Kosova’da kitlesel protestolara sebebiyet verirken olayların tırmanmasında 28 Haziran 1989’da Kosova Savaşının 600. yıldönümü anma merasiminde Milosević’in kullandığı Sırp milliyetçisi söylemler de etkili olmuştur. Bu tarihsel olayı Milosević, “*Sırp ulusunun beşiği*” olarak tarif ettiği Kosova’ya karşı manevi ve tarihî haklarının korunması için gereğinin yapılacağına mesajını vermek üzere siyasi bir araca dönüştürmüştür.⁶⁸

Olay hukuki açıdan incelendiğinde, çıkartılan Olağanüstü Hal kanunu ile Kosova Özerk Bölgesi Meclisi’nin ve Yönetim Konseyi’nin çalışmalarının durdurulmasına dair kanunların, Federal Anayasanın ve bir dizi federal kanununun ilkelerini çiğnediği görülmektedir. Zira Sırbistan bu kanunlar vasıtasıyla Kosova’nın meşru yönetimini devirmiş ve Federal Meclis’in çalışmalarının ve kararlarının hukukiliğine gölge düşürmüştür.⁶⁹ Siyasi açıdan ise Kosova’nın özerkliğinin kaldırılması, etnik huzursuzluğu körükleyen ve 1990’larda silahlı çatışmaya evrilen süreci başlatan önemli bir dönüm noktası olmuştur.⁷⁰

Kosova’nın özerkliğinin bu şekilde usulsüz olarak nitelendirilecek bazı uygulamalar (bütün oyların sayılmaması, milletvekili olmayan kişilerin elini kaldırması, baskı uygulanması) ile kaldırılması ‘Kosova Sorunu’nu siyasi anlamda tekrar ortaya çıkarmıştır. Kosova’nın Sırbistan tarafından ilhak edilmesi ve Sırbistan’ın yeni anayasasını, Federasyon Anayasası ve Kosova Sosyalist Özerk Bölgesi Anayasası’na usulen açıkça aykırı bir biçimde tek yanlı olarak hazırlaması, Yugoslavya’yı da siyasi açıdan oldukça olumsuz bir ortama itmiştir. Bu süreçte Sırbistan’ın Kosova’da durumu kendi menfaatine çevirerek Yugoslavya’nın olası dağılma sürecinde Kosova ve Voyvodina bölgelerini kendi bünyesinde tutmayı hedeflediği açıktır.⁷¹

⁶⁶ Nešković, *a.g.e.*, s. 141.

⁶⁷ Oliver Jens Schmitt, *Kosova: Histori e shkurtër e një treve qendrore ballkanike*, (çev.) Enver Robelli, Botimet Koha, Prishtinë 2012, s. 243.

⁶⁸ Andrea Lorenc Capussela, *Shtetndërtimi në Kosovë: demokracia, korrupsioni dhe BE-ja në Ballkan*, (çev.) Flaka Surroi, Botimet Koha, Prishtinë 2015, s. 14.

⁶⁹ Stavileci, Batalli ve Sadushi, *a.g.e.*, s. 58-59.

⁷⁰ Serbeze Haxhij ve Milica Stojanovic, “Autonomy Abolished: How Milosevic Launched Kosovo’s Descent into War”, <https://balkaninsight.com/2020/03/23/autonomy-abolished-how-milosevic-launched-kosovos-descent-into-war/>, (05.02.2023).

⁷¹ Stavileci, *a.g.e.*, s. 32-33.

SOSYALİST YUGOSLAVYA DÖNEMİNDE KOSOVA'YA İLİŞKİN ANAYASAL STATÜ DEĞİŞİKLİKLERİNİN SİYASİ TEMELLERİ

Nitekim 1990 yılında çıkartılan Olağanüstü Hal Kanunu'yla Kosova üzerinde Sırbistan Cumhuriyeti'nin hâkimiyeti resmen pekiştirilmiştir. Kosova kurumları tarafından alınan kararları iptal etmekten yerel mahkemelerin yetkilerini almaya ve Sırp vatandaşlarının tüm ticari devlet kurumlarının başına getirilmesine kadar varan gelişmeler Kosova Meclisi'nin ve Kosova Yönetim Konseyi'nin kapatılmasıyla nihayet bulmuştur. Aynı yılın 28 Eylül tarihinde Sırbistan'ın yeni Anayasası yürürlüğe girmiştir. Bu anayasa ile Kosova'da çoğunluğu teşkil eden Arnavutlar 'etnik azınlık' olarak tanımlanmıştır. Kosova Anayasası, ancak Sırbistan Ulusal Meclisi'nin onayıyla yürürlüğe girebilen bir 'tüzüğe' dönüştürülmüştür.⁷²

Sürecin devamında Federal Meclis'te ve Federasyon Devlet Başkanlığı nezdinde yaşanan tartışmalar ve bilhassa Sırbistan'ın 1989 Anayasa değişikliğiyle özerk bölgelerin özerklik statüsünü ilga etmesi, Yugoslavya'da genel olarak siyasal hoşnutsuzluğu arttırmıştır. Bu durumun açığa çıktığı olay ise 1990'ta Yugoslavya Komünist Birliği 14. Kongresi'nde ortaya çıkan bölünme olmuştur. Bu Kongre'de Slovenya ve Hırvatistan delegeleri Yugoslavya Komünistler Birliği'nden çekilmiş ve bu durum Yugoslavya Federasyonu için sonun başlangıcı olarak sayılmıştır. 1991 yılında Slovenya ve Hırvatistan'ın, sonraki yıllarda ise diğer federe devletlerin federasyondan ayrılmasıyla birlikte Yugoslavya'nın bölünme süreci tamamlanmış ve bu duruma devletin üniter ve daha katı merkezîyetçi olmasında ısrar edenlerin (ağırlıklı olarak Sırp unsuru) fikir, davranış ve eylemlerinin neden olduğu değerlendirilmiştir.⁷³ Ancak Yugoslavya'nın dağılmasına neden olarak birçok başka unsurdan da söz edilebilir. Bu unsurların hukuki olanlarının arasında; Sırbistan'ın 23 Mart 1990 tarihli Anayasa değişiklikleriyle özerk bölgelerin siyasi varlığını Federal Anayasa'ya aykırı bir şekilde kaldırması, federe cumhuriyetlerin kendi kanunları aracılığıyla federal düzeydeki mevzuatı hiçe sayması, federe cumhuriyet yöneticilerinin Kosova'yı dışlayarak başlattıkları müzakerelerin sonuçsuz kalması sayılabilir.⁷⁴ Fiili dağılma süreci, önce Slovenya'da sonrasında Hırvatistan ve Bosna'da başlayan iç savaş sonucu dört federe cumhuriyetin Yugoslavya'dan ayrılarak kendi bağımsız devletlerini kurmaları ve tüm ülkeler tarafından resmen tanınmalarıyla başlamış, daha sonra Sırbistan ile Karadağ arasında kurulan Yugoslavya Federasyonu

⁷² Weller, *a.g.e.*, s. 88.

⁷³ Saliu, *a.g.e.*, s. 412.

⁷⁴ Bajrami, *a.g.e.*, s. 54.

Cumhuriyeti'nden de Karadağ'ın 2006 yılında bağımsızlığını ilan etmesiyle Yugoslavya fiilen tarih sahnesinden çekilmiştir.⁷⁵

Kosova'da özerkliğin ilga edilmesinden sonraki duruma bakıldığında en önemli olay, 2 Temmuz 1990 tarihinde toplanan Kosova Meclisi'nde, oturuma katılan milletvekilleri tarafından tek taraflı olarak bağımsızlık ve yeni anayasanın ilan edilmesidir. Bu anayasaya göre Kosova Cumhuriyeti, demokratik ve Kosova'da yaşayan Arnavut, Sırp, Müslüman, Karadağlı, Hırvat, Türk, Roman tüm ulusların devleti olarak tanımlanmıştır. (1990 Kosova Anayasası, m.1). Bu anayasa, Kosovalı Sırp'ların boykot ettiği ancak Kosova halkının %87 oranında katılım sağladığı halkoylamasında neredeyse %100 oyla kabul edilmiştir. Halkoylaması sonrasında düzenlenen cumhurbaşkanlığı seçimlerinden İbrahim Rugova liderliğindeki Demokratik Birlik Partisi (LDK) zaferle ayrılırken Rugova, Kosova'nın Cumhurbaşkanı seçilmiştir.⁷⁶

Sonuç

İçerisinde birden fazla etnik unsurun bulunduğu devletlerde etnik temelli talepler ve bundan doğan çekişmeler ile devletin varlık belgesi sayılabilecek anayasanın bölgesel veya etnik anlamda tanıdığı veya tanımayı reddettiği anayasal statüler, birçok ülkenin siyasi tarihinin gidişatında belirleyici bir unsur olmuştur. Avrupa'nın en genç ülkelerinden biri olan Kosova'nın, bağımsızlık öncesi bünyesinde bulunduğu Yugoslavya'da, Arnavut-Sırp çekişmesi temelinde yaşanan siyasi mücadele ve bu mücadelenin yansıması olarak görülebilecek anayasal statü değişiklikleri birbirinden beslenen ve etkileşen iki ana unsur olarak bölgenin kaderi üzerinde etkili olmuştur. Çalışmanın sorunsalının cevabını da oluşturan bu sonuç, aynı zamanda bir sabite olarak kabul edilen 'devletin kuruluş felsefesi' ile dinamik olan 'siyasal değişim' talepleri arasındaki ilişkiyi ortaya koyması açısından da önem arz etmektedir.

Siyasal açıdan incelendiğinde, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Yugoslav komünist sisteminin milliyetçiliğin önüne geçebilmek amacıyla muhtelif politikalar uyguladığı görülmektedir. Weller'e göre bunların ilki, milliyetçi ideolojinin zayıflatılması için 'Bratstvo i Jedinstvo' (Kardeşlik-

⁷⁵ Aynı yerde, s. 55.

⁷⁶ Weller, *a.g.e.*, s. 88-89.

SOSYALİST YUGOSLAVYA DÖNEMİNDE KOSOVA'YA İLİŞKİN ANAYASAL STATÜ DEĞİŞİKLİKLERİNİN SİYASİ TEMELLERİ

Birlik) doktrininin geliştirilmesidir. İkincisi, Yugoslavya'da federe devletlerde yaşayan uluslar için sağlanan geniş âdem-i merkeziyetçi federatif yapıdır ki bu yapı sayesinde ulusal anlamda bir sorun yaşanmamıştır. Üçüncüsü ise cumhuriyetler dışında kalan Kosova ve Voyvodina bölgelerinin ikili statüye sahip olmasının bir uzlaşma unsuru olmasıdır.⁷⁷ Ancak Yugoslavya'da milliyetçilik siyasi bir araç olarak tekrar ortaya çıktıktan sonra bu politikaların etkisi zayıflarken milliyetçilikler giderek ülkede etkisini arttırmış ve nihayet federasyonun yıkılmasında en önemli neden olmuştur.

Hukuki perspektiften bakıldığında ise 1968 ve 1971 Federal Anayasa değişiklikleriyle merkez ile federe cumhuriyetler ve bölgeler arasındaki ilişkilerde devletin fonksiyonları bakımından âdem-i merkeziyetçiliği güçlendiren bir yetki paylaşımına gidildiği görülmektedir. Bilhassa 1974 Federal Yugoslavya Anayasası'yla Kosova'nın hukuki ve siyasi konumu güçlenmiştir. Zira bu Anayasa ile Kosova, federasyonun asli unsuru olarak kabul edilmiştir. Ancak diğer taraftan Sırbistan Anayasası'nın, Kosova'yı Sırbistan'ın özerk bölgesi olarak tanımlaması, Kosova'nın çelişkili bir ikili statüye sahip olmasına neden olmuştur. Bu durum 1980'lerden sonra Kosova'da yaşanan problemlerin temel kaynağı olmuştur. Bu dönemde Kosova, eşit federe cumhuriyet olma talebini devam ettirirken Sırbistan, Kosova'nın özerkliğini kaldırmayı hedeflemiştir. Ayrıca Sırbistan, federasyonun diğer bileşenlerine de karşı Kosova'dakine benzer adımlar atmış, örneğin Slovenya ve Hırvatistan'a gümrük zorunluluğu getirmiştir. Nihayet Kosova'da Meclis'in ve Yürütme Kurulu'nun çalışmalarını durduran Sırbistan, böylece yasal yönetimin faaliyetlerine son vermiştir. Ayrıca Kosova'nın federal yapıdan koparılması hedefine ulaşan Sırbistan, 1989'dan itibaren almış olduğu tedbirlerle Kosovalı Arnavutları kamu kurumları ve şirketlerinde çalışmaktan mahrum ederek, temel hak ve hürriyetlere de müdahalede bulunmuştur. Sırbistan'ın Kosova'da ve tüm Yugoslavya'da uyguladığı bu politika birbiri ardına çıkan iç savaşlara neden olmuştur. Sonuç olarak Slovenya, Hırvatistan, Makedonya ve Bosna-Hersek Yugoslavya Federasyonu'ndan ayrılmıştır. Federasyon'un dağılmasından sonra 1990'lı yıllar boyunca Kosova'yı sertlik politikasıyla yöneten Sırbistan, nüfusun % 90'dan fazlasını Arnavutların teşkil ettiği bölgede 1998-1999 yıllarında yaşanan silahlı çatışmalara NATO'nun müdahale etmesiyle birlikte fiili kontrolünü kaybetmiştir. Sırbistan'dan koptuktan sonra bir süre Birleşmiş Milletler kontrolünde kalan Kosova, 2008 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir.

⁷⁷ Aynı yerde, s. 90-91.

KAYNAKÇA

A. Mevzuat

- 1946 Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti Anayasası.
1947 Sırbistan Cumhuriyeti Anayasası.
1953 Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti Anayasası.
1953 Kosova ve Metohiya Özerk Bölgesi Tüzüğü.
1963 Yugoslav Federal Anayasası.
1963 Sırbistan Sosyalist Cumhuriyeti Anayasası.
1968 Federal Anayasa Değişiklikleri Kanunu (Değişiklik XVIII).
1969 Kosova Sosyalist Özerk Bölgesi Anayasal Kanunu.
1971 Federal Anayasa Değişiklikleri Kanunu.
1974 Sosyalist Federal Yugoslavya Anayasası.
1974 Kosova Sosyalist Özerk Bölgesi Anayasası.
1990 Kosova Anayasası.

B. Araştırma ve İnceleme Eserler

ANAYURT, Ömer, *Anayasa Hukuku: Genel Kısım*, Seçkin Yayınları, Ankara 2021.

Ansiklopedik Politika Sözlüğü, (haz.) Faruk Sönmezoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, Yayın Yılı Belirtilmemiş.

BAJRAMI, Arsim, *Sistemi Kushtetues i Republikës së Kosovës*, Shtëpia Botuese Artini, Prishtinë 2012.

SOSYALİST YUGOSLAVYA DÖNEMİNDE KOSOVA'YA İLİŞKİN ANAYASAL STATÜ
DEĞİŞİKLİKLERİNİN SİYASİ TEMELLERİ

BENEDIKTER, Thomas, *Modern Özerklik Sistemleri (Dünya Özerklik Örnekleri)*, (çev.) Ümit Kaya, Hülya Türker, Mehmet Salim, Özgür Demirel, Yasemin Salar, Nika Yayınevi, Ankara 2016.

BORA, Tanıl, *Milliyetçiliğin Provokasyonu*, Birikim Yayıncılık, İstanbul 1991.

CAPUSSELLA, Andrea Lorenzo, *Shtetndërtimi në Kosovë: demokracia, korrupsioni dhe BE-ja në Ballkan*, (çev.) Flaka Surroi, Botimet Koha, Prishtinë 2015.

ÇEKU, Ethem, *Kosovo and Diplomacy Since World War II*, I.B. Tauris & Co. Ltd., London & New York 2016.

DJILAS, Milovan, *Stalin'le Konuşmalar*, Dorlion Yayınları, Eskişehir 2022.

GÖZLER, Kemal, *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*, Cilt I, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa 2020.

HASANI, Enver, *Tema të zgjedhura nga e drejta kushtetuese*, Universiteti i Prishtinës “Hasan Prishtina” & SHB “Jalifat Publishing”, Hjuston 2016.

HAXHIAJ, Serbeze, STOJANOVIC, Milica, “Autonomy Abolished: How Milosevic Launched Kosovo's Descent into War”, <https://balkaninsight.com/2020/03/23/autonomy-abolished-how-milosevic-launched-kosovos-descent-into-war/> (05.02.2023).

HELSINKI COMMITTEE FOR HUMAN RIGHTS IN SERBIA, *Yugoslavia from a Historical Perspective*, Belgrad 2017.

JELAVICH, Barbara, *Balkan Tarihi*, Küre Yayınları, II. Cilt, (çev.) Zehra Savan ve Hatice Uğur, İstanbul 2006.

KESKİNSOY, Ömer, *Anayasa Hukuku ve Türk Anayasa Hukuku*, Monopol Yayınları, Ankara 2022.

KILINÇ, Doğan, *Azınlık Hakları*, Yetkin Yayınları, Ankara 2013.

LIMANI, Mrika, *Yugoslav Experience from National Perspectives - Kosova in Yugoslavia*, Helsinki Committee for Human Rights in Serbia 2017.

MALCOLM, Noel, *Kosova: Balkanları Anlamak İçin*, Sabah Kitapçılık, İstanbul 1998.

MERTUS, Julie A., *Kosovo: How Myths and Truths Started a War*, University of California Press 1999.

NEŠKOVIĆ, Radomir, *Nedovršena država: politički sistem Bosne i Hercegovine*, Friedrich-Ebert-Stiftung, Sarajevo 2017.

SALIU, Kurtesh, *Autonomia e Kosovës*, Enti i Teksteve dhe i Mjeteve Mësimore i Krahinës Socialiste Autonome të Kosovës, Prishtinë 1984.

_____, *E drejta kushtetuese*, Universiteti i Prishtinës, Prishtinë 2004.

SANCAKTAR, Caner, *Yugoslavya'da Sosyalist Özyönetim Deneyimi*, Doruk Yayıncılık. İstanbul 2017.

SCHMITT, Oliver Jens, *Kosova: Histori e shkurtër e një treve qendrore ballkanike*, (çev.) Enver Robelli, Botimet Koha, Prishtinë 2012.

S

TAVILECI, Esat, BATALLI, Mirlinda, SADUSHI Sokol, *E drejta administrative*, Universiteti i Prishtinës, Prishtinë 2012.

STAVILECI, Esat, *Kosova dhe çështja shqiptare në udhëkryqet e kohës*, Instituti për Studime Bashkëkohore, Prishtinë 2005.
Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, Ankara 2011.

VICKERS, Miranda, *Between Serb and Albanian: A Short History of Kosovo*, Columbia University Press, New York 1998.

WELLER, Marc, *Shtetësia e kontestuar*, (çev.) Flaka Surroi, Botimet Koha, Prishtinë 2011.

YILDIZ, Zekeriya, *Politika Sözlüğü*, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2013.

YILMAZ, Ejder, *Hukuk Sözlüğü (Öğrenciler İçin)*, Yetkin Yayınları, Ankara 2015.

**TRACES OF NORBERT ELIAS IN THE SOCIALIST
FEDERAL REPUBLIC OF YUGOSLAVIA: A FIGURATIVE
ANALYSIS OF THE COLLAPSE OF YUGOSLAV IDENTITY**

Özge KOBAK* - Pınar EBE GÜZGÜ**

ABSTRACT

In this study, the process from the foundation of Yugoslavia to its collapse was examined by considering Norbert Elias's figurations. Yugoslavia serves as evidence of how accurate Elias's figurations are in the context of states. It also signifies the delicate balances inherent in these figurations. Yugoslavia stands as proof of how the disruption of balance in figurations can lead to undesirable outcomes. In this context, Elias' definition of four figurations was applied to the case of Yugoslavia, and a figurative answer was sought for the reason for the collapse of Yugoslav identity. The way different nations came together and the factors influencing this union were examined within the framework of Elias's "survival unit". Yugoslavia's disintegration was exemplified by the figuration of the survival unit. As known, in Yugoslavia, an effort was made to establish a "we" among different nations coming together, but since every nation couldn't abandon the "I" mentality, this endeavour proved unsuccessful. The cooperation of different nations for survival, how this cooperation process functioned, and the fact that nations continued to compete despite all cooperation were evaluated within the framework of the "cooperation and competition balance" figuration. The "involvement and detachment figuration", exemplified by a football match in Yugoslavia, serves as a compelling example of this balance.

Keywords: Political Sociology, Yugoslavia, Norbert Elias, Survival Unit, Figurations.

* Dr., Research Assistant, Izmir Kâtip Çelebi University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Relations, ORCID: orcid.org/0000-0001-7524-1069, E-mail: ozge.kobak@ikcu.edu.tr

** Research Assistant, Izmir Kâtip Çelebi University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Political Science and Public Administration, ORCID: orcid.org/0000-0002-2135-6482, E-mail: pinar.ebe@ikcu.edu.tr

OPEN ACCESS

YUGOSLAVYA SOSYALİST FEDERAL CUMHURİYETİ'NDE NORBERT ELIAS'IN İZLERİ: YUGOSLAV KİMLİĞİNİN ÇÖKÜŞÜNE İLİŞKİN FİGÜRATİF BİR ANALİZ

ÖZ

Bu çalışmada, Norbert Elias'ın figürasyonları göz önünde bulundurularak Yugoslavya'nın kuruluşundan çöküşüne kadar olan süreç incelenmiştir. Yugoslavya, devletler örneğinde Elias figürasyonlarının ne kadar doğru olduğunun, aynı zamanda bu figürasyonların ne kadar hassas dengelemeler içerdiğinin bir göstergesidir. Yugoslavya, figürasyonlardaki dengenin bozulması halinde, istenmeyen sonuçlara nasıl yol açabileceğinin bir kanıtıdır. Bu bağlamda Elias'ın dört figürasyon tanımı, Yugoslavya örneğinde uygulanmış ve Yugoslav kimliğinin çöküşüne dair figüratif bir cevap aranmıştır. Farklı milletlerin nasıl bir araya geldiği ve bu bir araya gelmede etkili olan faktörler, Elias'ın "hayatta kalma birimi" çerçevesinde incelenmiş, Yugoslavya'nın parçalanması, hayatta kalma biriminin figürasyonu ile örneklendirilmiştir. Bilindiği gibi, farklı milletlerin bir araya gelmesiyle kurulan Yugoslavya'da bir "biz" olma çabası gösterilmiş; ancak her millet "ben" fikrinden vazgeçemediği için bu çaba başarılı olamamıştır. Farklı milletlerin hayatta kalmak için işbirliği yapması, bu işbirliği sürecinin nasıl işlediği ve tüm işbirliğine rağmen milletlerin rekabet etmeye devam etmesi, "işbirliği ve rekabet dengesi" figürasyonu çerçevesinde değerlendirilmiştir. "Dahili ve harici olma figürasyonu", Yugoslavya'da bir futbol maçı örneği ile bu dengelemeyi iyi bir şekilde açıklayan örneklerden biridir.

Anahtar Kelimeler: Siyaset Sosyolojisi, Yugoslavya, Norbert Elias, Hayatta Kalma Birimi, Figürasyonlar.

Introduction

Yugoslavia, as one of the most significant Cold War figures, is unique in its foundation, geography, and system. Many scholarly studies have been conducted on the "survival" dynamics of Yugoslavia. These dynamics will be attempted to be explained in this research using the approaches of Norbert Elias, one of the twentieth century's most influential sociologists.

Numerous studies have been done on why Yugoslavia broke up. The various underlying reasons for Yugoslavia's defeat of ethnic nationalism have been examined in many studies. However, in the bibliometric analysis, it was seen that the Yugoslav identity was not examined separately in the context of the survival unit, the we-I balance, the balance of cooperation and

TRACES OF NORBERT ELIAS IN THE SOCIALIST FEDERAL REPUBLIC OF
YUGOSLAVIA: A FIGURATIVE ANALYSIS OF THE COLLAPSE OF
YUGOSLAV IDENTITY

competition, and involvement and detachment. There is a connection between Elias' figurations and Yugoslavian practice in the endeavour of many diverse identities to coexist under the same roof of this state. Yugoslavia was a unique case because Elias' theory focussed on the relationship of interdependence rather than privileging individual identity over collective identity and collective identity over individual identity. It has been noted that Elias' figurations assist in comprehending the causes of Yugoslavia's dissolution. We can more easily adopt a comprehensive perspective on Yugoslavia's multinational identity thanks to Elias's argument. To add to the literature, the Yugoslavia example is also used to study Elias' survival unit, the we-I balance, cooperation and competition figurations, and lastly, the practical reflection of involvement and detachment. In order not to deviate from the methodological line drawn by Elias, the study deliberately ignored the reasons for the disintegration of Yugoslavia, which remained outside Elias' figurations. It's been viewed from the nation-building window. The main objective of this study is to investigate the failure of Yugoslav identity, which led to an ethnic war.

The survival unit is the first figuration examined in the research. This figuration allows for centralization or localization. In this respect, Yugoslavia was formed as a survival entity after the German occupation of the country during World War II. Yugoslavia established separate survival units both at home and overseas. One of the most important elements of these survival units is the we-I balance.¹

We-I balance emerges as a factor influencing how people interact with one another. People develop "we groups" to help each other survive. However, occasionally "I balance" overcomes these structures, which could lead to issues. Throughout its existence, Yugoslavia had made an effort to strike a balance between "we" and "I". Despite the preservation of "I" values in terms of economics, politics, and society, it is intended to unify under the value of "we" for the survival of the state.

Interdependence is also linked to the metaphorical ideas of cooperation and competitive balance. The ratio of cooperation to competition might alter based on the circumstances in this figuration, which has a close relationship to the survival unit. For example, to reduce income disparities between nations, the 1963 Constitution created a special development fund

¹ Norbert Elias, *Society of Individuals*, Basil Blackwell, Oxford 1991, p. 5.

for impoverished regions, and loans and investments were transferred from developed to underdeveloped regions. The opposite examples are also accessible. As a result of this fund, which was established to encourage collaboration, the most developed nations of the federation, Slovenia and Croatia, as well as less developed regions and Serbia, had created significant rivalry. In this respect, it is correct to say that the balance of cooperation and competition determines social integration and division.

People gain control over the environment. However, they also have an emotional cap. Elias employs a combination of involvement and detachment in a strategy to manage nature. He proposed a theory about the process of balancing involvement and detachment. To examine the involvement and detachment process, we use a football game example. Being involved keeps a person from understanding knowledge's reality. The high level of danger in the figuration leads to emotional involvement, such as a Croatian athlete kicking a Serbian policeman to save a Croatian fan shows the process of involvement and detachment.

1. Survival Unit and State-Building Attempts by the South Slavs

The survival unit will be the first figuration addressed in the study. The unit of survival is autonomy figurations, unlike other figurations. People constantly interact with various figurations, but they are also part of a larger social system. Interdependence exists between people and society. These two components give each other trust. According to Elias' argument, neither society nor people are higher than the other.² Who has the right and whether there is a figure are considered aspects of the survival unit. This is crucial to the development of civilization.³ The survival unit makes it possible to defeat external enemies and preserve family and individual independence.

Elias distinguished between two various survival units. While one of them is a state; the other is a family. The unit of state survival is explored in this article. The earliest type of surviving unit is the family. However, states, like families, have changed in modern living.⁴ The features of the social habits

² Lars Bo Kaspersen and Norman Gabriel, "The Importance of Survival Units for Norbert Elias's Figural Perspective", *The Sociological Review*, Vol. 56, No. 3, 2008, p. 371-375.

³ Laura Leonardi, "Changes in the We-I Balance and the Formation of a European Identity in the Light of Norbert Elias's Theories", *Cambio Rivista Sulle Trasformazioni Sociali*, Vol. 1, No. 2, 2011, p. 173-174.

⁴ Elias, *Society of Individuals*, p. 164-206.

TRACES OF NORBERT ELIAS IN THE SOCIALIST FEDERAL REPUBLIC OF
YUGOSLAVIA: A FIGURATIVE ANALYSIS OF THE COLLAPSE OF
YUGOSLAV IDENTITY

of the people that comprise the states serve as the survival units of modern nation-states.⁵ Its origins can be traced back to a period when the kin group was the primary means of survival for an individual. For instance, extended family mafia groups in Sicily have so far maintained a greater survival rate than the Italian government. This position is largely determined by each member's actual or implied, unconditional lifetime commitment to the extended family group.⁶

The survival unit outsourced its responsibilities to supranational nations as well. The purpose of nation-states is "we". It is part of the survival unit.⁷ It is a figure, for instance, that plays a significant role in the European Union survival unit. The European Union has led to the emergence of numerous survival units.⁸ Indeed, one of the main aims of the EU is to create and maintain "peace" in Europe. However, Elias mentions that all survival units contain violence within them. Elias claims that violence is a necessary part of the survival unit. Survival units provide a two-pronged figuration: an offensive and a defensive strategy that leads to centralization and regionalization.

Periodically, survival units shift shape. The only rule of these units is that violence can be controlled.⁹ In this situation, it is possible to say that the we-I balance is essential to the existence of the units. It takes a process for this balance to develop. People share objectives in the "we" balance. Their major objective is to remain within their units.¹⁰ People are linked together by various symbols, such as flags and weapons. The common feature of all figurations is "strict control of the use of physical violence in the relations between its members".¹¹ The we-I balance might shift when a survival unit does. The unit of survival offers a sense of identity and belonging, even when it is difficult to forge a new "we" in the short term. It is an illustration of a crucial survival unit that offers safety and nutritional support for we groups.¹²

⁵ *Ibid.*, p. 209.

⁶ *Ibid.*, p. 205.

⁷ *Ibid.*, p. 218-221.

⁸ Leonardi, *op.cit.*, p. 169.

⁹ Kaspersen and Gabriel, *op.cit.*, p. 379-381.

¹⁰ *Ibid.*, p. 375.

¹¹ *Ibid.*, p. 371-375.

¹² İrem Özgören Kınlı, "Norbert Elias ve Figürasyonel Sosyoloji'ye Giriş", *Turkish Studies-Social Sciences*, Vol. 15, No. 3, 2020, p. 1389.

In the past Yugoslavia, the first attempt to establish a survival unit took place during the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes. Serbia found itself squarely on the front lines of the conflict. Serbia, which had to join the war as a young country, conducted its first survival unit trial during this period. Serbia's Prime Minister Nikola Pašić said that his goal in the war was to unite the Serbian, Croat, and Slovenian nations, and he defined his goal as follows: "The conditions for peace and stability in the Balkans are clear. A new state must be established. The borders of the new state should be wide, include ethnically compatible elements, and not contain anything that would create problems for living together". In line with this goal, Slovenes and Croats established a committee called the "Yugoslavia Committee" in London in 1915 to draw attention to the problems of the Slavs living within the borders of Austria-Hungary. This committee was essential because the Slovenes and Croats lived under Austro-Hungarian rule. The Slovenes and Croats had not yet established their independent national states, so they entrusted the Committee with the task of revealing their identity. The change that the Committee would bring to the history of the Balkans was gradually becoming apparent.

South Slavic representatives, who signed the Corfu Pact on the island of Corfu in 1918 for the establishment of the union, established the "Yugo-Slavic National Council" in October of the same year. Ultimately, the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes, comprising Kosovo, Bosnia-Herzegovina, Montenegro, Serbia, Croatia, and Slovenia, was established on December 1, 1918. Although Serbs, Croats, and Slovenes were mentioned in its name, in reality, apart from this ethnic group within the borders of the country, there were Germans, Hungarians in Vojvodina, Albanians in Kosovo, and Macedonia, Romanians in Banat, Turks in Bosnia-Herzegovina and Macedonia, Czechs, Slovaks. There were over two million people in total, with various nationalities accounting for approximately 17% of the population. The Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes, which was given its true shape and mapped at the Versailles Peace Conference that started on January 19, 1919, changed its name to the Kingdom of Yugoslavia in 1929.¹³ To control violence, the Slavs of the South established the first survival groups in their lands. While this unit was an outwardly formed survival unit, the inner survival units began to shake the foundations of joint figuration from the very beginning.

¹³ Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi 2*, (trans.) Hatice Uğur, Küre Yayınları, İstanbul 2009, p. 129.

TRACES OF NORBERT ELIAS IN THE SOCIALIST FEDERAL REPUBLIC OF
YUGOSLAVIA: A FIGURATIVE ANALYSIS OF THE COLLAPSE OF
YUGOSLAV IDENTITY

The expectations of the South Slavs from the “Union of South Slavs” were quite different. While Serbian nationalist Prince Alexander Kara Yorgi, the architect of Yugoslavia, used the union as a step towards a “great Serbia,” Slovenes and Croats had no intention of giving up the idea of a federation of peoples accustomed to Austro-Hungarian domination. The Prince, known for his opposition to the Bolsheviks, declared the Communist Party illegal on August 3, 1921, following an assault on him and the assassination of the Minister of the Interior by a communist Bosniak. The Communist Party remained illegal until the Second World War.¹⁴ The Second World War and the resurgence of the Communist Party caused radical changes in Yugoslavia.

Croats and Serbs were at odds even before the monarchy was established. While the Croats demanded sovereignty, the Serbs refused. This war resulted in the division of the kingdom in 1928. In January 1929, King Alexander I abolished the parliament, ushering in the “Kingdom Dictatorship”. The difference between this dictatorship and others was that it was temporary and the king was not a member of any organization. For the sake of peace, the people became the king’s followers. However, the desired calm was not obtained, and the King was assassinated on October 9, 1934, by a Croatian terrorist from the Ustaše organization in France, where he was on an official visit.¹⁵ The seriousness of the economic and political problems put Yugoslavia at an impasse. The situation reached the point where it would not improve without radical collapses and new beginnings. With the Second World War coming to a close, the control of violence became more and more difficult, and the ties of the union began to crack.

The Serbian king escaped after Hitler began bombarding Belgrade on April 6, 1941, occupied Zagreb on April 10, Belgrade on April 11, and Ljubljana on April 12.¹⁶ Germany created the “Independent Croatian State” on the territory of Croatia and Bosnia and Herzegovina. The state was controlled by the fascist Ustaše movement.¹⁷ Hitler and Mussolini shared

¹⁴ Mehmet Erol and Abdurrahim Aydın, “İki Savaş Arası Dönemde Balkanlar (1919-1939)”, *Balkanlar El Kitabı*, 1. Cilt, (eds.) Bilgehan A. Gökdağ and Osman Karatay, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, p. 628.

¹⁵ *Ibid.*, p. 629.

¹⁶ Şecaettin Koka, “Sosyalist Yugoslavya Dönemi”, *Balkanlar El Kitabı*, 2. Cilt, (eds.) Bilgehan A. Gökdağ and Osman Karatay, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, p. 639.

¹⁷ Ülger, *op.cit.*, p. 43.

control of Yugoslavia. Internal conflicts arose for Yugoslavs, Albanians, and Greeks, fighting for life against Hitler and Mussolini.

In this struggle, someone who would be very important for the future of Yugoslavia had risen to power in politics. Josip Broz Tito fought in the Austro-Hungarian army during World War I and was captured by the Russians, and then he fought in favor of the Bolsheviks during the Russian Civil War. At the end of the war, in 1937, he went to Yugoslavia to resurrect the Yugoslav Communist Party. Here, he organized resistance against the German occupation with his armed forces. Partisans (Titoists) and Chetniks (nationalist Serbs pro-Draha Mihailovic) formed the core of the resistance in Yugoslavia. They fought each other more than they did with the Germans. While the Yugoslav Communist Party envisioned the Soviet model by adding a red star to the Yugoslav flag as its flag, the Chetniks were pro-monarchy, Croats, and anti-Communist nationalists who dreamed of a “Greater Serbia”. Even if the regions survived the German occupation, they witnessed the bloodier power struggles between Partisans and Chetniks.¹⁸

At that time, the Ustaše organization, which was responsible for the assassination of Alexander I, began to conduct ethnic cleansing of non-Croat elements in the Independent Croatian State. Serbs were the most vulnerable to racial cleansing. It was intended to expel one-third of the Serbs and convert the surviving one-third to Catholicism. Various estimates exist regarding the number of Serbs who perished or were deported between 1941 and 1945. According to some accounts, around 300,000 Serbs were killed or exiled, while others claim 1 million were killed or exiled.¹⁹

The landscape did not change in Yugoslavia either. The Chetniks voiced the rhetoric “to destroy everyone and everything that is not Serb in Bosnia” and they also took action. Bulgarians committed the same atrocities against civilians in Western Thrace and outlawed the Greek language.²⁰ In Kosovo, the situation was not different. Between Albanians and Yugoslav resistance fighters, a bloody conflict raged for years.²¹

¹⁸ *Ibid.*, p. 45-48.

¹⁹ *Ibid.*, p.45-48.

²⁰ Mark Mazower, *Bizans'ın Çöküşünden Günümüze Balkanlar*, (trans.) Ayşe Ozil, Alfa Basım Yayınları, İstanbul 2014, p. 167.

²¹ *Ibid.*, p. 167.

TRACES OF NORBERT ELIAS IN THE SOCIALIST FEDERAL REPUBLIC OF
YUGOSLAVIA: A FIGURATIVE ANALYSIS OF THE COLLAPSE OF
YUGOSLAV IDENTITY

With the end of World War II in reach, Italy and Germany were certain to be defeated. When the Ustaše forces of the Independent Croatian State, which had been established under German auspices, recognized that Germany would be defeated, they joined the Partisans, led by Croatian Tito.²² Kosovo Albanians were the only nation that avoided giving serious support to Partisans, including Serbs.²³

During the civil war in 1942, Tito also established the “Anti-Fascist Council for the National Liberation of Yugoslavia (AVNOJ)”, which included representatives of all nations and minorities alongside the Yugoslav Communist Party.²⁴ At the meeting of the Council in 1943, the framework for the new state to be established was drawn. In this direction, the “Democratic Federal Republic of Yugoslavia” was established on November 29, 1945.²⁵ The Partisans and Communist Party declared victory, and communist Yugoslavia was born. The first survival unit trial failed as it did not provide the control of violence that Elias required for the survival unit. Immediately after the first survival unit was destroyed, efforts to establish a second survival unit began.

As expected, Tito and his party won the first elections in the second process for the survival unit of the South Slavic peoples. In Yugoslavia, a federal constitution of six states, inspired by the Soviet model, was announced. The six states in this constitution were Bosnia and Herzegovina, Croatia, Serbia, Macedonia, Montenegro, and Slovenia. They had the right to secede. They could use their mother tongue and ensure their cultural development.²⁶ Unlike the experience of the former Kingdom of Yugoslavia, Macedonia, Bosnia-Herzegovina and Montenegro were granted the status of autonomous states, while Kosovo and Vojvodina were not counted among the constituent states of the federation. An attempt was made to learn from the mistakes made in the previous experiment. However, achieving the delicate balance between the figurations that Elias envisioned forced Yugoslavia from time to time. Yugoslavia is a prominent example of the fact that the figurations put forward by Elias should be considered as a whole. Although the second survival unit was built on a more solid foundation than the first

²² Ülger, *op.cit.*, p. 50.

²³ Nesrin Kenar, *Bir Dönemin Perde Arkası Yugoslavya*, Palme Yayınları, Ankara 2005, p. 65.

²⁴ Ülger, *op.cit.*, p. 50.

²⁵ Kenar, *op.cit.*, p. 69.

²⁶ *Ibid.*, p. 70.

and the control of violence was relatively ensured, the imbalance in other figurations also determined the lifespan of the survival unit.

2. We-I Balance: Does Self-Management Provide Balance?

It can be claimed that the survival unit and the framework of the we-I balance are strongly related.²⁷ People are seen to progress toward the “we” balance in the “we-I” balance and come together in times of conflict, especially when modern societies are taken into account. However, the “I” balance is seen to predominate outside in times of danger.²⁸ In this sense, Yugoslavia served as a Second World War survival unit. After the occupation by the Germans during the Second World War, Yugoslavia was born. The balance of I and “we” that Yugoslavia formed inside determined the longevity of the survival unit that it had established outside.

According to Elias, individuals are gradually integrated into communities. Moreover, the habitus of the person in relation to the community evolves over time. In modern society, more than one “we” concept develops as a result of individual habits. And this situation complicates the individual's we-I balance.

We-I balance emerges as a factor influencing social interactions.²⁹ People develop “we groups” to help each other survive. We-I balance benefits communities as a whole, especially when they are dealing with several issues.³⁰ However, occasionally “I balance” overcomes these structures, which could lead to issues.³¹ While we-identity is a fundamental component of people’s social habits, I-identity is a continuous result of recollection, knowledge, and experiences.³²

According to Elias, we-I balance is not produced mechanically; rather, it is produced and shaped mainly through language and symbols. Elias claims that “we-I” balance is the root of social relationships. This balance is not the cause of any mechanical effect. The ability to grasp “I” can become

²⁷ Leonardi, *op.cit.*, p. 170.

²⁸ Kaspersen and Gabriel, *op.cit.*, p. 377.

²⁹ *Ibid.*, p. 170.

³⁰ Özgören Kınılı, “Norbert Elias ve Figürasyonel Sosyoloji’ye Giriş”, p. 1389.

³¹ Kaspersen and Gabriel, *op.cit.*, p. 375.

³² Leonardi, *op.cit.*, p. 172.

TRACES OF NORBERT ELIAS IN THE SOCIALIST FEDERAL REPUBLIC OF
YUGOSLAVIA: A FIGURATIVE ANALYSIS OF THE COLLAPSE OF
YUGOSLAV IDENTITY

more crucial during times when maintaining the “we” is challenging.³³ Elias asserts that family ties are responsible for the shift in this balance. While constructing their homes, people preserve their social networks. It might be argued that the idea of “we” goes through numerous stages.³⁴

According to Hegel, we can only perceive a situation as “we” when we are aware of other social interactions. Because those who share a figuration are more likely to be friendly to one another. Such an attitude toward people who are not in the same figuration is not a tendency. When another person balances “we” with “I,” we may see how important the concept of “I” is.³⁵

As in every social group, people living in Yugoslavia were also in an “I” group of which they were members with historical, cultural, and social ties. Unlike nation-states, “I” groups and “we” groups can be formed in more than one layer in federative states. Tito wished to create the most complete “we” group for Yugoslavia by uniting the people of Yugoslavia under the umbrella of the Yugoslav identity. With experience from the state’s previous failed attempt at a survival unit, he thought that creating a common “we” in Yugoslavia was a matter of creating a just “me” group. As a result, while Yugoslavia had always stressed the “Yugoslav” identity through various policies throughout its history, it had taken care not to oppress the “I” groups in the process. However, striking this economic and social balance had not been simple.

Although Yugoslavia has gone far beyond where it started economically in the process, the economic gap between Yugoslavia’s six federated republics and two autonomous provinces has been a serious problem. Slovenia was the most developed republic in Yugoslavia, while Montenegro was the least developed in terms of national income per capita, fixed capital per employee, working population ratio, length of roads and railways, non-agricultural population ratio, and agricultural income per capita. Kosovo, on the other hand, came after Montenegro as the most underdeveloped region. The development level of the other republics between

³³ *Ibid.*, p. 170.

³⁴ Özgören Kınlı, “Figurational Analysis of Michael Haneke’s *Time of the Wolf*”, *Norbert Elias and Violence*, (eds.) T. S. Landini and F. Dépelteau, Palgrave Macmillan, London 2017, p. 37-38.

³⁵ George Hegel, *The Phenomology of Spirit*, University of Notre Dame Press, Indiana 1807, p. 222.

these two extremes was Croatia, Serbia, Bosnia-Herzegovina, and Macedonia, respectively. While the First Five-Year Plan, of 1947 declared the whole of Yugoslavia as underdeveloped, the Second Five-Year Plan covering the years 1957-1961, divided Yugoslavia into developed and underdeveloped regions.³⁶

While the economic gap shook the foundation of the balance between “I” and “we,” the socialist self-government which was developed step by step since 1950, carried the past problems into the future. After the 1965 reforms, which were prepared to increase self-government, and limit the powers of the state over the republics, the “I” balance began to strengthen against the “we” balance. In the early 1970s, the underdeveloped regions accounted for 40% of the country’s surface area and 35% of the population, while they realized only 21% of the total material production. The total national income of Slovenia was ten times greater than that of Kosovo, the most backward region. For this reason, developed regions have contributed much more to the common federal budget with the taxation system. However, new industrial facilities established after the revolution for the development of underdeveloped regions were first established in underdeveloped regions. “Federation Fund for the Rapid Development of Economically Underdeveloped Regions” was established in the 1963 Constitution to close the inequality between the republics, and to move the scales in favor of “we” in the balance of “I” and “I,” and to ensure development as a whole country. Some of the issues regulated by this fund included the granting of low-interest compulsory loans to underdeveloped regions, direct support for these regions from the federal budget, and the possibility for underdeveloped regions to obtain loans from the World Bank, which was prohibited for developed regions. However, this transfer of resources from the developed to the underdeveloped regions had led to conflicts between the two regions and between the underdeveloped regions over the distribution of resources. Developed regions had also begun to complain about income inequality among themselves.³⁷ While this situation pushed them to take their own measures and policies within their republics, the “we-I balance” continued to be hit.

³⁶ Caner Sancaktar, *Yugoslavya’da Sosyalizmden Kapitalizme Geçiş*, Doruk Yayınları, İstanbul 2021, p. 22-23.

³⁷ *Ibid.*, p. 31-36.

TRACES OF NORBERT ELIAS IN THE SOCIALIST FEDERAL REPUBLIC OF
YUGOSLAVIA: A FIGURATIVE ANALYSIS OF THE COLLAPSE OF
YUGOSLAV IDENTITY

Economic differences brought with them social rifts. Income differences between developed and underdeveloped countries have also caused serious imbalances in social indicators. For example, if we accept the number of high school and college graduates as 100 units for Yugoslavia's average in 1975, we see that it is 144 in Slovenia, the most developed republic, and 46 in Kosovo, which is the least developed region. While the rate of illiterate people was 25.4% in the country in 1953, this rate was 19.1% in developed regions and 40.4% in underdeveloped regions. The child mortality rate in Kosovo was four times higher than in Slovenia.³⁸

These social and economic disparities widened Yugoslavia's center-periphery divide. The common goals needed by the "we" are ignored for the "I" to survive. While Tito aimed to control violence through strong decentralization with centralization, the divide widened at times. Although he sought cooperation from the republics and even from various nations within the republics for the value of "we," which is essential for the continuity of the state, he did not ignore the element of competition for the development and progress of the state. Thus, from time to time in Yugoslavia, while "we" is in the foreground, it would not be wrong to say that "I" becomes evident.

3. Cooperation and Competition Equilibrium Figuration: The Impact of the Economic Crisis on Social Segregation in Yugoslavia

Interdependence relationships are also associated with representations of cooperation and competitive balance.³⁹ When interdependence emerges in society and on a global stage, the balance between cooperation and competition improves. The balance of cooperation and competition shifts during this process, though not always uniformly or rapidly.⁴⁰ Elias' theoretical framework, process sociology, emphasizes the importance of the interaction between cooperation and competition. These two words are linked to sociological interconnectedness and global interdependence. Özgören Kınılı asserts that when the importance of the survival unit increases, the cooperative relationship deteriorates and the competitive unit grows. But eventually, individuals still depend on one another and work together to survive.⁴¹

³⁸ *Ibid.*, p. 29-30.

³⁹ Özgören Kınılı, "Norbert Elias ve Figürasyonel Sosyoloji'ye Giriş", p. 1387.

⁴⁰ *Ibid.*, p. 1387.

⁴¹ Özgören Kınılı, "Figurational Analysis of Michael Haneke's Time of the Wolf", p. 36-37.

The ratio of competition to cooperation can be calculated at every degree of societal integration. Figures become more cohesive as a result, and collaboration and rivalry occur.⁴² People use competition and cooperation to create various figurations.⁴³ For instance, the power balance and the balance of cooperation and competition are closely related. Individual rights expanded with the end of colonialism.⁴⁴

Everyone is dependent on one another in both competition and cooperation. Ethnic and national groups drive such cooperation and rivalry.⁴⁵ The link between cooperation and competition is shaky. As an illustration, while people continue to cooperate and support one another, the rivalry between people persists. A good balance of collaboration and competition is advantageous because it promotes people's individual liberty.⁴⁶ The monopolization of physical violence and the employment of taxes in the establishment of states are two examples of how Elias describes the interactions of competition and cooperation, which can be seen at every stage of social relations.⁴⁷

In this figuration, which is closely related to the survival unit, the balance between cooperation and competition can change.⁴⁸ To lessen income disparity between nations, for instance, the 1963 Constitution established a special development fund for impoverished regions, and loans and investments were moved from developed regions to underdeveloped ones.⁴⁹ The opposite examples are also available. The most developed nations in the federation, Slovenia and Croatia, as well as Serbia and the less developed regions, had created major rivalries as a result of this fund, which was supposed to promote cooperation.⁵⁰ In this sense, one could say that the

⁴² Cas Wouters, "Universally Applicable Criteria for Doing Figuration Process Sociology: Seven Balances, One Triad", *Human Figurations: Long-Term Perspectives on the Human Condition*, Vol. 3, No. 1, 2014, p. 12.

⁴³ Dolan Paddy, "Figurations", *Encyclopedia of Quality of Life and Well-Being Research*, (ed.) Alex C. Michalos, Springer, New York 2014, p. 1382.

⁴⁴ Wouters, *op.cit.*, p. 15.

⁴⁵ Dolan, *op.cit.*, p. 2274.

⁴⁶ Wouters, *op.cit.*, p. 15.

⁴⁷ Elias, *The Civilizing Process*, Wiley-Blackwell, New Jersey 2000.

⁴⁸ Özgören Kınılı, "Figuration Analysis of Michael Haneke's Time of the Wolf", p. 36-37.

⁴⁹ Sancaktar, *Yugoslavya'da Sosyalizmden Kapitalizme Geçiş*, p. 31.

⁵⁰ *Ibid.*, p. 33.

TRACES OF NORBERT ELIAS IN THE SOCIALIST FEDERAL REPUBLIC OF
YUGOSLAVIA: A FIGURATIVE ANALYSIS OF THE COLLAPSE OF
YUGOSLAV IDENTITY

balance between cooperation and competition determines how socially integrated or segregated society is.⁵¹

The Yugoslav economy, which rose until the 1970s and was shown as an example in the international community, received its first blow in the 1973 oil crisis. Despite this, it was able to pay its foreign debts until the 1982 debt crisis, which affected the entire globe. However, the 1982 crisis brought the Yugoslav economy, like many other countries, to a halt. The International Monetary Fund and neoliberal economists proposed competitive, free market conditions as a means out of the economic crisis. Within the competitive free market conditions, there is the liquidation of social property and the transition to private property, the development of the private sector, the abandonment of planning, and the reduction of decentralization in the economy.⁵² This formula started the painful process of transitioning to capitalism in Yugoslavia, which adopted socialist self-government in its own way and tried to establish a socialist economic order accordingly. The Yugoslavian Federation found itself in the middle of a competitive economic order between the republics, attempting to provide cooperation through mutual dependence while also trying to grow through competition. The concern over protecting their own national markets in republics and/or autonomous regions precluded cooperation. While the republics caused difficulties for the enterprises of other regions in their own territories, they gave support to their own enterprises. For instance, while these supports were sometimes like loans from the Republican budget, they were sometimes in the form of pressure for the strong businesses to support the weak businesses. Trying to combine small businesses in the same region to cope with large businesses in other regions is another competitive method.⁵³ As the competition between the republics increased, the cooperation between the figurations in different layers within the republic increased. The lack of trust in the “we” umbrella under the “Yugoslav” identity pushed the republics to form a survival unit among themselves, weakening cooperation while increasing competition. This weak level of cooperation stood as a significant obstacle to the development of Yugoslavia as a whole.

The egalitarian understanding of socialist thought brought societal progress to the social level of Yugoslavia’s cooperation figuration. According

⁵¹ Wouters, *op.cit.*, p. 5.

⁵² Sancaktar, *Yugoslavya’da Sosyalizmden Kapitalizme Geçiş*, p. 201.

⁵³ *Ibid.*, p. 39.

to Marxist-inspired Yugoslav communists, socialism could only flourish in industrialized towns populated by the advanced working class. For this reason, Yugoslavia had tried to transfer its population from rural to urban, from an agricultural society to an industrial society, since the day it was founded. It was aimed at synchronizing economic and social development. In the Yugoslav socialist system, access to free public health and education rights was a constitutional right and was seen as an integral part of the right to general self-government. The Yugoslav administration believed that only to the extent that people were educated could they properly exercise their right to participate in self-government. For this reason, the financial burden of the right to free education was borne by the combined revenues of all the republics. Apart from this, another guarantee that socialist self-government offered its citizens was job security. Employees could be dismissed under very limited conditions. Women's participation in business life increased rapidly after the socialist revolution. The participation of women in business life, which was 18% in 1940, increased to 34.7% in 1978 and 35.8% in 1981. In the field of science, the rate of women working increased by 40%. Women's participation in political life had also increased steadily since 1945.⁵⁴ At the beginning of all these, the socialist self-government system accepted all nations in the country as equal, and with the 1974 Constitution, this equality was constitutionally guaranteed.

While the economic system was operating, social cooperation increased, and it became easier to unite in the “we” figuration. However, the new economic system established in Yugoslavia following the crisis boosted competition among the republics, laying the groundwork for social and political fragmentation. The transition to a capitalist economic order deepened economic inequalities and increased poverty in Yugoslav society. New policies have made social services profit-oriented, causing welfare funds from the federal state budget to be cut for low-income groups while allowing the wealthy to get wealthier.⁵⁵

All of this growing economic rift and impoverishment has awoken the sleeping giant and reawakened nationalist ideals. Todorova summarized the Balkans' expansionist nationalist inclinations in a single line in her book: “It was very difficult for these people, who had accomplished a lot until

⁵⁴ Sancaktar, *Yugoslavya'da Sosyalist Özyönetim Deneyimi*, p. 417-429.

⁵⁵ *Ibid.*, p. 213.

TRACES OF NORBERT ELIAS IN THE SOCIALIST FEDERAL REPUBLIC OF
YUGOSLAVIA: A FIGURATIVE ANALYSIS OF THE COLLAPSE OF
YUGOSLAV IDENTITY

yesterday, to suddenly know where they would stand”.⁵⁶ Nationalism, which remained alive in these warring nations until the formation of Yugoslavia, manifested itself with the dissolution of Yugoslavia. Economic upheavals increased the importance of nationalism and the survival units of nation-states, distorting the figures of cooperation and competitive equilibrium in favor of competitive equilibrium.

4. Involvement and Detachment: Was Football Just a Game for the Former Yugoslavia?

Sociology, which Elias sees as a method, is about self-discipline. To him, the concept of sociology is a problem that involves both involvement in sociology and detachment from it.⁵⁷ Elias therefore asserts that a sociologist always looks at anything connected to involvement and detachment.⁵⁸

There is a relationship between self-discipline and knowledge of sociology. The sociology of knowledge is central to everything. When comprehending the mission of knowledge, there are a few key aspects to remember. For instance, this theory is significantly influenced by the objectivity, values, and perspective of a sociologist, and that is part of the knowledge of sociology and self-discipline. Elias claimed that human knowledge evolved over time.⁵⁹ People learn more about sociology and gain control over the environment. However, they also have an emotional cap. Elias employs a combination of involvement and detachment in a strategy to manage nature.

He proposed a theory about the process of balancing involvement and detachment. Being involved keeps a person from understanding knowledge’s reality. For example, the relationship between parents and children is an illustration of the involvement-detachment balance, as given by Özgören Kınlı. While parents actively integrate their children into their lives, they also actively distance themselves from them out of sensitivity.⁶⁰ Kilminster claims

⁵⁶ Maria Todorova, *Balkanları Tahayyül Etmek*, (trans.) Dilek Şendil, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, p. 21.

⁵⁷ Robert van Krieken, *Norbert Elias (Key Sociologist)*, Routledge, Oxfordshire 1998, p. 7.

⁵⁸ *Ibid.*, p. 68-69.

⁵⁹ *Ibid.*, p. 131-132.

⁶⁰ Özgören Kınlı, “Norbert Elias ve Figürasyonel Sosyoloji’ye Giriş”, p. 1390.

that participation and detachment are not mutually exclusive concepts but rather a “zero-sum game”.⁶¹

Elias examined violence from both an involved and detached standpoint.⁶² He asserts that no one can deny that it is more difficult to comprehend whether a person is involved or detached from something. Only infants, the extremely old, and the insane, according to Elias, may abandon their emotions and become involved in what they are living.⁶³ Whatever their feelings may be, people are free to join anything under these conditions. In typical circumstances, people vacillate between engagement and detachment because they can alter their viewpoints based on the circumstances. Detachment and involvement are not mutually exclusive ideas. The fact that both of these ideas are marginal terms unites them. But the journey between involvement and separation is the most crucial. While various individuals may incorporate or detach something, they may also demonstrate various methodologies.⁶⁴

The absence of emotional connection is the cause of both the social process and the natural process.⁶⁵ People became less emotionally invested as their knowledge of nature and societal systems increased. Elias does not see involvement and detachment as two opposing poles. These two concepts are interconnected, and they are in perfect harmony with one another.⁶⁶ Due to the need to be involved in emotional practice, every person appears to distance themselves from society.⁶⁷ Sport serves as a powerful illustration of how Elias manages his emotions and engagement. The development of sports and leisure is noteworthy in the civilizing process.⁶⁸

⁶¹ Richard Kilminster, “From Distance to Detachment: Knowledge and Self-knowledge in Elias’s Theory of Involvement and Detachment”, *Norbert Elias: An Introduction*, (eds.) Steven Loyal and Stephen Quilley, Cambridge University Press, Cambridge 2004, p. 25-41.

⁶² Krieken, *op.cit.*, p. 138.

⁶³ Kilminster, *op.cit.*, p. 31.

⁶⁴ Elias, “Problems of Involvement and Detachment”, *The British Journal of Sociology*, Vol. 7, No. 3, 1956, p. 226-227.

⁶⁵ Wouters, *op.cit.*, p. 18.

⁶⁶ Özgören Kınlı, “Figurational Analysis of Michael Haneke’s Time of the Wolf”, p. 44.

⁶⁷ Dolan, *op.cit.*, p. 2274.

⁶⁸ Krieken, *op.cit.*, p. 140.

TRACES OF NORBERT ELIAS IN THE SOCIALIST FEDERAL REPUBLIC OF
YUGOSLAVIA: A FIGURATIVE ANALYSIS OF THE COLLAPSE OF
YUGOSLAV IDENTITY

A practice-based, policy-, or problem-centered approach to sport is not intrinsically sociological, as noted by Elias and Dunning.⁶⁹ Elias contends that by supplying details about the uninteresting networks or figurations in which sports emerge, it is feasible to comprehend the forms and excitements of sports.⁷⁰ Elias' theory of a "civilizing process"-in which people gain self-control and their senses become more and more focused on civilized cultural activities-explains how modern sport came to be.⁷¹ As logical sports games gain popularity among civilized societies, tolerance for physical aggression declines.

Through what Elias refers to as "functional democratization", sport becomes a tool for balancing the power between the many social strata that make up society.⁷² Sport plays a significant role in people's lives and is utilized to promote regional and national identity.⁷³ Strong in-group and out-group identification is a result of sports, as fan interests take precedence over player interests.⁷⁴

Elias and Dunning stress that a developmental, process-sociological perspective is necessary when studying sports. The sport needs to be interpreted within a framework that determines cultural norms and behaviours as well as changes in emotional regulation.⁷⁵ Elias and Dunning assert that, while they use football as an example to discuss sporting setups, their approach applies to all sports. In this context, they stress that there is only one player configuration in a football game, with no differentiation between player configurations.⁷⁶

In this framework, we explain involvement and detachment figurations with the example of a football match in Yugoslavia. Along the

⁶⁹ Peter Bramham, "Explanations of the Organisation of Sport in British Society", *International Review for the Sociology of Sport*, Vol. 26, 1991, p. 148.

⁷⁰ Elias, *Society of Individuals*, p. 2.

⁷¹ *Ibid.*, p. 149.

⁷² Dunning. *op.cit.*, p. 354.

⁷³ *Ibid.*, p. 341.

⁷⁴ *Ibid.*, p. 358.

⁷⁵ Norbert Elias and Eric Dunning, *Quest for Excitement: Sport and Leisure in the Civilizing Process*, Basil Blackwell, Oxford 1986; Alan Tamlinson and Andrei Markovits and Christopher Young, "Mapping Sports Space", *Behavioral Scientist*, Vol. 46, No. 11, 2003, p. 1463.

⁷⁶ Norbert Elias and Eric Dunning, "Dynamics of Group Sport with Special Reference to Football", *The British Journal of Sociology*, Vol. 17, No. 4, 1966, p. 390.

process of Yugoslavia's disintegration, as all the figurations collapsed one by one, the social control that had been tried to be internalized under Tito declared its defeat in a football match in 1990. In the 1990-1991 season, Red Star Belgrade won the European Club Cup, Europe's most prestigious trophy. This trophy catapulted the Red Star of Yugoslavia to the top of the European soccer scene. Ironically, however, this team is also a metaphor for the collapse of Yugoslavia.

If we look before the football match, it can be said that in the Red Star Belgrade team, Tito established the order he wanted to establish for Yugoslavia. In this team made up of soccer players from different nations, everyone has a duty, and only if they all do their duty can a successful team be formed. As Foer⁷⁷ describes it in *The Red Star*,

"...the Slovenes were super defenders, tirelessly chasing the opposing striker. The Croats, like the Germans, could attack suddenly for goal opportunities. The Bosnians and Serbs were creative in dribbling and passing, but sometimes their tactical grasp was poor. In the Red Star, these very different Yugoslavs were able to combine their skills into a blend that helped them defeat the superpowers of Western Europe".

In theory, the Red Star team was a manifestation of Tito's Yugoslav ideal, but in practice, it was far removed from it. When the Red Star team was considered an independent figuration, the answer sought in the sense of belonging that being a team should bring did not find a response. The lack of a proper relationship and connection and the absence of an emotional bond caused a crisis within the figuration. Despite the multi-ethnic nature of the team, the fan group "Delije" of the Red Star team did not refrain from making harsh Serbian nationalist statements and expressed their loyalty to Slobodan Milosevic, the leader of the Communist Party of Serbia, at every opportunity. Similarly, Dinamo Zagreb's fan group, "Bad Blue Boys," closely followed and supported Croatian leader Tudjman.

Ironically, this violence, which took to the streets on National Safety Day in Yugoslavia, was evident even before the match, which was never finished. The pre-match brawl between Dynamo Zagreb and Red Star Belgrade fans continued when the match started, with both sides breaking the fences and descending onto the pitch, prompting the police to intervene. In

⁷⁷ Franklin Foer, *Futbol Dünyayı Nasıl Açıklar?*, (trans.) Hakkı İsmail Çarak, İthaki Yayınları, İstanbul 2012, p. 12.

TRACES OF NORBERT ELIAS IN THE SOCIALIST FEDERAL REPUBLIC OF
YUGOSLAVIA: A FIGURATIVE ANALYSIS OF THE COLLAPSE OF
YUGOSLAV IDENTITY

the middle of the big fight on the pitch, Dinamo Zagreb captain Zvonimir Boban kicked a Serbian police officer in the chest while trying to save a Dinamo fan. Both sides blamed the other side for the escalation of violence.⁷⁸ Following the outbreak of armed conflict in Croatia and then in Bosnia-Herzegovina, football fan groups became important recruitment centers.⁷⁹ This football match, a symbolic manifestation of ethnic hatred in Yugoslavia, shows how the use of football as a tool for homogenizing collective identity depends on fragile variables.

As Özgören Kınılı⁸⁰ explains the fact that the high level of danger in the figurations brings with it emotional involvement, so a Croatian athlete kicking a Serbian policeman to save a Croatian fan makes it more difficult to examine the possible connections between the phenomena unbiased, objectively, and without emotional involvement.

Conclusion

The most significant catalyst for Yugoslavia to create a unique system of government was the Communist Party of Yugoslavia's expulsion from the Cominform in 1948. The socialist self-management system was sought as a fresh interpretation of socialism that was distinct from the USSR. In essence, socialist self-management: despite the fact that the economy is entirely run by the workers in its society, Yugoslavia had developed a special form of self-government because it did not want to impose external actors who were seen as outside the system. These external actors include state bureaucracy and technocracy. With this structure, Yugoslavia ultimately hoped to put an end to exploitative relationships and create a system in which society could function independently of social classes and the state apparatus.⁸¹ While several layers of self-government are encouraged in order to achieve a classless and stateless society, it is evident that any attempt to forge a unifying identity will diffuse the region's naturally conflict-prone atmosphere. In this way, Yugoslav society has examples of the figuration kinds suggested by Elias.

⁷⁸ Ivan Djordjevic, "Twenty Years Later: The War Did (Not) Begin at Maksimir an Anthropological Analysis of the Media Narratives about a Never Ended Football Game", *Bulletin de l'Institut Ethnographique*, Vol. 60, No. 2, 2012, p. 202.

⁷⁹ *Ibid.*, p. 204.

⁸⁰ Özgören Kınılı, *op.cit.*, p. 1390.

⁸¹ Sancaktar, *Yugoslavya'da Sosyalizmden Kapitalizme Geçiş*, p. 297-298.

There are numerous examples of how Elias' figurations are reflected in everyday life. It is quite convenient to interpret Elias' figurations through the rise and subsequent fall of Yugoslavia, which represents the process of creating a shared identity. Tito's unification of Yugoslavia is a good example of the survival unit's struggle for survival. The conflicts between the countries that make up the state of Yugoslavia demonstrate how our identities emerge amid peril and how our internal and external balance is demonstrated. Again, with the effect of the survival unit, it is fascinating to see how these nations balance cooperation and rivalry.

Yugoslav society exists as a group of "I" with historical, cultural, and social ties. Yugoslav society appears as a collection of "I"s linked by historical, cultural, and social ties. While nation-states struggle as a "we" group, the scenario in federative states is different. "I" and "we" groups can develop in more than one layer in federative states. Tito's goal was to bring the people of Yugoslavia together under one banner, the Yugoslav identity. He intended to form a "we" organization. Tito thought that revealing the word "we" would help his survival unit. He claimed that the efforts of the Yugoslav states to live without unity would fail. Tito's Yugoslavia had emphasised "Yugoslav" identity throughout its existence. Despite all of the social and economic shocks, Tito, who was attempting to create "we," did not disregard "I" groups in this process.

The equal-distance approach to nations and the defence of minorities' rights and freedoms increased localization in Yugoslavia at the same rate as unification. There have been income disparities among the nations that control their internal markets, and as a result of the federation, wealthy nations have had to assist developing nations. This circumstance fueled separatist inclinations. In addition, the unaccustomed Croats, Serbs, and Slovenes were upset by the recognition of Macedonia, Bosnia-Herzegovina, and Montenegro as states, which fuelled expansionist and antagonistic sentiments toward these nations.

The Yugoslav Federation's balance of cooperation and competition alters from time to time. On the one hand, while different policies were implemented to reduce the countries' income disparities, the federation's powerful states also sought to create cooperation among themselves. The balance of cooperation and competition is critical in influencing the

TRACES OF NORBERT ELIAS IN THE SOCIALIST FEDERAL REPUBLIC OF
YUGOSLAVIA: A FIGURATIVE ANALYSIS OF THE COLLAPSE OF
YUGOSLAV IDENTITY

integration of societal structures with one another.⁸² While Tito's aim was to ensure the development of the federation through cooperation between the republics in the Yugoslav federation, he also wanted to achieve growth through competition. But instead of cooperating through different policies, the republics preferred to compete to defend their own markets. The emergence of competition leads to the growth of cooperation among various groups. The republics formed various alliances among themselves due to their lack of faith in the "Yugoslav" identity being "us." The republics' formation of a union other than the Yugoslav identity upsets the cooperation equilibrium. Numerical evidence of this reality can be found in Yugoslavia's population census for the last thirty years. According to the Yugoslav census, 317,000 people claimed to belong to the "Yugoslav" population in 1961.⁸³ In the 1971 census, the population was 273,000, accounting for about 1.3 percent of the population.⁸⁴ According to the 1981 census, the population was 1,219 million.⁸⁵ This wave chart of those who describe themselves as Yugoslavs shows us that Yugoslavian identity is directly influenced by the political conjuncture of the period.

The environment comes under greater human control. They do, however, have an emotional cap. Elias' approach to controlling nature combines involvement and detachment. He put up an idea regarding how to strike a balance between involvement and detachment. We take the example of a football game to demonstrate the process of involvement and detachment. Being involved prevents one from comprehending the actuality of information. A Croatian athlete kicking a Serbian policeman to save a Croatian fan illustrates the process of involvement and detachment since the high level of risk in the figurations causes emotional connection.

In short, this study wanted to show the importance of balancing the figurations envisaged by Elias in the example of Yugoslavia. While it was trying to get better, internal and external reasons that would cause the balance to be upset paved the way for the collapse of Yugoslavia. It should come as no surprise that Norbert Elias, who saw that many states were established and

⁸² Wouters, *op.cit.*, p. 5.

⁸³ Ralić Proslav, *Minority Rights in Serbia*, Ministry of Information of the Republic of Serbia, Belgrade 1993, p.21.

⁸⁴ *The Population of Yugoslavia*, Demographic Research Center Institute of Social Sciences, Belgrade 1974, p. 38-40.

⁸⁵ *National Separatism and the Disintegration of Yugoslavia*, Norwegian Institute for Defence Studies, 1996, p. 35.

many states were destroyed during his long life, made his sociological determinations so point-blank.

BIBLIOGRAPHY

A. Books and Articles

BRAMHAM, Peter, "Explanations of the Organisation of Sport in British Society", *International Review for the Sociology of Sport*, Vol. 26, 1991, pp. 139-153.

DJORDJEVIC, Ivan, "Twenty Years Later: The War Did (Not) Begin at Maksimir an Anthropological Analysis of the Media Narratives about a Never Ended Football Game", *Bulletin de l'Institut Ethnographique*, Vol. 60, No. 2, 2012, pp. 201-216.

DOLAN, Paddy, "Figurations", *Encyclopedia of Quality of Life and Well-Being Research*, (ed.) Alex C. Michalos, Springer, New York 2014, pp. 2273-2277.

ELIAS, Norbert, "Problems of Involvement and Detachment", *The British Journal of Sociology*, Vol. 7, No. 3, 1956, pp. 226-252.

_____, *Society of Individuals*, Basil Blackwell, Oxford 1991.

_____, *The Civilizing Process*, Wiley-Blackwell 2000.

_____, *The Loneliness of the Dying*, The Continuum International Publishing Group Inc, New York 2001.

ELIAS, Norbert and DUNNING, Eric, "Dynamics of Group Sport with Special Reference to Football", *The British Journal of Sociology*, Vol. 17, No. 4, 1966, pp. 388-402.

_____, *Quest for Excitement: Sport and Leisure in the Civilizing Process*, Basil Blackwell, Oxford 1986.

TRACES OF NORBERT ELIAS IN THE SOCIALIST FEDERAL REPUBLIC OF
YUGOSLAVIA: A FIGURATIVE ANALYSIS OF THE COLLAPSE OF
YUGOSLAV IDENTITY

EROL, Mehmet Seyfettin and AYDIN, Abdurrahim F., “İki Savaş Arası Dönemde Balkanlar (1919-1939)”, *Balkanlar El Kitabı*, 1. Cilt, (eds.) Bilgehan A. Gökdağ and Osman Karatay, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, pp. 623-637.

FOER, Franklin, *Futbol Dünyayı Nasıl Açıklar*, (trans.) Hakkı İsmail Çarak, İthaki Yayınları, İstanbul 2012.

HEGEL, George, *The Phenomology of Spirit*, (trans.) P. Fuss and J. Dobbins, 2019, University of Notre Dame Press, Indiana 1807.

JELAVICH, Barbara, *Balkan Tarihi*, 2. Cilt, (trans.) Hatice Uğur, Küre Yayınları, İstanbul 2009.

KASPERSEN, Lars Bo, Norman GABRIEL, “The Importance of Survival Units for Norbert Elias’s Figurational Perspective”, *The Sociological Review*, Vol. 56, No. 3, 2008, pp. 370-387.

KENAR, Nestrin, *Bir Dönemin Perde Arkası Yugoslavya*, Palme Yayınları, Ankara 2005.

KILMINSTER, Richard, “From Distance to Detachment: Knowledge and Self-knowledge in Elias’s Theory of Involvement and Detachment”, *Norbert Elias: An Introduction*, (eds.) Steven Loyal and Stephen Quilley, Cambridge University Press, Cambridge 2004 pp. 25-41.

KOKA, Şecaettin, “Sosyalist Yugoslavya Dönemi”, *Balkanlar El Kitabı*, Cilt 2, (eds.) Bilgehan A. Gökdağ, Osman Karatay, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, pp. 168-175.

KRIEKEN, Robert Van, *Norbert Elias (Key Sociologist)*, Routledge, Oxfordshire, 1998.

LEONARDI, Laura, “Changes in the We-I Balance and the Formation of a European Identity in the Light of Norbert Elias’s Theories”, *Cambio Rivista Sulle Trasformazioni Sociali*, Vol.1, No. 2, 2011, pp. 168-175.

MAZOWER, Mark, *Bizans’ın Çöküşünden Günümüze Balkanlar*, (trans.) Ayşe Ozil, Alfa Basım Yayınları, İstanbul 2014.

ÖZGÖREN KINLI, İrem, “Figurational Analysis of Michael Haneke’s Time of the Wolf”, *Norbert Elias and Violence*, (eds.) T. S. Landini and F. Dépelteau, Palgrave Macmillan, London 2017, pp. 33-52.

_____, “Norbert Elias ve Figürasyonel Sosyoloji’ye Giriş”, *Turkish Studies-Social Sciences*, Vol. 15, No. 3, 2020, pp. 1377-1394.

PROSLAV Ralić, Minority Rights in Serbia, *Ministry of Information of the Republic of Serbia*, Belgrade 1993.

SANCAKTAR, Caner, *Yugoslavya’da Sosyalist Özyönetim Deneyimi*, Doruk Yayınları, İstanbul 2018.

_____, *Yugoslavya’da Sosyalizmden Kapitalizme Geçiş*, Doruk Yayınları, İstanbul 2021.

TAMLINSON, Alan and Markovits, Andrei and Young, Christopher, “Mapping Sports Space,” *Behavioral Scientist*, Vol. 46, No. 11, 2003, pp. 1463.

The Constitution of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia, 1963.

The Constitution of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia, 1974.

TODOROVA, Maria, *Balkanları Tahayyül Etmek*, (trans.) Dilek Şendil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

ÜLGER, İrfan Kaya, *Yugoslavya Neden Parçalandı*, Umuttepe Yayınları, Kocaeli 2016.

WOUTERS, Cas, “Universally Applicable Criteria for Doing Figurational Process Sociology: Seven Balances, One Triad”, *Human Figurations: Long-Term Perspectives on the Human Condition*, Vol. 3, No. 1, 2014.

B. Electronic Sources

“The Population of Yugoslavia, Demographic Research Center”, Institute of Social Sciences, Belgrade 1974, <http://www.cicred.org/Eng/Publications/pdf/c-c55.pdf>, (25.11.2023).

TRACES OF NORBERT ELIAS IN THE SOCIALIST FEDERAL REPUBLIC OF
YUGOSLAVIA: A FIGURATIVE ANALYSIS OF THE COLLAPSE OF
YUGOSLAV IDENTITY

MACDONALD, Hugh, "National Separatisms and the Disintegration of
Yugoslavia", *Norwegian Institute for Defence Studies*, Oslo 1996,
<http://www.jstor.org/stable/resrep20304>, (25.11.2023).

**NATIONAL IDENTITY AND FOOTBALL:
THE CASE OF HAJDUK SPLIT***

Maroš MELICHÁREK**

ABSTRACT

The objective of this study is to delve into the intricate facets of national identity as manifested in the historical trajectory of Hajduk Split. It endeavours to scrutinize the interplay and evolution of diverse identity constructs, encompassing regional, national, and supranational dimensions. Furthermore, the research aims to dissect the influence of successive political regimes on the club and its responsive mechanisms, thereby offering a nuanced comprehension of the intricate dynamics shaping identity formation and evolution. The main findings of this article highlight the ability of Hajduk to navigate and maintain its distinct identity amidst the backdrop of shifting ideologies. Despite the prevailing ideological currents, the club managed to function relatively independently while preserving its identity. The analysis underscores the importance of discerning the nature and direction of external pressures and the club's capacity to resist them, particularly evident in the tension between Yugoslavism and pan-Croatian sentiments.

Keywords: Nationalism, Identity, Football, Hajduk Split, Yugoslavia.

* Study has been elaborated on the basis of chapter from the author's book *Československo a Juhoslávia: medzi ideologickými prienikmi, kultúrnou dynamikou a historickými interakciami* (Czechoslovakia and Yugoslavia: between ideological intersections, cultural dynamics and historical interactions) being published in 2024. The book is going to be published in Slovak.

** Assoc. Prof. Dr., Pavol Jozef Šafárik University, Faculty of Arts, Department of History, Kořice/Slovakia, ORCID: orcid.org/0000-0003-0122-0235, E-mail: maros.melicharek@upjs.sk

OPEN ACCESS

MİLLÎ KİMLİK VE FUTBOL: HAJDUK SPLIT ÖRNEĞİ

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, Hajduk Split'in tarihsel sürecinde tezahür ettiği gibi ulusal kimliğin karmaşık yönlerini incelemektir. Ayrıca bölgesel, ulusal ve uluslararası boyutları kapsayan çeşitli kimlik yapılarının karşılıklı etkileşimini ve evrimini de incelemeye çalışmaktadır. Araştırma ayrıca, birbirini izleyen siyasi rejimlerin kulüp ve tepki mekanizmaları üzerindeki etkisini incelemeyi ve böylece kimlik oluşumunu ve evrimini şekillendiren karmaşık dinamiklere dair incelikli bir kavrayış sunmayı da amaçlamaktadır. Bu makalenin temel bulguları, Hajduk'un değişen ideolojiler zemininde farklı kimliğini yönlendirme ve sürdürme becerisine ışık tutmaktadır. Hâkim ideolojik akımlara rağmen kulüp, kimliğini koruyarak nispeten bağımsız bir şekilde faaliyet göstermeyi başarmıştır. Analiz, özellikle Yugoslavizm ve pan-Hırvat duygular arasındaki gerilimde belirginleşen dış baskıların niteliğini ve yönünü ve kulübün bunlara direnme kapasitesini ayırt etmenin önemini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Milliyetçilik, Kimlik, Futbol, Hajduk Split, Yugoslavya.

Introduction

The social sciences addressing nationalism and identity generally acknowledge that sports constitute a significant ritual of popular culture and contribute to the theoretical concept of the nation as an “imagined community”. Scholars across various disciplines agree that sports hold social, cultural, and political significance in shaping collective identity at the local, national, regional, and global levels.¹ The utilization and focus of football, in particular have often been aligned with specific political, social, or economic objectives. Due to its growing potential for social impact and universal nature, football has been intricately linked to the political and economic spheres. As a result, political leaders have sought to leverage football to achieve or promote their own goals. The relative transparency of the game itself, however, has not always led to the expected outcomes in terms of propagandistic or ideological intentions. The autonomous nature of the game

¹ Laurence Cooley and Dario Brentin, “Nationalism and sport”, *The State of Nationalism. National Movements and Intermediary Structures in Europe*, (eds.) Eric Taylor Woods and Robert Schertzer, 2016, <https://stateofnationalism.eu/article/nationalism-and-sport/>, (17.02.2024).

NATIONAL IDENTITY AND FOOTBALL: THE CASE OF HAJDUK SPLIT

has also posed a threat to dictatorships that sought to ideologically monopolize people's leisure time, as football served as a means to alleviate the constant mobilization of the masses.² The intensity of ethnic and nationalist sentiments in the Balkans, coupled with the significance of sports in the region, makes the post-Yugoslav space a natural laboratory for researching the close interconnection between sports, religion, ethnicity, and nationalism.³ Research on the intersection of politics, ideologies, and football highlights the dynamic pathway through which football is engaged in the formation of collective identities, communities, and globalization.⁴ The academic debate surrounding the intersection of international politics and modern sports demonstrates that the separation of these two phenomena is neither possible nor acceptable. The ideological flexibility of sports as a social domain is best manifested by a statement made by the renowned scholar in sports and politics, John Haberman: "*sports can serve any ideology*".⁵ The primary aim of this study is to explore the multifaceted dimensions of national identity reflected in the history of the football club HNK Hajduk Split. It seeks to investigate how various forms of identity, including regional, national, and supranational (such as Dalmatian, Croatian, and Yugoslav), interacted, and evolved over time within the context of the club's history. Additionally, the study aims to analyse the impact of political regimes on the club and how it responded to these changes, thereby providing a broader understanding of the complex dynamics of identity formation and transformation.

It is crucial to indicate why the Croatian Hajduk Split should be the element through which the connection between ideology and sport can be explored. In the context of the entire Yugoslav space, it is the only club from the so-called "big four" that did not emerge after 1945, making it a natural and clear choice. While it would be possible to examine a less prominent club

² Christian Koller and Fabian Brandle, *Goal! A Cultural and Social History of Modern Football*, The Catholic University of America Press, Washington D.C. 2015, p. 200.

³ Dario Brentin, "'A lofty battle for the nation': the social roles of sport in Tadjman's Croatia", *Sport in Society*, Volume 16, Number 8, 2013, p. 993.

⁴ Ekaterina Glorizova et al, *The Palgrave International Handbook of Football and Politics*, Palgrave MacMillan, London 2018, p. 6.

⁵ Dario Brentin and Dejan Zec, "From the Concept of the Communist 'New Man' to Nationalist Hooliganism: Research Perspectives on Sport in Socialist Yugoslavia", *The International Journal of the History of Sport*, Volume 34, Number 9, 2017, p. 713-728.

that existed already before 1945,⁶ the history of Hajduk Split is so emblematic that omitting it would be a scholarly suicide.

Concerning methods of our research, the key focus should be put on a comprehensive review of existing secondary literature on the history of HNK Hajduk Split, focusing on sources that discuss the club's interactions with various forms of identity, political regimes, and societal contexts. This involves analysing scholarly articles, books, and other relevant sources. Comparing and contrasting different historical perspectives and interpretations regarding the club's identity and its relationship with regional, national, and supranational identities. Within this perspective we shall highlight the most important events from the founding of the club until the final season of Yugoslav football in 1990/1991 and subsequently discuss their interpretations from ideological point of view (founding of a club, Comparison with the position of Grandjanski in interwar period, Hajduk as "the first free team in liberated territory" and founding of Torcida, national outbreak in the 80s' - Hajduk and Zvezda/Partizan games). This approach involves examining how different historians in different periods of its history have interpreted and analysed the same historical events and phenomena.⁷ Comparison with other "big four" clubs is very important since Partizan and Zvezda were highly affected by Serbian environment and policy.

Context analysis should be done by placing the history of HNK Hajduk Split within its broader historical, social, and political framework. This involves examining the socio-economic conditions, political developments, and cultural trends that influenced the club's identity and evolution over time. Most important from the point of view of the whole study is exploring the ideological frameworks and discourses that shaped the club's

⁶ Martin Blasius, "FC Red Star Belgrade and the Multiplicity of Social Identifications in Socialist Yugoslavia: Representative Dimensions of the 'Big Four' Football Clubs", *The International Journal of the History of Sport*, Volume 34, 2017, p. 783-799.

⁷ According to Frank L. K. Ohemeng "Comparative Historical Analysis" is concerned with explanation and identification of causal configurations that produce major outcomes of interest, concerned with historical sequences and the processes of history unfolding over time and scholars of comparative historical analysis engage in systematic and contextualized comparison of similar and contrasting cases. Frank Ohemeng, "Comparative Historical Analysis, A Methodological Perspective", *Global Encyclopedia of Public Administration, Public Policy, and Governance*, (ed.) A. Farazmand, Springer Nature Switzerland AG., 2020, p. 2.

identity.⁸ This approach involves analysing how political ideologies, nationalism, and other ideological factors influenced the club's identity formation and responses to political regimes.

Contemporary Croatia is the fifth state in which the club has been active - alongside Austria-Hungary, the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes (later SHS and after 1929 the Kingdom of Yugoslavia), the Independent State of Croatia (NDH), and the Socialist Federal Republic of Yugoslavia.⁹ From a chronological standpoint, we have chosen to focus on the eighty years of the club's history, spanning from its foundation in 1911 to the dissolution of Yugoslavia in 1991, and subsequently, the establishment of Croatia.¹⁰ The initiation of the research is evident, as for a comprehensive understanding of the development and interconnections of various political and ideological influences on the club, it is essential to examine the conditions

⁸ Identity is a complex and multifaceted concept with various dimensions, often encompassing contradictory aspects. In the realm of social sciences, it is imperative to acknowledge and grapple with the complexity inherent in the term "identity". It is intricately connected to themes of recognition, encompassing theories and explanations that aim to elucidate the interplay between individual subjects and collective meanings. Therefore, identity can be viewed as a crucial category of analysis, serving as a theoretical tool to enhance our comprehension of diverse phenomena. Gustavo Ruiz da Silva, "War? Another possible relation between Yugoslavia and its football", *Filos. e Educ.*, Volume 11, Number 3, 2019, p. 494-495.

⁹ During the Second World War and the Italian occupation of Split, or after the Italian capitulation in 1943, the Hajduk leadership decided not to continue its activities. Previous competitors such as Gradjanski Zagreb and HAŠK, Belgrade's BSK and SK Jugoslavija continued their activities within the framework of the collaborationist regimes in Croatia and Serbia. Ivan Djordjević, "The Role of Red Star Football Club in the Construction of Serbian National Identity", *Traditiones*, Volume 45, Number 1, 2016, p. 119-120. Benjamin Perasović and Marko Mustapić, "Carnival supporters, hooligans, and the 'Against Modern Football' movement: life within the ultras subculture in the Croatian context", *Sport in Society*, Volume 21, Number 6, 2018, p. 52.

¹⁰ In Croatian football during the 1990s, contrasting tendencies were evident. While the national team played a pivotal role in fostering Croatian unity, projecting Croatia's image internationally, and instilling a widely embraced sense of national pride, club football in Croatia became a platform for anti-government activism. Various movements emerged within club football, including those advocating for the preservation of Dinamo Zagreb's name and expressing regionalist sentiments against Zagreb, as championed by the Torcida fans of Hajduk Split football club. Dinamo Zagreb served as a focal point for one of Croatia's most vocal anti-government factions, notably represented by the "Bad Blue Boys", who were initially supporters of the political platform introduced by Tuoman in 1990. Moreover, the "Bad Blue Boys" actively enlisted in the newly formed Croatian Army (HV) at the outset of the war, highlighting their significant influence within Croatian society. Alex J. Bellamy, *The Formation of Croatian National Identity, A Centuries-old Dream*, Manchester University Press, Manchester 2003, p. 113.

of its establishment and the trajectory it took in its initial years. The limit for the end of the club's development was set for the year 1991 (including the 1990/91 season)¹¹ marking the fall of Yugoslavia and the emergence of modern Croatia, associated with a sharp increase in Croatian nationalism.¹² However, the ties between football, politics, and identity do not cease even after the successful establishment of Croatia's own football federation, championships, and clubs. On the contrary, the politicization of Croatian football was a recurring manifestation throughout the 20th century.¹³ This is not to suggest that ideological penetration into sports in the Croatian context concluded; perhaps quite the opposite. This is supported by numerous contemporary studies focusing on the period post-1991. Noteworthy among them are works by Dario Brentin, for instance - *Now You See Who Is a Friend and Who an Enemy. Sport as an Ethnopolitical Identity Tool in Postsocialist Croatia* (2014),¹⁴ "Ready for the Homeland? Ritual, Remembrance, and Political Extremism in Croatian Football" (2016),¹⁵ Srdjan Vrčar, *The*

¹¹ The decision to conclude the research in the given year encompasses several dimensions. Firstly, it largely entails the thorough examination of the issues surrounding Croatian football post the establishment of modern Croatia, as evidenced by authors such as Brentin and Tregoures (refer to end of introduction). Secondly, from our perspective, the breadth of the problem is notable - contemplating the study of the interaction between ideology and the functioning of Hajduk Split after 1991 would necessitate a separate inquiry, potentially constituting the second part of this endeavor. Lastly, the preceding period was marked by a relatively rapid succession of various regimes and the associated ideologies, which are no longer as prominently discernible after 1991. Consequently, the authors are committed to revisiting the topic and preparing a new study on Hajduk that extends to the present day.

¹² The first democratic elections in April and May 1990 marked the victory of Franjo Tuğman and his party, the Croatian Democratic Union (Hrvatska Demokratska Zajednica - HDZ), which won a two-thirds majority in parliament and laid the foundations for the president's political hegemony in the following decade. During his presidency, ethno-nationalist ideology became the prism through which Croatian identity was conceptualised and disseminated, leading to the dominance of nationalist narratives in almost all spheres of life and in everyday discourse. Tuğman claimed to be the spiritual leader of the Croatian nationalist movement and the "father of the nation" and acted as the main ideologue and sole political leader who ruled over Croatia in an increasingly undemocratic manner. Brentin, "A lofty battle for the nation": the social roles of sport in Tuğman's Croatia", p. 994; Roger East and Jolyon Pontin, *Revolution and Change in Central and Eastern Europe*, Bloomsbury, London 2016, p. 259-260.

¹³ Gloriovzova, *op.cit.*, p. 205-207; Jiří Kukul, *Zažit derby*, E-knihy jedou, Praha 2019, p. 29-31.

¹⁴ Dario Brentin, "Now You See Who Is a Friend and Who an Enemy. Sport as an Ethnopolitical Identity Tool in Postsocialist Croatia", *Comparative Southeast European Studies*, Volume 62, Number 2, 2014, pp. 187-207.

¹⁵ Dario Brentin, "Ready for the homeland? Ritual, remembrance, and political extremism in Croatian football", *Nationalities Papers*, Volume 44, Number 6, 2016, pp. 1-17.

Curious Drama of the President of a Republic Versus a Football Fan Tribe: A Symptomatic Case in the Post-communist Transition in Croatia (2002).¹⁶ Despite belonging to the so-called “Big Four” of Yugoslav football (Dinamo Zagreb, Hajduk Split, Red Star Belgrade, Partizan Belgrade),¹⁷ modern historiography has only partially addressed Hajduk Split. A comprehensive monograph in English that would map the entire history of the football club is notably absent. The most significant contribution has arguably been made by the English historian Richard Mills in his book *The Politics of Football in Yugoslavia: Sport, Nationalism and the State*,¹⁸ in which he dedicates two chapters to Hajduk and meticulously analyzes its role during World War II. Jurica Gizdić’s work, *Leksikon Hrvatskog nogometnog kluba Hajduk 1911-2022*,¹⁹ represents a unique and comprehensive endeavor. The book encompasses data from all generations of the club, football players, club leadership, Torcida (the club’s fan organization), and “Naš Hajduk”. It contains information and photos of a total of 1763 individuals from the club’s history. In the context of our research, its nature is more factual and statistical, and thus its potential is not fully utilized.

An integral part of the club’s history is the fan organization known as Torcida, founded in 1950, and this phenomenon has become the subject of research in numerous sociological, ethnographic, and historical works. For example, the work of B. Perasović and Marko Mustapić from the Institute of Social Sciences Ivo Pilar in Zagreb is a notable contribution in this regard - *Nogometni Navijači U Kontekstu Sociologije U Hrvatskoj: Istraživačke Perspektive 20 Godina Poslije, Torcida and Bad Blue Boys From hatred to*

¹⁶ Srdjan Vrčar, “The Curious Drama of the President of a Republic Versus a Football Fan Tribe: A Symptomatic Case in the Post-communist Transition in Croatia”, *International Review for the Sociology of Sport*, Volume 37, Number 1, pp. 59-77.

¹⁷ Partizan as a military club was seen as a state project and as part of the official state system until the 1970s. Crvena Zvezda, on the other hand, was perceived as a true Belgrade team and to some extent as anti-system/regime and seen as a “Serbian” club, not “Yugoslav” like Partizan. Most of the Serbian population from the other Yugoslav republics prioritized support for Zvezda, interpreting this connection as one of the segments of their national identity. Ivan Djordjević, “The Role of Red Star Football Club in the Construction of Serbian National Identity”, *Traditiones*, Volume 45, Number 1, 2016, p. 119-120.

¹⁸ Richard Mills, *The Politics of Football in Yugoslavia*, I. B. Tauris, London 2018.

¹⁹ Jurica Gizdić, *Leksikon Hrvatskog nogometnog kluba Hajduk 1911-2022*, Hajduk, Split 2023.

cooperation and back,²⁰ or work of Josip Glaurdić *Football activism as political contention: Contextual determinants of membership in the association of supporters of Hajduk Split*.²¹ Already mentioned Dario Brentin from Centre for Southeast European Studies, University of Graz edited with Florian Bieber from the University of Graz work *Social movements in the Balkans: Rebellion and protest from Maribor to Taksim, Fan protest and activism: Football from below in South-Eastern Europe*.²²

1. Hajduk from Foundation to the Establishment of the Independent State of Croatia (1911-1941) – Transition from Croatian to Yugoslav?

The Croatian football club Hajduk Split was founded here in 1911 - an inscription precisely articulated this on the commemorative plaque installed in June 2001 at the Prague pub named U Fleků. The connection between the two renowned clubs (Hajduk and Slavia Prague) was further evidenced during a match on the occasion of the centennial anniversary of Hajduk's foundation in 2011, in which Hajduk lost 2-0 to Prague's Slavia. The establishment of Hajduk Split in 1911 by two teachers and four students (Fabjan Kaliterna, Lucijan Stella, Ivan Šakić, and Vjekoslav Ivanišević), who considered themselves Croatian patriots in Prague following the model of Slavia Prague, is a widely recognized fact. In the interpretation of this act, B. Perasović suggested in his analysed works from the post-World War II period that it was an act of Yugoslav patriotism, while the 2011 monograph (*Sto godina Hajduka*) unequivocally points to an act of Croatian patriotism.

The context of the First World War and club's history is interpreted in relation to the development of Yugoslav thought, with the 2011 work lacking any political interpretation of the First World War.²³ The Austrian administration in the city of Zadar issued a permit for the club's

²⁰ Benjamin Perasović and Marko Mustapić, "Nogometni Navijači U Kontekstu Sociologije U Hrvatskoj: Istraživačke Perspektive 20 Godina Poslije, Torcida and Bad Blue Boys From hatred to cooperation and back", *Kineziologija*, Volume 45, Number 2, 2013, pp. 262-275.

²¹ Josip Glaurdić, "Football activism as political contention: Contextual determinants of membership in the association of supporters of Hajduk Split", *International Review for the Sociology of Sport*, Volume 55, Number 8, 2020, pp. 1094-1115.

²² Florian Bieber and Dario Brentin, *Social movements in the Balkans: Rebellion and protest from Maribor to Taksim, Fan protest and activism: Football from below in South-Eastern Europe*, Routledge, London 2021.

²³ Benjamin Perasović and Marko Mustapić, "Football, Politics and Cultural Memory: The Case of HNK Hajduk Split", *Культура/Culture*, Number 6, 2014, p. 58.

NATIONAL IDENTITY AND FOOTBALL: THE CASE OF HAJDUK SPLIT

establishment, but it dealt a blow to the relatively strong Hungarian and Italian irredentism in the Istria and Dalmatia regions. In the context of Slavic national movements within Austria-Hungary at the end of the 19th century, football can be considered an element to demonstrate a specific Croatian identity in comparison to regional differences/identities, such as Istria, central Croatia, Slavonia, and Dalmatia.²⁴

Paradoxically, Hajduk played its first match against an Italian team from Split, Calcio Spalato. It was the club's inaugural official match against another team, held on June 11, 1911, before an incredible crowd of nearly 3,000 spectators (considering Split had approximately 20,000 inhabitants at that time). The result was a convincing 9-0 victory for Hajduk. As hinted earlier, Hajduk emerged in opposition to Italian influence in the Split and Dalmatia region, yet initially, many Italian players were part of the team (e.g., Ermenegildo Rosseg, Ampalio Sitic, Roberto Salvi, Mario Righi, Pasko and Stipe Sisgoreo, Pero Machiedo).²⁵

The club's name "Hajduk" also signifies a certain rebellion, as in Balkan tradition, hajduks were symbols of resistance against Ottoman rule. Another interpretation could be linked to the visit of the famous Herzegovinian hajduk of Croatian origin, Andrijica Šimić,²⁶ who greeted the inhabitants of Split in 1902 after a long stay in an Austrian prison.²⁷ Hajduk

²⁴ Loïc Tregoures, "Croatia", *The Palgrave International Handbook of Football and Politics*, (ed.) Jean-Michel De Waele and Suzan Gibril and Ekaterina Glorizova and Ramón Spaaij, Palgrave Macmillan, London 2018, p. 206.

²⁵ The first official starting 11 was: Buchberger, Namar, Zupa, Murat, Rosseg, Fakač, Tudor, Leway, Šitić, Nedoklan, Rauning. Igor Kramarsich, "L'Hajduk, squadra simbolo della Dalmazia", *La voce del popolo*, Edition Dalmazia, Volume 14, Number 118, 2018, <https://lavoce.hr/wp-content/uploads/2019/03/dalmazia180407.pdf>, (20.02.2024).

²⁶ The year 1901 is also mentioned - his reception must have been particularly warm, as the crowd carried him in their arms from the harbour to Marjan Hill (today a recreation area and park above the town). For three days the old harambasha (the Ottoman term for rebel leader) was hosted and even came to claim a sum of money. John M. Pandžić, *The History and Heritage of the Pandžićs from Drinovci*, Dorrance Pub Co, Pittsburgh 2020, p. 151; Mijo Milas, *Hrvatski narodni junak hajduk Andrijica Šimić*, Logos, Split 1996, p. 197; Mijo Milas, *Hajdučka legenda Andrija Šimić*, Split 2015; Mirko Lesko, *Andrijica Šimić: Zadnji hrvatski hajduk*, List Marija, Split 1979, p. 206.

²⁷ In general, the word Hajduk means renegade, pariah or renegade from the Turkish homeland, respectively thief, murderer. An armed bandit fighting against Ottoman rule. The word hajduk is believed to be of Arab-Turkish origin. According to some interpretations, the word hajduk passed into Turkish and Serbian from the Hungarian language. However, Dušan J. Popović emphatically rejected this hypothesis. Miodrag Stojanović presented another hypothesis about the etymology of the word Hajduk, which stems from the Sanskrit form aydh, translated to

was a product of pro-Croatian residents of Split, Croatian unionists, known as “puntari”. Hence, the club carried the name “hrvatski nogometni klub” (Croatian football club), and the Croatian checkerboard was the basis of its emblem.

After the formation of the Kingdom of SHS, Hajduk joined the Yugoslav league in 1923, losing its first and only match of that season against NK SAŠK Napredak Sarajevo. Apart from the national competition, Hajduk also participated in the so-called Dalmatian Cup, winning all but one between 1920 and 1936. The club’s involvement in this competition indicates a kind of dual or even triple identity - Yugoslav, Croatian, and Dalmatian - during that period, with the order being interchangeable to some extent (a similar phenomenon is observable in Spanish football, e.g., FC Barcelona, Bilbao, and others).²⁸ In the Serbian context, Serbian and Yugoslav identities of clubs were often identical. An excellent example is the team Jugoslavija Belgrade, whose matches were attended by King Alexander. The club was established before World War I as Velika Srbija, demonstrating that for a part of the Serbian political elite, Greater Serbian and Yugoslav identities were synonymous. In the Serbian environment, the club boasted being among the first to adopt the name Jugoslavija ten years before the official state name change.²⁹

Hajduk Split experienced its first major era at the end of the 1920s, winning the Yugoslav League twice (1927 and 1929).³⁰ This period coincided with significant changes in the country,³¹ and the Dalmatian coast, including

fight, to defend, which could by metathesis lead to the form ayduh (ajduk) meaning warrior, opponent. The Hajduk movement in the Balkans, represented a revolt against foreign invaders, but also against Turkish oppression and levies, but its so-called “thieving” dimension, not only the “liberation” one, must also be legitimately distinguished. For further information Dušan J. Popović, *O hajducima*, Narodna štamparija, Belgrade 1930, p. 96-97; Miodrag Stojanović, *Hajduci i klefci u narodnom pesništvu*, Srpska Akademia nauka i umetnosti, Belgrade 1984, p. 34; Radoš Ljusić, *Vožd Karadžordže knj.*, Štamparija Zagorac, Belehrad 2000, p. 35; Gábor Ágoston and Bruce Masters, *Encyclopedia of the Ottomane Empire*, Facts On File, Inc., New York 2009, p. 252; Vojtech Dangel and Vojtech Kopčan, *Vojenské dejiny Slovenska (1526 - 1711) II*, MO SR, Bratislava 1995, p. 86-90.

²⁸ Shmuel Nili, “The Rules of the Game-Nationalism, Globalisation and Football in Spain: Barça and Bilbao in a Comparative Perspective, Global Society”, *Journal of Interdisciplinary International Relations*, Volume 23, Number 3, 2009, p. 245-268.

²⁹ Mills, *op.cit.*, p. 15.

³⁰ <https://hajduk.hr/povijest/1921-1930>, (20.02.2024).

³¹ The political crisis in the country reached its peak after the assassination of *The Croatian Peasant Party* members P. Radić, Dj. Basariček and the leader S. Radić himself on 20 June

Split, was not spared. Croatian resentment, as a response to the assassination of Radić, manifested itself in mass demonstrations in Zagreb. It also emerged during the match between Hajduk and Jugoslavija Belgrade, where home fans attacked referees and players of the Belgrade team. Only police intervention helped restore order.³² Therefore, in early 1929, King Alexander Karađorđević resorted to a radical and often interpreted as the only possible solution: on January 6, 1929, he issued a manifesto that dissolved the parliament, suspended the validity of the Vidovdan Constitution from 1921, and established that the government would be directly responsible to the king alone. The king justified the establishment of a dictatorship as an attempt to end the prolonged political crisis in the Kingdom of SHS and presented himself as the protector of national interests and the saviour of state unity.³³ In addition to significant interventions in the Sokol movement, football underwent a key change. Due to disagreements among representatives of individual sub-organizations within the JNS, the federation was dissolved, and a new one was established in Belgrade on March 16, 1930, as the Fudbalski Savez Jugoslavije.³⁴ The change from “nogometni” to “fudbalski” reflects the de-Croatization of the federation, as the term “nogomet” is more commonly used in Croatian than Serbian (today Fudbalski savez Srbije vs. Hrvatski nogometni savez).³⁵

In the interwar period, Croatian football teams represented the avant-garde of Croatian identity. The checkerboard was often used as a symbol for clubs like Hajduk, Gradjanski, and many others. Gradjanski had a close

1928 by a member of the *National Radical Party*, P. Račić, on the floor of the Parliament itself. The event shook the foundations of the state as such. The peasant-democratic coalition of the *The Croatian Peasant Party* and S. Pribičević (a representative of the *Democratic Party* of the so-called Transdanubian Serbs from the territory of the former R.U. monarchy) left the parliament, demanded the resignation of the government, the dissolution of the parliament and new elections. Maroš Melichárek, “Jeden král, jeden národ, jeden štát...? Juhoslávia v období medzi dvoma svetovými vojnami”, *Od bouře k bouři: Československo, Evropa a svět mezi dvěma světovými válkami (1918-1939)*, (eds.) Jakub Drábik and Jakub Rákosník, Academia, Prague 2022, p. 381-399.

³² Mills, *op.cit.*, p. 15.

³³ Christopher Bennet, *Yugoslavia's Bloody Collapse: Causes, Course and Consequences*, New York University Press, New York 1997, p. 38-39.

³⁴ The author interpreted the transfer of the seat from Zagreb to Belgrade as a great victory for Belgrade. The transfer was agreed on 28 October 1928 and the sub-unions from Osijek, Sarajevo, Skopje, Subotica voted in favour of the proposal. Milorad Sijić, *Fudbal u Kraljevini Jugoslaviji*, Zavičajni muzej Župe Aleksandrovac, Aleksandrovac 2014, p. 15.

³⁵ Alex J. Bellamy, *The Formation of Croatian National Identity A Centuries-old Dream*, Manchester University Press, Manchester 2003, p. 144.

relationship with Stejepan Radić and HSS (Hrvatska seljačka stranka), with Radić even delivering a speech at the stadium opening in 1924.³⁶ Yugoslav identity was formally presented, often under pressure, with the term “Yugoslav” being adopted, as was the case with Hajduk Split changing from Croatian football club to Yugoslav football club. Between 1923 and 1940, these teams managed to win the Yugoslav League 10 times out of 17 seasons (5 Gradjanski, 2 Hajduk, 2 Concordia, and 1 HAŠK), but their players often boycotted the Yugoslav national team.³⁷ The Croatian football federation was re-established in 1939 in connection with the Cvetković-Maček Agreement or “Sporazum”. Ivan Šubašić (1892-1955) became its head, appointed by the government. The autonomous assembly (never elected) under his authority covered all competencies except military matters, foreign policy, and trade. Croats gained extensive territory, including Srijem, Dubrovnik, part of southern Bosnia to Travnik and Fojnica, although it was ethnically diverse (the banovina was home to 866,000 Serbs and 164,000 Muslims, with their status not clearly defined). This system remained in place until the Axis powers occupied the region in 1941.³⁸ At that time, an unofficial Croatian team played four matches.³⁹

2. Hajduk during the time of the Second World War (1941 - 1945): “the first free team in liberated territory”

On the ruins of Yugoslavia, with the assistance of Italian and German allies, the Independent State of Croatia (Croatian: Nezavisna Država Hrvatska, NDH) was declared in Zagreb on April 10, 1941, under the leadership of Ante Pavelić, who had previously been in Italian exile. However, it is crucial to note that one cannot, in any case, speak of an independent state, as it was a puppet state fully subservient to Germany and Italy. The territory of the NDH was divided by a demarcation line into the German and Italian spheres of interest, with both powers deploying their units in the mentioned territory. A significant part of Bosnia and Herzegovina was

³⁶ Mills, *op.cit.*, p. 16. The publication of M. Sijić states already at the founding of the club in 1911 name only “jugoslovenski”. The publication of M. Sijić states already at the founding of the club in 1911 name only “jugoslovenski”. Sijić, *op.cit.*, p. 312.

³⁷ At the World Championships in 1930, the national team in Uruguay was composed of players from Serbian clubs. Although the Yugoslavian team finished in 4th place, they managed to beat the extremely strong Brazil 2-1. James Mangan, *Sport in Europe. Politics, Class, Gender*, Frank Cass, London 1999, p. 239.

³⁸ Melichárek, “Jeden král, jeden národ, jeden štát...? Juhoslávia v období medzi dvoma svetovými vojnami”, p. 381-399.

³⁹ Tregoures, *op.cit.*, p. 208.

included in the newly created territory of the NDH, which the Croats had an interest in even before the war (the claim to Bosnia and Herzegovina represented an essential pillar in the Greater Croatian idea),⁴⁰ viewing the local Muslims as part of the Croatian ethnic corpus.⁴¹

During the Italian occupation of Split and the subsequent administration of Split within the NDH, the club's representatives decided not to continue the club's activities and to halt all activities. Despite Hajduk being perceived as a symbol of Croatian and Dalmatian identity (its Yugoslav dimension was formal), the players decided to resist, join the resistance, and become the flagship of the anti-fascist struggle under the leadership of J. B. Tito.⁴² After the Italian surrender, partisan units utilized the power vacuum and seized the strategically significant island of Vis (its location between the Dalmatian coast and the eastern shores of Italy presented an interesting point for communication with the Allies). Vis⁴³ became the seat of the Central Committee of the Communist Party of Yugoslavia, and the newspaper *Slobodna Dalmacija*⁴⁴ was also published on the island. Among the partisans on the island were former stars of Hajduk and other clubs from Dalmatia, such as Jozo and Frane Matošić. Their 26th division formed a team and began organizing matches with Allied soldiers on the island.⁴⁵ The idea of creating a partisan football team emerged in the minds of leading representatives of the Croatian Football Federation in February 1944. In a letter to A. Ranković, they suggested that if players were exempted from military duties, they could participate in a tour of Italy. Hajduk Split was not precisely a "workers" club in the interwar period, but its stance towards events after the start of the occupation played in its favour. Former Hajduk player and Yugoslav representative Šime Poduje, serving in the 8th Corps of Tito's army, received

⁴⁰ Petr Stehlík, *Bosna v chorvatských národně-integračních ideologiích 19. Století*, Masarykova univerzita, Brno 2013, 217 p.

⁴¹ Maroš Melichárek, *Dejiny Balkánu po druhej svetovej vojne*, Šafárik Press UPJŠ, Košice 2021, p. 14-15.

⁴² J. Rodin said in his speech on the island of Vis when the club's activities were resumed: "I never knelt down and allowed sport to serve Italian fascists, German bandits and any form of domestic traitors... Maček's Gradjanski and HAŠK clubs served the Ustashe". "Hajduk stayed with his people..."", Mills, *op.cit.*, p. 56; Tregoures, *op.cit.*, p. 208.

⁴³ N. 2 Commando, commanded by Jack Churchill, also operated on Vis - the main task was to enable the defence of the island and launch attacks on German-controlled territory from there. In the summer of 1944, the allied troops managed to establish a small airport on the island. Heather Williams, *Parachutes, Patriots and Partisans. The Special Operations Executive and Yugoslavia, 1941-1945*, Hurst, London 2003, p. 219-220.

⁴⁴ <https://slobodnadalmacija.hr/>, (20.02.2024).

⁴⁵ Mills, *op.cit.*, p. 52.

an order from the regional command: “*Comrades from ZAVNOH (The State Anti-Fascist Council for the National Liberation of Croatia) have decided to restore Hajduk Split with its former players as soon as possible. The team’s task will be to travel abroad and represent the emerging sport (in Yugoslavia, author’s note)*”.⁴⁶ This was indeed a challenging mission, as many players operated within territories controlled by the NDH, such as Split, Dubrovnik, and Zagreb. On April 23, 1944, at 11:00, a group of 14 players and officials set out from Split to the free territories. After 10 days, Poduje could inform the National Liberation Committee of Split that they had arrived at the port on the island of Vis. On May 7, 1944, the official restoration of the club took place at the Croatian House on the island of Vis. Janko Rodin, in an emotional address, commemorated all the slain athletes who sacrificed their lives in the fight against occupiers and domestic “degenerates” (collaborators, author’s note).⁴⁷ He indicated Hajduk’s nature as a revolutionary force. The effort to fight for a common cause demonstrates the functionality of the Yugoslav idea, albeit transformed, as a dynamic force from “below”, and conversely, the dysfunctionality of attempts to implement such a sense of solidarity or identity from “above”, as in the case of King Alexander I’s Integral Yugoslavism.

The innovative approach of the Communist Party of Yugoslavia (KPJ) to the national question enabled the fight for both free Croatia and a free Yugoslavia simultaneously. Hajduk played its first match in the restored form against the British Queens Regiment, in front of hundreds of partisans and British soldiers, with a result of 7:1 in favour of Hajduk. Before touring Italy, a party unit consisting of 6 KPJ members, 5 candidates, and another 6 members of the League of Communist Youth of Yugoslavia SKOJ was installed in the club. Their task was to profile the team as a bearer of the message of the national liberation struggle beyond the borders of Yugoslavia. Although originally restored as HNK (Croatian football club), the suffix NOVJ (People’s Liberation Army of Yugoslavia) was subsequently added, and the red star replaced the “checkerboard”.⁴⁸ Hajduk footballers moved to Italy, specifically to Bari, in early June 1944. The highlight of the Italian tour was the match, as advertised by British posters, between the British Services XI and the Yugoslav National Liberation Army XI on 23 September 1944 at the Stadio della Vittoria (paradoxically a jewel of Italian fascist architecture).

⁴⁶ Mills, *ibid.*, p. 53-54.

⁴⁷ Mills, *ibid.*, p. 55.

⁴⁸ Mills, *ibid.*, p. 58.

NATIONAL IDENTITY AND FOOTBALL: THE CASE OF HAJDUK SPLIT

Although the 7-2 result was not entirely flattering for the “Yugoslavia” team, that was not the point at all, because the ideological message was far-reaching and massive. The Yugoslav tricolour bearing the five-pointed star (petokraka) waved over the packed stands, and tears appeared on the faces of even the toughest partisans during the anthem “Hey Slaveni”. Andjelko Marušić, a former national team and Hajduk player whose career was ended by German bullets in the Dalmatian mountains, recalled the match: “*Never before or since have I felt more pride at having been born in a time so close to Tito’s future Yugoslavia, and at being a Yugoslav... The moment of the flag rising and the notes of the anthem was a key moment. /.../ In front of 50,000 witnesses of all races and nationalities, Tito’s Yugoslavia was officially recognized*”.⁴⁹

RAF planes dropped NOVJ newspapers on the liberated territories, and the photograph of the embarked Yugoslav team reached thousands of readers. It was a symbolic act which, in international terms, indicated equality between the Yugoslav and British teams. The aforementioned football match attained considerable success, and a subsequent rematch was scheduled in the soon-to-be liberated city of Split. During its subsequent travels to various locations, including Malta, Egypt, Palestine, Syria, and Lebanon, Hajduk NOVJ participated in 65 matches, registering only 7 losses.⁵⁰ The historical period encompassing World War II is depicted with profound sentimentality in the annals of the club, particularly during Tito’s Yugoslavia. The club’s abstention from participation after the year 1941 was construed as an expression of anti-fascism and engagement in communist activities. Emphasis was placed on players’ involvement in the resistance movement, the journey from Split to the island of Vis, and the adoption of the team’s new emblem, the five-pointed star. Hajduk’s role in representing Tito and the Yugoslav communist leadership during matches, as well as in the media in both France and the United Kingdom, was notably underscored.

Nevertheless, the presentation of the Free France Honorary Team Award by General De Gaulle⁵¹ in 1944 became an event that resonated, as

⁴⁹ Mills, *ibid.*, p. 61.

⁵⁰ <https://hajduk.hr/povijest/1941-1950>, (20.02.2024).

⁵¹ The hundred-day tour ended with a match against the Lebanese national team in Beirut on 27 May 1945. Just before leaving Lebanon, the Hajduk leadership was invited to meet with the commander-in-chief of the French forces in the area, General Humboldt. On this occasion, high-ranking French officers presented Hajduk with a plaque declaring that Hajduk had become “the honorary sports team of Free France”. Since 2015 (the 70th anniversary), this plaque has been on display at the Poljud Stadium. <https://hajduk.hr/eng/article/hajduk->

highlighted in the 2011 publication, which tended to downplay other activities while accentuating non-political aspects and placing a greater focus on sporting achievements.⁵² Logically, this event can be construed as the acknowledgment of a global leader without inherent political connotations, and a positive interpretation is feasible in both contextual frameworks.

Upon returning home, Hajduk engaged in its inaugural match against the First Dalmatian Brigade on the training field of the Stari Plac stadium,⁵³ drawing an audience of 4,000 spectators, with Hajduk emerging victorious by a scoreline of 6-1. The return match against the British Army, captained by the experienced international Andrew Beattie, a longstanding player for Preston North End, transpired on December 25, 1944, marking the first international match in liberated Yugoslavia.⁵⁴ In the year 1944, the Independent State of Croatia (NDH) found itself in complete international isolation and an intractable predicament. By spring 1945, Croatia remained the last German ally, and the newly reorganized Yugoslav Army (JA), comprising 63 divisions (of which 122,000 were from Croatian territory, constituting 61% Croatians), initiated a massive offensive towards the line controlled by German armies C and E (Pomorje-Osijek-Sarajevo-Mostar). Yugoslav units occupied Zagreb on May 8, 1945, leading to the exodus of remnants of Ustasha units and civilians (135,000 individuals). The impossibility of protection within Croatian territory stemmed from the great powers' assurance to Tito that their forces would not enter Yugoslav territory or provide assistance to representatives of the NDH.⁵⁵ Following the war, a new task for Hajduk emerged - to traverse the liberated homeland. Matches in Croatia, Slovenia, and Serbia outlined the contours of the new state. Hajduk's footballers attracted a large audience, laying the foundation for nationwide multiethnic support.⁵⁶ The return home to Split was made more

awarded-as-the-honorary-team-of-free-france-70-years-ago/4496>, (20.02.2024); Mills, *op.cit.*, p. 71.

⁵² Perasović and Mustapić, "Football, Politics and Cultural Memory: The Case of HNK Hajduk Split", p. 58.

⁵³ The Stari Plac Stadium was the venue for home matches from 1911 to 1979. The last goal came on September 5, 1979, when Mišo Krstičević scored in a league derby against Dinamo Zagreb. Many interesting historical photos can be found at <https://hajduk.hr/eng/history/stari-plac>, (20.02.2024).

⁵⁴ Mills, *op.cit.*, p. 67.

⁵⁵ William Bartlett, *Croatia: Between Europe and the Balkans*, Routledge, London 2006, p. 23-24; Jan Rychlík (ed.), *Dějiny Chorvatska*, NLN, Prague 2007, p. 312-316.

⁵⁶ Between 1945 and 1948, 34 players wore the Yugoslav jersey, including 22 Croats, 10 Serbs, 1 Hungarian and 1 Slovenian. The statistics obviously do not reflect the Muslim population of

pleasant for the footballers with a new team “bus”, a Dodge truck awarded for exceptional services during the war. Tito planned to relocate the club to Belgrade to maintain its role as a team of armed forces, but club representatives diplomatically rejected this proposal. They pointed out the catastrophic consequences of such a move, emphasizing the loss of many Dalmatian residents as potential supporters of the new regime.⁵⁷ The club no longer operated as Hajduk NOVJ but transformed into a civic entity - Fiskularno društvo, FD Hajduk. The military leadership of Hajduk’s final step was a telegram to the “leader of our nations and creator of the democratic federative Yugoslavia”, Marshal Tito: “[...] *in peacetime, we will work on the reconstruction of our country, supporting, on every occasion, the most significant achievement of the liberation struggle - the brotherhood and unity of our nations*”.⁵⁸ This message holds particular importance, as the ensuing period, not only in the club’s history but also in the entire Yugoslavia, was characterized by the spirit of brotherhood and unity among the nations of Yugoslavia. The Yugoslav identity, whether formal or real, persisted in this position for at least the next 40 years.

3. In Tito’s Yugoslavia: From Brotherhood and Unity to Croatian Nationalism

In the decades following the Second World War, sports played a crucial role in the construction of socialism, with the development of sports infrastructure being indicative of this phenomenon, as it played one of the most significant roles within the overall reconstruction. Many sports facilities built during this era are still in use today.⁵⁹ Despite certain ideological differences between Yugoslavia and other socialist countries and the promotion of the “third way” through the Non-Aligned Movement, Yugoslav society remained significantly under ideological control. Social activities and cultural practices took place under regime control, having to align with the

Bosnia and Herzegovina. From an ethnic point of view, and thus from the 1948 statistics, the distribution of the national team was disproportionate as 42% of the population was made up of Serbs and 24% of Croats. Christos Kassimeris, *The Politics of Football*, Routledge, London 2023, p. 99; Perasović and Mustapić, “Football, Politics and Cultural Memory: The Case of HNK Hajduk Split”, p. 58.

⁵⁷ Neven Andjelić, “The Rise and Fall of Yugoslavia: Politics and Football in the Service of the Nation(s)”, *Südosteuropa. Zeitschrift für Politik und Gesellschaft*, Volume 62, Number 2, 2014, p. 111.

⁵⁸ Mills, *op.cit.*, p. 71.

⁵⁹ Jelena Djureinović, *Partisans on the Pitch*, 2021, <https://tribunemag.co.uk/2021/06/partisans-on-the-pitch>, (20.02.2024).

ruling ideology, and sports were no exception.⁶⁰ In May 1945, the main executive body overseeing Yugoslav sports was established as the Committee for Physical Culture of Yugoslavia - Fiskulturni odbor Jugoslavije (the Yugoslav Football Federation was reinstated in September 1948). Sports had clearly defined roles, including being a key pillar in youth leisure, contributing to the building of “brotherhood and unity” among the nations of Yugoslavia, improving the ability to work and defend the country, and lastly, confirming the positive impact of Yugoslav socialist transformation on the international competitive stage.⁶¹ Hajduk continued its football journey under these new conditions, and in the 1948/49 season, they visited Australia, becoming the first Yugoslav team to play on all continents. During the tour, Hajduk played a friendly match against Northern Districts at Cessnock Sportsground and won 8-2 on September 4, 1949.⁶²

In 1950, Hajduk Split won the Yugoslav league without a single defeat, a feat that no team could replicate until the dissolution of Yugoslavia 40 years later. The year 1950 marked another crucial milestone in the club’s history. On October 28, 1950, a day before the match with their biggest rival, Red Star Belgrade, the official fan organization named Torcida was founded. It consisted of Hajduk fans originally from Dalmatia, studying in Zagreb. The name of the organization, which brought a completely new level of support to the football club, originates from Portuguese (in Brazil, such groups are

⁶⁰ Brentin and Zec, *op.cit.*, p. 4.

⁶¹ Brentin and Zec, *ibid.*, p. 5.

⁶² Australia became home to many Croatian migrants after the Second World War, all of whom struggled with the problem of anchoring their identity in Australia. Croatian football clubs were the first institutions founded by migrants (Hajduk Melbourne /formed just after the 1949 ‘tour’/, Melbourne Croatia now operates as Melbourne Knights FC), which played an important role in the formation of their own concepts and views between 1950 and 2000. The Australian Croatian community was highly polarised as most were of anti-communist persuasion, and one can think similarly of Hajduk as they were not explicitly anti-communist, but neither were they anti-communist. Tito’s statements about Hajduk players who were flocking to the partisan side contributed to this. Extremist fans of Croatian immigrant clubs such as Sidney Croatia were highly nationalistic and subscribed to a certain version of Croatianness, with a view on Croatian history based mainly on oral traditions, which the fans often took over from fathers or uncles. Roy Hay and Nick Guoth, “No single pattern: Australian migrant minorities and the round ball code in Victoria”, *Why Minorities Play or Don’t Play Soccer*, (ed.) Kausik Bandyopadhyay, Routledge, London 2013, p. 823-842; Roy Hay, “Croatia: Community, conflict and culture: The role of soccer clubs in migrant identity”, *Immigrants & Minorities - Historical Studies in Ethnicity, Migration and Diaspora*, Volume 17, Number 1, 1998, p. 49-66; Tea Sindbæk Andersen, “Football and Memories of Croatian Fascism on Facebook”, *Disputed Memory: Emotions and Memory Politics in Central, Eastern and South-Eastern Europe*, (eds.) Tea Sindbæk Andersen and Barbara Törnquist-Plewa, Berlin, Boston, De Gruyter 2016, p. 300.

known as ultras - for example, Torcida Jovem Fla and Raça Rubro-Negra for Flamengo, Gaviões da Fiel for Corinthians, Torcida Independente and Dragões da Real for São Paulo FC, Mancha Verde for Palmeiras, etc.) and drew inspiration from the enthusiastic fan culture during the 1950 World Cup in Brazil. A group of Hajduk supporters travelled from Zagreb to Split by train, displaying various banners and chanting choruses as they arrived in front of the hotel where the visiting team was accommodated. Troubles began when the core of Torcida attempted to enter the match (the Stari plac stadium was packed with over 20,000 people), but they were deprived of their “equipment” for cheering upon entry. The party newspaper *Borba* described the atmosphere as follows: “*It was like a cauldron. The happenings on the field were accompanied by the frenzied roar of the crowds /.../ players and fans fought together*”.⁶³ The match ended with a score of 2-1 in favour of Hajduk, and Torcida supporters gathered in the city centre, where one of them read a mocking obituary for the defeated Red Star from a balcony. Such conspicuous and extravagant behaviour did not go unnoticed even at higher levels of the party, and *Borba* condemned the actions of the “exotically” named group: “*Members of this group brought so much rebellion into cheering that it can eventually transform into an uncultured and obscene form - if not immediately, then in the foreseeable future, fostering hatred between clubs*”.⁶⁴

One of the key figures in the Communist party, Milovan Djilas, was behind the reactions of the Belgrade press, and in line with the Communist Party of Croatia’s communiqué, he demanded an investigation. However, the results of the investigation did not yield the expected outcome, as 50% of the organization’s members held party credentials, and the majority of the club’s administration were party officials and partisans. Frane Matošić, a player at the centre of the investigation, was a member of the Communist Party of Yugoslavia (KPJ) and a veteran of the famous wartime tour, embodying the connection between football and communism. Despite the conclusions, Torcida was considered a threat to society from the party’s perspective. Upon returning to Zagreb, Torcida members were welcomed by other Hajduk supporters, as well as fans of Dinamo, among whom were “stragglers and pro-Ustasha elements”.⁶⁵ The chants of Hajduk - Dinamo, Zagreb - Split hinted at Croatian unity and could, with a certain amount of imagination, foreshadow

⁶³ Mills, *op.cit.*, p. 116-117.

⁶⁴ Mills, *ibid.*, p. 117.

⁶⁵ Mills, *ibid.*, p. 117.

Croatian resentment. Hajduk received congratulations from various regions of Yugoslavia, some of which could be interpreted as a victory of Croatian football over Serbian. Torcida organizers were accused of chauvinistic behavior, not only because they used the letters “h” and “T”. The second of the pair symbolized Torcida, which was relatively fine, but the “h” was supposed to symbolize Croatia (Hrvatska) rather than Hajduk. Representatives of Torcida rejected these accusations. Yugoslav works, according to B. Perasović, interpret the emergence of Torcida very briefly, while a publication from 2011 offers a detailed description of the organization’s formation and the punishment of one of its founders, Vjenceslav Žuvela,⁶⁶ for “nationalism”.⁶⁷ The club’s website does not address the events after the match at all.⁶⁸ In the late 1970s, a new generation of Hajduk fans took over the process of new subculturalization, and Torcida was reestablished. For the first time since 1950, their flag appeared on September 16, 1981, at Poljud Stadium in a match against Stuttgart in the UEFA Cup.⁶⁹ In 1986, the fan organization of Dinamo Zagreb known as BBB (“Bad Blue Boys”) was established, marking a new chapter in the rivalry between Split and Zagreb.⁷⁰ The rivalry between Dinamo and Hajduk represents a division that has become significantly pronounced over the last two decades. After the establishment of independent Croatia, these two teams symbolize two main regional identities that essentially exist in opposition to each other: the “Zagreb” pan-Croatian identity and the “Split” coastal identity of Dalmatia and the Croatian South.⁷¹ Torcida uses the Confederate flag from the American Civil War as a manifestation of the “rebellious south”, associating it with the Dalmatian coastline. Hajduk represents an ideological manifestation of the South Croatian identity, with the Dalmatian regional

⁶⁶ Žuvela, a student from Korčula, was sentenced to three years, later his sentence was reduced to 3 months. The checkerboard was removed from the club emblem for 50 long years. Torcida was banned and although it was active for only one match, had a huge impact on the culture of cheering in Yugoslavia and throughout Europe. James Montague, *1312: Among the Ultras. A Journey with the World’s Most Extreme Fans*, Ebury Publishing, London 2020, p. 416.

⁶⁷ Perasović and Mustapić, “Football, Politics and Cultural Memory: The Case of HNK Hajduk Split”, p. 58.

⁶⁸ <https://hajduk.hr/klub/navijaci>, (20.02.2024).

⁶⁹ Montague, *op.cit.*, p. 416.

⁷⁰ Benjamin Perasović and Marko Mustapić, “Torcida and Bad Blue Boys: From Hatred to Cooperation and Back”, *Football Fans, Rivalry and Cooperation*, (eds.) Christian Brandt, Fabian Hertel and Sean Huddleston, Routledge, London 2017, p. 109.

⁷¹ Dustin Tsai, “A Tale of Two Croatias: How Club Football (Soccer) Teams Produce Radical Regional Divides in Croatia’s National Identity”, *Nationalities Papers*, Volume 49, Number 1, 2021, p. 129.

identity⁷² perceived differently by members of Torcida compared to the Croatian identity.⁷³

Yugoslavia successfully qualified for the 1974 FIFA World Cup in Germany, and its management system mirrored the state model. The team was led by a coaching staff comprised of two Serbs, two from Bosnia, and one Croat. The principles of self-management socialism were applied to football, reflecting both economic and administrative aspects. Under the guidance of the “head” coach Miljan Miljanić, the team consisted of eight players from Red Star Belgrade, seven from Hajduk Split, one from Slovenia, five from Bosnia and Herzegovina, and another from a different Serbian team. The policy of brotherhood and unity operated relatively smoothly in this sphere.⁷⁴ Although it is challenging to compare the demise of J.B. Tito and Alexander I due to their different historical contexts, the departure of the prominent leader served as a unique binding factor for the nations of Yugoslavia, whether it was in 1934 (attended by around half a million people)⁷⁵ or in 1980,⁷⁶ under significantly different circumstances. Arguably, the last grassroots surge of the ideology of brotherhood and unity was witnessed in the match between Hajduk Split and Red Star Belgrade on May 4, 1980. Following the announcement of J.B. Tito’s death, the entire stadium spontaneously started singing the song⁷⁷ “Druže Tito Mi Ti Se Kunemo”.⁷⁸

⁷² The link between the club and Dalmatia is clearly demonstrated by the picture which shows where in Croatia the largest number of members of the Nas Hajduk group (a civic/fans' association founded by the Torcida Fan Club with the aim of holding democratic elections to the Supervisory Board of HNK Hajduk, currently with around 90,000 members) are registered. Josip Glaurdić, Football activism as political contention: Contextual determinants of membership in the association of supporters of Hajduk Split, *International Review for the Sociology of Sport*, Volume 55, Number 8, 2020, p. 1094-1115; <https://nashajduk.hr/>, (20.02.2024).

⁷³ “A lot of people in Dalmatia just really don’t like Zagreb and the other way around. I think we are pretty divided as Croats...you see a lot of hatred between us in the country...between the regions. It’s not just about football—it’s really the way we think about each other”. (Interview with a 23-year-old, male Hajduk fan in Rijeka, October 2017). Tsai, *op.cit.*, p. 134.

⁷⁴ This is also documented by the case of S. Žungul, a football player of Hajduk and the national team, who emigrated to the USA and was thus declared a traitor to Hajduk, Dalmatia and the whole of Yugoslavia. A favourite of Hajduk fans (even compared to Gerd Müller), he became a victim of violence in the 1990s when his nightclub was burnt down because of his Serbian origin. In the 70s this fact was irrelevant. Andjelić, *op.cit.*, p. 114.

⁷⁵ <https://www.youtube.com/watch?v=NtYQhzm6ddE>, (20.02.2024).

⁷⁶ <https://www.youtube.com/watch?v=GpJRsvZY26k>, (20.02.2024).

⁷⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=GpJRsvZY26k>, (20.02.2024).

⁷⁸ After hospitalization and subsequent surgery, Tito was in a coma for 4 months. The situation in the country seemed to have calmed down - many young people met at railway stations and

This scene was repeatedly broadcasted on state television in all republics, clearly driven by propagandistic motives.⁷⁹

After Tito's passing, specifically on May 9, 1980, the leadership of Hajduk, headed by Ante Skataretik, proposed to the Socialist Association of Croatian Workers (SSRNH) to rename the Poljud Stadium to "Tito". The document stated: "*The naming of the stadium after Comrade Tito is, first and foremost, an expression of deep love, gratitude, and respect for the most significant son among us, from the side of Hajduk. Similarly, for what he did for Hajduk and our socialist society*". During the same meeting, the club's leadership also suggested the possibility of an annual replay of the match against Red Star on May 4 - however, this never happened.⁸⁰

It is not surprising that the book from B. Perasović's analytical publication makes no mention of such a manifestation of "brotherhood and unity".⁸¹ Despite the proclaimed unity at the match in Split, ethnic tensions gradually dominated Yugoslav stadiums in the 1980s. The decline of communism as a global force in the 1980s, coupled with the death of J.B. Tito, created a lethal cocktail and a point of no return for Yugoslavia. After the loss of the unifying force and ideology, traditional religious and national identifications began to reaffirm their strength within individual Yugoslav republics.⁸² The socio-economic system of Yugoslavia began to disintegrate, and the situation in football mirrored the dark atmosphere of the crumbling state.⁸³ Less than a decade after the mentioned match between Hajduk and Red Star, claims began to surface on television, such as "I hate Hajduk

other public places where they sang, among other things, the famous partisan song. The country has come together in a strange mode of unity, and even here one can see the real message of the proclaimed "brotherhood and unity". The premonition of the end was very difficult for many, and a general sadness stemming probably from the uncertainty of what would happen after Tito's fall swept the whole country. Sabrina Ramet, *The Three Yugoslavias. State-Building and Legitimation, 1918-2005*, Indiana University Press, New York 2006, p. 328.

⁷⁹ Andjelić, *op.cit.*, p. 115.

⁸⁰ Davor Kovačić, "Yugoslav Football from Tito's Death to the Breakup of Yugoslavia: Situation and Problems in the Climate of Political Conflict", *Football in the Balkans I: Internal Views, External Perceptions*, (eds.) Darius Wojtaszyn and Maroš Melichárek, Peter Lang, New York 2023, p. 57-79.

⁸¹ Perasović and Mustapić, "Torcida and Bad Blue Boys: From Hatred to Cooperation and Back", p. 109.

⁸² Allan. L. Sack and Zeljan Suster, "Soccer and Croatian Nationalism: A Prelude to War", *Journal of Sport and Social Issues*, Volume 24, Number 3, 2000, p. 309.

⁸³ Kovačić, *op.cit.*, p. 57-79.

because they are Croats”, or a fan of Partizan expressing his unabated desire to “beat up Hajduk fans” in a televised documentary.⁸⁴

The force of nationalism manifested within football culture through new alliances, where age-old rivals found common ground through shared ethnicity, as indicated by a fan in Zagreb stating: “I support both Dinamo and Hajduk - we are Croatian brothers”. Football stadiums in Yugoslavia became arenas for demonstrating the successful homogenization of various ethnic groups in the country. From a Yugoslav perspective, there are several milestones that mark the end of the period of Yugoslav football after World War II. Perhaps the most significant was the match between Dinamo and Red Star on May 13, 1990, often considered the beginning of the military conflict due to its aggressive nature. The significant impact of the match is further discussed by the compilation of papers authored by six Serbian scholars, examining hate speech in Serbian print media from 1987 to 1991, titled “The War Began on Maksimir”. The title derives from a paper penned by Srećko Mihailović (1997), included in this collection. However, the authors posit that the outbreak of war did not occur on May 13, 1990, at the stadium in Zagreb; rather, they argue that the peace concluded at the Maksimir stadium on that day.⁸⁵ In the context of the history and interpretation of Hajduk Split’s functioning, a crucial match was against Partizan Belgrade, a team that metaphorically replaced Hajduk on the pedestal of Yugoslav football. In September 1990, the match was interrupted by Torcida supporters, who first drove Partizan players off the field and subsequently burned the Yugoslav flag.⁸⁶ Interestingly, all of this occurred ten years after, with a population of around 200,000 in Split and a stadium capacity of 40,000, likely involving the same individuals. Newspapers in Split suggested the following: “*The overall sociopolitical development is reflected through football as if through a crystal ball like never before.../.../ war, real war, was on the horizon, as the smell of gunpowder was already in the air*”.⁸⁷ The final notable match in Yugoslavia occurred on May 8, 1991, in Belgrade, where Crvena zvezda and Hajduk faced off in the finals of Marshal Tito’s Cup. The match took place six days following the tragic killing of twelve Croatian police officers in Borovo Selo. Hajduk’s supporters and Torcida were barred from attending the match. Despite the tense atmosphere, Hajduk emerged victorious with a sole goal by

⁸⁴ Andjelić, *op.cit.*, p. 117.

⁸⁵ Marin Galić and Dražen Lalić, “Uses and Abuses of Nationalism in Contemporary Croatian Football”, *International Relations and Diplomacy*, Volume 9, Number 10, 2021, p. 423.

⁸⁶ https://www.youtube.com/watch?v=_WnIQInnV2, (20.02.2024).

⁸⁷ Andjelić, *op.cit.*, p. 123.

Alen Bokšić. This triumph was celebrated not only by Hajduk's fans but also by the broader Croatian public as a significant victory, transcending the realm of sports. The trophy, now a cherished artifact, remains in Hajduk's possession⁸⁸ and is prominently displayed in a showcase in a Hajduks' museum at Poljud.⁸⁹ Based on the aforementioned matches, it is evident that due to the widespread and to a considerable extent "wild" wave of nationalism spreading throughout Yugoslavia, there was a certain convergence of Yugoslav as well as Dalmatian ideology associated with Hajduk Split in previous periods, overshadowed by Croatian national identity.⁹⁰ This is clearly supported by Da Silva who claims that: "*The (re)construction of identities in the Balkans is being created considering the exclusion of an identity that had once supported the Yugoslav State (FRY)*".⁹¹

Conclusion

After studying available sources and materials, it is evident that football and ideology cannot be separated. While confirming or refuting this postulate is not necessary, the crucial question lies in the extent, interest, and will involve. The case of Hajduk Split illustrates that even within different ideologies, it is possible to function relatively independently and maintain one's distinct identity. It is also crucial to understand the source and direction of pressure, whether towards one side or the other, and whether there is the will and strength to resist (between Yugoslavism on one side and the pan-Croatian idea, as indicated by the Dalmatian perspective).⁹²

In the interwar period, from the perspective of the penetration of Yugoslav ideology into the functioning of Croatian football, particularly

⁸⁸ Trophy may be seen at: <https://hajduk.hr/sadrzaj/stadion/virtualna-setnja/>

⁸⁹ Kovačić, *op.cit.*, p. 74.

⁹⁰ As stated by Kovačić "*Hajduk went on tour to Australia on 30th May 1990, although their jerseys still had the coat of arms with a red five-pointed star. Shortly before the first match on the tour, the Hajduk footballers, to the delight of Croatian emigrants, took off the coat of arms with the red five-pointed star on their own initiative and played the tour in plain white jerseys*". This also clearly signalled the breakup with the Yugoslav "heritage" of the club. Kovačić, *op.cit.*, p. 74.

⁹¹ Da Silva, *op.cit.*, p. 495.

⁹² D. Lalić brought research that revealed that it was Hajduk (Torcida) fans who used the national flag (Croatian) most often compared to others - usually against Serbian teams. Thus, it is not possible to label Hajduk as unambiguously Yugoslav, socialist, Dalmatian or Croatian. Galić and Lalić, *op.cit.*, p. 415-432.

NATIONAL IDENTITY AND FOOTBALL: THE CASE OF HAJDUK SPLIT

Hajduk Split, it is observed that Croatian football clubs retained their predominant Croatian character (although formally they had to present their “Yugoslav” identity, for instance, through their names - as happened with the change of name for Hajduk Split from a Croatian football club to a Yugoslav football club). The post-World War II period appears more complicated for Hajduk Split. This period became a bit complicated also for other clubs from the “big four” since being ‘socialist’ or ‘nationalist’ is closely related to whether Yugoslavia is ‘socialist’ or ‘nationalist.’ As stated by Develi:

*“It is pretty challenging to make an objective interpretation of this because the sui generis formation can ironically be answered as either ‘both’ or ‘neither.’ The fact that the ideological transformation experienced by the clubs can be proved in practice confirms them ‘both’ but at ‘different times.’ On the other hand, a consensus point of reference is the basic chronological reference where this transformation began in 1980 when Tito died”.*⁹³

Hajduk began as a showcase for the new regime but gradually, not entirely by its own doing, found itself in a kind of opposition. Indications of Croatian nationalism, or questions (such as the emergence of Torcida in 1950, events in the 70s, and later in the late 80s), came “from below”, not as an initiative of the club or its players.⁹⁴ Football fans were subject to political instrumentalization, serving as a means to promote specific ideological agendas or advance socio-economic interests. Concurrently, they emerged as active participants in shaping new realities, challenging existing norms, and playing a significant role in preserving tradition while fostering community cohesion. The behaviour of football fans, influenced by the legacy of communism and a unique football tradition in the Balkans, including a

⁹³ Orkum Develi, “Nationalism and Football at First Glance: The Case of “Eternal Derby”, *Mavi Atlas*, Volume 10, Number 1, 2022, p. 316.

⁹⁴ In the Croatian environment, fears of Serbian influence on power persisted and the deep antagonisms of the past did not disappear. After the language issue, the economic issue came to the fore, and Croatian leaders disagreed with the situation in foreign trade. They argued that much of the profits were from tourism on the Dalmatian coast and 80% of Yugoslav foreign trade went through Croatian ports, so 30% of Croatia's profits went to less developed parts of the country. An important part of the Croatian Communist Union (Chor. Savez komunista Hrvatske) sympathized with these theories (Miko Tripalo and Savka Dabčević-Kučarová) and called for stronger decentralization and reforms in the financial sector. Croatian “national” feeling (or Hrvatsko proljeće) reached its peak in late 1971. The Croatian Matica also played a decisive role. Tito closely followed the events in Croatia and appealed to the Croatian communist leaders whether they “wanted to go back to 1941?”. After the warnings, Tito reacted more resolutely, and after his speech of 2 December, Tripalo and Dabčević-Kučar were forced to resign. Melichárek, *Dejiny Balkánu po druhej svetovej vojne*, p. 30.

MAROŠ MELICHÁREK

tolerance for certain negative behaviours such as corruption and hooliganism in stadium settings, plays a pivotal role in defining the distinctive characteristics of Balkan football.⁹⁵ The gradual change in the social and political climate also meant a shift in the perception of Yugoslavia and its fundamental ideology, both in Zagreb and Split.

Hajduk became an interesting example of the existence of a football club that retained its Croatian/Dalmatian identity but also embraced the new Yugoslav/socialist/partisan identity. It cannot be said that the club was significantly anti-regime (given party figures in the club's leadership, proposals for renaming the stadium, etc.). An entirely ideal symbol for the club would be the combination of the checkerboard pattern with the red star (checkerboard-pentagram). Hajduk Split's role in Yugoslav society was broad, encompassing aspects of national identity, politics, football culture, and fan passion. Hajduk became a symbol and representative of Croatia within Yugoslavia, and its history is a significant testimony to the complex relationships between football and society during the examined period.

BIBLIOGRAPHY

A. Books and Articles

ÁGOSTON, Gábor, MASTERS, Bruce, *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, Facts On File, Inc., New York 2009.

ANDJELIĆ, Neven, "The Rise and Fall of Yugoslavia: Politics and Football in the Service of the Nation(s)", *Südosteuropa. Zeitschrift für Politik und Gesellschaft*, Volume 62, Number 2, 2014, pp. 99-125.

ANDERSEN, Tea Sindbæk, "Football and Memories of Croatian Fascism on Facebook", *Disputed Memory: Emotions and Memory Politics in Central, Eastern and South-Eastern Europe*, (eds.) Tea Sindbæk Andersen and Barbara Törnquist-Plewa, Berlin, Boston, De Gruyter 2016, pp. 297-318.

⁹⁵ Wojtaszyn, Dariusz and Maroš Melichárek, "Conclusions", *Football in the Balkans I. Internal Views, External Perceptions*, Peter Lang, New York, 2023, p. 169-170.

NATIONAL IDENTITY AND FOOTBALL: THE CASE OF HAJDUK SPLIT

BARTLETT, William, *Croatia: Between Europe and the Balkans*, Routledge, London 2006.

BELLAMY, J. Alex, *The Formation of Croatian National Identity A Centuries-old Dream*, Manchester University Press, Manchester 2003.

BENNET, Christopher, *Yugoslavia's Bloody Collapse: Causes, Course and Consequences*, New York University Press, New York 1997.

BIEBER, Florian, BRENTIN, Dario, *Social movements in the Balkans: Rebellion and protest from Maribor to Taksim, Fan protest and activism: Football from below in South-Eastern Europe*, Routledge, London 2021.

BLASIUS, Martin, "FC Red Star Belgrade and the Multiplicity of Social Identifications in Socialist Yugoslavia: Representative Dimensions of the 'Big Four' Football Clubs", *The International Journal of the History of Sport*, Volume 34, Number 9, 2017, pp. 783-799.

BRENTIN, Dario, ZEC, Dejan, "From the concept of the communist 'new man' to nationalist hooliganism: Research perspectives on sport in socialist Yugoslavia", *The International journal of the history of sport*, Volume 34, Number 9, 2017, pp. 713-728.

BRENTIN, Dario, " 'A lofty battle for the nation': the social roles of sport in Tudjman's Croatia", *Sport in Society*, Volume 16, Number 8, 2013, pp. 993-1008.

_____, "Now You See Who Is a Friend and Who an Enemy." Sport as an Ethnopolitical Identity Tool in Postsocialist Croatia", *Comparative Southeast European Studies*, Volume 62, Number 2, 2014, pp. 187-207.

_____, "Ready for the homeland? Ritual, remembrance, and political extremism in Croatian football", *Nationalities Papers*, Volume 44, Number 6, 2016, pp. 1-17.

DANGL, Vojtech, KOPČAN, Vojtech, *Vojenské dejiny Slovenska (1526 - 1711) II*, MO SR, Bratislava 1995.

DA SILVA, Ruiz, "War? Another possible relation between Yugoslavia and its football", *Filos. e Educ.*, Volume 11, Number 3, 2019, pp. 494-508

MAROŠ MELICHÁREK

DEVELI, T. O., "Nationalism and Football at First Glance: The Case of "Eternal Derby"", *Mavi Atlas*, Volume 10, Number 1, 2022, pp. 310-322.

DJORDJEVIĆ, Ivan, "The Role of Red Star Football Club in the Construction of Serbian National Identity", *Traditiones*, Volume 45, Number 1, 2016, pp. 117-132.

EAST, Roger, PONTIN, Jolyon, *Revolution and Change in Central and Eastern Europe*, Bloomsbury, London 2016.

GALIĆ, Marin, LALIĆ, Dražen, "Uses and Abuses of Nationalism in Contemporary Croatian Football", *International Relations and Diplomacy*, Volume 9, Number 10, 2021, pp. 415-432.

GIZDIĆ, Jurica, *Leksikon Hrvatskog nogometnog kluba Hajduk 1911-2022*, Hajduk, Split 2023.

GLAURDIĆ, Josip, "Football activism as political contention: Contextual determinants of membership in the association of supporters of Hajduk Split", *International Review for the Sociology of Sport*, Volume 55, Number 8, 2020, pp. 1094-1115.

GLORIOZOVA, Ekaterina et al., *The Palgrave International Handbook of Football and Politics*, Palgrave MacMillan, London 2018.

HAY, Roy, GUOTH, Nick, "No single pattern: Australian migrant minorities and the round ball code in Victoria", *Why Minorities Play or Don't Play Soccer*, (ed.) Kausik Bandyopadhyay, Routledge, London 2013, pp. 823-842.

HAY, Roy, "Croatia: Community, conflict and culture: The role of soccer clubs in migrant identity", *Immigrants & Minorities - Historical Studies in Ethnicity, Migration and Diaspora*, Volume 17, Number 1, 1998, pp. 49-66.

KASSIMERIS, Christos, *The Politics of Football*, Routledge, London 2023.

KOLLER Christian, BRANDLE, Fabian, *Goal! A Cultural and Social History of Modern Football*, The Catholic University of America Press, Washington 2015.

NATIONAL IDENTITY AND FOOTBALL: THE CASE OF HAJDUK SPLIT

KOVAČIĆ, Davor, “Yugoslav Football from Tito’s Death to the Breakup of Yugoslavia: Situation and Problems in the Climate of Political Conflict”, *Football in the Balkans I: Internal Views, External Perceptions*, (eds.) Darius Wojtaszyn and Maroš Melichárek, Peter Lang, New York 2023, pp. 57-79.

KUKAL, Jiří, *Zažit derby*, E-knihy jedou, Praha 2019.

LESKO, Mirko, *Andrijica Šimić: Zadnji hrvatski hajduk*, List Marija, Split 1979.

LJUSIĆ, Radoš, *Vožd Karadžordže knj.*, Štamparija Zagorac, Belehrad 2000.

MANGAN, James A., *Sport in Europe. Politics, Class, Gender*, Frank Cass, London 1999.

MELICHÁREK, Maroš, *Dejiny Balkánu po druhej svetovej vojne*, Vydavateľstvo ŠafárikPress UPJŠ, Košice 2021.

_____, “Jeden král, jeden národ, jeden štát...? Juhoslávia v období medzi dvoma svetovými vojnami”, *Od bouře k bouři: Československo, Evropa a svět mezi dvěma světovými válkami (1918-1939)*, (eds.) Jakub Drábik and Jakub Rákosník, Academia, Prague 2022.

MILAS, Mijo, *Hajdučka legenda Andrija Šimić*, Split, 2015.

_____, *Hrvatski narodni junak hajduk Andrijica Šimić*, Logos, Split 1996.

MILLS, Richard, *The Politics of Football in Yugoslavia*, I.B.Tauris, London 2018.

MONTAGUE, James, *1312: Among the Ultras. A Journey with the World’s Most Extreme Fans*, Ebury Publishing, London 2020.

NILI, Shmuel, “The Rules of the Game-Nationalism, Globalisation and Football in Spain: Barça and Bilbao in a Comparative Perspective, Global Society”, *Journal of Interdisciplinary International Relations*, Volume 23, Number 3, 2009, pp. 245-268.

OHEMENG, Frank, “Comparative Historical Analysis, A Methodological Perspective”, *Global Encyclopedia of Public Administration, Public Policy*,

MAROŠ MELICHÁREK

and Governance, (ed.) A. Farazmand, Springer Nature, Switzerland AG. A. 2020, pp. 1–6.

PANDŽIĆ, M. John, *The History and Heritage of the Pandžićs from Drinovci*, Dorrance Pub Co, Pittsburgh 2020.

PERASOVIĆ, Benjamin, MUSTAPIĆ, Marko, “Carnival supporters, hooligans, and the ‘Against Modern Football’ movement: life within the ultras subculture in the Croatian context” *Sport in Society*, Volume 21, Number 6, 2018, pp. 960-976.

_____, “Nogometni Navijači U Kontekstu Sociologije U Hrvatskoj: Istraživačke Perspektive 20 Godina Poslije, Torcida and Bad Blue Boys From hatred to cooperation and back”, *Kineziologija*, Volume 45, Number 2, 2013, pp. 262-275.

_____, “Football, Politics and Cultural Memory: The Case of HNK Hajduk Split”, *Культура/Culture*, Number 6, 2014, pp. 51-62.

_____, “Torcida and Bad Blue Boys: From Hatred to Cooperation and Back”, *Football Fans, Rivalry and Cooperation*, Christian Brandt and Fabian Hertel and Sean Huddleston, Routledge, London 2017, pp. 108-124.

POPOVIĆ, J. Dušan, *O hajducima*, Narodna štamparija, Belgrade 1930.

RAMET, Sabrina, *The Three Yugoslavias. State-Building and Legitimation, 1918-2005*, Indiana University Press, New York 2006.

RYCHLÍK, Jan (ed.), *Dějiny Chorvatska*, NLN, Prague 2007.

SACK, Allan. L., SUSTER, Zeljan, “Soccer and Croatian Nationalism: A Prelude to War”, *Journal of Sport and Social Issues*, Volume 24, Number 3, pp. 305-320.

SIJIĆ, Milorad, *Fudbal u Kraljevini Jugoslaviji*, Zavičajni muzej Župe Aleksandrovac, Aleksandrovac 2014.

STEHLÍK, Petr, *Bosna v chorvatských národně-integračních ideologiích 19. Století*, Masarykova univerzita, Brno 2013.

NATIONAL IDENTITY AND FOOTBALL: THE CASE OF HAJDUK SPLIT

STOJANOVIĆ, Miodrag, *Hajduci i klefti u narodnom pesništvu*, Srpska Akademia nauka i umetnosti, Belgrade 1984.

TREGOURES, Loïc, “Croatia”, *The Palgrave International Handbook of Football and Politics*, (ed.) Jean-Michel De Waele and Suzan Gibril and Ekaterina Glorizova and Ramón Spaaij, Palgrave Macmillan, London 2018, pp. 205-222.

TSAI, Dustin, “A Tale of Two Croatias”: How Club Football (Soccer) Teams Produce Radical Regional Divides in Croatia’s National Identity, *Nationalities Papers*, Volume 49, Number 1, 2021, pp. 126-141.

VRĆAR, Srdjan, “The Curious Drama of the President of a Republic Versus a Football Fan Tribe: A Symptomatic Case in the Post-communist Transition in Croatia”, *International Review for the Sociology of Sport*, Volume 37, Number 1, pp. 59-77.

WILLIAMS, Heather, *Parachutes, Patriots and Partisans. The Special Operations Executive and Yugoslavia, 1941-1945*, Hurst, London 2003.

WOJTASZYN, Dariusz, MELICHÁREK, Maroš, “Conclusions”, *Football in the Balkans I. Internal Views, External Perceptions*, Peter Lang, New York 2023, pp. 167-170.

B. Electronic Sources

COOLEY, Laurence, BRENTIN, Dario, “Nationalism and sport”, *The State of Nationalism. National movements and Intermediary Structures in Europe*, (eds.) Eric Taylor Woods and Robert Schertzer, 2016, <https://stateofnationalism.eu/article/nationalism-and-sport/>, (20.02.2024).

DJUREINOVIĆ, Jelena, *Partisans on the Pitch*, 2021, <https://tribunemag.co.uk/2021/06/partisans-on-the-pitch>, (20.02.2024).

KRAMARSICH, Igor, “L’Hajduk, squadra simbolo della Dalmazia”, *La voce del popolo*, Edition Dalmazia, Volume 14, Number 118, 2018, pp. 4-5, <https://lavoce.hr/wp-content/uploads/2019/03/dalmazia180407.pdf>. (20.02.2024).

MAROŠ MELICHÁREK

<https://hajduk.hr/eng/article/hajduk-awarded-as-the-honorary-team-of-free-france-70-years-ago/4496>, (20.02.2024).

<https://hajduk.hr/eng/history/stari-plac>, (20.02.2024).

<https://hajduk.hr/klub/navijaci>, (20.02.2024).

<https://hajduk.hr/povijest/1921-1930>, (20.02.2024).

<https://hajduk.hr/povijest/1941-1950>, (20.02.2024).

<https://nashajduk.hr/>, (20.02.2024).

<https://slobodnadalmacija.hr/>, (20.02.2024).

<https://www.youtube.com/watch?v=GpJRsvZY26k>, (20.02.2024).

<https://www.youtube.com/watch?v=NtYQhzm6ddE>, (20.02.2024).

https://www.youtube.com/watch?v=_WnIQInnV2, (20.02.2024).

ARAşTIRMA MAKALESİ - RESEARCH ARTICLE

**KONSTANTİN İREÇEK'İN *BULGARLARIN TARİHİ* ADLI
ESERİNE GÖRE TUNA BULGARLARI'NIN HRİSTİYANLIĞI
KABULÜ***

Fatma RODOPLU YILDIRIM**

ÖZ

Konstantin Josef İreçek Çek tarihçi, diplomat ve Slavist'tir. Tarih ve filoloji eğitimi alan İreçek Balkanlardaki Slav halklarına ilgi duymaya ve bu konuda yazılar yazmaya başlamıştır. İreçek'in fikirlerinin şekillenmesinde dedesi ünlü Slavist Pavel Şafarik'in de etkisi büyük olmuştur. Doktora tezi olarak hazırladığı ve daha sonra yayınlanan *Bulgarların Tarihi* adlı çalışması Bulgar tarihini bütüncül olarak ele alan ilk akademik eser olma özelliğini taşımaktadır. Bulgar tarih yazımının uzun yıllar referans alacağı bu eser, Slavcı bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Bilimsel gerçekliği farklı olmasına rağmen Bulgarların kökenini Slavlara dayandırarak kendisinden sonra gelecek olan nesilleri de bu anlayışa yönlendirmiştir. Çalışmamızda, İreçek'in *Bulgarların Tarihi* adlı eserindeki Bulgarların Hristiyanlığa geçişi bölümü ele alınmıştır. Konu aktarılırken Slav merkezli bir yaklaşımla ele alındığı dikkat çekmektedir. Ayrıca bu çalışmada, Bulgarların Hristiyanlığı kabulü konusu, İreçek'in eseriyle kıyaslama yapmak amacıyla başka kaynaklar da verilerek ele alınmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Birinci Bulgar Devleti, Hristiyanlık, Konstantin İreçek.

* İstanbul Aydın Üniversitesi "Cumhuriyetin 100. Yılında Balkanlar ve Türkiye" Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulan bildirinin geliştirilmiş halidir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi, Balkan Araştırma Enstitüsü, Balkan Tarihi Anabilim Dalı, Edirne, ORCID: orcid.org/0000-0001-8295-8279, E-posta: fatmarodoplu@trakya.edu.tr

OPEN ACCESS

**THE CONVERSION OF THE DANUBE BULGARIANS TO
CHRISTIANITY ACCORDING TO *THE HISTORY OF THE
BULGARIANS* BY KONSTANTIN JIREČEK**

ABSTRACT

Konstantin Josef Jireček is a Czech historian, diplomat and Slavist. Jireček, who studied history and philology, became interested in the Slavic peoples in the Balkans and began to write upon this subject. His grandfather, the famous Slavist Pavel Josef Šafárik, had a great influence on the shaping of Jireček's ideas. His work titled *History of the Bulgarians*, which he prepared as a doctoral thesis and published later, is the first academic work that deals with Bulgarian history holistically. This work, which will be referenced by Bulgarian historiography for many years, has been handled from a Slavic perspective. Although the scientific reality is different, he based the origin of the Bulgarians on the Slavs and directed the generations to come after him to this understanding. In our study, the part of the conversion of Bulgarians to Christianity in Jireček's *History of the Bulgarians* is discussed. It is noteworthy that the subject in Jireček's work is handled with a Slavic-centered approach. In addition, in this study, the subject of the Bulgarians' acceptance of Christianity has been tried to be discussed by giving other sources in order to compare with Jireček's work.

Keywords: First Bulgarian State, Christianity, Konstantin Jireček.

EXTENDED ABSTRACT

The first academic work dealing with Bulgarian history in a holistic manner, "History of the Bulgarians", was written by the Czech historian and diplomat Konstantin Jireček. This work, which will be a reference for Bulgarian historiography for many years, was written from a pro-Slavic perspective. Konstantin Jireček's ideas were shaped by his grandfather, the famous Slavist Pavel Šafárik. Pavel Šafárik, under the influence of romanticism and nationalism movements in the first half of the 19th century, wrote works such as "History of the Slavic Language and Literature by all Vernaculars" and "Slavs in the Early Ages", and together with the poet Jan Kollar, he was one of the first two pioneers of Pan Slavism.

Konstantin Jireček attributed the origin of Bulgarians to Slavs and was influential in the adoption of this understanding by the generations that would follow him. Jireček served as the secretary of the Ministry of Education between 1879 and 1881 in order to support the economic and cultural revitalisation of the Principality of Bulgaria, which was established after the

KONSTANTİN İREÇEK'İN BULGARLARIN TARİHİ ADLI ESERİNE GÖRE TUNA
BULGARLARI'NIN HRİSTİYANLIĞI KABULÜ

Ottoman-Russian War of 1877-1878. Also, between 1881 and 1893 Konstantin Jireček became Minister of National Education. He made a great contribution to the establishment of the education system in the country.

Jireček wrote numerous works on the history of the South Slavs. In Vienna, in 1871, he met V. D. Stoyanov, secretary of the newly founded Bulgarian Literary Society in Braila. Stoyanov showed great interest in the bibliography of Bulgarian history prepared by Jireček and endeavoured to have it published in a periodical published in Braila. The Bulgarian intellectuals of the period also expressed their support and all the sources and information obtained were delivered to Jireček.

After final corrections, the “Study of the New Bulgarian Literature” covering the years 1806-1870 was published in Vienna in 1872. Jireček became increasingly more interested in the activities of the Bulgarian Literary Society in Braila. With the publication of the bibliography, the election of Jireček as a member of the Bulgarian Literary Society and with the “endeavour and sensitivity” of Bulgarian scholars, Jireček was finally brought into the “Bulgarian cause”. At the end of these processes the idea of writing a complete history of the Bulgarian people was born and the “History of the Bulgarians” has been finally completed and published.

The “History of the Bulgarians”, which was prepared as a doctoral thesis, was published in Czech and German in 1876. In the work, the history of the Bulgarians from the earliest periods until 1872 was discussed. However, Jireček stated that there were many gaps in information, especially about the events after 1830, and that he needed new data. Soon after, Professor F. K. Brun from Novorossiyskiy University and V. N. Palauzov, a graduate student at the same university, translated the work into Russian in 1878. At the same time, a second Russian translation of the work was made by Prof. Yakovlev and that copy was published in Warsaw. In 1886, N. D. Raynov and Z. Boyadjiev translated it into Bulgarian and published it in Tarnovo.

Konstantin Jireček's “History of the Bulgarians” has been one of the most important pillars of the official Bulgarian historiography and opinion. Although it was written by a non-Bulgarian historian, this work set the academic framework for Bulgarian historiography and served as a reference for later Bulgarian historians. For many years, this work served as a model for Bulgarian history textbooks. Jireček claimed that the ancestors of the modern Bulgarians were not the Danube Bulgarians who settled in Mizia (Moesia) under the leadership of Asparuh Khan, but were the Slavs who had settled in Mizia, in Thrace, in Macedonia and in Epirus in an earlier period.

According to him, the Danube Bulgarians were very few and had melted away among the settled Slavs.

In his work, Konstantin Jireček deals with the acceptance of Christianity by the Bulgarians in one chapter. Before presenting Jireček's ideas on this subject, it is necessary to look briefly at the Christianisation process of the Danube Bulgarians. In 852, when Boris Khan came to power, he was caught between two powers, Byzantium, which was trying to share the inheritance of the Holy Roman Empire, and the Frankish Empire under the Pope. The desire of both states to patronage the dense Slavic population in Central Europe and Italy constituted the first of the important reasons of the intense struggle between them. During this period, in Southern Europe the Moravian State emerged as a rival to the Franks, uniting the Slavs under a single administrative centre.

In the first years of Boris Khan's rule, although he did not achieve any remarkable success in his struggles against Byzantium, Franks, Croats, and Serbs, he managed not to lose any territory by pursuing good diplomacy. However, the developments in that period almost forced the acceptance of Christianity in Bulgaria. A military alliance was established between the Bulgarian state and the Franks against Moravia. Under pressure from both sides, Moravian Prince Rostislav had to turn to the Byzantine Empire for help. Meanwhile, natural disasters were also effective in the developments. In August 863, the Balkan Peninsula was shaken by a severe earthquake and a serious famine and hunger. The Byzantine Empire taking advantage of this situation of the Bulgarian people who were suffering from hunger and poverty, organised land, and sea expeditions to Bulgaria.

Boris Khan had already promised the Frankish King Ludwig to convert all his people and join the Roman Church. However, in the face of the difficult situation in the country, he could not afford a war with Byzantium and had to negotiate with Byzantium, and in the spring of 863 a peace treaty was concluded between the two states. Thus, Bulgaria had to accept Christianity from Byzantium.

The Bulgarian envoys who had come to Istanbul to sign the peace treaty were baptised. In addition, a significant group of Byzantine clergies travelled to Bulgaria to perform mass conversion of the population and the official conversion of the ruler himself. However, the Bulgarians did not accept this conversion as easily as the ruler had expected. Due to popular resistance, Boris Khan was unable to carry out his baptism openly and one night in 864, Boris Khan secretly became a Christian, taking the name Mihail Boris because he had accepted the Byzantine Emperor Michael III as his godfather.

KONSTANTİN İREÇEK'İN BULGARLARIN TARİHİ ADLI ESERİNE GÖRE TUNA
BULGARLARI'NIN HRİSTİYANLIĞI KABULÜ

Meanwhile, in the first half of 866, a major revolt broke out in the country by groups opposed to the adoption of Christianity as the official religion of Bulgaria and its ruler. The revolt found popular support in all regions of the country. The cause of the revolt was centred both on the persistent anti-Byzantine sentiments among the Bulgarians and on the attachment to the traditions, rituals, and belief in the Gok-Tengri. The rebels headed to the capital of the country, Pliska, to kill their ruler, who, according to them, had "passed a bad law". Boris Khan treated them harshly and during the suppression of the rebellion 52 boyars and their families were massacred. The suppression of the rebellion had some grave consequences. Pope Nicholas, also Byzantine authors state that these 52 boyars were the highest nobility of the Bulgarian society. The aim of the uprising was to kill Boris Khan and replace him with another khan from the Dulo clan. The possibility of people from the Dulo tribe to seize the throne, the only clan with a legitimate claim to the throne, accelerated the community's mobilisation. However, the execution of 52 boyars together with their families dealt a fatal blow to the Dulo clan and wiped out three generations. Thus, there was no one left from this clan to claim power in the future.

The IXth century was a period of religious rivalry between the Roman Church and the Byzantine Church in Europe. The rivalry between the two churches also manifested itself in the Christianisation of the Bulgarians. Under these circumstances Boris Khan decided to make some diplomatic manoeuvres, by resuming a political alliance with the Frankish King and by establishing contacts with the Roman Church. He sent a letter to the Pope asking for clarification on several issues related to Christian faith and rituals and requested that clergymen be sent to teach them true Christianity. The Pope gladly accepted this offer and sent Bishop Formosus and a group of clergymen to the Bulgarian country.

In addition, Boris Khan expelled the Byzantine clergy from the country. Thus, clergymen from Rome began their activities to teach and spread Christianity. But Boris Khan's request of an independent Bulgarian Church was rejected by the Pope. Also, the rejection of the appointment of Bishop Formosus as the Archbishop of the Bulgarian Church, led Boris Khan again to begin negotiations secretly with Byzantium. The temporary annexation of Bulgaria to the Roman Church (866-870) caused Byzantium to be too lenient on the Bulgarian Church and to respond favourably to Boris Khan's demands. Thus, in 870, at the Eighth Ecumenical Council of the Church in İstanbul, in the presence of representatives of all the Churches, it was decided that the Bulgarian Diocese would come under the jurisdiction of

the Patriarchate of İstanbul but would be established as an autocephalous archdiocese.

The Byzantine Empire had previously sent two clergymen, Cyril and Methodius, to Moravia to teach Christian worship in the Slavic language. These two brothers translated the Bible into Old Slavonic and later developed the Glagolitic (Glagolitsa) alphabet, the ancestor of the Cyrillic alphabet. This was the first alphabet used in Slavic manuscripts. The two brothers translated important Christian texts into Slavic and thus made a great contribution to Slavic literature. In addition, they did not neglect to train clergymen who would follow in their footsteps. The students of Cyril and Methodius, who continued their similar activities there, were expelled because of political developments. Three of the students of these two missionary brothers, Kliment, Naum and Angelariy, left the country and went to Pliska in 886. There these clergymen were welcomed with great honour by Boris Khan. Later, other disciples of Cyril and Methodius also went to Bulgaria. To disseminate Bulgarian language religious centres were established in Kutmichevitsa, Ohrid and Pliska. Therefore, it seems that the foundations of the Slavic Bulgarian language were laid during the teaching of the Christian religion.

Konstantin Jireček begins his narrative by describing the political environment of the time. He also dealt with the issue of the extent of the borders of the Bulgarian state and the dominance in the Macedonian region, which was also used by later generations of historians in Bulgarian historiography. This led to an irredentist understanding of history for many years. Jireček defined the borders of the Bulgarian state and stated that at that time the territory extended up to the Ibar River, that the Slavic principalities in Old Macedonia joined the Bulgarian state, that the territory expanded considerably, and that during the reign of Boris Khan, a large part of Macedonia, including Ohrid, was included within the borders of Bulgaria.

Jireček emphasised the role of Cyril and Methodius brothers in the acceptance of Christianity by the Bulgarians. He stated that “with the appearance of these two names, for which all Slavic tribes will be eternally grateful, an epoch was opened in the spiritual development of the southern and western Slavs”. According to him, with their help the Slavs were able to enter the world of educated European peoples, as they were able to lay the foundations of the alphabet, literature, and worship in their native language.

Cyril and Methodius brothers were born in Thessaloniki, which at that time was already of great importance because of its commercial and educational institutions. Their father Leo, a wealthy and noble man, served as a ranking soldier in Thessaloniki. Jireček tends to “Bulgarise” the two

KONSTANTİN İREÇEK'İN BULGARLARIN TARİHİ ADLI ESERİNE GÖRE TUNA
BULGARLARI'NIN HRİSTİYANLIĞI KABULÜ

monks, by stating that “considering their literary activity in Slavic lands and their extraordinary ability to learn languages, it is very likely that they were of Slavic origin; the Greeks were distinguished by their great inability to learn not only the Slavic language, but in general all other foreign languages”. He also added that at that time there were many Slavs in the Greek service.

According to Jireček, one of the main political reasons of Boris Khan's conversion to Christianity was his concern that his country would not be able to survive against its powerful Christian neighbours, the Franks, Moravians, and Byzantines. Therefore, Jireček considers the conversion to Christianity as a choice arising from political considerations. He also notes that most Thracian and Macedonian Slavs had already abandoned the pagan faith and that Christianity had been slowly spreading in Boris Khan's state since the time of Krum Khan.

It should be emphasised that, despite some of Jireček's views, which today are considered inadequate by the scientific world, he showed the utmost care and restraint in adhering to historical sources. Regarding the conversion of the Bulgarians, he notes that Christianity had penetrated the Bulgarian lands since the time of Krum Khan, but he also recognises the fact that even years after the official adoption of Christianity, the religion was “superficially” practised among the Bulgarians. The same can be said about devotion to God.

Stating that Boris Khan made a great effort for his subjects to accept the new religion, Jireček stated that despite this effort, he faced strong resistance from the tribes who had adopted the belief in the Gok-Tengri, which he defined as a pagan belief. He described the uprising of the boyars who opposed the adoption of the Christian religion as: “the boyars revolted a large part of the population in order to put a member of their old beliefs on the throne and tried to overthrow Boris Khan”. However, the uprising ended in disaster for them, and Boris Khan ordered death penalty for a total of 52 people, including their families. With this act, which was unbecoming act of a newly converted Christian, entire families were destroyed, and the ordinary people who joined the rebels were released without being punished. While narrating this incident, Jireček seems to have approached Boris Khan with a critical attitude.

Jireček also gave detailed information about the correspondence between the Bulgarians and the Pope. In 866, he stated that Bulgarian envoys were sent to Pope Nicholas I to convey 106 questions regarding the practice of Christianity, and the Pope replied that he would assign two bishops to understand the situation in the country. From the information provided by these officials who came to Bulgaria, it is understood that the rulers of the

state at that time were not Slavs and the ruling class had not yet united with the Slavic subjects.

Bulgarians have benefited a lot from the notion of language in their nation-building process. Jireček, who was one of the first to work for this purpose, emphasised the Slavic language in his works. While describing the process of the Christianisation of the Bulgarians, he also described the activities of the Greek clergymen named Cyril and Methodius, who are considered the founders of the Slavic Bulgarian language, and their students in detail. By addressing the phenomena of language and religion together, he drew a Slavic-Orthodox identity for the Bulgarians in the process of nationalisation.

Giriş

Bir diplomat, politikacı ve Güney Slav tarihi uzmanı olan Josef Konstantin İreçek 1854 yılında Viyana’da doğmuştur. Ünlü Slavist Pavel Jozef Šafárik’in torunu olan İreçek, Prag Üniversitesi’nde eğitim görmüştür. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’ndan sonra kurulan Bulgaristan Prensliği’nin ekonomik ve kültürel olarak canlandırılmasını desteklemek amacıyla, 1879-1881 yılları arasında Milli Eğitim Bakanlığı sekreteri olarak bu ülkede bulunmuştur. 1881-1893 yılları arasında ise yine bu ülkede Milli Eğitim Bakanlığı yapmıştır. Ülkedeki eğitim sisteminin oluşturulmasına büyük katkı sunmuştur.¹

1884-1893 yılları arasında Prag Üniversitesi kadrosunda profesör olarak yer almış, 1893 yılından ölümüne kadar (1918) akademik kariyerini Viyana Üniversitesi’nde sürdürmüştür. İreçek’in Güney Slavların tarihi üzerine çok sayıda çalışması bulunmaktadır. *Bulgarların Tarihi* adlı doktora tez çalışması ise 1876’da Çekçe ve Almanca olarak yayımlanmış ve akabinde Rusçaya çevirisi yapılmıştır. Bu eser, eski çağlardan başlayarak 19. yüzyılın ortalarına kadar Bulgarların tarihsel gelişiminin tam bir resmini çizen ve o dönem için değerli materyaller içeren ilk akademik eser olmuştur. İreçek, 1911-1918 yılları arasında da “Sırbistan Tarihi” adlı eseri kaleme almıştır. Almanca yayımlanan bu eserin 1952 yılında Sırçaya çevirisi yapılmıştır.

¹ *Sovetskaya İstoriçeskaya Entsiklopediya*, (red.) E. M. Jukov, T. 6, (v 16 tomah), İzdatelstvo Sovetskaya Entsiklopediya, Moskva 1965, s. 286; M. Yu. Dostal, V. D. Malyugin, İ. V. Çurkina, *Russko-slavyanskiy kalendar na 2005 god.*, Moskva 2005, s. 102.

KONSTANTİN İREÇEK'İN *BULGARLARIN TARİHİ* ADLI ESERİNE GÖRE TUNA
BULGARLARI'NIN HRİSTİYANLIĞI KABULÜ

İreçek, eserlerini pozitivist bir yaklaşımla ele almış olmasına rağmen, belli oranda bilimsel değerleri de muhafaza etmiştir.²

Bulgar Bilimler Akademisi, Temmuz 1915 tarihinde, İreçek'e *Bulgarların Tarihi* adlı eserin yeni baskısını Sofya'da yapması hususunda bir teklifte bulunmuş, ancak savaş ortamında olduğundan bu önerinin gerçekleştirilmesinin ileri bir tarihe ertelenmesi şeklinde bir cevap alınmıştır. Nitekim yeniden gözden geçirilmesi ve eklemeler yapılması planlanan *Bulgarların Tarihi* adlı eser, I. Dünya Savaşı henüz sonuçlanmadığı için yeniden basılamamış ve İreçek, 10 Ocak 1918 tarihinde hayatını kaybetmiştir.³

1. *Bulgarların Tarihi* Adlı Eserin Önemi ve Ortaya Çıkış Süreci

Konstantin İreçek'in *Bulgarların Tarihi* adlı eseri, Bulgar resmi tarih yazımının ve görüşünün en önemli dayanaklarından biri olmuştur. Yabancı, yani Bulgar olmayan bir tarihçi tarafından yazılmış olmasına rağmen bu eser, Bulgar tarihçiliğinde akademik çerçeveyi çizmiş ve kendinden sonra yetişecek olan Bulgar tarihçilerine de etkisi oldukça fazla olmuş ve uzun yıllar Bulgaristan ders kitapları için bir model teşkil etmiştir. Eserde Slavlar ve Balkanlarda Slav varlığına ilişkin iki başlık bulunmaktadır. Günümüzde Türk kökenli oldukları tartışmasız bir şekilde kabul edilen Tuna Bulgarlarının Balkanlara gelişi ve buradaki yerleşimine ilişkin ise bir bölüm bulunmaktadır. Slavlarla ilgili bölümün ikincisine oranla oldukça detaylı ve uzun anlatıldığı görülmektedir. İreçek, çağdaş Bulgarların atalarını, Asparuh Han önderliğinde Mizia (Moesia) bölgesine yerleşen Tuna Bulgarları değil, bu tarihten daha erken dönemde Mizia, Trakya, Makedonya ve Epir bölgelerine yerleşmiş olan Slavlar olarak kabul etmiştir. Ona göre, sayısı çok az olduğu için Tuna Bulgarları uzun süre önce bu yerleşik Slavların arasında eriyip gitmiştir. İreçek, Birinci (Tuna) Bulgar Devleti tarihini altı bölümde ele almıştır. Ural Bulgarları olarak tanımladığı Tuna Bulgarlarının Balkanlara gelişinin akabinde, Krum ve Omurtag yönetimindeki Bulgaristan'ı anlatmıştır. Bulgarların din değiştirmesi, Çar Simeon yönetimindeki Bulgaristan, Bogomilizm, Bulgaristan'daki Rus seferleri ve Batı Bulgar Çarlığı da eserde Tuna Bulgarlarına ilişkin başlıklardır. Tarihsel kaynaklara göre olaylar sistemli bir düzen içinde aktarılmış olsa da özellikle siyasi olaylar

² Aynı yerde.

³ Prof. V. İ. Zlatarski, "Predgovor kım İzdanieto ot 1929 g.", *Akad. Konstantin İreçek İstoriya na Bulgarite*, İzdatelstvo Nauka i izkustvo, Sofya 1978, s. 29.

konusundaki bilgilerin yetersiz olduğunu da hemen eklemek gerekir. Pek çok kaynaktan yararlanılmış ancak o zamanlar Bulgar yazıtları gibi bazı ana kaynakların bilinmiyor olması nedeniyle Bulgar tarihi hakkında farklı bir tablo çizilmiştir.⁴

İreçek'in Bulgarlara ve Bulgar tarihine bu şekilde yaklaşımının sebebini Panslavizm akımında aramak gerekir. Panslavizm, Fransız İhtilali ve Napolyon savaşları neticesinde ortaya çıkan din, medeniyet ve tarihi farklılıklara rağmen, çeşitli milletleri dil yakınlığına dayanarak bir birlik etrafında toplamayı öngören, dönemin Orta ve Doğu Avrupa aydınlarının bir eseri olarak ortaya çıkmıştır. Batı Avrupa'da modern anlamda milliyetçilik devlet adamlarının ve siyasilerin eseri olmasına rağmen, Doğu Avrupa'da milliyetçiliği yaratanlar dil bilimci, şair ve tarihçiler olmuştur.⁵ Şair Jan Kollar ile birlikte Panslavizm'in ilk iki öncüsünden biri olan Şafârik, 19. yüzyılın ilk yarısında romantizm ve milliyetçilik akımlarının etkisiyle *Slavların Dil ve Edebiyat Tarihi* ve *İlk Çağlarda Slavlar* gibi eserleri kaleme almıştır. Şafârik kendisini "bir ulusu uyandıran, milli şuurunu diriltiren" bir peygamber olarak görmüştür. 1842'deki Slav Etnografyası adlı eserinde de Bulgarları bir Slav kavmi olarak tanımlamıştır. Eserlerinde Slav halklarının yerleşim sahaları, Slav dilleri ve lehçelerinin özellikleri ile onların sınıflandırması yer almıştır. Ayrıca Slav etnografyası ile ilgili veriler de eserlerinde yer bulan önemli konulardan olmuştur.⁶ Zira daha önce de belirtildiği gibi, Konstantin Ireçek'in dedesi Josef Şafârik'tir.

İreçek'in ilk ciddi ve bilimsel ilgi alanı, 1870 gibi erken bir tarihte ortaya çıkmaya başlamıştır. Konstantin Ireçek'in 14 Aralık 1870 tarihli Dj. Daniçiç'e⁷ gönderdiği mektupta dedesi Şafârik'in arşivinden bulduğunu belirttiği, yaklaşık 70 yeni Bulgarca kitaptan oluşan bir liste hazırladığı görülmektedir. Bu liste, ilk Bulgar bibliyografyası olarak kabul edilmiştir. Ireçek, yapacağı çalışmalarda kullanmak üzere bu listeyi artırmaya karar vermiştir. Böylece, bu yönde yoğun bir çaba harcamasının neticesi olarak sadece birkaç ay içinde kitaplarının sayısı birkaç yüze ulaşmıştır. Bütün

⁴ Konstantin Ireçek, *İstoriya na Bılgarite*, Sofya 1978, s. 153-154.

⁵ Hans Kohn, *Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği*, (çev.) Agah Oktay Güner, İlgü Kültür Sanat Yay., İstanbul 2017, s. 1.

⁶ Dimitir Tsanev, *Bılgarskata İstoriçeska Knijnina prez Vızrajdaneto XVIII-Pırvata Polovina na XIX vek*, Nauka i izkustvo, Sofya 1989, s. 40-41.

⁷ Djuro/Djura Daniçiç (1825-1882) tanınmış bir Sırp filologdur. Slav filolojisiyle ve daha spesifik olarak tüm hayatını adadığı Sırp dili araştırmalarıyla ilgilendi ve Sırp dili çalışmalarına önemli katkılarda bulundu. <https://southslavic.wordpress.com>, (30.12.2023).

KONSTANTİN İREÇEK'İN *BULGARLARIN TARİHİ* ADLI ESERİNE GÖRE TUNA
BULGARLARI'NIN HRİSTİYANLIĞI KABULÜ

bunlar, İreçek'e birkaç ay içinde *Yeni Yazın Bibliyografyası, 1651-1870* adını vermeyi planladığı ilk çalışması için gerekli malzemeyi sağlamış oldu. Kitabın basım işinin de Zagreb'deki Yugoslav Akademisi tarafından yapılacağını düşündü. Bununla birlikte en başından beri İreçek, bu bibliyografyanın tam ve ayrıntılı bir çalışma olamayacağını, ancak daha sonraki araştırmalar için temel oluşturabilecek yapıda bir eser olacağını açıkça belirtmiştir.⁸

İreçek, Viyana'da 1871 yılının Ocak ayında, İbrail'de yeni kurulmuş olan Bulgar Edebiyat Topluluğu'nun Sekreteri Vasil Dimitrov Stoyanov ile tanışmıştır. Stoyanov, İreçek tarafından hazırlanmış olan bu bibliyografyaya büyük ilgi göstermiş ve bunun İbrail'de yayınlanan süreli bir dergide basılması için yazarı ikna etmeyi başarmıştır. Aynı zamanda, Bulgar bilim adamlarının İreçek'e kapsamlı bir şekilde yardım sağlayacakları yönünde de teminat vermiştir.⁹ İreçek kısa bir süre sonra çalışmasında bazı eksiklikleri ve açıklamaları tamamlamak adına kırk sorudan oluşan bilgi talebinde bulunduğu bir listeyi Stoyanov'a ulaştırmıştır. Böylece o dönemin Bulgar bilim dünyasının genç Çek bilim insanıyla kurdukları işbirliği de başlamış olur. Stoyanov ona Bogorov, Beron, Blaskov ve bazı diğer bilinen Bulgar şahsiyetler hakkında veriler göndermiş, İstanbul, Rusçuk ve Filibe'deki tanıdıklarından İreçek'e iletmek üzere bilgi toplamıştır. İreçek'e Bulgar politikacı ve diplomat Grigor Naçoviç aracılığıyla bazı kataloglar ulaştırılmıştır.¹⁰ Farklı şehirlerde basılan Bulgarca kitaplar yoğun bir şekilde Çek yazara gönderilmeye başlanmıştır. 1871 sonbaharından itibaren Bulgaristan Bilimler Akademisi'nin kurucularından tarihçi M. Drinov da bu seferberliğe dâhil olarak İreçek'i başlattığı bu davada cesaretlendirmeye çalışmış ve onu Rus kütüphane ve arşivlerinde bulunan yeni kitaplar ve el yazmaları ile tanıştırmıştır.¹¹ 1871 yılı Kasım ayında bibliyografyanın el yazması hazırlanmıştır ve İreçek onu derhal kopyalamaya başlamıştır. Bibliyografyanın 1500 nüsha olarak basılmasına ve basım işinin Viyana'daki G. D. Naçoviç aracılığıyla Bulgar Edebiyat Topluluğu tarafından yapılmasına karar verilmiştir.¹² Mayıs 1872'nin sonlarına doğru, redaksiyonları gözden geçiren ve hatta yeni kitaplar için eklemeler yapan G.D. Naçoviç'in

⁸ *İz arhiva na Konstantin İreçek*, (der.) Petır Miyatev, C. 3, Sofya 1963, s. 16.

⁹ Aynı yerde, s. 19.

¹⁰ *İz arhiva na Konstantin İreçek*, (der.) Petır Miyatev, C. 1, Sofya 1953, s. 14-27.

¹¹ *İz arhiva na Konstantin İreçek*, (der.) Petır Miyatev, C. 2, Sofya 1959, s. 85-86.

¹² *İz arhiva na Konstantin İreçek*, C. 1, s. 29, 32-34.

gözetiminde bibliyografyanın Viyana’da basımına başlanmıştır.¹³ Yapılan son düzeltmelerden sonra 1806-1870 yıllarını kapsayan *Yeni Bulgar Yazını İncelemesi* Viyana’da, 1872 yılında 48 sayfa olarak basılmıştır. Ayrı basım olarak 1873’te *Periodical Magazine*’in 7-8. kitaplarına ek olarak da yayımlanmıştır. İreçek, 1872’de, kitapçığin nüshalarının bir kısmını (150 nüsha) Prag’daki Çek kitapçıları aracılığıyla satışa çıkarmıştır.¹⁴ İreçek, İbrail’deki Bulgar Edebiyat Topluluğu’nun faaliyetleriyle giderek daha fazla ilgilenmeye başlamıştır. 16 Temmuz 1872’de, İreçek’e topluluğun muhaberat üyesi olarak seçildiği bildirilmiş, yapılacak olan genel kurula şahsen katılması veya temsilcisini göndermesi yönünde davette bulunulmuştur.¹⁵

Stoyanov dönemin Bulgar aydınlarının yoğun desteğini alan İreçek’e, yapacağı konuşmada vurgulaması gereken hususlar konusunda yönlendirmelerde bulunmuştur. Bibliyografyanın basılması, topluluğa üye olarak seçilmesi ve her şeyden önce Bulgar bilim adamlarının “çaba ve duyarlılığı” ile İreçek sonunda “Bulgar davasına” kazandırılmış olur. Bulgar halkının bütüncül olarak tarihini yazma fikri, işte bu yaşanan süreçlerin sonunda doğmuştur.¹⁶

Bibliyografyanın hazırlanma aşamasında İreçek’e Bulgarlardan birçok kitap gelmiş veya Bulgar tarihi hakkında bir dizi veri sunulmuştur.¹⁷ İreçek’te Bulgar Tarihi yazma fikri daha Viyana’dayken ortaya çıkmıştır. Bunda bibliyografyanın yayınlanmasında da büyük katkısı olan Gr. Naçoviç’in etkisi büyük olmuştur. İreçek’in kitabın yayınlanmasında kendisine büyük destek sağlayan Naçoviç’e 9 Eylül 1873’te yazdığı mektuptan, daha önce Viyana’da birçok kez hakkında konuştukları Bulgaristan tarihi ve Bulgaristan’ın o günkü durumunu yansıtan bilimsel bir makaleyle meşgul olduğu anlaşılmaktadır. Yazarın gözünde bu işi zorlaştıran başlıca faktörler ise Bulgarların yaşadıkları coğrafyayı bizzat görmemiş olması ve yerel kaynaklar ile Batılı gezginlerden edindiği bilgilerin bir bütünü tamamlamak için yeterli olmamasıydı. Birkaç kelime bilgiye ulaşmak için birçok kitabı taraması gerekmektedir. Tamamlamak üzere olduğu tarih ile ilgili bölüm belgelere ve kroniklere dayanmaktaydı. Eserinde savaş ve

¹³ *İz arhiva na Konstantin İreçek*, C. 1, s. 38-39-40; *İz arhiva na Konstantin İreçek*, C. 2, s. 93-94.

¹⁴ *İz arhiva na Konstantin İreçek*, C. 1, s. 50-51, 76-77; *İz arhiva na Konstantin İreçek*, C. 2, s. 102-103.

¹⁵ *İz arhiva na Konstantin İreçek*, C. 2, s. 87-89.

¹⁶ *İz arhiva na Konstantin İreçek*, C. 1, s. 47-49.

¹⁷ Aynı yerde, s. 41-42; *İz arhiva na Konstantin İreçek*, C. 2, s. 102-103.

KONSTANTİN İREÇEK'İN *BULGARLARIN TARİHİ* ADLI ESERİNE GÖRE TUNA
BULGARLARI'NIN HRİSTİYANLIĞI KABULÜ

kuşatmaları anlatmaktan ziyade toplumun sosyal yapısının tam bir resmini çizmeyi amaçlamaktaydı. O sırada Doğu ve Batı dünyasındaki tarihçilerin en fazla üzerinde durduğu konulardan biri olan Bogomillerin tarihi ile ilgili de çalışmalar yürütmekteydi. Ayrıca Bulgaristan coğrafyasındaki ticaret, Sviştov'un tarihi ve nüfusu, Katolik köyleri, Eflak'taki Bulgarlar gibi konularda da materyal talebinde bulunmuştu. 1873 yılı sonunda İreçek'in Bulgarlardan talep ettiği tüm kitap ve elde edilen bilgiler kendisine iletilmiştir.¹⁸ İreçek'in Bulgar halkının tarihi üzerine eleştirel bir deneme niteliğindeki eseri 1874 yılında neredeyse tamamlanmak üzereydi. Yazar, eserinde ülkenin tarih ve coğrafyasını en eski devirlerden başlayarak 1829 Edirne Barış Antlaşması'na kadar olan dönemi 30 başlıkta ele almıştır. Eserde, yakın dönem siyasi olaylarının yanı sıra tarım, ticaret, sanayi ve etnik özellikler gibi konulara değinilmiştir.¹⁹

Bulgarların Tarihi nihayet tamamlanmış ve basımına başlanmıştır. Hazırlanan eserde, Bulgar tarihi en eski dönemlerinden 1872 yılına kadar ele alınmış olmasına rağmen İreçek, özellikle 1830 tarihinden sonraki olaylarla ilgili birçok bilgi eksikliği olduğunu ve yeni verilere ihtiyaç duyduğunu belirtmiştir.²⁰ Bu konuda Marin Drinov'dan²¹ yardım istemiştir. Drinov 2 Şubat 1875 tarihli bir mektupla istenilen bilgileri İreçek'e iletmış ve *Bulgarların Tarihi* adlı eser için şu ifadeleri kullanmıştır: “Sizi bu yeni çalışmanızdan dolayı tebrik ediyorum. Hiç şüphem yok ki bu eser Slav tarih yazınına büyük bir katkı sağlayacak ve aynı zamanda henüz ataları hakkında yeterli bilgiye sahip olmayan Bulgar halkına da büyük faydalar sağlayacaktır”.²²

Daha 1875'in ikinci yarısında, *Bulgarların Tarihi*'nin Çekçe baskısının ayrı bölümleri basıldığında eserin yazımı ve basımı ile ilgili

¹⁸ *İz arhiva na Konstantin İreçek*, C. 1, s. 83.

¹⁹ Aynı yerde, s. 108.

²⁰ Aynı yerde, s. 84-85.

²¹ Bulgar tarih biliminin kurucularından sayılan Marin Stoyanov Drinov Moskova Üniversitesi Tarih ve Filoloji Fakültesi mezunudur. Aynı üniversiteden doktora unvanı almıştır. St. Petersburg Bilimler Akademisi üyesi olan Drinov tam bir Panslavist olarak Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti'nden ayrılıp özerk bir yapı kazandığı dönemde eğitim alanında ülkedeki teşkilatlanma faaliyetlerinde etkin rol almıştır. Özellikle Bulgar etnik kimliği ve Bulgar ortaçağ dönemi ile ilgili eserleri o dönem itibarıyla rağbet görmüştür. Rossiyskaya Pedagogičeskaya Ensiklopediya, v 2 t., gl. red. V. V. Davidov, T. 1, Moskva 1993, s. 298; Fatma Rodoplu Yıldırım, *Bulgaristan'da Kuman Hanlar Dönemi, II. Bulgar Devleti'nin Kuruluşu ve Bulgar Tarihyazımında Kuman/Kıpçaklar*, Gazi Kitabevi, Ankara 2021, s. 134-136.

²² *İz arhiva na Konstantin İreçek*, C. 1, s. 110-111.

haberler Bulgar halkında büyük heyecan uyandırmıştır. İreçek'ten kitabın basılı bölümlerinin Bulgarcaya çevrilerek süreli bir dergide yayınlanması için talepte bulunulmuştur. Bulgar Edebiyat Topluluğu kurucularından Stoyanov esere ilişkin şu ifadeleri kullanmıştır: “*Bu eserin bugüne kadar benzer türden tüm eserler arasında her açıdan en iyisi, en mükemmeli ve en eksiksizi olacağından şüphe yoktur. Siz zaten bizimsiniz ve Bulgar halkının ve vatanının şerefi ve ebedi şanı için sonsuza kadar bizim kalacaksınız*”.²³ Nihayetinde o zamanlar İbrail'deki Bulgar Edebiyat Topluluğu Başkanı Marin Drinov tarafından esere tam puan verilmiş ve dernek yönetimine “Bundan sonra biz Bulgarlar da artık milletimizin bir tarihinin var olduğunu söyleyebileceğiz” ifadeleri ile eserden övgüyle bahsedilmiştir.²⁴ Panslavist bir yaklaşımda olan Drinov'un bu sözlerinden de Bulgarların teşkilatlanma süreçlerinde “milli” bir tarih yaratmaya duydukları ihtiyaç açıkça anlaşılmaktadır.

Bulgarların Tarihi 1876 yılı başında Çekçe ve Almanca eş zamanlı olarak iki dilde yayımlanmıştır. Kısa süre sonra, Novorossiyskiy Üniversitesi'nden Profesör F. K. Brun ve aynı üniversitede yüksek lisans öğrencisi olan V. N. Palauzov, eseri 1878 yılında, Rusçaya çevirmişlerdir. Aynı zamanlarda Prof. Yakovlev tarafından eserin ikinci Rusça çevirisi de yapılmış ve o nüsha da Varşova'da yayımlanmıştır. Slav dünyasında ve özellikle de Bulgarlar arasında yoğun ilgi duyulan eser, 1886 yılında N. D. Raynov ve Z. Boyadjiyev tarafından Bulgarcaya çevrilmiş ve Tarnovo'da yayımlanmıştır.²⁵

Vasil Zlatarski, İreçek'in *Bulgarların Tarihi* eserinin 1929 yılı baskısının önsözünde İreçek'in şu sözlerine yer vermiştir:

“Birkaç yıl önce, büyükbabam Pavel Josef Şafarik'in hatırasının öncülüğünde onu örnek alarak ve onun eylemlerinin yönlendirmesiyle Slav halklarının dillerine ve tarihlerine ilgi duymaya başladım. Bulgar halkına özel bir ilgi gösterdim, çünkü onlar diğerlerinden daha çok ihmal edilmiş ve diğerlerinden daha az bilinir durumdaydı. Viyana'da yaşarken Bulgar tüccarları ile tanıştım ve hayatımda ilk defa Bulgarca duymuş oldum. İlk defa Bulgarca kitap ve dergiler gördüm. Böylece,

²³ Aynı yerde, s. 88.

²⁴ Aynı yerde, s. 90.

²⁵ Zlatarski, “Predgovor”, s. 28-29.

KONSTANTİN İREÇEK'İN *BULGARLARIN TARİHİ* ADLI ESERİNE GÖRE TUNA
BULGARLARI'NIN HRİSTİYANLIĞI KABULÜ

benim en önemli çalışmalarımın ilkinin Bulgar milletinin tarihi ile ilgili olması benim kaderim olmuş oldu".²⁶

1894 yılında kurulan İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü Doğu Hristiyanlarını araştırmak maksadıyla Bulgaristan'a arkeoloji gezileri düzenlemiştir. Bu dönemde yeni kurulan Bulgaristan Prensiğindeki teşkilatlanma faaliyetlerine destek vermek maksadıyla Bulgaristan'a gelen birçok entelektüel Çek arasında Hermengild ve Karel Skorpil kardeşler de bulunmaktaydı. Bulgaristan'da arkeoloji biliminin kurucusu sayılan Karel Skorpil Bulgar Prensiğinin kurulmasından sonra ülkede başlayan eğitim seferberliğinin bir sonucu olarak iyi eğitilmiş öğretmen ihtiyacının giderilmesine yönelik davet edilen öğretmenlerden biri olarak ülkeye gelmiştir. İşte bu Skorpil kardeşler de Konstantin İreçek'in akrabalarıdır. Onlar da Konstantin İreçek ile aynı amaç ve ideoloji etrafında hareket etmişlerdir.²⁷

2. Tuna Bulgarlarının Hristiyanlaşma Süreci

852 yılına kadar iktidarda kalan Boris Han'ın babası Presiyan Han zamanında Tuna (Birinci) Bulgar Devleti sınırlarını genişletmek için Bizans Arap mücadelesinden istifade ederek güney yönünde seferler tertip etmiştir. Macarlarla ilk kez dostane ilişkiler kurulmuş ancak Bizans'ın tahrikleri neticesinde Sırplarla ilk çatışmalar bu dönemde yaşanmıştır. Halkın çoğunluğunun Hristiyan olduğu Trakya, Makedonya ve Arnavutluk bölgelerinin Bulgarların eline geçmesinin doğal bir sonucu olarak ülkede Hristiyan nüfus çoğalmıştır.²⁸ Boris Han işte böyle siyasi ve dini bir ortamda 852 yılında tahta çıkmıştır.²⁹

Boris Han iktidara geldiğinde kendisini Kutsal Roma İmparatorluğu'nun mirasını paylaşmaya çalışan Bizans ile Papa'nın güdümündeki Frank Devleti'nin mücadelesinin ortasında bulmuştur. İki devletin de Orta Avrupa'da ve İtalya'da bulunan yoğun Slav nüfusunu himaye

²⁶ Aynı yerde, s. 27.

²⁷ Aleksey Jalov-Magdalena Stamenova, "Contribution of Hermengild and Skorpil to the Bulgarian Speleology", (ed.) Michal Filippi, Pavel Bosak, *16th International Congress of Speleology Proceedings V. 1*, Czech Republic 2013, s. 103-105.

²⁸ Ali Ahmetbeyoğlu, *Hanlıktan Çarlığa Bulgar Türkleri Tarihi*, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul 2023, s. 149.

²⁹ Valeri Katsunov, Plamen Mitev, Valeri Kolev, vd., *İstoriya na Bulgariya v dati*, İztoç Zapad, Sofya 2017, s. 34.

altına alma isteği, aralarındaki yoğun mücadelenin önemli sebeplerinden ilkinin oluşturmuştur. Bu dönemde Güney Avrupa’da ise Frankların hâkimiyetinden kurtulan Moravya Slavları kendi devletlerini kurmuştur. Moravya Knezi Rostislav (846-869) Orta Tuna boylarında Moravya Slavlarını tek bir idari merkez altında toplamayı başarmıştır. Knez Rostislav, Franklara karşı Boris Han’dan yardım istemiştir. Bulgarlar Moravya Slavları ile birlikte Franklara saldırmışlarsa da başarılı olamamışlardır (854). Boris Han bu yenilginin ardından Arnavutluk ve Makedonya’daki hâkimiyetini güçlendirmek için Raskan Sırplarına harekât düzenlemiş ancak burada da hezimete uğramıştır. Oğlu Vladimir ve 12 boyarı esir alınan Boris Han Sırplarla barış yapmak zorunda kalmıştır. Boris Han, yönetiminin ilk yıllarında Bizans, Frank, Hırvat ve Sırplarla yaptığı mücadelelerde dikkate değer bir başarı kazanamasa da iyi bir diplomasi güderek toprak kaybetmemeyi başarmıştır.³⁰

Tarihsel olayların gelişimi, Bulgaristan’da Hristiyanlığın kabulünü adeta mecbur kılmıştır. Moravya Devleti’nin giderek güçlenmesi sonucu Orta Tuna bölgesindeki Slavlar üzerindeki nüfuzunu artırması Bulgar çıkarlarına zarar vermeye başlamıştır. Bu gelişmeler neticesinde Boris Han da dış politikada değişikliğe giderek Frank İmparatoru Ludwig ile müttefik olmaya karar vermiştir. Bulgar Devleti ile Frank Devleti arasında Moravya Devleti’ne yönelik askerî bir ittifak kurulmuştur. İki taraftan baskı altına alınan Moravya Prensi Rostislav, Bizans İmparatorluğu’ndan yardım istemek zorunda kalmıştır. Bu sırada yaşanan doğal afetler de gelişmelerde etkili olmuştur. 863 yılının Ağustos ayında Balkan Yarımadası şiddetli bir depremle sarsılmış ve aynı dönemde ciddi bir kuraklık yaşanmıştır. Bu gelişmelerden önce Boris Han, yakın dostu Frank Kralı Ludwig’e tüm halkıyla birlikte din değiştirme ve Roma Kilisesi’ne katılma sözü vermiş bulunmaktaydı. Knez Rostislav Bulgar-Frank ittifakını etkisiz hale getirmek için Bizans’a başvurmuştur. Knez, ülkede Frank misyonerlerin etkisini kırmak için Bizans’tan Ortodoks din görevlileri göndermesini talep etmiştir. Böylece Bizans sınırları dışında kalan Slav dünyasının Hristiyanlaşmasında en önemli katkıyı sunacak olan Kiril ve Methodius kardeşler Bizans İmparatoru tarafından bu ülkeye gönderilmiştir. Bizans İmparatorluğu Bulgar-Frank yakınlaşmasından rahatsızlık duyuyordu. Bulgarların Latin Kilisesi’ne bağlanması Papa’nın otoritesinin Balkanlarda genişlemesine sebep olacak ve burada Bizans

³⁰ Vasil Gyuzeley, *Knyaz Boris Pirvi*, Nauka i izkustvo, Sofya 1969, s. 52-55; Ayşe Kazdal, “Tuna Bulgar Kağanlığı ve Hristiyanlaşma Süreci”, *Doğu Avrupa Tarihi Yeni Bulgular ve Yaklaşımlar*, (ed.) Mualla Uydu Yücel, Nuri Kavak, Sema Aktaş, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2023, s. 99.

KONSTANTİN İREÇEK'İN *BULGARLARIN TARİHİ* ADLI ESERİNE GÖRE TUNA
BULGARLARI'NIN HRİSTİYANLIĞI KABULÜ

hegemonyasını tehlikeye düşürecekti. Bulgarların Moravya'ya saldırdıkları sırada Bulgaristan'ın doğu kesimleri depremlerle sarsılmaktaydı. Ayrıca ülkede büyük bir kıtlık baş göstermişti. Bulgarların zor durumundan yararlanan Bizans güçleri Bulgaristan'a karadan ve denizden seferler düzenlemişlerdir. Ülkenin içinde bulunduğu zor durum karşısında Bizans'la savaşı göze alamayan Boris Han, Bizans ile müzakere etmek zorunda kalmış, 863 baharında iki ülke arasında barış antlaşması yapılmıştır. Yapılan antlaşma maddelerine göre Bulgarlar ile Franklar arasındaki ittifak sona erdirilecek, Boris ve Bulgar halkı Hristiyanlığı kabul edecek ve İstanbul'a gönderilecek din adamlarının Bulgarları vaftiz etmesine izin verilecekti. Böylece Bulgaristan, Hristiyanlığı Bizans'tan kabul etmek zorunda kalmıştır. İl olarak barış antlaşmasının imzalanması için İstanbul'a gelen Bulgar elçileri vaftiz edilmiştir. Bunun yanı sıra, Bizans din adamlarından önemli bir grup, halkın toplu din değiştirmesini gerçekleştirmek ve hükümdarın kendisinin resmi olarak din değiştirme törenini gerçekleştirmek üzere Bulgaristan'a gitmiştir. Ancak halk, bu din değişikliğini hakanın tahmin ettiği kadar kolay kabullenmemiştir. Halk direnişi nedeniyle, Boris Han vaftizini açıkça gerçekleştirememiştir. Boris Han 864'te bir gece vaftiz babası olarak Bizans İmparatoru III. Mihail'i kabul ettiği için Mihail Boris adını alarak gizlice Hristiyan olmuştur.³¹

Ülkede 866 yılının ilk yarısında, Bulgaristan'ın ve hükümdarının Hristiyanlığı resmi din olarak kabul etmesine karşı çıkan grupların büyük bir isyanı patlak vermiştir. İsyân, ülkenin tüm bölgelerinde halk arasında destek bulmuştur. İsyânın sebebi, hem Bulgarlar arasındaki kalıcı Bizans karşıtı duygular hem de Gök Tanrı inancına, geleneklerine ve ritüellerine bağlılık etrafında şekillenmiştir. İsyancılar, kendilerine göre “kötü bir yasa³² çıkaran”

³¹ Vasil Zlatarski, *İstoriya na bulgarskata dirjava: prez srednite vekove*, Tom 1, Çast 2, Sofya 2002, s. 28-29; Aleksandır Fol, Vasil Gyuzelev, Nikolay Gençev, vd., *Kratka İstoriya na Bulgariya*, İzdatelstvo Nauka i İzkustvo, Sofya 1983, s. 54-55; Osman Karatay, *Bulgarlar Yitik Bir Türk Kavmi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2018, s. 236-237; Kazdal, *a.g.m.*, s. 100.

³² 866 yılında bir grup boyar yeni dine ve yeni hukuk düzenine karşı ayaklandı. Boris, kendi devleti için, eski Bulgar ailelerine tanınan ayrıcalıkları destekleyen Gök-Tanrı inancına dayanan eski Bulgar geleneklerinden çok Bizans'ı örnek alan yeni bir yasal temel oluşturmak istiyordu. Boris, Bizans hukuk metinlerini ele geçirmişti ve bunların etkisi, 866'da Papa I. Nicholas'a yönelttiği hukuki uygulamalara ilişkin bazı sorularda zaten görülmekteydi. Böylece, boyarların, dini bir dayanakla uzun süredir sırtlarını yasladıkları boy sisteminin konumu tehdit altındaydı. Üstelik Boris Han artık eşit boy liderleri arasında birinci olmak değil tartışmasız iktidar sahibi olmak istiyordu. Ayrıca boyarlara göre Bizanslı misyonerlerin ülkeye girmesini kesinlikle Bulgar bağımsızlığına bir tehdit olarak görüyorlardı. John V. A. Fine, Jr., *The Early Medieval Balkans, A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*, Ann Arbor 1983, s. 119.

hükümdarlarını öldürmek için ülkenin başkenti Pliska'ya yönelmişlerdir. Boris Han onlara karşı oldukça sert davranmış ve isyanın bastırılması sırasında 52 boyar ve aileleri katledilmiştir.³³ İsyanın bastırılmasının bazı vahim sonuçları olmuştur. Hem Papa Nikolas hem de Bizanslı yazarlar bu 52 boyarın Bulgar toplumunun en yüksek seviyedeki soyluları olduklarını belirtmektedir. İsyancılar Boris Han'ı öldürmek ve onun yerine Dulo³⁴ sülalesinden başka bir hanı geçirmek istemekteydi. Tahtta meşru hak iddia edebilecek tek sülale olan Dulo kabilesinden kişilerin tahtı ele geçirme ihtimali, toplumun eyleme geçmesini hızlandırmıştır. Pl. Tsvetkov'a göre, M.S. I. yüzyıldan IX. yüzyıla kadar en az 6 farklı devlet Dulo hanedanı tarafından yönetilmiştir. Bu da bu hanedanın en az 6 kolunun olduğu anlamına gelmektedir. VIII. yüzyıl boyunca Tuna kolu³⁵ büyük olasılıkla etkisini yitirmiş ve IX. yüzyılın başından itibaren iktidar muhtemelen üye sayısı önemli ölçüde azalmış olan Panonia kolu tarafından ele geçirilmiştir. 52 boyarın aileleri ile birlikte idam edilmesi Dulo kabilesine ölümcül bir darbe

³³ Katsunov, *a.g.e.*, s. 36; Steven Runciman, *A History of the First Bulgarian Empire*, Londra 1930, s. 101-104; Dennis Paul Hupchick, *The Bulgarian-Byzantine Wars for Early Medieval Balkan Hegemony: Silver-Lined Skulls and Blinded Armies*, Palgrave Macmillan, Wilkes-Barre 2017, s. 136.

³⁴ Türk kökeninden geldiği düşünülen, bir görüşe göre, kaynaklarda (Doulo=Dulo) diye zikredilen hanedanın Doulo adı, Göktürklerde ve Macarlarda alev, nur, meşale mânasında yüksek bir unvan olan Yula (Cula, Gyula)'nın Bulgar Türkçesi'ndeki şeklidir. Dikkate değer bir açıklama O. Pritsak tarafından ileri sürülmüştür ki, buna göre, Bulgar hükümdar sülalesi menşee itibarıyla Asya Hun Tan- huları sülalesi olan Tu-ku (büyük Tanhu Mo-tun âilesi: T'u-ko)'ya dayanmakta olup (Fonetik gelişme şöyledir: Tu-ku~T'u-ko> *d'o-klak>*duo-klo>-Doulo), M.Ö. III. yüzyıldan beri ünlü hükümdarlar yetiştiren bu aile mensuplarından-Hakanlar Listesi'nde İrmik'ten 300 sene önce hüküm sürdüğü bildirilen Avitokhol, Büyük Bulgarya Devleti'nin kurucusu Kurt'un atalarından biriydi. Prof Dr. İbrahim Kafesoğlu, *Bulgarların Kökeni*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1985, s. 14.

³⁵ "Hakanlar Listesi" diye tanınan bir sütun üzerine Grekçe yazılmış, 14 satırdan oluşan Tuna Bulgarlarına ait elde mevcut vesikaların en eski tarihli olan kronolojik kitabenin tam olarak ne zaman ve kimin tarafından yazıldığı bilinmemekle birlikte, belgenin en son tarihinin 765 yılına tekabül etmesinden dolayı 765-766 yıllarında meydana getirildiği tahmin edilmektedir. "Hakanlar Listesi" Orta Çağ Grekçesi ile yazılmış olmasına rağmen sonradan eski Slavcaya tercüme edilmiş, günümüze ise bu haliyle intikal etmiştir. Hakanlar Listesi'nde yer alan ve Bizans kaynaklarında Kormestos olarak geçen Kormiş (Kormişos) "korunan, korunmuş" manasına gelir. Öküz yılının 9. ayına tekabül eden 737 senesi içerisinde tahta çıkan Kormiş, kuruluşundan beri devlete hâkim olan Dulo soyunu değiştirmiştir. Bundan sonra listedeki son Han olan Umor'a kadar, devlete hâkim olacak olan Vokil (Ukil, Ugain) soyunu tesis etmiştir. Bu soy, Dulo hanedanı mensuplarının dışarıdan evlenmeleri hasebiyle kurulan akrabalıklar neticesinde ortaya çıkmıştır. Bir nevi ihtilal sayılabilecek bir hareketle başa geçen Kormiş, 754 yılında Bizanslılara mağlup olduğu savaştan sonra tahtını kaybetmiştir. Ali Ahmetbeyoğlu, "718-803 Yılları Arası Tuna Bulgar Devleti", *Erzurum Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı 3, Aralık, 2021, s. 28.

KONSTANTİN İREÇEK'İN *BULGARLARIN TARİHİ* ADLI ESERİNE GÖRE TUNA
BULGARLARI'NIN HRİSTİYANLIĞI KABULÜ

indirmiş ve üç neslini de yok etmiştir. Böylece bu sülaleden gelecekte iktidar için hak talep edecek kimse kalmamıştır.³⁶

Boris Han önde gelen 52 boyarı ve ailelerini idam ederken, daha küçük isyancıları affetmiştir. Bu durum eski aristokrasiyi zayıflatmış ve muhtemelen kendi yakınlarından bazı kişilerin yönetici pozisyonlarına yükselmesine olanak tanımıştır. Bu da merkezî yönetimi bir dereceye kadar güçlendiren bir durum olmuştur. Ancak Boris Han'ın boyar isyanını bastırması boyarları zayıflatmış olsa da bazı bilim adamlarının iddia ettiği gibi boyar sınıfını tamamen yok etme etkisi yaratmamıştır. Bu sınıf, bazı boyarların Hıristiyanlığa karşı çıkmaya devam etmesiyle varlığını sürdürmüştür. Çünkü 890'ların başında boyarlar, Gök-Tanrı inancını yeniden canlandırmaya çalışan Boris Han'ın en büyük oğlu Vladimir'i açıkça desteklemişlerdir.³⁷

IX. yüzyıl Avrupa'da Roma Kilisesi ile Bizans Kilisesi arasında dini rekabetin yaşandığı bir dönem olmuştur. İki kilise arasındaki rekabet Bulgarların Hıristiyanlaşması konusunda da kendini göstermiştir. Boris Han da bu ortam içerisinde bazı diplomatik manevralar yapmaya karar vererek Frank Kralı ile siyasi ittifakı yeniden başlatmış ve Roma Kilisesi ile bağlantılar kurmuştur. Papaya Hıristiyanlık inancı ve ayinleriyle ilgili bir dizi konunun açıklığa kavuşturulmasını istediği soruları içeren bir mektup yollamış ve kendilerine gerçek Hıristiyanlığı öğretecek din adamlarının gönderilmesini talep etmiştir. Bu teklifi memnuniyetle kabul eden Papa, Patrik Formosa ve bir grup din adamını Bulgar ülkesine göndermiştir. Boris Han Bizanslı din adamlarını ülkeden kovmuştur. Böylece Roma'dan gelen din adamları Hıristiyanlığı öğretme ve yayma çabasıyla faaliyetlerine başlamışlardır.³⁸

Papaya bağımsız Bulgar kilisesi talebini ileten Boris Han'ın isteği reddedilmiş, ayrıca Patrik Formosa'nın Bulgar Kilisesi'ne Başpiskopos atanması isteği de olumsuz karşılanınca Boris Han yine gizlice Bizans ile müzakere etmeye başlamıştır. Bulgaristan'ın geçici olarak Roma Kilisesi'ne bağlanması (866-870), Bizans'ın Bulgar kilisesi konusunda fazla müsamahakâr davranmasına ve Boris Han'ın taleplerine olumlu karşılık vermesine neden olmuştur. 870 yılında, İstanbul'daki Sekizinci Ekümenik Kilise Konseyi'nde, tüm kiliselerin temsilcilerinin huzurunda, Bulgar Kilise

³⁶ Plamen S. Tsvetkov, *Bılgariya i Balkanite ot drevnosta do naşi dni*, Zograf, Varna 1998, s. 94.

³⁷ Fine, *a.g.e.*, s. 119.

³⁸ Fol, *a.g.e.*, s. 54-55.

Piskoposluğunun İstanbul Patrikhanesi'nin yetkisi altına girmesine, ancak otosefal bir başpiskoposluk olarak kurulmasına karar verilmiştir. Bu gelişmeler üzerine Romalı din adamları Bulgaristan'ı terk etmiştir. Onun yerine İstanbul Patriği, Bulgaristan Başpiskoposu Joseph (Stephan) başkanlığındaki Bizans din adamları ülkeye gelmiştir. Böylece Boris Han Bizans'ın güdümüne girmiş ancak bağımsız Bulgar kilisesini kurmayı da başarmıştır. Bu gelişme neticesinde Bulgar toplumu Ortodoks Bizans dünyasının etki alanına girmiştir.³⁹

Bizans Devleti daha önce Hristiyanlık dinindeki ibadetleri Slav dilinde öğretmeleri için Kiril ve Methodios adlı iki din adamını Büyük Moravya Devleti'ne göndermişti. İncil'i Eski Slavcaya çeviren bu iki kardeş daha sonra Kiril alfabesinin atası olan Glagolitik (Glagolitsa) alfabesini geliştirmiştir. Bu alfabe Slav el yazmalarında kullanılan ilk alfabedir. Hristiyanlık açısından önemli metinleri Slav diline çeviren iki kardeş böylece Slav yazımına da büyük katkı sağlamıştır. İki kardeş, burada kendi yolundan gidecek olan din adamlarını da yetiştirmeyi ihmal etmemişlerdir. Benzer faaliyetlerini burada devam ettirmekte olan Kiril ve Methodios'un öğrencileri, yaşanan siyasi gelişmeler sonucunda bu ülkeden kovulmuştur. İki misyoner kardeşin öğrencilerinden Kliment, Naum, Angelariy adındaki üç kişi ülkeyi terk etmiş ve 886 yılında Pliska'ya gelmişlerdir. Din adamları burada Boris Han tarafından büyük bir memnuniyetle karşılanmışlardır. Daha sonra Kiril ve Methodios'un diğer öğrencileri de Bulgaristan'a gelmiştir. Bulgar dilinin yaygınlaştırılması için Kutmiçevitsa, Ohri ve Pliska'da dinî merkezler kurulmuştur. Dolayısıyla Hristiyanlık dininin öğretilmesi esnasında Slav Bulgar dilinin de temellerinin atılmış olduğu görülmektedir.⁴⁰

3. *Bulgarların Tarihi* Adlı Eserde Bulgarların Hristiyanlığı Kabulü

Konstantin İreçek uzun yıllar Bulgar tarih bilimine temel oluşturacak olan *Bulgarların Tarihi* adlı eserinin “Bulgarların Hristiyanlığı Kabulü” başlıklı bölümünde, anlatısına öncelikle o dönemin siyasi ortamını vererek başlamıştır. Boris Han'ın saltanatının ilk yıllarının Yunan Sırp, Hırvat ve Franklarla yapılan savaşlarla geçtiği belirtilerek, Omurtag Han'ın Bizans

³⁹ Aynı yerde.

⁴⁰ İvan Bojilov, Vasil Gyuzelev, *İstoriya na srednovekovna Bulgariya VII-XIV vek*, İzdatelska kışta Anibus, Sofya 1999, s. 212-215; Stoyan Jerev, Valentin Stankov, Ralitsa Tsoynska, *İstoriya na bulgarskiya knijoven ezik*, Dirjavno İzdatelstvo Narodna Prosveta, Sofya 1989, s. 16-17; Katsunov, a.g.e., s. 39.

KONSTANTİN İREÇEK'İN *BULGARLARIN TARİHİ* ADLI ESERİNE GÖRE TUNA
BULGARLARI'NIN HRİSTİYANLIĞI KABULÜ

İmparatoru V. Leon ile imzaladığı 30 yıllık ateşkesin sona ermesinin ardından Boris Han'ın Trakya'ya saldırdığı, ancak başarılı olunamadığı aktarılmıştır. Sırplarla mücadele edilmiş ancak o sırada Sırbistan'da hüküm süren Vlastimir'in oğulları Muntimir, Stroimir ve Goinik onu mağlup ederek oğlu Vladimir'i esir almıştır. Boris Han barışa zorlanmış ve oğlu da onlar tarafından dostane bir şekilde Rasa'daki (bugün Novi Pazar) Bulgaristan sınırına getirilerek iade edilmiştir. Üç Sırp kardeşin sonraki mücadelelerinde Muntimir, Boris Han'ın yardımıyla iktidara gelmiştir. Burada İreçek'in dönemin siyasi olaylarını, özellikle de Sırp devletindeki mücadeleyi detaylı bir şekilde aktardığı görülmektedir.⁴¹

İreçek, Bulgar tarih yazımında sonraki kuşak tarihçiler tarafından da kullanılan Bulgar devletinin sınırlarının genişliği ve Makedonya bölgesindeki hâkimiyet meselesini de ele almıştır. Bu durum Bulgar tarihçiler arasında uzun yıllar irredentist (yayılmacı) bir tarih anlayışına sebep olmuştur. İreçek, Bulgar devletinin sınırlarını tanımlamış ve o zamanlar toprakların İbar Nehri'ne kadar uzandığını, Eski Makedonya'da bulunan Slav beyliklerinin Bulgar devletine katılımıyla toprakların oldukça genişlediğini, Boris Han döneminde Ohri dâhil Makedonya'nın büyük bir bölümünün Bulgaristan sınırları içinde yer aldığını aktarmıştır. İreçek'e göre İmparator Theophilos (829-842) döneminde şehrin korunması amacıyla Türk Vardariotların Selanik ile Voden arasına sınır muhafızı olarak yerleştirilmesinin öncelikli sebebi, Bulgar devletinin güneybatıya doğru genişlemesi olmuştur. Yine kuzeybatıda, Boris Han'ın devleti Hırvatlar ve Franklar ile sınır komşusudur ve burada da zaman zaman siyasi mücadelelerin içinde yer almışlardır. İreçek o dönemde Makedonya bölgesinde Slav nüfusunun fazla olmasından dolayı Bulgar devletinin bu bölgeleri hâkimiyeti altına aldığını özellikle vurgulamaktadır. Bunun sebebi de Slav nüfusa vurgu yapmak istemesinden kaynaklanmaktadır.⁴²

İreçek, Bulgarların Hristiyanlığı kabulüne ilişkin Kiril ve Methodios⁴³ kardeşlerin rolüne özellikle dikkat çekmiştir. İreçek, "tüm Slav

⁴¹ İreçek, *a.g.e.*, s. 167.

⁴² Aynı yerde, s. 167-168.

⁴³ Modern dönemde de Kiril ve Methodios Bulgar toplumunda önemini korumaktadır. Bulgarlar açısından Kiril ve Methodios kardeşlerin kilise yazıları çevirileri zengin gramer yapısına sahiptir. Bulgar araştırmacılara göre Eski Bulgarca en eski Slav yazın dilidir, bu dilin erken ortaya çıkışı Bulgar dilbilimi açısından da önem arz etmekte ve mevcut yazılı eserler sayesinde erken döneme ilişkin araştırma yapılabilmektedir. Kiril Mirchev, "Starobilgarskiyat Ezik", http://macedonia.kroraina.com/pdf/mirchev_starobylgarski.html, (25.07.2023).

kabilelerinin sonsuza dek minnettar kalacağı iki ismin ortaya çıkmasıyla Güney ve Batı Slavlarının manevi gelişiminde adeta bir çığır açıldığı” ifadesini kullanarak onlara atfettiği büyük önemi göstermiştir. Ona göre, bu iki kardeşin yardımıyla Slavlar, ana dillerinde alfabenin, edebiyatın ve ibadetin temelini atabildikleri için eğitilmiş Avrupa halkları dünyasına girebilmişlerdi. Kiril ve Methodios kardeşler, o zamanlar ticaret ve eğitim kurumları nedeniyle zaten büyük önem kazanmış olan Selanik’te doğmuştur. Zengin ve asil bir adam olan babaları Leo, Selanik’te rütbeli bir asker olarak görev yapmaktaydı. İreçek burada özellikle “*Slav topraklarındaki edebi faaliyetlerini ve olağanüstü dil öğrenme yeteneklerini düşünersek, Slav kökenli olmaları çok muhtemeldir; Yunanlılar sadece Slav dilini değil, genel olarak diğer tüm yabancı dilleri öğrenme konusunda büyük yetersizlikleri ile ayırt edilirdi*” ifadelerini kullanarak bu iki keşişi “Bulgarlaştırma” eğiliminde olmuştur. Ayrıca o zamanlar Yunan hizmetinde birçok Slav’ın bulunduğunu da anlattısına eklemiştir.⁴⁴ Boris Han Franklarla müzakereler yürütürken, Hristiyanlık dini Panoniyalı ve Moravyalı Slavlar arasında hızla yayılmıştır. İreçek, Passau ve Salzburg piskoposluklarından uzun süre birçok misyonerin Pannonia ve Moravia’ya geldiğini, burada vaazlar verdiklerini ancak bu misyonerlik faaliyetlerinde pek de başarılı olamadıklarını ifade etmiştir. İreçek, İmparator III. Mihail’in siyasi bağımsızlık için çabalayan Moravya Prensiği’ne 862’nin sonlarına doğru, Konstantin ve Methodios’u dinî vaazlar vermek ve Hristiyanlığı Slav dilinde halka anlatabilmek maksadıyla bu bölgeye gönderdiğini belirtmiştir. Ayrıca Moravya’nın başkenti Velegrad’da kardeşlerin prens ve halk tarafından sıcak karşılandıklarını (863), faaliyetlerine İncil’i Slav dilinde vaaz etmekle, genç Moravyalıları Hristiyan inancı konusunda eğitmekle ve kutsal kitapların tercümesiyle başladıklarını da eklemiştir. Prens Rostislav, Bizans imparatoruyla bir ittifak kurmuş ve Slavların anlayabileceği bir dilde onları vaftiz etmelerini istemiştir. 862’de Patrik Photius ve İmparator III. Mihail dönemin aydın kişileri olan Selanikli kardeşleri bu bölgeye göndermiştir. Aslında belirtmek gerekir ki İreçek’in aktardığından farklı olarak, ilk zamanlar onların misyonunun Bulgarlar ile hiçbir alakası yoktur. İki kardeş dini, kültürel ve etnik açıdan Slav ya da Bulgar olmaktan öte birer Bizanslılardır. Bununla birlikte Glagolitsa ve ilk yazılı Slav dilinin yaratılmasını sağlamışlardır. “Moravya misyonu” için dini eserlerin Selanik Slavlarının diline çevrilmesi konusundaki yoğun çaba ve faaliyetlerinin sonucu olarak seçilmiş olmaları kuvvetle muhtemeldir. Çünkü o dönemde Slavlar aşağı yukarı aynı dili konuşmaktaydı ve Selanik’te konuşulan Slav dili Moravyalılar tarafından anlaşılabilirdi. Daha sonra

⁴⁴ İreçek, *a.g.e.*, s. 170.

KONSTANTİN İREÇEK'İN *BULGARLARIN TARİHİ* ADLI ESERİNE GÖRE TUNA
BULGARLARI'NIN HRİSTİYANLIĞI KABULÜ

Konstantin ve Methodios ile onların yetiştirdiği öğrenciler hakkında pek çok bilimsel araştırmalar yapılmış ve İreçek'in aktardığı bilgiler genişletilmiş ve o konuda çok ileri gidilmiştir.⁴⁵

İreçek'e göre Boris Han'ın Hristiyanlık dinini kabul etmesinin başlıca siyasi nedenlerinden biri ülkesinin güçlü Hristiyan komşuları olan Franklar, Moravyalılar ve Bizanslılara karşı uzun süre ayakta kalamayacağı endişesidir. Dolayısıyla İreçek Hristiyanlığa geçişi siyasi kaygılardan kaynaklanan bir tercih olarak değerlendirmiştir. Ayrıca Trakyalı ve Makedonya Slavlarının çoğunun pagan inancını çoktan terk ettiklerini ve hatta Boris Han'ın kendi devletinde bile, Krum Han zamanından beri Hristiyanlığın yavaş yavaş yayılmaya başladığını aktarmıştır. İreçek'in bugün bilim dünyası tarafından yetersiz olan bazı görüşlerine rağmen tarihi kaynaklara bağlı kalmaya azami dikkat ve itidal gösterdiğini vurgulamak gerekir. Bulgarların din değiştirmesinden bahsederken Krum Han döneminden beri Hristiyanlığın Bulgar topraklarına nüfuz ettiğini belirtmiş, ancak resmi olarak Hristiyanlığın kabulünden yıllar sonra bile Bulgarlar arasında dinin "yüzeysel" olarak yaşandığı gerçeğini de tespit etmiştir. Aynı şey Tanrıya bağlılık konusunda da söylenebilir.⁴⁶

Konstantin İreçek Rus ve Macar ülkesi örneklerini vererek, Rus Prensi Vladimir ve Macaristan Prensi Stephen gibi, Boris Han'ın de kısmen siyasi nedenlerle Hristiyanlığa geçtiğini ifade etmiştir. İlk başta, Batı'da Kral Ludwig ile görüşmelerde bulunduğunu, ancak kendisine sunulan şartları yeterli görmeyen Boris Han'ın yönünü Bizans'a çevirdiğini eklemiştir.⁴⁷

İreçek, Bulgaristan'da büyük bir açlık felaketinin yaşandığı sırada ve bir savaş sonrasında İmparator III. Mihail ile Boris Han arasında imzalanan barış antlaşması ile Bulgarların Hristiyanlığı kabul ettiğini yazmıştır. İreçek, Bulgar hanının Hristiyanlığı barış antlaşmasının yapıldığı alanda kabul ettiğini aktarmıştır. Vaftiz babası olan imparatorun Boris Han'ı Hristiyan ismi olan Mihail adıyla çağırma başladığını, eş zamanlı olarak birçok boyarın da Hristiyanlığı kabul ettiği bilgisini de eklemiştir. İreçek, Boris Han'ın, Hristiyanlığı yabancı etkisiyle değil, kendi rızasıyla kabul ettiğini aktarmıştır. İreçek, Boris Han'ın Kiril ve Methodios'un etkisi ile din değiştirdiğini düşüneneler de olduğunu aktarmış ve bu düşünceye karşı çıkararak iddia

⁴⁵ Tsvetkov, *a.g.e.*, s. 92; İreçek, *a.g.e.*, s. 170.

⁴⁶ İreçek, *a.g.e.*, s. 170-174.

⁴⁷ Aynı yerde, s. 170-171.

edildiği gibi olması halinde Roma ile Bizans kiliseleri arasında bu kadar uzun süre tereddüt etmeyeceğini ileri sürmüştür. Bulgar hanının bu önemli kararında Yunan misyonerlerin etkisinin olmadığını ispatı olarak Bulgarların din değiştirmesini beklenmedik bir olay olarak gören dönemin Patriği Photius'un sözlerinin gösterilebileceğini ifade etmiştir.⁴⁸

Boris Han'ın, tebaasının yeni dini kabul etmesi için büyük bir çaba gösterdiğini ifade eden İreçek, buna rağmen Gök-Tanrı inancını benimsemiş boyarların güçlü bir direnişle karşılaştığını belirtmiştir. Hristiyanlık dininin kabul edilmesine karşı çıkan boyarların ayaklanmasını "boyarların tahta eski inançlarına mensup birini çıkarmak için halkın büyük bir bölümünü ayaklandırdıkları ve Boris Han'ı devirmeye çalıştıkları"nı ifade etmiştir. Ancak ayaklanmanın onlar için felaketle sonuçlandığını ve Boris Han'ın, isyan eden boyarlardan eşleri ve çocukları ile birlikte toplam 52 kişinin ölümüyle cezalandırılmasını emrettiğini; yeni din değiştirmiş bir Hristiyan'a yakışmayan bu eylemle tüm ailelerin yok edildiğini ifade ederek, isyancılara katılan sıradan insanların ise cezalandırılmadan salıverildiğini eklemiştir. İreçek'in bu olayı aktarırken Boris Han'a eleştirel bir tavırla yaklaştığı görülmektedir. İreçek isyanın bastırılma biçimi ve çok sayıda boyarın aileleri ile birlikte öldürülmesini iyi bir Hristiyan'a yakıştıramamıştır. Öldürülenlerin toplam 52 kişi mi yoksa 52 aile mi oldukları konusu daha sonra da Bulgar tarih yazımında tartışılmıştır.⁴⁹ Bulgarlar için Hristiyanlaşma yaşamın tüm alanlarında köklü bir değişikliğe sebep olmuştur. Sadece yüzyıllardır benimsedikleri inanç ve takvimden vazgeçmek zorunda kalmamışlar, akrabalık bağları da dâhil olmak üzere tüm sistemlerini yeniden şekillendirmek zorunda kalmışlardır. Hristiyanlığın kabulü sonrası, çok eski zamanlardan beri saygı duyulan birçok nesne ve uygulama şeytanlaştırılmıştır. Bunun sonucunda da ülkenin önde gelen boyarlarının ve halkın önemli bir kısmının isyan etmesi kaçınılmaz olmuştur. Bazı tarihçilere göre bu toplu katliam "Ön Bulgar unsurunu hayati bir oranda" zayıflatmış ve din değiştirmek adeta Slav çoğunluk arasında onların tamamen erimesine sebep olmuştur.⁵⁰

İreçek pagan bir devletten Hristiyan bir devlete dönüştürülen Bulgaristan'ın, din değiştirme sonrası bu ülkede yandaş bulmayı uman çeşitli dini misyonerler tarafından tercih edilen bir bölge haline geldiğini ifade

⁴⁸ Aynı yerde, s. 171-172.

⁴⁹ Aynı yerde, s. 172.

⁵⁰ Tsvetkov, *a.g.e.*, s. 93.

KONSTANTİN İREÇEK'İN *BULGARLARIN TARİHİ* ADLI ESERİNE GÖRE TUNA
BULGARLARI'NIN HRİSTİYANLIĞI KABULÜ

etmiştir. Bulgaristan'ın Selanik'te ve Hazarlar arasında Kırım'da güçlü toplulukları bulunan Yahudilerin, özellikle öğretileri Suriyeli ve Ermeni yerleşimciler tarafından Trakya'ya taşınmış olan Pavlikanların da hedefi haline geldiklerini aktarmıştır. Bulgar ülkesine gelen papazlar arasında da sahte Ortodoksların bulunduğunu ve dinin öğretilerini tam olarak aktaramadıklarını; Çarşamba ve Cuma günleri yıkanmayı yasaklamak gibi batıl inançlar vaaz etmelerinin dini yeni kabul etmekte olan Bulgarlar arasında güvensizlik yarattığını aktarmıştır.⁵¹ İrecek'in Tuna Bulgarları'nın o döneme kadarki inançları olan Gök Tanrı dinini Pagan inancı olarak tanımladığı görülmektedir. Yüzyıllardır Gök Tanrı inancını benimsemiş olan halkın hükümdarları tarafından dayatılan yeni dini benimsemekte zorlanma sebeplerini de aktarma ihtiyacı duyan İrecek'in, halkın bu konuya ilişkin psikolojik durumuyla ilgili de bir analiz yapma durumunda kaldığı görülmektedir.

İrecek, Bulgarlar ile Papa arasındaki mektuplaşmalar hakkında da detaylı bilgi vermiştir. 866 yılında Papa I. Nikolas'ya Hristiyanlığın uygulanmasına ilişkin 106 sorunun iletilmesi için Bulgar elçiler gönderildiğini, Papa'nın da verdiği cevaplarla ülkedeki durumu anlamak için iki psikoposu görevlendireceğini bildirdiğini ifade etmiştir. Bulgaristan'a gelen bu görevlilerin verdikleri bilgilerden o dönemde devleti yönetenlerin Slav olmadıkları ve yönetici sınıfın henüz Slav tebaa ile birleşmediği anlaşılmaktadır.⁵² İrecek'in verdiği bu bilgilerden Bulgar devletinde idareci sınıfın hala Tuna Bulgarları'ndan olduğu ve Slav unsurunun henüz yönetici kesimde etkin olmadığı anlaşılmaktadır.

İrecek, Bizans Devleti ile Bulgarlar arasında gelişen dostane ilişkiler neticesinde, Boris Han'ın Roma'dan değil İstanbul'dan yana taraf aldığı ve üçüncü oğlu Simeon'un babası tarafından okuması için bu şehre gönderildiğini de aktararak Bizans'la din aracılığıyla kurulan ilişkinin farklı siyasi alanlara da sirayet ederek güçlendiğine vurgu yapmıştır.⁵³

⁵¹ Aynı yerde, *a.g.e.*, s. 173.

⁵² Aynı yerde, *a.g.e.*, s. 173-175.

⁵³ Aynı yerde, *a.g.e.*, s. 178.

Sonuç

Bir bozkır devleti olarak Bizans gibi güçlü bir devlete komşu olarak doğan Tuna Bulgar Devleti, Boris Han zamanında Hristiyanlığı kabul etmiş ve ülkede Slavların ve Slav dilinin etkisinin artmasıyla Hristiyan Slav bir devlete dönüşmüştür. Nüfus olarak çoğunlukta olan Slavlar ülkede baskın gelmiş ve Türk olan Tuna Bulgarlarının etkisi azalmıştır. Devletin Türk özelliği Türklerin dil ve kültürlerini kaybetmesiyle ortadan kalkmıştır.

Bulgar tarih yazımında, Tuna Bulgarları'nın Hristiyanlığı kabulü ile ilgili ilk akademik bilgiler Konstantin İreçek'in *Bulgarların Tarihi* adlı eserinde yer almaktadır. İreçek, Panslavist akımdan etkilenen bir çevrede yetişmiş ve kendisi de hayatı boyunca bu ideolojiyi savunmuştur. İreçek'in Bulgar hanlarını ifade etmek için *knez* ifadesini kullandığı görülmektedir. Yine Hristiyanlığın kabul edilme sürecinde ve öncesinde halkın eski inanç sistemine ilişkin bilgi vermediği dikkat çekmektedir. Özellikle pagan olarak nitelendirdiği kadim Türklerin eski dini Gök-Tanrı inancına hiç değinmediği görülmektedir. Yine anlatısında tüm Bulgarları Slav olarak kabul ettiği ve Türk olan Tuna Bulgarları (Asparuh Bulgarları) konusunda ayırım gözetmediği dikkat çekmektedir.

İreçek Bulgarların kökenini, ideolojisini ve örgütlenmesini tarihi kaynaklara bağlı kalarak ortaya koymaya çalışmıştır. Ancak, yaptığı son değerlendirmede elde edilen bilgilerin toplumsal önemine dair yanlış bir çıkarımda bulunmuştur. O dönemde ulaşılabilen birçok kaynağı kullanmış, siyasi olayları aktarmış ancak son tahlilde ait olduğu ideolojik çerçevenin dışına çıkmayı başaramamış ve akademik objektiflik sergileyememiştir. Ancak daha sonradan eserin ana metnine çok sayıda ekleme yapması ve notlar dâhil etmesi, çözülmesi gereken sorunların incelenmesi gerektiğinin en iyi göstergesidir.

Bulgarlar ulus inşa süreçlerinde dil olgusundan çokça yararlanmışlardır. Bu amaca yönelik olarak ilk çalışmaları yapanlardan biri olan İreçek eserlerinde, Slav dili vurgusu yapmıştır. Bulgarların Hristiyanlaşma sürecini anlatırken de Slav Bulgar dilinin kurucusu kabul edilen Kiril ve Methodios adlı Yunan din adamlarının ve onların öğrencilerinin faaliyetlerini oldukça detaylı bir şekilde aktardığı görülmektedir. Dil ve din olgularını birlikte ele alarak uluslaşma sürecindeki Bulgarlara Slav-Ortodoks kimliğinde bir istikamet çizmiştir.

KONSTANTİN İREÇEK'İN *BULGARLARIN TARİHİ* ADLI ESERİNE GÖRE TUNA
BULGARLARI'NIN HRİSTİYANLIĞI KABULÜ

Bulgar Ortaçağ tarihçilerinin duayeni kabul edilen Vasil Zlatarksi İreçek'in eserinin 1929 yılı baskısının ön sözünde bu esere ilişkin *Bulgarların Tarihi*'ndeki bilimsel iddiaların çoğu çoktan güncelliğini yitirmiş olsa da İreçek'in sunumunun büyüü, sanatsal anlatımı ve retorik olmayan olayları eşsiz bir ustalıkla sunma konusundaki büyük yeteneği asla eskimeyecek" ifadelerini kullanarak bu eserin önemine vurgu yapmıştır.

KAYNAKÇA

A. Araştırma ve İnceleme Eserler

AHMETBEYOĞLU, Ali, *Hanlıktan Çarlığa Bulgar Türkleri Tarihi*, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul 2023.

_____, "718-803 Yılları Arası Tuna Bulgar Devleti", *Erzurum Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı 3, Aralık, 2021, ss. 25-38.

BOJİLOV, İvan, Gyuzelev, Vasil, *İstoriya na srednovekovna Bilgariya VII-XIV vek*, İzdatelska kışta Anibus, Sofya 1999.

DOSTAL, M. Yu., Malyugin, V. D., Çurkina, İ. V., *Russko-slavyanskiy kalendar na 2005 god.*, Moskva 2005.

FINE, John V. A. Jr., *The Early Medieval Balkans, A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*, Ann Arbor 1983.

FOL, Aleksandır, Gyuzelev, Vasil, Gençev, Nikolay, vd., *Kratka İstoriya na Bilgariya*, İzdatelstvo Nauka i izkustvo, Sofya 1983.

GYUZELEY, Vasil, *Knyaz Boris Purvi*, Nauka i izkustvo, Sofya 1969.

HUPCHICK, Dennis Paul, *The Bulgarian-Byzantine Wars for Early Medieval Balkan Hegemony: Silver-Lined Skulls and Blinded Armies*, Palgrave Macmillan, Wilkes-Barre 2017.

İREÇEK, Konstantin, *İstoriya na Bilgarite*, Sofya 1978.

FATMA RODOPLU YILDIRIM

JALOV, Aleksey-Stamenova Magdalena, "Contribution of Hermengild and Skorpil to the Bulgarian Speleology", (ed.) Michal Filippi, Pavel Bosak, *16th International Congress of Speleology Proceedings*, V. 1, Czech Republic 2013, ss. 103-106.

JEREV, Stoyan, Stankov, Valentin, Ralitsa Tsoynska, *İstoriya na bulgarskiya knijoven ezik*, Dırjavno izdatelstvo narodna prosveta, Sofya 1989.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Bulgarların Kökeni*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1985.

KARATAY, Osman, *Bulgarlar Yitik Bir Türk Kavmi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2018.

KATSUNOV, Valeri, Mitev, Plamen, Kolev. Valeri, vd., *İstoriya na Bulgariya v dati*, İztok zapad, Sofya 2017.

KAZDAL, Ayşe, "Tuna Bulgar Kağanlığı ve Hristiyanlaşma Süreci", *Doğu Avrupa Tarihi Yeni Bulgular ve Yaklaşımlar*, (ed.) Mualla Uydu Yücel, Nuri Kavak, Sema Aktaş, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2023, ss. 72-121.

KOHN, Hans, *Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği*, (çev.) Agah Oktay Güner, İlgı Kültür Sanat Yay., İstanbul 2017.

MİYATEV, Petır, *İz arhiva na Konstantin İreçek*, C. 1, Sofya, 1953.

_____, *İz arhiva na Konstantin İreçek*, C. 2, Sofya, 1959.

_____, *İz arhiva na Konstantin İreçek*, C. 3, Sofya, 1963.

RODOPLU YILDIRIM, Fatma, *Bulgaristan'da Kuman Hanlar Dönemi, II. Bulgar Devleti'nin Kuruluşu ve Bulgar Tarihyazımında Kuman/Kıpçaklar*, Gazi Kitabevi, Ankara 2021.

ROSSİYSKAYA PEDAGOGİÇESKAYA ENSİKLOPEDİYA, v 2 t., gl. red. V. V. Davidov, T. 1, Moskva 1993.

RUNCIMAN, Steven, *A History of the First Bulgarian Empire*, Londra 1930.

KONSTANTİN İREÇEK'İN *BULGARLARIN TARİHİ* ADLI ESERİNE GÖRE TUNA
BULGARLARI'NIN HRİSTİYANLIĞI KABULÜ

SOVETSKAYA İSTORİÇESKAYA ENTSİKLOPEDİYA, (red.) E. M. Jukov, T. 6, (v 16 tomah), İzdatelstvo Sovetskaya Entsiklopediya, Moskva 1965.

TSANEV, Dimitir, *Bilgarskata İstoriçeska Knijnina prez Vizrajaneto XVIII-Pırvata Polovina na XIX vek*, Nauka i izkustvo, Sofya 1989.

TSVETKOV, Plamen S., *Bilgariya i Balkanite ot drevnosta do naşı dni*, Zograf, Varna 1998.

ZLATARSKİ, V. İ., “Predgovor kim İzdanieto ot 1929 g.”, *Akad. Konstantin İreçek İstoriya na Bilgarite*, İzdatelstvo Nauka i İzkustvo Sofya 1978.

_____, Vasil, *İstoriya na bilgarskata dirjava: prez srednite vekove*, Tom 1, Çast 2, Sofya 2002.

B. Elektronik Kaynaklar

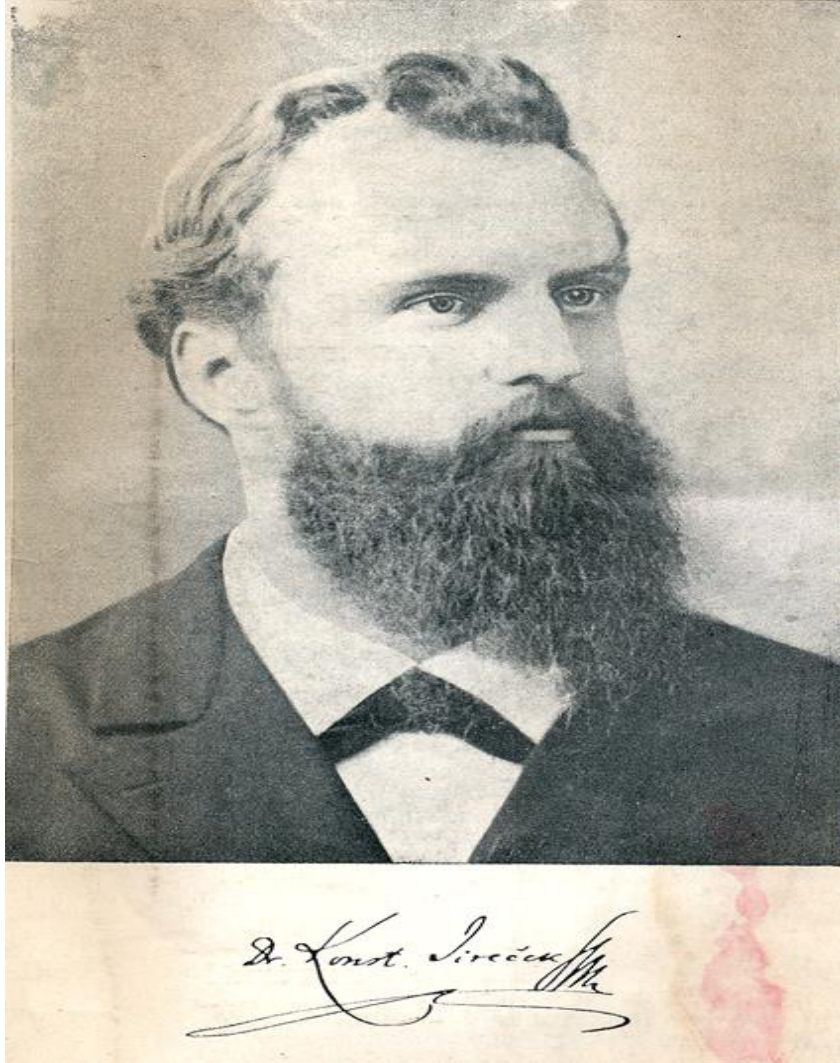
MİRÇEV, Kiril, “Starobılgarskiyat Ezik”, http://macedonia.kroraina.com/pdf/mirchev_starobylgarski.html, (25.07.2023).

<https://southslavic.wordpress.com>, (30.12.20123).

FATMA RODOPLU YILDIRIM

EKLER

EK-1: Konstantin Josef İreçek

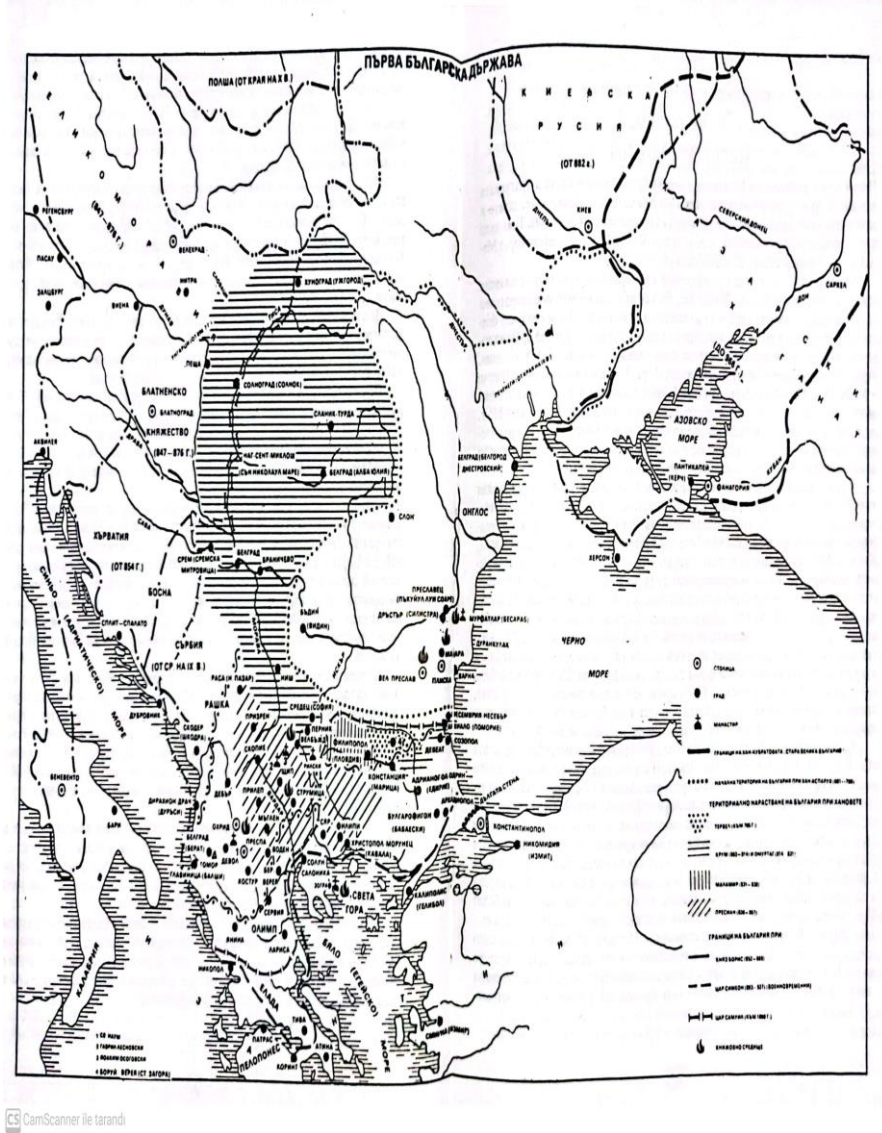

Kaynak:

https://www.omda.bg/public/biblioteka/irecek/konstantin_irecek_sn.htm
(07.08.2023).

KONSTANTİN İREÇEK'İN *BULGARLARIN TARİHİ* ADLI ESERİNE GÖRE TUNA
BULGARLARI'NIN HRİSTİYANLIĞI KABULÜ

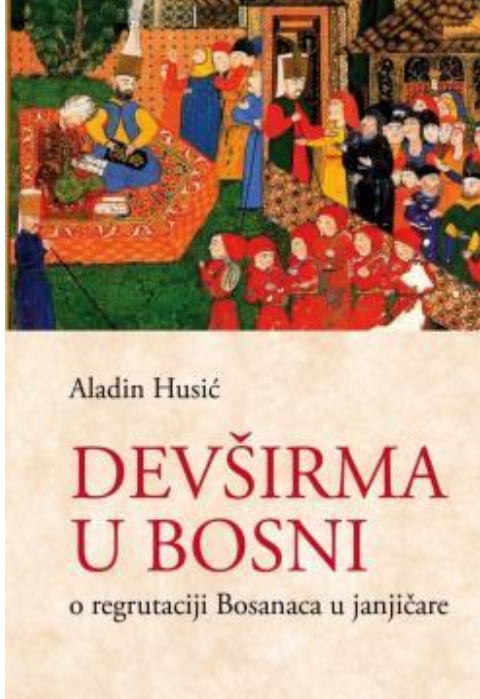
Ek-2: Hristiyanlığın Kabul Edildiği I. Boris Döneminde Tuna Bulgar Devleti'nin Siyasi Sınırları

Кайнак: Александър Фол, Vasil Gyuzelev, vd., *Kratka İstoriya na Bulgariya*, Izdatelstvo Nauka i izkustvo, Sofya 1983, s. 56-57.

Aladin Husić, *Devşirme u Bosni -o regrutaciji Bosanaca u janjičare- (Bosna'da Devşirme -Bosnalıların Yeniçeri Ocağına Alınmasına Dair-), Saraybosna Üniversitesi Şarkiyat Enstitüsü Yayınları, Saraybosna 2023, 164 sayfa, ISBN: 978-9958-626-64-7.*

Behçet LOKLAR*

Geç Ortaçağlardan XX. asra kadar süren Osmanlı Türklerinin Balkan geçmişi, bu coğrafyada derin kültürel, toplumsal, iktisadî, askerî ve siyasî izler bırakmıştır. Bu izler kuşkusuz Balkan kültür dünyasının tarihsel belleğinde de önemli bir yer tutmaktadır. Her kültürde olduğu gibi Balkan coğrafyasında da toplumsal hafızanın olgunlaşmasında tarihyazımının önemli rolü bulunmaktadır. Bu hafızanın ete kemiğe bürünmesinde ise Balkan akademileri bir açıdan merkez konumda yer almaktadırlar.

Balkan akademileri arasında Osmanlı tarihini ve ondan miras kalan meseleleri araştırma çabasının oldukça köklü bir geçmişe sahip olduğu

bilinmektedir. Bu coğrafyada Osmanlı tarihine yönelik çok çeşitli ilgi alanları bulunduğunu kabul etmekle birlikte, toplumsal belleğin şekillenmesinde önemli rolü olan belli başlı meselelere daha çok merak duyulduğu ise

* Öğr. Gör. Dr., Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü, Balkan Tarihi Anabilim Dalı, Edirne, ORCID: orcid.org/0000-0003-0823-8577, E-posta: behcetlokla@trakya.edu.tr

aşikârdır. Bu ‘popüler’ ilgi alanlarından biri de aslında imparatorluğun direkt Balkan coğrafyasını ilgilendiren devşirme meselesidir.

İmparatorluğunun Gayrimüslim tebaasından Osmanlı acemi ocağına asker devşirilmesi kendi içerisinde zaten birçok ilmî soru işareti barındıran bir konudur ve Türk tarihyazımı başta olmak üzere dünya genelinde bu konu etrafında önemli sayıda ilmî eser neşredilmiştir. Devşirme, özü itibarıyla Hıristiyan unsurları barındırmaktadır ve bu durum Balkan coğrafyasının Ortodoks ve Katolik milletleri arasında konuya özel önem atfedilmesine neden olmaktadır. Bununla birlikte meselenin Bosna’da aynı zamanda Müslüman bir kimliğe bürünmesi, yani Müslüman çocukların da devşirilebilmesi, bu tarihsel problematiğin daha karmaşık bir hâle gelmesine neden olmuştur. Hâl böyle iken, zaman içerisinde gerek edebî alanda, gerekse de bizatihi tarih alanında devşirme konusu üzerine Balkan akademilerinde ve Bosna-Hersek tarihyazımında önemli sayıda eser neşredilmiştir.

Saraybosna Üniversitesi Şarkiyat Enstitüsünün mevcut müdürü Prof. Dr. Aladin Husić tarafından devşirme meselesinin Bosna veçhesine değinen son eser, bu önemli konunun tarihsel problemlerine cevap bulmaya çalışması açısından önemli bir işlevi yerine getirmektedir. Yazar, enstitü bünyesinde uzun süredir yürüttüğü araştırmalar neticesinde yazdığı kitabını şu başlıklar altında kaleme almıştır: *Giriş* (ss. 7-12), *Tarihyazımında Devşirme Meselesi* (ss. 13-53), *Devşirme Meselesine Farklı Perspektiflerden Yaklaşımlar* (ss. 54-65), *Devşirmenin Uygulanma Dönemleri* (ss. 66-73), *Bosna’da Devşirme Uygulamaları* (ss. 74-100), *Devşirme Sürecinde Gayrimüslimler* (ss. 101-106), *Bosna’da Devşirme Meselesine Dair Diğer Bazı Sorular* (ss. 107-127), *Sonuç* (ss. 128-130).

Yazar, bizim de yukarıda kısaca vurgulamaya çalıştığımız gibi devşirme meselesinin tarihyazımı içerisinde oldukça problematik bir konu olduğunu kabul etmekle sözlerine başlamaktadır. Osmanlı bürokrasisinin Gayrimüslim çocukları devşirip acemi ocağına alması meselesi, Hıristiyan Balkan halklarının tarihsel hafızasında ‘negatif’ bir algı oluşturduğu bugüne kadarki mevcut literatürden bilinmektedir. Tarihyazımlarının da bu olumsuz algıyı akademik manada pekiştirdikleri yazar tarafından kabul edilmektedir. Kendisinin ise ön yargısız bir şekilde arşiv kaynakları eşliğinde devşirme uygulamasına sahadan göstermeye çalıştığı örnekler üzerinden cevap bulmayı amaçladığını iddia etmektedir.

Balkanlar’da XIX. asırdan günümüze kadar katlanarak inşa edilen ulus merkezli karmaşık ideolojik düzlemlerden Osmanlı geçmişine bakma gayreti, modern çağ öncesine ait bir uygulama olan devşirme meselesinin anlaşılabilmesinin önüne set çekmektedir. Bu ideolojik engel, Balkan tarihyazımlarının romantik perspektifleri ile beraber alanın domine edilmesine neden olduğu kitapta altı çizilen ön yorumlardan biridir. Gerçekten de kelimenin etimolojisinde böyle bir tanım olmamakla birlikte, Balkan Slav halkları tarafından devşirmeye giydirilen “*danak u krvi*” (kan haracı) gibi pejoratif bir tanım, konunun bilimsel yöntemlerle incelenmesine engel teşkil etmektedir. Balkan coğrafyasından geçen dönemin bazı (hepsi değil) Batılı seyyahlar tarafından vurgulanan bu söylem, bağımsız Balkan devletlerinin tarihyazımlarında tabiri caizse tabu hâline getirilmiştir. Yazar ise bu ifadenin konunun özünün anlaşılabilmesi için tek başına yeterli olmayacağını, devşirme meselesinin her aşaması ile derinlemesine tetkik edilmesinin zaruret arz ettiğini belirtmektedir.

Yazara göre, devşirme gibi önemli bir tarihsel konunun ön yargılar ile anlaşılabilmesi mümkün değildir. Bu süreç, dönemin seyahatnamelerinin yanında devşirme meselesinin ‘diğer’ bir ayağını oluşturan Osmanlı merkez bürokrasinin ürettiği kaynaklar ile beraber incelenmelidir. Fakat, bu noktada da yazar tarafından önemli bir ilmî meseleye değinilmektedir. Devşirme denilen karmaşık mesele, yine sadece imparatorluğun merkez bürokrasisinin ürettiği yeniçeri alımına dair yazılan kanunnameler ile tam olarak açıklığa kavuşturulması imkânsızdır. Zira, Osmanlı devlet görevlileri tarafından acemi ocağına devşirme oğlanı alınması yerelde değişkenlik gösteren bir uygulamadır. Her şeyden önce devşirme meselesini anlayabilmek için öncelikle imparatorluğun coğrafyaya göre değişkenlik gösteren pragmatik yapısının anlaşılması gerekliliği vurgulanmaktadır. Son kertede tüm bu mesele, dönemin seyahatnameleri ile beraber Osmanlı merkez bürokrasisinin ürettiği yine döneme dair kanunnameler ve zengin arşiv malzemeleri ile kompakt bir şekilde irdelenmesi gerekmektedir. Yazar, eserinin her noktasında Osmanlı ‘defterhânesinin’ acemi oğlan alımına dair oluşturduğu zengin koleksiyonlarının, konunun özünün anlaşılabilmesi için en önemli adres olduğu savını bizlere net bir şekilde hissettirmektedir. Dönemin birincil kaynakları sayesinde devşirme sürecinin daha berrak bir şekilde anlaşılabilir olacağı vurgulanmaktadır. Bu kitapta, Bosna’da devşirme uygulamasını anlayabilmek için arşiv defterleri en önemli kaynak grubunu oluşturmaktadır.

Osmanlı makamlarının kendi tebaasından acemi ocağına devşirme alımında, sürecin uygulama dönemlerinden, sistemin yürütülmesine kadar

Bosna'da sancak ve kazalar arasında farklı uygulamalara başvurdukları arşiv kaynakları eşliğinde bu kitapta ortaya konulmaktadır. Bosna'ya özel bir uygulama olarak Müslüman çocuklarından devşirme alınması meselesi ise yazar tarafından özellikle üzerinde durulan bir konu olmuştur. Bosnalı Müslümanlardan acemi ocağına asker alınması, XVII. yüzyılın başlarında kaleme alınan Yeniçeri Kanunnamesi'nden daha önce şekillendiği vurgulanmaktadır. Kendileri de birer Bosnalı olan Hadım Ali Paşa (1450?-1511) ve Hersekzâde Ahmed Paşa'nın (1456-1517) vezirlik dönemlerinde Bosnalı Müslüman çocuklardan acemi ocağına asker alınmaya başlandığı yazar tarafından kabul edilmektedir. Kanunnamenin ise aslında daha önce pratikte yaşanan uygulamaların sadece legal hâle getirilmesinden ibaret olduğu belirtilmektedir.

Osmanlı arşiv kayıtları üzerinden Bosna'da devşirme oğlanlarının nerelerden ve nasıl toplandığı yazar tarafından detaylı bir şekilde arşiv kaynakları eşliğinde analiz edilmektedir. XV. yüzyıl sonlarından XVII. yüzyıla kadar birçok arşiv verisi üzerinden sancak ve kazalar bağlamında acemi oğlan listeleri ve verileri paylaşılmaktadır. Sancaklar arasında devşirme uygulamasının dağılım istatistikleri de ortaya konulmaya çalışılmıştır. Mesela, 1526 yılında Bosna coğrafyasında, Bosna sancağından 762 (%62,66), Hersek sancağından 385 (%31,66), İzvornik sancağından 58 (%4,68) ve Yeni Pazar'dan 12 (%0,98) kişinin acemi ocağına alındığı yazar tarafından arşiv kaynakları eşliğinde ortaya konulmaktadır. Defterlerdeki isim ve yaş bilgileri sayesinde de devşirmelerin 'kimlikleri' tespit edilmeye çalışılmıştır. Yapılan analizlerde 12 yaş nadir olmak üzere genellikle 13'den 18 yaşına kadar gençlerden devşirme olarak acemi oğlan alımının Bosna'da tercih edildiği gösterilmektedir. Bu yaş aralığının ise zaman içerisinde (özellikle XVII. yüzyılda) yukarıya doğru tırmandığı görülmektedir. 1604 tarihli arşiv defterine dayanarak yazar, 471 acemi oğlan üzerinden 16,8 yaş ortalamasını tespit etmiştir. Bu durum, aslında Bosna'dan devşirme alımının aklı baliğ gençler üzerinden ve çoğunlukla isteğe karşılık yapıldığına işaret etmektedir. Devşirme olarak alınan Gayrimüslimler ile Müslüman çocuklarının yaş ortalaması da neredeyse değişmemektedir. Bununla beraber devşirme alımında, uygulama sahasında birtakım usulsüzlüklerin yaşanmasının da doğal olacağı kitapta yazar tarafından kabul edilmektedir.

İmparatorluğun başkentine götürülmek üzere alınan acemi oğlanlarının fizikî özellikleri, seyahatname ve kanunnamelerde "en iyisinin" devşirilmesi olarak ifade edilmektedir. Bu durumun da her zaman için geçerli olamayacağı kitapta belirtilmektedir. Arşiv defterlerinde düşülen orta, uzun, kısa boy veya

başka bir takım tanımlamalar aslında acemi oğlan alımlarının karmaşık bir şekilde uygulama sahasındaki görevlilerin inisiyatifi ile geliştiği ortaya konulmaktadır. Kitapta dikkati çeken önemli tespitlerden biri de devşirme alımının Bosna’da kanunnamelerin aksine şehirlerden de olduğunun ortaya konulmasıdır. Ticaretle uğraşan ailelerin çocuklarının devşirilmemesi meselesi Yeniçeri kanunnamelerine atfen tarihyazımlarında da genel olarak kabul edilmektedir. Fakat genel ön kabulün aksine, Bosna’da kaza merkezlerinden de acemi oğlan alındığı görülmektedir. Bosna şehirlerinde yaşayan ve zanaat ile uğraşan bazı aileler çocuklarını devşirme sistemine dâhil edebilmişlerdir. Ailelerin kendi istekleri ile çocuklarını acemi oğlan olarak Osmanlı ocağına vermesi Bosna’da Müslümanlar ve Gayrimüslimler arasında rastlanabilmekteydi.

Dr. Aladin Husić’in “Bosna’da Devşirme” adlı kitabında, konunun her aşaması için kaynaklar eşliğinde sorulara doğrudan cevap arama isteği göze çarpmaktadır. Bu cevapların sadece dönemin birincil kaynakları üzerinden yapılabileceği ve yine dönemin şartları içerisinde devşirme meselesinin değerlendirilmesi gerektiği özel olarak belirtilmektedir. Kitap, şu yönüyle önemli bir hizmet görmektedir: Devşirme gibi oldukça problemlerle dolu bir tarihsel meselenin Osmanlı arşiv kaynakları eşliğinde detaylı bir şekilde ve bilimsel olarak ele alınabileceği burada ortaya konulmaktadır. Bu yönüyle Dr. Husić’in eseri, Bosna-Hersek tarihyazını içerisinde önemli bir ‘görevi’ yerine getirmektedir. Bosna-Hersek’in yanında Osmanlı tarihi bağlamında Boşnak tarihyazımının dikkatle takip edildiği Sırbistan, Hırvatistan ve Karadağ başta olmak üzere genel olarak Balkan tarihyazımlarına da kitabın hitap ettiği unutulmamalıdır. Bu açıdan bakıldığında devşirme meselesinin geçmişte yapıldığı gibi romantik düzlemde değil, tarih disiplini içerisinde arşiv kaynaklarıyla beraber bilimsel metodlarla ele alınabileceğini göstermesi açısından oldukça kıymetli bir çalışmadır. Ayrıca, devşirme usulünün sadece Osmanlı merkez bürokrasisinin ürettiği kanunnameler ile değil, Bosna örneğinde olduğu gibi sahada görülen farklı uygulamalar ile daha net anlaşılabilmesini vurgulaması açısından bir yönüyle Türk tarihyazımına da yol göstermektedir. Tüm bu vasıflarıyla beraber kitabın tarih disiplini içerisinde devşirme meselesine dair önemli ve kalıcı bir etki yapacağı görülebilmektedir.

Ratomir Milikić, *Државни удари у историји Србије (Sırbistan Tarihindeki Darbeler)*, Čigoja Yayınevi, Belgrad 2022, 369 Sayfa, ISBN: 978-86-531-0819-9.

Enes TURBIC*

Sırbistan Tarihindeki Darbeler (Državni udari u istoriji Srbije / Државни удари у историји Србије) kitabı, bizi Sırbistan'ın ve eski Yugoslavya'nın siyasi tarihine yaklaştırmaya çalışan Sırp tarihçi Ratomir Milikić'in eseridir. Kitapta, 1835 yılında Sretenj Anayasası'nın kabul edilmesinden 2000 yılına kadar olan süre ve o yıllarda yaşanan hükümet değişikliği Sırbistan'ın siyasi tarihi ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Belgrad merkezli Çağdaş Tarih Enstitüsü'nün (ISI) öğretim üyesi olan Ratomir Milikić, Sırbistan ve Yugoslavya'nın siyasi tarihini araştıran bir tarihçi ve diplomattır (yüksek lisansı *Kral Aleksandar Obrenović Döneminde Darbeler*

başlıklı çalışmayla bitirmiştir; doktora unvanı ise *Yugoslavya ve Avrupa Konseyi [1949-2003]* başlıklı çalışmasıyla almıştır). *Sırbistan Tarihindeki Darbeler* kitabı 2022 yılında Belgrad'da yayımlanmıştır. 369 sayfalık bu kitap, Čigoja Yayınevinde basılmış, Sırpça - Kiril harfleriyle- yazılmıştır.

* Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü, Balkan Tarihi Anabilim Dalı, Edirne, ORCID: orcid.org/0000-0003-2871-9044, E-posta: enesturbic@trakya.edu.tr

OPEN ACCESS

Yazar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olarak* Sırbistan başlıklı ilk bölümde 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılın başlarında Sırbistan'ın siyasi ve hukuki tarihini tanıtmaktadır. Bu bağlamda yazar, Sırbistan'ın hukuk tarihini yedi anayasal döneme ayırmakta: 1. Karadorde / Karayorgi ve Miloš'un İdari Güçlerini Yaratması Dönemi (1804-1830) 2. Anayasa Savunucuları'nın Bürokratik Oligarşisi Dönemi (1842-1858), 3. Prens Mihailo'nun Rejimi Dönemi, 4. Anayasacılık Dönemi (1869-1889) 5. Parlamenterizm Dönemi (1889-1893) 6. Gericilik Dönemi (1893-1903) 7. Yeniden Parlamenterizm Dönemi (1903-1914). Kitapta, *Birinci Sırp Ayaklanması* sırasında Karayorgi'nin genç Sırp Devleti'nin anayasal düzenin önemini anladığını; dolayısıyla 1805'te İdari Konseyin kurulduğu belirtilmektedir. Bu konsey, liderin yanında merkezi bir otorite olarak tasarlanmıştır. Yazar, Sırbistan Prensiğini teşkilatlandırmayı o dönemin Avrupa ülkelerinde yer alan yasal müktesebata uygun olarak düzenlenmesi konusunda ısrar eden yerel liderler tarafından baskı altında tutulan Prens Miloš'un olaylara boyun eğmesinden dolayı 1835 yılında çıkan *Mileta İsyanı*'nı vurgulamaktadır. Ayrıca yazar Miloš'un bu baskılar altında kalarak Sırp Devleti'nin ilk modern anayasası olan hukuk tarihinin (Sretenj Anayasası) taslağının hazırlanmasını kabul ettiğini belirtmektedir. Bu anayasa ilk ve tam Sırp anayasasını temsil etmektedir. Yazar okuyuculara Sretenj Anayasası'nın yazarı Dimitrije Davidović hakkında ve kısa süre aktif kullanılan fakat ülke için önemli olan bu anayasa hakkında ayrıntılar vermektedir.

Sretenj Anayasası sonraki anayasanın ilk taslağı, Eylül 1838'de Bâb-ı Âli tarafından İngiliz diplomasisinin yardımıyla hazırlanmıştır. Yeni anayasa, tüm gücün hükümdarın elinde toplanması temeline dayandığı için, prens Miloš'un yeni sisteme oldukça olumlu baktığını belirtmek gerekir. 1838 tarihli Sırp literatüründe *Türk Anayasası* ve *Çetvrti hatişerif* olarak da bilinen bu anayasa, Sretenj Anayasası'ndan farklı olup, Sırbistan Prensiğinin yasal düzenlemesini bağımsız olarak çıkarabileceği yönündeki tutumu konusunda önemli bir değişiklik olduğu anlamına gelmektedir. Öte yandan yazar, Sırbistan'ın Osmanlı Devleti'nin anayasasını doğrudan İstanbul'dan alan ilk Avrupa özerk vilayeti olduğuna dikkat çekmektedir. Bu anayasa, Sırp anayasa tarihindeki en kısa anayasayı temsil etmektedir (yalnızca 66 maddesi vardı). Ancak bu anayasa, 1868'de Prens Mihailo'nun öldürülmesinin ardından naiplik kurulana kadar resmen yürürlükte kalmıştır. 1857'de modern Sırbistan tarihindeki ilk darbe girişimi gerçekleşmiştir: Tenka Darbesi. Bu darbe sırasında Daniştay'ın birkaç üyesi Prens Aleksandar Karadordeviç'in öldürülmesini organize etmeye çalıştığına dair dikkat eden yazar, bütün bu

olayların doruğa ulaştığı üç gün boyunca (10, 11 ve 12 Aralık 1858) Meclisin önemli bir rol oynadığı bir tür devrimin yaşandığına dikkat çekmektedir. Yazar bunun kan dökülmeden başlayan bir devrim olduğunu da belirtmektedir. İlk bölümde aynı zamanda Prens Miloš Obrenović'in kısa olan ikinci hükümdarlığını (1859-1860) ve Obrenović hanedanının tekrardan tahta dönüşüne de dikkat çekiliyor. Yazar ayrıca, Mihailo Obrenović suikastını araştırmanın önemini vurgulamaktadır. Bunun aynı zamanda modern Sırp tarihinde bir hükümdara düzenlenen ilk suikast olduğunu eklemek gerekir. Mihailo'ya yönelik olan suikast, modern Sırp hukuk tarihinde o zamana kadar yaşanmayan bir olaya yol açmıştır: askeri darbe.

Parlamentolar ve Sırbistan Krallığı başlıklı ikinci bölümde yazar, Merkez Kilisesi'ndeki suikastın ayrıntılarını vermektedir. Kral Milan'a yönelik yapılan en büyük suikast girişimi 1882'de gerçekleşmiştir. Kral Milan bu suikasttan sağ kurtulmuş, bunu Radikal parti üyelerinin komplosu olarak kamuoyuna da sunmaya çalışmıştır. Milan, bu başarısız suikastın ardından başarısız suikastı Radikal üyelerle başa çıkmak için kullanmak istemiş, fakat o zaman bunu başaramamıştır. Ancak Milan, Ulusal Meclis olmadan kişisel bir rejim kurarak, bir tür darbe gerçekleştirmiştir. Daha sonra Milan, Avusturya-Macaristan Monarşisinin isteği üzerine, Bosna Hersek topraklarındaki kilise faaliyetleri ve Sırp ajitasyonu nedeniyle Ekim 1881'de Sırbistan Metropoliti ve Belgrad Başpiskoposu Mihailo'yu görevden aldığı için eleştirilerin hedefi olmuştur. Yazar, Sırbistan'ın Belgrad, Niş, Pirot ve Vranje arasındaki ilk demiryolunu inşa eden Fransız şirketinin iflasının ve bu olaya bağlı olan skandalın (Fransız şirketinin Sırbistan'da bıraktığı borç skandalı) Sırbistan Krallığının ilanına katkıda bulunduğunu belirtmektedir. Devletin, kamuoyunun dikkatini çekmek ve siyasi partilerin eleştirilerini prensin bizzat karıştığı skandaldan uzak tutmak için böyle bir harekete geçtiği anlaşılmaktadır.

4 Eylül 1876'da Rus General Chernyaev, Prens Milan'ı Sırp kralı ilan etmiştir; Chernyaev, Osmanlı Devleti'nin Sırbistan'ın bağımsızlığını kabul etmeyeceğine inandığı için savaşın devamını sağlamak amacıyla bunu yapmaya karar vermiştir. Büyük güçlerin yoğun baskısı altında kalan Prens Milan, bunları reddetmiştir. Yazar, Milan'ın hükümdarlığı sırasında meydana gelen iki büyük isyana da dikkat çekmektedir: 1. Osmanlı Devleti'yle savaşın başlamasından önce yaşanan, bazı astsubayların Karayorgi'nin geri dönmesini istemesi üzerine çıkan *Topola İsyanı (Kasım 1877)* ve 2. Kral ve radikaller arasındaki anlaşmazlıklar nedeniyle çıkan *Timok İsyanı (1883)*. 204 maddelik 1888 anayasasını yazar, Sırp anayasa tarihinde büyük bir ilerleme

olarak sunmaktadır. Bunu Kral Milan ile Radikal Parti arasındaki uzlaşmanın sonucu olarak gösteren yazar, Sırbistan'da 1888 anayasasının kabul edilmesiyle Alman tipi anayasal monarşinin terk edildiğini, yerine halkın yönetimi fikrine daha uygun olduğu düşünülen İngiliz anayasal modelinin kabul edildiğini belirtmektedir. Bu anayasa ile Sırbistan modern bir seçim yöntemine kavuşmuştur. Hukuk uzmanları, 1888 Anayasası'nın Sırbistan'daki anayasa meselelerini en geniş şekilde temsil ettiği ve krallığın tam siyasi, kültürel ve sosyal gelişimi sağladığı konusunda hemfikirlerdir.

Yazarın ele aldığı bir diğer konu ise 1894 darbesidir. Kral Aleksandar Obrenović ve babası Milan'ın fikri olan bu darbeye, 9 Mayıs 1869 Anayasası geri getirilmiş ve bu anayasa ile ilgili yasalar yeniden canlandırılmıştır. Böylece Sırbistan bir kez daha Alman tipi anayasal monarşiye dönüşmüştür. Tüccarların protestosunun ardından Belgrad'da 23 Mart 1903'te yeni bir darbe gerçekleşmiştir. Bunun kendisine yönelik bir saldırıya dönüşebileceğine dair isimsiz ihbarlardan korkan Kral, Belgrad yönetiminden protestonun engellenmesini istemiştir. Mart 1901 protestoları önemli bir gerçeği göstermiştir: Hükümette dört general olmasına rağmen ordu, Kraliyetin sıkı bir destekçisi değildi. Ordudaki mali sıkıntılar, geciken maaşlar ve bütçe kesintileri, 1903 Mayıs Ayaklanmasına dönüşen büyük memnuniyetsizliğin artmasına neden olmuştur. Obrenović Sırp kraliyet soyunun son Kralı Aleksandar Obrenović, Sırp tarihinde derin bir iz bırakmış, ancak ataları Miloš ve Mihajlo gibi devlet kurumları inşa etmemiş, devleti tek bir büyük güce (Avusturya-Macaristan) bağlayan, Sırp ordusunu örgütlemeye ve güçlendirmeye adanmış bir hükümdar olup bu konuda atalarını taklit etmemiştir. Liderlik ettiği üç savaşta büyük zaferlere ulaşmamış, ancak güneye doğru topraklarını genişletmiştir.

1903 Darbesinden sonra Avakumović hükümeti 29 Mayıs 1903 tarihli bildiriyle yasaları 25 Mart 1903'e kadar geçerli olan 6 Nisan 1901 Anayasası'na göre hareket ederek, Petar Karađorđević'in Sırbistan'ın yeni kralı olarak seçildiğini duyurmuştur. Petar Karađorđević, Birinci Sırp Ayaklanmasının liderinin torunu olarak değil, İsviçre vatandaşı olarak Sırp kralı olarak önerilmiştir. Buradan hareketle Karađorđević hanedanının kurucusunun Karađorđe / Karayorgi değil, Petar Karađorđević olduğu tezi ortaya atılmıştır. Bu bakış açısı bazı hukukçular tarafından kabul edilirken, bazı hukukçular (çoğunlukla eski Radikaller) reddetmiştir. Kitapta ayrıca, Sırbistan'ın yavaş yavaş iki partililiğe doğru ilerlediği, İngiliz modeline yaklaştığı belirtilmektedir.

Yugoslavya Krallığı başlıklı üçüncü bölümde yazar, Sırbistan'ın Birinci Dünya Savaşı'ndan galip olarak çıktığını ancak sınırların net bir şekilde belirlenmediğini vurgulamaktadır. Yazar, Müttefiklerin Sırbistan'ı 1914 sınırları içerisinde tanıdığını, ancak ülkenin kurtuluşundan sonra Sırp ordusu birliklerinin Avusturya-Macaristan yönetimi altında Sırp halkının yaşadığı bölgelerde kurtuluş harekâtına devam ettiğini belirtmektedir. Yazar, Drina nehrinin batısında yaşayan diğer, Sırp olmayan halklardan ve onların mücadeleden bahsetmemektedir.

Yazar, SHS Devleti Halk Konseyi delegasyonunun Sırbistan ile birleşme ve Karadordević hanedanının kabulüne ilişkin kararı meydana geldiğinde birleşmenin kısa süre sonra, 1 Aralık 1918'de gerçekleştiğine dikkat çekmektedir. Belirtilmesi gereken önemli nokta; yazarın yeni kurulan devlette birleşme sırasında altıya kadar hukuk sisteminin yürürlükte olduğuna işaret etmesidir (Sırbistan Krallığı, Karadağ Krallığı, Bosna Hersek, Voyvodina ve Međimurje, Hırvatistan ve Slavonya, Slovenya ve Dalmaçya'da apayrı sistemler yürürlükte kalmıştır). Yazar, Vidovdan Anayasası hakkında daha ayrıntılı bilgi vermekte, Vidovdan Anayasasının SHS Krallığını basit bir ulusal devlet olarak organize etme girişimi olduğuna dikkat çekmektedir.

Yazar, yeni kurulan ülkedeki siyasi durumun Birinci Dünya Savaşı öncesindeki Sırbistan'ın siyasi durumundan farklı olduğuna işaret eden yorumlarda bulunarak önemli bir gözlemde bulunmuştur. Sırbistan'daki parlamento çatışmalarına alışkın olan Sırp siyasi partileri, ülkenin çeşitli yerlerinden ve ülkelerinden gelen siyasiler gibi tamamen farklı siyasi faktörlerle baş etme konusunda hazırlıksız olduklarını kanıtlamıştır. Radikaller ve Demokratlar, Birinci Dünya Savaşı'na kadar Sırbistan'da birbirlerinin ana siyasi muhalifleri olmalarına rağmen, Hırvat partilerinin sürekli federalist ve ayrılıkçı emellerine karşı Sırp cephesinin ortaya çıkmasıyla işbirliği yaparak, ortak bir payda bulmak zorunda kalmıştır. Eylül 1927'de parlamento seçimlerinin yapıldığına dikkat çeken yazar, Stjepan Radić cinayetini ve 6 Ocak diktatörlüğüne giden yolu ayrıntılı olarak anlatmaktadır. 6 Ocak 1929'da Kral Aleksandar Karadordević'in kişisel rejimi tanıtılmış, bu darbeyi gerçekleştirecek herhangi bir askeri veya siyasi birlik olmamıştır; o yüzden Sırbistan tarihinde yaşanan darbelerden farklı olmuştur.

Yugoslavya Savaşta adlı dördüncü bölümde yazar sürgündeki Yugoslav hükümetinin durumunu anlatmaktadır. ABD ve İngiltere'nin

Yugoslavya'ya yönelik politikalarının farklılığını anlatan yazar, ABD'nin Yugoslav ordusuna (JVuO) yardım ettiğini, İngiltere'nin de Ulusal Kurtuluş Hareketi'ne (NOP) tam destek sağladığını belirtmektedir. Kitapta, İngiltere'nin sürgündeki Krallık hükümetinin iç işlerine müdahalesinin çok derin olduğunu, Churchill'in stratejilerine uymadıkları için kabinelerin devrildiği vurgulanmaktadır. Bu bağlamda İngiltere, sürgündeki hükümete hem iç hem de dış politikaları dayatmış, 1942'de hükümetin meşru bir üyesinin liderliğindeki Yugoslavya ordusu yerine komünist direniş hareketini desteklemeye başlamıştır. 1944'ün ortalarında kral üzerindeki baskı o kadar artmış ki; Sırların çoğunluğunun istememesine rağmen, Haziran ayında yeni hükümeti kurma görevini Hırvatistan'ın eski yöneticisi Ivan Šubašić'e devretmiş, kendisi de radikal bir dönüş yaparak Josip Broz Tito ile buluşmuştur. O zamandan 1945'e kadar, ülkenin kurtarılmış bölgeleri üzerindeki gerçek güç ve kontrolün Tito'da olduğu, sürgün edilen hükümetin müttefiklerin gözünde yalnızca güç görünümünde olduğu bir ikili iktidar dönemi olmuştur.

21. Yüzyılın Eşiğinde başlıklı beşinci bölümde yazar tarafından 1974 Anayasası eleştirilmekte, devletin ancak Tito'nun otoritesi ve cömert dış krediler sayesinde işlemeye devam ettiğini vurgulamaktadır. Yazara göre, bu da ülkenin sonunu getirmek demektir. Yazar bu dönemi şu şekilde yorumluyor: 1974 Anayasası, sallantıda olan federasyonu istikrara kavuşturmak yerine, Yugoslavya Devleti'nin, özellikle Tito'nun ölümünden sonra belirginleşecek olan krizini daha da derinleştirdi. Aynı zamanda yazar bu bölümde askerî darbe girişimini, Milošević'in 5 Ekim 2000'deki iktidardan düşüşünü de anlatmaktadır.

Yazarın, Belgrad'da gerçekleşen askerî darbeleri ve sonuçlarını analiz ederken, geniş tarihî kaynak ve çeşitli literatürü kullandığı, 19. yüzyılın başlarından 20. yüzyılın başlarına kadar Sırbistan tarihini okuyucuya anlatma amacına yönelik çalıştığı sonucuna varılabilir. Özellikle Sırbistan Devleti'nin kurulmasına ve hukuki temellerinin oluşturulmasına odaklanan yazar, 1941 yılında Yugoslavya Krallığı'nın Nazi Almanyası ile yaptığı dostluk paktının önemine ayrıntılı olarak yaklaşmaktadır. Bu kitap, Balkan Çalışmaları programında eğitim alan, Sırbistan ve Balkanlar üzerine çalışan yüksek lisans ve doktora öğrencilerinin Belgrad'da meydana gelen, Slovenya'dan Makedonya'ya kadar birçok ülkeyi etkileyen iki Yugoslavya'nın siyasi süreçlerini anlamalarına kesinlikle yardımcı olabilir. Öte yandan, 1934'te Kral Aleksandar'a yapılan suikastın arka planının daha derinlemesine anlatılması okuyucular için oldukça önemli olabilirdi. Ayrıca yazar, İkinci

Dünya Savaşı sırasında Boşnaklara değil, Sırlara, Yahudilere ve Romanlara karşı işlenen korkunç suçlara değiniyor. Buna ek olarak yazar, 1999'daki NATO saldırılarını (bombalamayı) Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'ne yönelik açılan savaş olarak nitelendirmektedir. Aynı zamanda 1941 Nisan Savaşı öncesindeki gösterilerde Yugoslavya Komünist Partisinin rolünü de küçümsemektedir. Kiril alfabesiyle kitap basmak kişinin kendi milletinin yazısını ve dilini koruma çabası olarak yorumlanabilir. Sırbistan'da Latincenin ve Kiril alfabesinin eşit olarak tanınmasına rağmen, Sırp yazarların çoğu kitabı Latince yazmaktadır; ancak bu kitabın yazarı kitabında yazı tipi olarak Kiril alfabesini kullanmıştır. Sonuç olarak yazar, diğer dağılan Yugoslavya ülkelerinin kaynaklarını bir kenara bırakarak ve Sırp kaynaklarını kullanarak Sırbistan'ın yakın çağ ve modern tarihini araştırmak açısından önemli bir eser yazmıştır. Bu çalışma, Balkan tarihi, Yugoslavya tarihi, Sırp milli tarihi ve genel olarak Balkan çalışmalarıyla ilgilenen araştırmacı ve öğrencilerin ilgisini çekecektir.

BAE-DERGİSİ MAKALE YAZIM KURALLARI

Makaleler, aşağıda belirtilen şekilde hazırlanmalıdır:

1. Başlık; içeriği iyi bir şekilde ifade etmeli, büyük ve koyu harflerle ortalanarak yazılmalıdır. Makale kendi içinde anlamlı alt başlıklara ayrılmalıdır. “Giriş” kelimesi başlık olarak kullanılmalı ve alt başlıklar numaralandırılmalıdır.
2. Yazarın adı küçük, soyadı büyük ve koyu yazılmalı; üzerine yıldız konularak dipnotta yazarın görev yaptığı kurum, haberleşme ve elektronik posta adresi belirtilmelidir.
3. Makalenin başında, konuyu kısa ve öz biçimde anlatan ve en fazla 150 kelimedenden oluşan Türkçe ve İngilizce özet bulunmalıdır. Ayrıca özetin altında bir satır boşluk bırakılarak, en az 3, en çok 5 kelimedenden oluşan anahtar kelimeler verilmelidir.
4. Metin A4 boyutunda (29.7x21 cm.) kâğıtlara, Word programında, Times New Roman karakteriyle 11 punto ve tek satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında (üst 3,5 cm, alt 2,5 cm, sol 2,5 cm ve sağda 3,0 cm) boşluk bırakılmalıdır. Dipnotlar 9 punto ve tek aralıklı yazılmalıdır. Yazılar özetler ve kaynakça dâhil 5.000 ile 12.000 kelime aralığında olmalıdır. Metin içinde koyu ve eğik harflerle vurgulamalar yapılabilir.
5. Her tablo veya grafik aşağıda görüldüğü gibi numaralandırılmalı ve uygun bir başlık seçilmelidir. Tablo veya grafik numarası ve adı tam sola dayalı olarak yazılmalı; tablonun veya grafiğin kaynakçası ise tablonun altında yer almalıdır. Tablolara ve grafiklere metin içinde ait oldukları yerlerde kullanılmalıdır.
6. Alıntılar tırnak içinde verilmeli; beş satırdan az alıntılar satır arasında, beş satırdan uzun alıntılar ise ana metnin sağından ve solundan 1 cm içeride, blok hâlinde ve 1 satır aralığı ile 1 punto küçük yani (10 punto) olarak yazılmalıdır.
7. Referanslarda klasik dipnot sistemi benimsenmeli ve dipnotlar sayfa altında yer almalıdır. Referanslar gösterilirken aşağıdaki hususlara azami önem verilmesi gerekmektedir:
 - 7.1. Tek yazarlı kitap ya da makale aşağıdaki şekilde gösterilmelidir:

Andrew Baruch Wachtel, *Dünya Tarihinde Balkanlar*, (çev.) Ali Cevat Akkoyunlu, Doğan Kitap, İstanbul 2009, s. 58.

Bülent Akyay, “Yunanistan’da Filortodoks Komplonun Ortaya Çıkışı (1839) ve Osmanlı İmparatorluğu”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt XXVI, Sayı 2, Aralık 2011, s. 338.

Şayet aynı eserden tekrar alıntı yapılacaksa yazarın soyadı yazıldıktan sonra; Wachtel, *a.g.e.*, s. 13.; makale ise Akyay, *a.g.m.*, s. 339. şeklinde belirtilmelidir.

Şayet aynı yazarın başka bir eseri ikinci kez aynı makalede kullanılıyorsa yazarın soyadından sonra kullanılan eserin başlığı da yazılmalıdır.

Wachtel, *Southeast Europe: Culture and Connection*, s. 42.

Araya başka bir eser girmeden aynı eserin aynı sayfasından alıntı yapılıyorsa, “Aynı yerde” ibaresi kullanılmalıdır.

Araya başka bir eser girmeden aynı eserin farklı sayfasına gönderme yapılıyorsa, “Aynı yerde, s. 236.” şeklinde belirtilmelidir.

Her dipnotun sonuna nokta konulur.

7.2. İki yazarlı ve ikiden fazla yazarlı kitap ya da makalelerde yazar adları arasına ve bağlacı konulmalıdır.

7.3. Derleme kitaplarda yer alan makaleler aşağıdaki gibi gösterilmelidir:

Ruxandra Ivan, “La politique à l’égard des minorités nationales en Roumanie aux années 1980”, *Minorities in the Balkans: State Policy and Interethnic Relations (1804-2004)*, (ed.) Dušan T. Bataković, Institute for Balkan Studies of the Serbian Academy of Sciences and Arts, Special Editions 111, Belgrade 2011, s. 260.

7.4. Gazete Yazısı

Yalçın Bayer, “Balkan Tarihi Yeniden Yazılacak”, *Hürriyet*, 6 Aralık 2012, s. 9.

Yazarı belli olmayan gazete yazıları:

“Makedonya’da Türkler İlgi Bekliyor”, *Yeniçağ*, 25 Mayıs 2014, s. 11.

7.5. Yazarı Belli Olmayan Resmî ya da Özel Yayınlar, Raporlar vb. Eserler
Arnavutluk Ülke Raporu, TİKA Yayınları, Ankara 1995, s. 19.

7.6. Arşiv Belgeleri

Arşivin adı, tasnifin adı, defter veya dosya ve gömlek numaraları belirtilmelidir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Hariciye Nezareti Siyasî Kısım Evrakı (HR.SYS) için:

BOA, *HR.SYS*, 1119/64.

7.7. İnternet Kaynakları

Kader Özlem, “Unutulan Balkan Türkleri”, *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, 30 Temmuz 2011, http://www.21yyte.org/tr/yazi6245-Unutulan_Balkan_Turkleri.html, (07.08.2012)

Yazarı belli olmayan internet kaynakları:

<http://www.dw-world.de/dw/article/0,2144,1983134,00.html>, (01.12.2007).

7.8. Mülakat

Süleyman Demirel ile İstanbul'da yapılan mülakat, 25 Kasım 2008.

7.9. Yüksek Lisans, Doktora ve Doçentlik Tezleri

Sevim Hacıoğlu, *Bulgaristan Türklerinin Sosyo-Kültürel Değişimi (1944-1989)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Mehmet Saray, İstanbul 2002, s. 78.

8. Kaynaklar makalenin sonunda, yazarların soyadının ilk harfine göre alfabetik olarak ve büyük harflerle aşağıda gösterildiği gibi eklenecektir: Yazarın soyadı, adı, başlık, yayınevi, basım yeri ve basım yılı. Kaynakçada makalelerin sayfa aralıklarının da belirtilmesi gereklidir.

CLAYER, Nathalie, *Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri: Avrupa'da Çoğunluğu Müslüman Bir Ulusun Doğuşu*, (çev.) Ali Berktaş, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013.

KIRLIDÖKME, Utku, "Yunanistan'da Uluslararası İlişkiler Kuramlarının Dış Politika Olaylarına Uygulanması", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, Aralık 2013, ss. 27-50.

Yazıların Gönderilmesi

Yukarıda belirtilen ilkelere uygun olarak hazırlanmış makaleler, aşağıdaki elektronik posta adresine gönderilmelidir:

baedergisi@gmail.com

Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi (BAE-Dergisi) makale yazım kurallarına riayet edilmeden hazırlanan makaleler dikkate alınmaz. Yazarlar hakem raporları doğrultusunda istenen düzeltmeleri editörün bildirdiği süre zarfında BAE-Dergisi'ne ulaştırmakla yükümlüdür. Aksi takdirde gönderilen makaleler ya reddedilir ya da yayımlanması düşünülen sayıda yayımlanmaz. Yayın Kurulu makaleler üzerinde esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapabilir.

Dergimizde yayımlanan makalelerin içeriğinden yazarı/yazarları sorumludur.

INSTRUCTIONS FOR AUTHORS
WRITING AND STYLING GUIDELINES

All articles must conform to the following guidelines:

- 1.** Title should reflect the content of the article. It should be in bold capital letters and center ranged. All subheadings should be concise. The first section should be titled as ‘Introduction’ and the subheadings should be numbered.
- 2.** Use lower case for the name of the author. The surname should be written in bold and capital letters. Put ‘*’ on the surname and include the author’s affiliation information (i.e. institution, telephone number, e-mail) as a footnote on the first page.
- 3.** All articles should have an abstract composed of 150 words maximum. It should be in both Turkish and English and include a one line keywords section composed of three to five words.
- 4.** The article should be written in MS Word, A4 paper dimension (29.7x21 cm.), Times New Roman, 11 pt. and single space. Page margins should be defined as 3.5 cm. from above, 2.5 cm. from below and left, and 3.0 cm. from right. Footnotes should be 9 pt. and single spaced. The manuscript (including the abstract and bibliography) should be minimum 5.000 words and maximum 12.000 words. The author is free to highlight words or expressions that should be in bold and italic.
- 5.** Each table and figures should be used inside the text. It should be named, numbered and indented to the left while its source/bibliographic information should be written below of it.
- 6.** Quotation marks - “ ” - should be used for all quotations. The ones less than five sentences should be given as a part of the sentence while quotations more than five sentences should be given in a separate paragraph, indented 1 cm. from the right, single space and 10 pt.
- 7.** All references must stick to the general reference styling and footnotes should be given below of each page. All manuscripts should abide by the following rules of referencing:

7.1. Books and journals

Andrew Baruch Wachtel, *Dünya Tarihinde Balkanlar*, (transl.) Ali Cevat Akkoyunlu, Doğan Kitap, İstanbul 2009, p. 58.

Bülent Akyay, “Yunanistan’da Filortodoks Komplo’nun Ortaya Çıkışı (1839) ve Osmanlı İmparatorluğu”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Volume XXVI, Number 2, December 2011, p. 338.

In case the same source is used in the following footnote then;

Wachtel, *ibid.*, p. 13.

For references to the same source later in the same article

Wachtel, *op.cit.*, p. 15.

In case another source of the same author is used then;

Wachtel, *Southeast Europe: Culture and Connection*, p. 42.

All footnotes should finish with full stop.

7.2 For co-authored books and articles “and” should be used between the names of authors.

7.3. Articles from edited books should be written as follows:

Ruxandra Ivan, “La politique à l’égard des minorités nationales en Roumanie aux années 1980”, *Minorities in the Balkans: State Policy and Interethnic Relations (1804-2004)*, (ed.) Dušan T. Bataković, Institute for Balkan Studies of the Serbian Academy of Sciences and Arts, Special Editions 111, Belgrade 2011, p. 260.

7.4. Newspapers

Yalçın Bayer, “Balkan Tarihi Yeniden Yazılacak”, *Hürriyet*, 6 December 2012, p. 9.

In case the reporter or columnist is not defined then

“Makedonya’da Türkler İlgi Bekliyor”, *Yeniçağ*, 25 May 2014, p. 11.

7.5. For special reports and official sources with unidentified authors

Arnavutluk Ülke Raporu, TİKA Yayınları, Ankara 1995, p. 19.

7.6. Archival Sources

The name of the archive and the full title of the files should be specified

For an example regarding an archival source belonging to the Ottoman Archives of the Prime Ministry-Republic of Turkey:

BOA, *HR.SYS*, 1119/64.

7.7. Internet Sources

Kader Özlem, “Unutulan Balkan Türkleri”, *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, 30 July 2011, http://www.21yzyt.org/tr/yazi6245-Unutulan_Balkan_Turkleri.html, (07.08.2012).

If the author is not defined:

<http://www.dw-world.de/dw/article/0,2144,1983134,00.html>, (01.12.2007).

7.8. Interviews

Interview with Süleyman Demirel in Istanbul, 25 November 2008.

7.9. Thesis

Sevim Hacıoğlu, *Bulgaristan Türklerinin Sosyo-Kültürel Değişimi (1944-1989)*, Istanbul University Institute of Social Sciences, Unpublished Masters Thesis, Supervisor: Prof. Dr. Mehmet Saray, Istanbul 2002, p. 78.

8. Bibliography: All sources should be written in an alphabetical order. Each source starts with the surname of the author written in capital letters and followed by name, title, publisher and date. Also, page numbers of articles should be included.

CLAYER, Nathalie, *Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri: Avrupa'da Çoğunluğu Müslüman Bir Ulusun Doğuşu*, (transl.) Ali Berktaş, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013.

KIRLIDÖKME, Utku, "Yunanistan'da Uluslararası İlişkiler Kuramlarının Dış Politika Olaylarına Uygulanması", *Journal of Balkan Research Institute*, Volume 3, Number 2, December 2013, pp. 27-50.

Submitting the article

All articles that are prepared according to the abovementioned writing guidelines should be sent to baedergisi@gmail.com

All articles that contradict with guidelines of the JBRI are not considered for publication. All authors are responsible for making necessary changes based on reports given by reviewers and send the amended version back to the JBRI. Else, articles are either rejected or postponed since it may be included for the next issues of the JBRI. The editorial board may make minor corrections on articles that will not affect the content.

Authors are responsible for the content of their articles.